

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

SEMİH
GÜMÜŞ
YAŞADIKLARIM
BELLEĞİMDE
UĞULDUYOR

SEMİH GÜMÜŞ
YAŞADIKLARIM
BELLEĞİMDE
UGULDUYOR

Can Çağdaş

Yaşadıklarım Belleğimde Uğulduyor, Semih Gümüş

© 2023, Can Sanat Yayınları A.Ş.

Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1. basım: Ocak 2023, İstanbul

Bu kitabın 1. baskısı 2000 adet yapılmıştır.

Dizi editörü: Cem Alban

Editör: Mustafa Çevikdoğan

Düzelti: Aylin Samancı Elmasdağ

Mizanpaj: Bahar Kuru Yerek

Sanat yönetmeni: Utku Lomlu / Lom Creative (www.lom.com.tr)

Kapak tasarımı: Ezgi Arslan / Lom Creative (www.lom.com.tr)

Baskı ve cilt: Melisa Matbaacılık Yayıncılık San ve Dış Tic. Ltd.

Maltepe Mah. Davutpaşa Çiftehavuzlar Sk. No:16 Acar San. Sit.

Zeytinburnu, İstanbul

Sertifika No: 45099

ISBN 978-975-07-5956-7

CAN SANAT YAYINLARI

YAPIM VE DAĞITIM TİCARET VE SANAYİ A.Ş.

Maslak Mah. Eski Büyükdere Cad. İz Plaza Giz, No: 9/25, Sarıyer / İstanbul

Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33

canyayinlari.com

yayinevi@canyayinlari.com

Sertifika No: 43514

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

SEMİH GÜMÜŞ
YAŞADIĞILARIM
BELLEĞİMDE
UĞULDUYOR

ANI-DÜŞÜNCE

Semih Gümüş'ün Can Yayınları'ndaki diğerk kitapları:

***Başkaldırı ve Roman*, 2008**

***Eleştirinin Sis Çanı*, 2008**

***Kara Anlatı Yazarı Vüs'at O. Bener*, 2008**

***Öykünün Bahçesi*, 2008**

***Yazarın Yalnızlık Burcu*, 2008**

***Modernizm ve Postmodernizm*, 2010**

***Öykünün Kedi Gözü*, 2010**

***Roman Kitabı*, 2011**

***Yazının Sarkacı Roman*, 2011**

***Çözümleyici Eleştiri*, 2012**

***Yazının ve Tarihin Bilinci*, 2012**

***Edebiyat ve Yeni Zamanların Kültürü*, 2013**

***Romanın Şimdiki Zamanı*, 2014**

***Belki Sonra Başka Şeyler de Konuşuruz*, 2015**

***Yalnızlık Kime Benzer*, 2017**

SEMİH GÜMÜŞ, 1956'da Ankara'da doğdu. 1971'de Ankara Fen Lisesi'ne girdi, 1981'de Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi. İlk yazısı aynı yıl *Yazko Edebiyat* dergisinde yayımlandı. 1981-1985 yılları arasında *Yarın* dergisinin, 1995-2005 yılları arasında *Adam Öykü* dergisinin genel yayın yönetmenliğini yaptı. 2006 Aralık ayında *Notos* dergisini çıkardı ve şimdilerde bu derginin genel yayın yönetmenliğini yürütüyor. Kendine özgü çözümleyici bir eleştiri anlayışına sahip olan Semih Gümüş'ün 1991'de *Roman Kitabı*, 1994'te *Kara Anlatı Yazarı, Karşılıklı Yazılar, Yazının ve Tarihin Bilinci*, 1996'da Cevdet Kudret Eleştiri Ödülü'nü de alan *Başkaldırı ve Roman*, 1999'da *Öykünün Bahçesi*, 2002'de *Puslu Ada*, 2003'te *Yazının Sarkacı Roman*, 2005'te *Yazarın Yalnızlık Burcu*, 2007'de *Eleştirinin Sis Çanı*, 2010'da *Modernizm ve Postmodernizm ile Öykünün Kedi Gözü*, 2011'de *Roman Kitabı ve Yazının Sarkacı Roman*, 2012'de *Çözümleyici Eleştiri ve Yazar Olabilir miyim?*, 2013'te *Edebiyat ve Yeni Zamanların Kültürü*, 2014'te *Romanın Şimdiki Zamanı ve Okumak ve Yazmak* ve 2015'te *Belki Sonra Başka Şeyler de Konuşuruz*, 2017'de *Yalnızlık Kime Benzer*, 2021'de *Yazarın Ölümü* adlı kitapları yayımlandı.

Ebru'ya

“Şimdi karşısında tetikte durmam gereken gerçek, hayatımın ölçölüp biçilmiş olması. Gençliğinde planlar yapan birinin sınırsız görebildiği ufuklarım yok artık.”

Yorgo Seferis

“Bizden sonra geleceklerden isteğimiz, kazandığımız zaferler için bize şükran duymaları değil, yenilgilerimizi hatırlamalarıdır. Bu bir tesellidir: Artık teselli edilme umudu kalmamış olanlara sunulabilecek tek teselli.”

Walter Benjamin

Bu bir insanın, bir dünyanın, hatta belki de bir resmin ya da bir kitabın en dolaysız yaşamöyküsü. Her şeyin yaşamöyküsü olduğu konusunda ısrarlıyım. Her şey yaşam, yaşanmış, resmi yapılmış ve yazılmış: yaşıyor olmak, resim yapıyor olmak, yazıyor olmak: yaşamış olmak, yazmış olmak, resim yapmış olmak. Bütün bunlardan önce dünyada kimse yaşamıyor, dünya insanın ve diğer hayvanların, bütün hayvanların, körpe etli, tüylü ve körpe şarkılı kuşların varmasını bekliyor ya da buna hazırlanıyor. Dağlarda ve ovalarda büyük bir sessizlik var. Sonra, çok daha sonra farklı dağların ve farklı ovaların üzerinde aynı suskunluk egemen, terk edilmiş kentlerde, sorgulayan, ancak hiçbir yanıt almaksızın kırlara doğru ilerleyen rüzgârın sokaklarda uçurduğu kâğıt parçaları... İki imgelem arasında, öncenin talep ettiği imgelem ile sonranın tehdit ettiği imgelem arasında yaşamöyküsü var, insan, kitap, resim var.

José Saramago, *Ressamın Elkitabı*

Bir Hayat Kitabı (Önsöz)

İki pencerenin arasında duran masamın görüş açısı yemyeşil bir ufka açılıyor, içinde ağaçlar, çalılar, çiçekler, hayvanlar yaşıyor; tepeler, tepelerin arasında görünmez vadiler var, onları bazen görüyor bazen hissediyorum ama varlıklarını bilmek sürekli düşünmeme neden oluyor. “İnsan hem düşünüp hem alçakgönüllü olamaz,” diyor Cioran, kendisi için söylemiş olmalı, o çok zeki bir adam, cin fikirlerini seviyorum ama her dediği de doğrulanamaz, gene de aynanın arkasına geçip bu dediğine bakmam gerekir.

Bu kitabı tamamlamaya karar vermemin nedeni burada bir anda canlanıveren hayat: kaç farklı kuşun bir anda başlayan şarkıları, gece duvarımızın dibine hönkürerek gelip ne buldularsa çalıp çırpıp kaşıveren domuz ailesi, incir ağacının çıplak dallarının bir gecede yapraklanıvermesi, aşağı sarkan dallardaki incirler, türlü çeşitli kertenkeleler, kırlangıçların yorulmak bitmeyen pikeleri, karatavuklar, yarasalar, kabuğuna sığamayıp çatlayan narların sesi, soluk renkli bulutların boşalttığı yağmurlar, bir anda birkaç renk değiştiren dağımızın uğultusu, sık sık başkalaşan mevsimlerin insanların tekdüze hayatını kıskandıran döngüsü. Düşündükçe bütün hayatım gözlerimin önünden, her sahnesi canlanarak geçiyor. Oysa bu sıraladıklarımдан çok farklı bir hayat yaşadık. Hayatımı mercek altına almayı da düşünmedim, onu karanlık gökyüzünde kayan bir yıldız gibi görmeyi de. Çocukluktan çıktıktan sonraki elli yıl, gözlerimin açıldığı, bireyliğimizi erkenden ortaya saçtığımız, arkadaşlıklar ve yoldaşlıklarla geçen, düz yollardan sırat köprüsüne

ıkan ve sonra yaratıcı yazıyla i içe görülebilecek en ayrıksı anılardan kendi payıma düşenleri yaşıadığım yarım yüzyıl.

Belleğime ne çok şey tıkıştırmışım. Unuttuklarım zamanın karanlık sularına kapılıp gitti demek, hatırladıklarım aklımdan hiç çıkmayanlar, sık sık rüyalarım girip gece gündüz düşündüren, tedirgin eden ya da gülümseten. Adeta bir elimi gözlerime siper ederek uzaklara bakıyorum, kalabalıklar ve kargaşa, içinde kaybolduğum bir orman, o gemiştten kalan anılar, anlar, ayrıntılar, kk bir nı hatırlarken bile onun öteki-leri nasıl tamamladığını görmenin şaşkınlığı. Bu kitap, kendimle ilgili kaygılarım azalırken yaşıadığım ülkeyle ilgili kaygılarımın çoğaldığı bir dnemeye, hayatımın son dönemine girdiğime tanıklık ediyor. Hem kendimle yüzleşme hem okuduklarım ve tanıdıklarımın uzun zaman sonra yeniden karşılaşma gibi.

Yaşıadıklarım kimi ilgilendirir, bunu benim sorgulamam doğru değil, sanırım birkaç yakın arkadaşımı, ne zaman başım sıkışsa onlara başvurabilirim, hep aynı yerde dururlar, bilmedikleriyle karşılaşılabileceklerini düşünerek bu kitabı da merak ederler, bildiklerini bir aydınlanıp bir karanlığa çekilen satır aralarında bulmuş olurlar.

Bu ülkenin tarihinde çok önemli bir dönemeci oluşturan yıllar içinde ne çok şey yaşanmıştı, ne çok şey yaşamıştık, anlatmaya değerdı ama yazmaya cesaret edip etmeyeceğimi bilmiyordum. Yaşıadıklarım beni hep somut olanın içinde tutacaktı, yaşanmış hayatlara ilişkin somut olanlar belki daha çok ilgi çekebilirdi ama hem her şeyi anlatmanın ve anlamamanın güçlüğü hem de benim için olanaksızlığı vardı, onları ancak kitaplar ve düşünceler içindeki soyutlamalarla birleştirebilirim anlamalı olabilirdi.

Bu aklıma daha çok yattı. Böylece yola çıktıktan sonra yaşıadıklarımınla düşünme biçimimi i içe geçiren bir hayat kitabı oluşmaya başladı. Bugüne dek günlük tutmadım, bir gün yaşıadıklarımı yazabileceğimi düşünerek notlar almadım, fotoğraf da sevmedim, arşivci de değilim. Okuduğum kitapların sayfalarındaki boşluklara aldığım notlar her zaman yeterli oldu. Gene de yaşıadıklarımı yazmayı ara sıra aklımdan geirmiştım.

Geçmiş apaçık, bugün daha belirsiz, yazmak onları hiç değilse önüme getirecek. Bugüne dek yazdıklarımı kimler okuyor, niçin okuyor, bilmiyorum, sonunda birkaç bin kişiyle

sınırlıysa da bunun ne önemi olabilir, okuyanlar için bir anlamı varsa benim için o yeterli. Hem yazmak, geçmişin defterini orada kapamak anlamını da taşır. Sonra oradan devam edecek yolculuk için yeni bir defter açılır masanın üstüne.

Yalnızlık Kime Benzer'in anlatıcı-karakteri, "Yazmak için yürümek zorundayım," diyor, ekliyordu. "Uzaklara bakmadan yazamıyorum ben." İkisi de bana uygun ama daha çok ikincisi. Aralarında bir çelişki yoksa da yürüyerek düşünüp tasarladığım pek çok metin, ilişki, sahne olmuştur ama uzaklara bakmadan yazamamak beni şimdi daha çok düşündürüyor. Ben bunu her an düşünmek olarak alıyorum, yoksa bu kitap daha çok geçmişe bakarak yazıldı. *Yaşadıklarım Belleğimde Uğuldu*yor adı da zihinleri sanırım geçmişe gönderiyor.

Orada bir yerde, "Yaşadıklarını yazmalısın," diyordu Lal, "becerebilirsen ben de okurum." Bana söylenmemiş olsa da Lal'in bu sözü kulağıma küpe olmuştu, becerebildim mi bilmiyorum ama şimdi yazmayı çok istediğim bir kitap çıkıyor ortaya. Derken hemen geçmişe dönünce kendini anlatmanın sakıncaları düşüyor önüme. Alçakgönüllü olduğunu söyleyemez insan, şu ya da bu olumlu özelliğinden söz edemez. Bunları söylerse başkaları söyler. Öte yandan açıksözlü de değilim (başkalarının yüzüne kusurlarını söyleyemem), açık yürekli olduğumu biliyorum ama açık olmadığımı da biliyorum, kapalı, ketum bir kişiliğim olduğunu söyler arkadaşlarım. Ama böylece birkaç yakın arkadaşımın sağlam sırdaşı oldum. Yaşadığım her şeyi de yazamam, bazıları ölene dek bende kalacak, onları kimse öğrenemeyecek.

Daha gençken –yetmişli, seksenli yıllar– sert ve ister istemez asık suratlıydım, her şeyin eksiksiz bir disiplinle yapılması ve bir kere bile aksamaması gerekirdi. Tehlikeli bir hayatı sırtlamış gidiyorduk, çalkantılı sulara kapılmak istemiyorduk ama tehlikeden kaçmayı da aklımıza getirmiyorduk. Neden sonra bende kendiliğinden bir değişim oldu, sanki ellisinden sonra sinirlerim alındı, bu kez çok sakın ve biraz güler yüzlü oldum ama hâlâ hiçbir şeyin aksamaması gerekiyor. Bu yüzden en yakınımdaykiler bazen zor olduğumu söylüyor, ben kolay olduğumu düşünsem de. Sonunda pek kimselere bulaşmadan, edebiyat dünyasına (bir dünyası yok ama) yaklaşımdan, yaptığım işler nedeniyle ortada olduğum düşünülse de ortalıkta pek

görünmeden, düpedüz sıradan, normal bir insan gibi yaşıyorum. Herkesin zorunluymuş gibi hızlı bir değişim içine girdiği zamanlarda, "Normal olduğunuza üzülmeyin," derdi Cevat (Çapan) Ağbi, olduğum gibi olmakta ısrarlı oluşum birilerinin hoşuna da gitmemiş olabilir ama onun dediği gibi işte.

Arkadaşlarıma takılarak söylerim: Ben doğduğumda da şimdiki gibiymişim, doğduğu gün de boşınanları olmayan, bir ânında bile dini ve cenneti cehennemi düşünmemiş, sosyalizme inançla doğmuş, her ânında düşünceyle içli dışlı, en yüce değerın edebiyat olduğuna inanan, kalabalıktan, törenlerden, yazarlardan uzak duran ve üç yüz altmış beş gün boyunca çalkantıları, zikzakları olmadan her gün aynı çizgide, aynı moral puanıyla yaşayan bir insan. Bu arada savaştık ve yenildik, gene de yere düşmeden kalktık ayağa ve bir de yazmak istediğim en önemli kitabımı yazamadan gideceğim bu dünyadan.

Bunları böyle sıralamamam gerekir belki, farkındayım ama bu kitabı başından sonuna dek okuyacak olanlar için baştan verilmiş ipuçları olabilir bunlar. Yıllardan beri yakınlarım için ne oldum. Cansız değil ama sıkıcı, çünkü her gün aynı şeyleri yapan, aynı şeyleri yapmaktan sıkılmayan, eviçine bağlı, dışarıya az çıkan, eğlenceden pek anlamayan, mizahı farklı, renkli olmak bir yanda dursun, düz, dümdüz, hep aynı çizgide ve aynı yerde duran bir kişilik, biraz katı, kuralcı ama kasvetli değil.

Gri, puslu bir kişilik mi bu? Sanırım o da değil, tersine mavi ile yeşilin ortasında sessizliği dinleyen, yaratıcılığa gelince, *yapabileceğinin* en iyisini yapan ama yapamayacaklarını da bilen, dolayısıyla bizim edebiyatımızın son otuz yılında pek çoklarının hemen olduğu gibi harika çocuk değil, belki sıradan, bunu da tam bilmiyorum.

Kendimi çok geç olsa da ruh ikizi gibi gördüğüm John Fowles, "Hemen hemen bütün yazarlar tanınmak, apayrı bir tat haline gelmek için yazar," diyor, "bense kocakarı ilacı gibi bir şey olmayı yeğlerim." İşte bunun gibi bir şey.

Yazmaya başladıktan sonra herkes eleştirmen demeye başlamıştı ama benimseyemedim bu sıfatı, kendime *yazar* dedim, en çok yazar, o kadar, hiçbir sıfatı olmasa da kendisi için yazar, yazmayı sevdiği için yazıyor ama en çok okumayı. Her gün yazmam gerekmez ama her gün okumazsam o gün aylak-

lık etmişim demektir, aylıklık ettiğim bir günü hatırlamıyorum, boş zamanım hiç olmadı.

Yaşadığım her şeyle, bozgunlarla da zaferlerle de barışık oldum. Bunu yazarken düşünüyorum da... demek ki mutsuz bir insan olmadım. Mutlu bir insan oldum mu? Bunu açıklamam olanaksız gibi, uzak geçmişle ilgili bulanık zamanlar da var ama sanırım mutlu bir insan oldum. *Mutluluk* kavramının çok belirsiz olduğunu söylüyor Kant, gerçekte istediğimiz şeyi kesin ve tutarlı bir biçimde söyleyememişiz. Her zaman istediğim yerlerde oldum, bu ülkedeki en önemli rüyaların birinin içinde başka hiçbir şey düşünmeden yaşadım, kendine tembellik hakkı tanımayan bir iş manyağı gibiyim, iyi arkadaşlarım, otuz beş yıldan beri sorunsuz, yüksek sesle konuşulmayan ve kimsenin canının sıkılmadığı bir eviçi hayatım oldu ve sonunda dağ-göl-orman üçgeninin ortasında bu kitabı yazıyorum, en sevdiğim kitaplarımdan birini.

Yaşadığım her şeyi yazmayı düşünmedim, kendine meraklı yazarlardan değilim. Önemli olan yaşadığım her şeyden aldığım dersler, bundan daha önemlisi, onların hiçbirini aklımdan çıkaramamış olmam. Bizim kuşağımız hem herkesin görmediği kâbusları def etmekle geçirdi ömrünü hem de üstüne çığ gibi gelen kayaların altından çıktı, çıkarken epeyce yaralandı ama güzel yaşadı. Yaşadığım o yıllar şimdi tarihöncesi gibi görünüyor, sonra gelenlere anlatmak olanaksız.

Kendimden ilk kez bu kitapta söz ediyorum, ne düşünüp yaşadığım pek bilinmez, anlatmam, bu satırları yazarken açılmaya başladım, çünkü yaşadıklarımın önemli kesitler içeren koca bir kitabın önsözünü yazıyorum. En *kalm* kitabım bu, bu kitap aynı zamanda yazarlık serüvenimin kırkıncı yılında tamamlanıyor. Kırk yıldan beri hakkımda yazılıp çizilmiş hiçbir şeyi saklayıp arşivlemedim, yöneticisi olduğum dergilerin neredeyse tek bir sayısı bile yok kitaplığımda. Sonunda her şey gelip geçiciyken yazdıklarım geleceğe kalır mı? Sanmıyorum. Beni bir arkadaş olarak hatırlayanlar okuyabilir onları. Her zaman okunmasını istediğim birkaç kitabım var ama bunu beklemem de zor. Kitaplarım belki bir süre okunur, sonra unutulup gider.

Bu kitabın, yaşadığım önemli kesitleri, halimi, tavrımı, düşünme biçimimi gösteren kitabım olarak kalmasını isterim.

Kitaplardan ve yazarlardan çıkarak hayatın pek çok alanına ilişkin düşüncelerimi birbirine bağlayıp bir bütün olarak ortaya koymaya çalıştım. Yazdıklarını yayımlandıktan sonra okumaya korkan yazarlardanım ama bu kitabı sonraki yıllar boyunca ara sıra elime alacağımı şimdiden görüyorum. Kitabım elimde, içinde kaybolacağımı bildiğim yoğun sise, içinden çıkamama korkusu olmadan ikinci kez giriyorum.

Geçmişim Olmasaydı Unutabilirdim

Benimki iflah olmaz geçmiş özlemi, nostalji deniyor, kimilerine göre fena, geçmişe takılı kalmakmış, zararlıymış. Ben hiçbir zararını görmedim. Zihnimin bir yanı şimdiki zamanların dünyasında çalışırken öbür yanı geçmişte. Geçmişimde. Nasıl çıkarabilirim aklımdan. Ne şanslıyım ki 1956'da doğmuşum. Çocukluğum ve ilk gençliğim 60'larda, gençliğim 70'lerde ve 80'lerin ilk yarısına kadar Ankara'da geçmiş, sonra içinde kaybolabileceğim İstanbul. Gözlerimin önüne serilen ne kadar yalan varsa bu hayatta, geçen o yıllarım o kadar sahici.

Geçmişle ilişki konusunda, yazdıklarını hayranlıkla okuduğum Svetlana Boym'den çok şey öğrendim. Bunu anlamak için onu, yazdıklarının içinde yaşayarak okudum. *Nostaljinin Geleceği*'ni, geçmiş ve bugün yaşanan hayatı yeniden yorumlayıp içinden yepyeni düşünceler çıkarmanın ne demek olduğunu görmek için okuyanlar, kendi düşünme biçimlerini gözden geçirmeyi de başara-bilirlerse okunmaya değer yazılar da yazabilirler.

Boym 1990'ların ortalarında Moskova'da bir kafede portakal suyu içiyor, yanında Hitler kılığına girmiş bir adam oturuyor. Adam Kazakistanlıymış, dublörler ajan-

sında Führer olarak yarı zamanlı, kazançlı bir iş bulmuş. Ve bir kez daha belirtiyim, o sırada Hitler kılığında oturuyor. Belki birkaç kişiyi güldürüp bedava bira içerim umuduyla Moskova'da bir Alman birahanesine gitmiş ama Almanların ona tepki gösterdiğini görmüş, şaşırmış ve kendisine tepki gösteren Almanlarda mizah duygusunun hiç olmadığını düşünüyor.

Hitler'i anlatan şeylerle geçmişlerinin hatırlatılması akli başında hiçbir Alman'ın hoşuna gitmez. Elbette sorunlar vardı... denerek açıklanabilecek bir geçmişleri olmadığını, bu yüzden bedelini ödeyerek yaşamayı sürdürebildiklerini bilir Almanlar. Mizah duygusunun duvara çarptığı yerler ve anlar hepimizin hayatında vardır.

Burada da kendisini 5 No'lunun kapısından Hitler'in torunu olarak giren Esat Oktay Yıldırım'a benzeten birini komik bulanlar çokça olabilir; çünkü bedeli ödenerek yapılmış özeleştiriler bu topluma uzak. Benim gibilere komik gelmez bu. Sırt çevireceğimiz pek çok alçağın yaşadığı bir ülkenin talihsiz çocuklarıyız biz, yenildik ama hiçbir zaman birer yenik olmadık. Unutur muyuz yaşadıklarımızı. Belleğim güçlü değilse de hep yazarak hatırlarım.

Doğrudan yaşadıklarımızın acısının yanında çepeçevre mankurtlarla sarıldığımızı görmek nasıl yaralayıcıdır, anlatmak zor. 1950'lerde bıçakları bilemeye başlayanlar 1960'larda ne yaptıklarını iyi bilerek saldırdıkları zaman, işledikleri suçların nasıl olsa unutulacağını da düşünmüşler midir? Sanmıyorum. O sıralarda kör intikam duygularını gazete kâğıdına sarıp katillerin cebine koyan devlet, kendini yeniden inşa ediyordu. O devlete güveniyorlardı.

1970'lerde artık bıçakları saklamaya gerek görmediler, sonra daha kıyıcı 12 Eylül geldi. İki kuşağı bütünüyle ezmeye çalışırken seçtikleri yanında hedef gözetmeden katlettikleri insanlarımız belleğimde yaşar durur. İçin-

den çıkan ve en küçük bir karşılık beklemeden, katkısız özverilerle kendilerini feda eden insanların yok sayan mankurtlardan oluşan bu toplum, irinden mürekkep dünyası içinde yaşayıp gidiyor ama aslında yok gibi. Şu yaşadığımız toplumun –ülkenin– 2000’lerdeki dipsiz felaketine bakın. Burada ne yaşananlar karşısında duyulan acı var ne kolektif travmalar. Belleklerin iyileştirilmesi için çaba göstermeye de gerek kalmıyor.

“Nostalji iki tarafı keskin bıçak gibidir,” diyor Svetlana Boym. “Siyasete karşı duygusal bir panzehir gibi görünür ve dolayısıyla hâlâ en iyi araçtır.”

Çok yaşa Svetlana Boym. İçinin yüzüne yansıdığını görüyorum. Onu sevdiğimden haberi olsa ☺ Nostalji duygusu kalbimde olduğu kadar belleğimde. Zaman içinde biçimini ve özünü değiştirip kendi kendime yaptığım eleştirilerle sürekli yenilediğim sosyalizm hayalinin karşılıklarını hem o elli yıllık geçmişimde hem de bildiğime inandığım gelecekte gördüğüm için hâlâ yaşıyor ve yazabiliyorum.

Kimi dönüm noktalarında daha çok öne çıkan ritüeller iktidar gösterileri olarak yaşanıyor ve yaşatılıyor. Otoriter yönetimler buldukları bütün kutlamaları ve yas günlerini kitlesel ve etkileyici gösterilerle anmaya pek meraklı. Onların ritüelleri zihinlere baskı yapmayı amaçlıyor.

Varlıkları her zaman tehlikeli olan kurumların insan hayatına olumlu katkı yaptığı tersine örnekleri düşünüyorum, aklıma gelmiyor. Devlet gerçekleri gizleme konusunda ustadır, bunun için vardır. Bu büyük gizleme aygıtı, işlediği suçlar ne kadar büyük olursa o suçları o kadar kalın bir örtüyle görünmez yapar. Yıl 1975, on dokuz yaşındayım, TSİP Genel Sekreteri Yalçın Yusufoglu bir söyleşi sırasında, “Bu devlet Ortadoğu’nun en güçlü devleti, siyasal gericiliğin kalesidir,” demişti. Hiç unuta-

madığım sözlerdendir, o anda bana çarpıcı gelmişti, sonraki on yıllar boyunca kullandığım bir argüman oldu.

Dolayısıyla geçmişten bugüne neler olup bittiğini öğrenmek için onları yaşayanlardan daha çok güveneceğimiz kimseler yok. Yüzlerce yıl önce yaşananları nelerden, nerelerden öğreneceğiz? Yaşayanlar yazmışsa belki onlardan, yoksa bize verilmiş bilgiyi kendi akıl süzgecimizden geçirmekle yetineceğiz. Ulaşabileceğimiz uzaklıktaki tarihin gerçeklerini öğrenmenin en iyi yolu, onu yaşayanların tanıklığı.

Svetlana Boym Leningrad'da doğmuş, Boston'da ölmüş. Sovyetler Birliği'nde yaşanan acı zamanlarla hesaplaşırken karşı-hafıza kavramıyla düşünüyor. Stalin kamplarında yaşananların gün yüzüne çıkması için de karşı-hafıza (tanıklıklar) en güvenilir tarih yazıcısı.

1960'larda dünyanın her yerinde yükselişe geçen sosyalizm ve özgürlük savaşımı, sosyalizmin iktidar olduğu ülkelerde yakıcı sorunlara da yol açtı. İktidar olmak kendi dramını da yaşamaya başlamak demek. Böylece büyük umutlar içinde epeyce acı yaşandı.

Milan Kundera, "İnsanın iktidara karşı mücadelesi hafızanın unutmaya karşı mücadelesidir," diyor.

Milan Kundera bu kitabı yazdığım sırada Avrupa'nın yaşayan en büyük yazarı. Benim için öyle. Gençlik yıllarımızda sosyalizme ihanet ettiğini de düşünürdük –gene de *Varolmanın Dayanılmaz Hafifliği*'ni hemen okumuştum– ama erken zamanlarda neler düşünülmez ki. Önemli, hatta büyük bir edebiyat düşünürü Kundera. Onun da düşünme biçimime katkısı pek çok. Romanlarının yanında öteki yazılarını da bir kere okumakla yetinmedim. Onun kendisi için hissettiklerini, Arjantin ve Şili'de faşist cuntaların katliamlarına tanıklık edenler daha yoğun hissetmiştir elbette. Latin Amerika ülkelerinde işlenen suçları –geç de olsa– yaşayanların tanıklığı ortaya çıkardı. O tanıklıklar

olmasaydı betonlara gömülen, uçaklardan denize atılan insanlara edilen alçaklıklar unutulabilirdi. Devletin insana karşı işlediği büyük suçlar arasında hatırladıkça dilimizin tutulduğu 1915, Mübadele ya da Dersim belleğimizi bugünkü kadar nasıl canlandırabilirdi.

Karşı-hafızanın Glasnost döneminde Sovyetler Birliği'nin geçmişini coşkulu bir değişime uğrattığını belirtiyor Boym. Tanıklar ortaya çıkma cesaretini gösterince sahte görüntüler silinmeye, onların yerine, yaşananların kahramanları rol almaya başladı. Cürete karşı cesaretin zaferi. Bu nerede böyle yaşanıyorsa orada kilitli kapılar açılmaya başlar.

Geçmişin izlerinin silinmesi süreci 1990'ların sonlarına doğru derinleşince bunun yarattığı bir tedirginlik de oldu. Tek tek bireylerin belleğindeki canlanma otları tutuşturmuş, bütün ova yanmaya başlamıştı. Ortalık aydınlandı. Nostalji böyle dönemlerde ateşi körükleyebilir de, söndürebilir de. Nereden çıkıp nereye yöneldiğine bağlı. Sonunda istediğimiz hayat toplumsal değişimle birlikte mi kurulacak yoksa tek başına mı? Ütopyalar insanı ayakta tutabilir ama belli olmaz, bazen de bireysel çareler yolları buldozerlerden daha kolay açar.

Balta girmemiş bir ormanın içinde yaşıyoruz, yabani bir toplum bu. İş makineleriyle içine girmenin olanaksızlığını görenler bütün ormanı yakmaya kalkışıyor, ancak baltayı elimize alarak kendi yolumuzu açmak, sonunda bizi yaşayabileceğimiz bir yurda çıkarabilir.

Nostalji, modern olanın içinde yaşama şansımızın kalmadığını gösteriyor. Bilincimiz, düşünme biçimimiz, nitelikli sanata ve kültüre ulaşma biçimimiz modern olabilir ama mutluluğun yolu modernlikten geçmiyor artık.

Ben niçin nostaljiyle yaşamaya çok yatkınım? Nostalji duygum ve geçmişi her gün yeniden canlandıran hayallerim olmasaydı yaşayamazdım sanki. Yaşadıkça

gördüğümüz felaketler beni belleğimin karanlık yollarına sürüyor, orada yaşamayı iyi öğrendim; yoksa ayakta kalamazdım, bu kitabı yazmaya kalkışamazdım.

O İlkgençlik Yılları

Hiç durmadan dalgalanıp renkten renge giren bulutların üstümüzden eksik olmadığı o yıllarda neler oldu? Yaşadıklarımı hatırlamak için belleğimi zorlamama gerek yok, elli yıl boyunca hiç aklımdan çıkmadı onlar ve şimdi de içinde yaşıyormuş gibi canlandırarak hatırlıyorum ama o günlerde rüzgârına kapılıp kendimi bıraktığım olağandışı etkileri olduğu gibi yansıtmayı da denemedim. Beklemeliyim diye düşündüm. Hayatın edebiyatın önüne geçtiği zamanlar olur – edebiyatı hep hayatın önünde düşünmüştüm. On beş yaşımın hemen öncesinde ve sonrasında yaşananlar, bir daha yaşanması olanaksız bir düş gibi zihnimde akıyor ve uzayıp gidiyor. Hayalleri gerçeğe dönüştüremediğimizi yıllar sonra, nice acılarla karışık gördüm ama hâlâ bir yanım gerçeklerden çıkardığımız o hayallerle yaşıyor.

Ankara. Şimdiki gibi değil. Nasıl olup da o masalın dilini sokaklarından geçirmişti, bugünkü Ankara'ya yakıştırmak kolay değil belki ama o yıllarda hem bütün masallar gerçektir hem de Ankara aşklar ve arkadaşlıklar kentiydi ve kendi içine kapalı oluşu, kendine yetebilmeye büyük yatkınlığındandı. Ankara'nın sokaklarının gündüz başka, gece başka güzellikte yaşandığına şimdi kim inanır.

Benim kuşağımla bizden önceki kuşağa kimliğini veren o yılların duygusunun, içinde yaşamayanlarca anlaşılması zor. Hikâyesi meraklılarını şimdi de sarsan başkaldırının sokaklara taşıdığı yıllar. O yıllarda Ankara kalkışmanın merkezi. Sokaklar karışmaya başlamış, geceleri

dışarı çıkmak tehlikeli, insanlar alanlara taşıyor, ilk kayıpların acıları sosyalizm heyecanlarını keskinleştiriyor. Ankara Koleji'nde ortaokuldayım, şimdi uzak kalsa da bir yanını hâlâ unutmadığım, duygusal olarak elli iki yıldan beri kopmadığım küçük grubumuzla daha o günlerde politikleşmeye başlamıştık. Yaşımız on üç-on dört, nasıl olmuştu da kendilerini ilkençlik yıllarının kimliğinden başka bir kimlikle tanımlayan çocuklar olmuştuk, bugün düşünüp tarttığım da gene de tam anlayamıyorum ama o zaman öyleydi işte, en anlamlısı oydu, o kadar, ötesini düşünmemize gerek yoktu. Bülent, Nüvit, Naki, Mücahit, Nejat, Nâzım, Fuat, Kader, Barış, Sabri: Her yerde bulunmaz bir ilkençlik arkadaşlığı, ilk beşiyile çok daha yakınım, Bülent'in hayatımdaki yeri apayrı, öbürleriyle de birlikteyiz, kendimizden başka bir hayat olduğunu görüp de o heyecanı yaşamaması düşünüle-meyecek bir çete.

Yaşın önemi yoktu, okuldan çıktıktan sonra eve gitmeden, iki adım ötedeki Kızılay'a uzanıp Piknik'te bira, ilk deneyimin hemen ardından da votkalı bira içerek büyümüyorduk, biz o yaşlara büyüyerek gelmiştik. Demek paranın para olduğu zamanlardı ve daha kafamızı yeni dikleştirdiğimiz ortaokul yıllarında, yok denecek kadar küçük harçlıklarımız votkalı biraya yetebiliyordu. Kitabı da ayrılınca bir bölümü...

İlk politik deneyimlerin içine olağan biçimde düşmüştük. Bir hayal kuruyorduk artık. Başkası yönlendirmemişti, biz de beklememiştik. Nerede ne yapılıyor, cin gibi izliyorduk, çılgın zamanlardı ve artık başkaydık, bunu düşünmeden bir ânımız geçmiyordu. Birinci sigarasını ceketimin iç cebine koyduğum ilk gün, okulun bahçesinde hemen arkadaşlarıma gösterdim. Önemliydi, 68'li ağbilerimizin simgelerindendi Birinci; yoksa sigara içmek değildi derdim. Böylece ben de görünmez bir eti-

ket iliştirmiştim üstüme, hem devrimciydim hem de çocuk değildim artık. Üniversitelerde birbiri ardında gelen boykotları izleyerek biz de okul kantininden Coca-Cola, Pepsi-Cola içmeyi kesmekle kalmadık, öğrencilere de yaskladık. Amerikan kolası yerine, yerli malı gazoz içilecekti ☺ Kolej’de, daha ortaokulda bu protestolar kimin aklının ucundan geçerci. Ara sıra kantine uğrayıp kola içen var mı diye bakardık.

Orta sonda, artık yaşımız on beşi doldurmuştu, dönemin gözde sloganlarını (en çok da “Tam Bağımsız ve Gerçekten Demokratik Türkiye”) lastik damgayla yazdığımız pulları çoğaltıp okulun duvarlarına, tuvaletlerine, sıralarına yapıştıınca yer yerinden oynamış, müdür yardımcısının arama tarama çabaları sonunda *failler* bulunmuş, beş arkadaş, okuldan üç gün uzaklaştırma cezası almıştık. Üç gün okula gitmeyince evdekilere ne demiştik? Hiçbir şey. Evden çıkıp bütün gün bir yerlerde zaman geçirmek kolaydı. Hepimizin de evle ilişkisi iyiydi, bir şeyi yapmamız ya da yapmamamız öğütlenmezdi.

O günlerin yaratıcıları için her şeyin ne denli zor olduğunu hemen sonra gelen yıllarda bütün çıplaklığıyla gördük, yediğimiz sert tokat suratımızı dağıtmıştı. Şimdi bir hayal gibi geliyor: Mücahit, 19 Şubat 1971’deki ünlü Hacettepe yurt baskınında içerde kalınca yurttaki herkesle birlikte gözaltına alınmıştı, hepimiz harekete geçmiştik, neyse ki iki gün sonra salıverildi. Müco için sorun olmaz, diye düşünmüştüm, baba adamdı o, sigarasını tutuşu, somurarak içişi başkaydı onun. Yoksa neden sonra yaşadığı derin travmanın fitili o günkü baskınla mı ateşlenmişti? Müco iyi değildi, o yaşta birkaç kez hastanede kalmıştı, anlayamıyorduk ki ne olup bittiğini. On beş yaşında nelerle karşılaştığımızı bütün bütüne kavrayamıyorduk, değil mi ki içinde yaşıyorduk, o zaman ne yaşanıyorduyorsa, onun parçasıydık. Hayatımız hızla akıp

gidiyordu, niçin üstünde duracak, düşünecek, hayıflanacaktık ki. Çok yıllar sonra, MHP'nin milletvekili ve laf ebesi Oktay Vural'ın Müco'nun amcası olduğunu öğrendim. Hayatta böyle tuhaf rastlantılar vardı işte. Şimdi nerede Müco, hayatta mı, değil mi, bilmiyorum, elli yıl sonra internette aradım, izine rastlayamadım, arada aklıma gelir, merak ederim.

On beş yaşımı öncesi ve sonrasıyla nasıl bir solukta yaşamışsam şimdi de bir solukta hatırlıyorum. Bugün çocukluk sayılan yaşlarda birer militan gibi yaşadığımız günler zaman zaman gözümün önünden geçiyor. Bakıyorum, geçip gitmek bir yana, bir ânının bile unutulması olanaksız günlermiş. Bazen duruyor akış, her biri ayrı birer sahneyi yansıtan karelere uzun uzun bakıyor, dalıp gidiyorum. 68'li olamayacak yaşlardaydık, on yaş fark vardı aramızda, o günlerde sanki hiç gelemeyeceğimiz yaşlardaydı bizden büyükler ama 68'leri o ilkgençlik yıllarında ucundan da olsa bütün ruhuyla yakalamıştık, aynı kitapları devretmiş, aynı duyguları içselleştirmiştik. En çok bir yarım kuşak sonra gelmiştik. Üniversitelerdeki öğrenci derneklerine, toplantılara da giderdik ara sıra, TÖS mitinglerine de. Ağbim de o yaşlardaydı ama o Hacettepe Tıp'ta okurken ancak Sosyal Demokrasi Dernekleri Federasyonu'nun derneklerine gidiyordu. Biz ondan çok ileriydik yani.

Sokak bizi çekiyordu işte, ev içinde yapılacak tek şey ders çalışmak ve okumaktı, ne televizyon ne bilgisayar vardı, pek ders de çalışmazdık. Her şeyi okuyorduk, öyle ucundan, ara sıra değil, sürekli yeni çıkan bütün kitapları ve edebiyat dergilerini izliyor, öyle yaşıyorduk. O zaman bugünlere göre çok daha az kitap yayımlanıyordu, hepsini biliyor, okumak istediklerimizi aralarından seçiyorduk. Necati Cumalı'nın şiirleriyle Gorki'nin romanlarını bir arada okurken sanki önemli olan edebiya-

tın ne olduğu değıldi de yalnızca okumak ve kitaplardı. Ant Yayınları'nın yayımladığı kitapları o yaşlarımızda tek tek izliyorduk. Che'nin mavi-beyaz kapaklı *Savaş Anıları* ya da Sol Yayınları'nın yayımladığı, çoğunu altını çize çize okuduktan sonra sayısız kere karıştırdığımız kitaplar, Marx'lar, Lenin'ler, fiyatları 4 lira, 10 lira...

Kitaplar fotoğraflar gibi, anıların anlatıcıları. Kitaplığında uzun zamandan beri tozlanan bir kitap ansızın elime geldiğinde beni o kitabı aldığım yıllara götürüyor, unutulmuş olanları belleğimdeki yerine yerleştireveriyor. Kapağı, fiyatı, arka kapak yazısında kendini ele veren zamanın düşünceleri gözlerimin önünde, hemen o kitabı okuduğum günleri canlandırıyor.

68'e çok yakındık işte ama pek çok politik tartışmayı kavrayabilecek yetişkinlikte değildik, o kadar da bilmiyorduk. Bizim için bütün sesler aynıydı, aynı dünyayı anlatıyordu, aynı amaca dönüktü, ayrılık yoktu. Ankara Fen Lisesi'nin sonraki elli yıl boyunca unutamadığım ve elli yıllık arkadaşlarımla sık sık yaşattığımız anılarına ayak bastığımda da on beş yaşımıdaydım. Ankara Fen Lisesi, Robert Kolej'le birlikte en gözde iki liseden biriydi. 1971'de başlayan lise yıllarımızda kendimize uygun bir ortam bulmuştuk. Yatılıydık, okulun şehirden uzak, Balgat sırtlarında oluşu bizi pek etkilemiyordu, öylesi daha da iyiydi, bütün öğrenciler yatılı olunca ortak bir hayata yazgılı olduğumuzu düşünmüştük. Fen Liseliydik ama kendimizi seçkin öğrenciler gibi görmedik hiç, her biri bambaşka yerlerden gelmiş, birbirine benzeyen çocuklardık. Olsun olsun birkaç öğrenci dışında okulun tümü solcu öğrencilerden oluşuyordu. Çok geçmedi, benim dersler aksamaya başladı, geceleri lüks lambasının aydınlığında politik sohbetler de ediyorduk, üç kuruş poker de oynuyorduk.

Gazetelerin birinci sayfalarının başlıca konuları ara-

sındaki eylemler gitgide sertleşmeye başlamıştı. 1970'in sonlarında bu kez devletin gösterdiği sertliğin niteliği değişti. Umursayacak kadar kavrayamıyorduk sanırım. Hafta sonlarında okuldaki en yakın arkadaşım Feyiz'le (onu 12 Eylül'den sonra acı biçimde kaybettim) çıkıp onun bizden büyük arkadaşlarının evine gider, onlarla konuşurduk, *Aydınlık* dergilerini karıştırır, birkaç kitap alıp okula dönerdik. Düpedüz romantik zamanlardı. Öyle bir duygu ve bilinç içinde geçti ki o birkaç yıl, lise sıralarından çıktıktan sonra başka bir şey içinde yaşayamazdım artık. Öyle de oldu, 1973'ten 1990'a kadar yalnızca başka bir hayatı olmayan görev adamı oldum.

1974'te girdiğim Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde okulun başladığı ilk gün Büyük Amfi'de derse girdim, bir daha da hiçbir derse girmedim, arkadaşlardan aldığım notlarla biraz da uzatarak altı yılda bitirdim okulu. Fen Lisesi'nde okuyup da SBF'ye giren ilk öğrenci olabilirim, okulu bitirenlerin yarısı doktor yarısı mühendis olurdu, hatta lise hocalarımdan biri neden sonra sokakta karşılaştığımızda, "Ey Semih Gümüş, Siyasal'a gidecektiysen niçin Fen Lisesi'ne girdin," demişti, şaka yollu, "Yaptık bir hata hocam," demiştim. Lise yıllarını unutmam. O zaman en yüksek puanla alan okul Hacettepe Tıp Fakültesi'ydi ve puanım orası için de yeterli olmasına rağmen SBF sınavda birinci tercihimdi. Sosyalist bir genç olarak politik çalışma da yapacağım üniversitede solun en önemli fakültesi olan Siyasal'a gitmem gerekir diye düşünmüştüm. Okula yirminci olarak girdiğim için Maliye Bakanlığı dört yıl mecburi hizmet karşılığında burs vermişti ama ben memur olmak istemediğimden babam bursu geri ödemek zorunda kalmıştı.

SBF'nin geleneğinin 68 Kuşağı'na, Mahir Çayan'a ve öteki simge adlara uzandığı iyi bilinir. Okul her türlü sosyalist ve devrimci örgütlerin öğrenci gençlik içinde çalış-

ma alanıydı. Faşistler okula gelmiyordu. Biz Türkiye İşçi Partililer olarak küçük bir azınlıktık, bir ara İGD'lilerle ortaklık yaptık ama Devrimci Yol'un hoşuna gitmeyecek çalışmalar yapmak biraz zordu. Sedat, Göçmen SBF-Der'in başkanı olmuştu. ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'ın Türkiye'ye gelişi nedeniyle ilan edilen Kissinger Boykotu için okulun her yerine yapıştırdığımız pullar nedeniyle Nasuh Mitap'ın beni sakince bir köşeye çekerek yaptığı yumuşak uyarısıyla karşılaşmıştım, ADYÖD'ün çağrısını yaptığı boykotu biz destekliyorduk, Devrimci Yol da "okulları faşistlere terk etmemek için" boykota karşı çıkıyordu. Nasuh'un o hali şimdi de gözümün önünde, onu kaybettiğimizde içim cız etmişti. TİP'liydim ama nedense bizden çok farklı görünen Devrimci Yol'a her zaman sempati duyuyordum. Nasuh, Sedat ya da Ali Alfatlı benim için o yıllarda da kardeş devrimcilerdi. Bunun böyle olması gerektiği 12 Eylül'den sonra daha iyi anlaşıldı.

1974'te, Siyasal Bilgiler'e girdiğim ilk yılda büyük bir öğrenci boykotu oldu. Boykot sırasında okullara yapılan polis baskınlarında çeşitli okullardan öğrencilerle birlikte gözaltına alındık, sonra tutuklandık ve Mamak Cezaevi'ne gittik. On sekiz yaşımdayım, bizden büyük 68'lilerle birlikte kalıyoruz. Bana, "Bu koğuş Deniz Gezmiş'in kaldığı koğuş," dediler. Demek içeride kalma deneyimim Deniz Gezmiş'in kaldığı koğuşta başlayacaktı.

İlk tutuklanışımı bu, mahalledeki arkadaşlarım eve gidip haberi verdikleri anda babam kapıda birden yere yığılmış. Yoğun sıkıntıdan olmuş, damar tıkanıklığı, bir kez daha yaşanmaması gerektiğini söylemiş doktor ama daha sonraki benzer durumlarda –alışkanlık mı kazanmıştı evdekiler– neyse ki bir şey olmadı ve babamı bundan otuz beş yıl sonra, 2009'da, doksan dokuz yaşında kaybettik.

SBF’de Hakan Yurdakuler’in öldürüldüğü günü de unutamam. Okulun içinde her zamanki gibi koridorlarda bekliyoruz, dışarıdan, belli ki hemen önümüzdeki Ziya Gökalp Caddesi’nden silah sesleri geldiği anda “sınıfları boşaltın” diye bağırıldı ve bütün okul bir anda ana giriş kapısına yöneldi, giriş kapımız büyük değil, yağmur gibi geldiğini anladığımız kurşunlara karşı sıkışarak kapıdan çıkmaya çalıştığımız anda hemen önümdeki öğrenci yere düştü. Hakan Yurdakuler’di o. Tam arkasıdaydım. 8 Nisan 1976’ydı ve bu kayıp okulu, Ankara’yı ve bütün üniversiteleri çok etkilemişti.

68’i ve sonrasını yaşamış olanlar yeri geldiğinde 78 Kuşağı’nın kendilerinden çok daha büyük baskılar gördüğünü belirtir. Bu ülkenin tarihinde daha büyük acılar çeken bir başka kuşak yoktur bence.

Bazen 68’liler de, “Bizden sonraki kuşağı çok perişan ettiler, 78’liler kaç arkadaşlarının asıldığını, öldürüldüğünü bilemiyor, onlar daha çok çile çekti,” der.

Öyledir gerçekten. Bunun için de Cumhuriyet tarihinin en değerli kuşağıdır 78 Kuşağı. Başkalarını bilmem, benim için öyle. Demek 1971’in anlamı büyüktü benim için, ortaokuldan liseye geçtiğim yıl kabuğumu değiştirmekle kalmamış, kanatlanıp uçmuştum sanki, yepyeni anlamlar kazanmaya başlamıştı o yıllarım. Bir ânını bile unutmadım.

○ Çocuklar...

İşte vadiyi geçen hayalî çocukların uçurumdan düşüşünün hikâyesi. Onlar geçip gittiler ama şarkılarının hayaleti veya yankısı (bir şarkının hayaletinin yankısından bahsetmek hiçliğin yankısından bahsetmektir) onların belledikleri yolda ilerlemeyi sürdürdü, hem de

aynı hızla, cömertliğin ve cesaretin hızıyla. Güçlkle duyulan bir şarkı, savaşın ve aşkın şarkısı; çünkü o çocuklar hiç şüphesiz savaşa gidiyorlardı ama aşklarından yapıyorlardı bunu.

Roberto Bolaño, *Tılsım*

Piknik, Hayatımızın Önemli Bir Parçası

Geçmişe saplanıp kalmak geleceği görememeye neden olur mu? 12 Eylül'den hemen sonraki berbat yıllar içinde, onun öncesinde yaşadıklarımızdan ayrı bir hayatı düşünemiyordum. Başka nasıl olabilirdi, kanlı bir balyoz tepemize inerken bizi o balyozun altına iten günlerde yaşadıklarımızı unutabilir miydim. Zayıftık belki ama sert rüzgârlar karşısında bile eğilmeyen bir gücümüz olduğuna hissediyorduk. Bizim de vaat edilmiş bir yurdumuz vardı, genç olmak bu demekti.

Bir on yıl sonra hayat biraz değişmeye başladı. Aklımın bir köşesi hep yaşadığımız o yılların sokaklarıyla, gündüzleri ve geceleriyle doluydu ama başka bir köşesi eski düşüncelerin içinden yepyeni bir düşünme biçimi çıkaracak zamana da gelmişti demek. İnsan, aklına sahip çıktıkça yavaş yavaş yukarı çıkıyor ve aşağı inmesini artık olanaksızlaştıran yeni yüksekliklerde, hayatı en iyi anlayan ayrıntıları daha kolay keşfedebiliyor. Bu uzaklık belleğin iyileştiricisi, belleğime güvenmem gerekir: Geçmiş özleminin olumsuz yanını abartmanın anlamı yok, aynı zamanda onunla yaşamamanın olumsuzluğunu görmedim.

İnsan, hayatını değiştirme gücünü her zaman bulamıyor. Kendini hiçe sayıp bile isteye savrulma duygusunun çekiciliği bizi alıp götürmüştü. Kendimizi hiçleştirirken ideallerimizi mutlaklaştıran tutumumuz bizim kuşağı çok erken olgunlaştırdı. Çocukluğumuzu yaşamadık

gibi şeyler diyenler olur bazen, aslı yoktur. Çocukluğumuzu güzel sokaklarda, zamanın olanakları neyse onları bütünüyle kullanarak yaşadık. Çok küçükken futbol aşkına mahalle maçlarına koşturuyorduk, Kavaklıdere’de Rus Bahçesi adı verilen boş alana kaleler kurulmuş, amatörler için bir futbol alanı yapılmıştı. Bazen profesyonel futbolcular da gelirdi, mahalleden ağbilerimiz. Aralarında Güneşsporlu Erdal’ı unutmam, sarı-kırmızılı Güneşspor’u da seviyordum. Çocuklukta fazlasına gerek yoktu, fazlası neyse bilmiyorduk da.

Öyle şeyler yaşamaya başlamıştık ki, hayatımızın romanlarda yaşananlardan farklı olmadığını şimdi söylemeye çekiniyorum. Bunları söylemek bir tür böbürlenme gibi anlaşılır mı? Değil elbette, sıkıntılar, acılar var içinde, benzerlerinin bu ülkede bir daha yaşanmayacağını o hayatı yaşamayanlara anlatmak bu sayfaların sınırlarından taşar. Bu da başka bir *anlatılmaz yaşanır*. Şimdiki zamanların hayatı ve kültürü, değerleri ve insanları farklı, böyle olması da bu kötücül toplumun doğasına uygun, ne yapılabilir. Yaşadıklarımız bir yandan belleğimizde kalırken öbür yandan bir yerlerde yazılıyor, demek kendimizi sık sık onların içinde bulacağız.

TED Ankara Koleji’ndeki yıllardayız (1967-1971). Ankara’da yalnızca iki özel okul var. Öteki Süleyman Demirel’in kardeşi Hacı Ali Demirel’in sahibi olduğu, “zengin haytaların gittiği okul” diye damgalanmış Yükseliş Koleji. Bizimki ciddi. Okuldan çıkınca Ziya Gökalp Caddesi’ne çıkmadan, ara sokaklardan Kızılay’a kadar yürüyüp oradan evlere dağılıyoruz. Sıhhiye’de bir miting varsa –sık sık olurdu– Kızılay’a sesleri gelir, bakmak için hemen o tarafa yürürüz. Fakir Baykurt ile İlhan Selçuk’un konuştuğu bir TÖS mitingi belleğimde canlı durur, kalabalığın dibine kadar gidip konuşmaları uzun süre dinlemiştik.

Mücahit Hacettepe yurt baskınında yurt içinde kaldığında çok merak etmiştik. Toplum polisiyle öğrenciler arasındaki sert çatışmada kıyamet kopmuştu. Müco gözaltına alınıp dışarı çıkınca yurdun çatısında neler yaptıklarını heyecanla anlatmıştı. Baskın ertesi günkü gazetelerin baş sayfalarındaydı. 12 Mart'a üç hafta kalmıştı demek.

Piknik'i o yıllarda keşfettik. On dört-on beş yaşlarındaydık, düpedüz gençtik, en çoğu ilkgençlik denebilir ama çocukluktan çoktan çıkmıştık. Artık 68 kalkışması gelmişti, biz de bütün gün sosyalizm tartışırken arada üniversitelerdeki toplantılara gitmeye başladık. Piknik'e gitmek de bunların sonucu muydu, tam hatırlamıyorum. Okuldan çıktıktan sonra dümdüz yürüyüp Sakarya Caddesi'ne çıkınca başka yerlere takılmazdık pek.

Arada Goralı. Onun yeri de bambaşkaydı. O küçücük dükkânda yediğim sandviçlerin tadı bu satırları yazarken damağıma geliyor. Yugoslav göçmeni Şefik Goralı'nın kendi adını verdiği sandviçin içindekileri bir daha hiç kimse onun gibi bir araya getiremedi. Sakarya Caddesi'nde Hosta dönercisinin hemen yanındaki ufak pasajın içine taşındıktan sonradır benim Goralı dönemim, küçük, sakın bir sandviç dükkânı ve benzersiz bir sandviç. Goralı sandviç 1950'den sonra yapılmaya başlanan ilk fastfood örneği. Tost makinesinde ısıtılmış çıtır sandviç ekmeğinin arasında salam, sosis, Rus salatası, minik havuç parçaları, azıcık patates püresi, mayonez, ketçap, turşu. Bu bileşimi bilmek yetmiyor demek ki, o sandviçi ille Şefik Goralı yapacak. Üstelik küçücük harçlıkla iki Goralı yemek de mümkünmüş.

Daha şaşırtıcı olan, Piknik'teki varlığımız. Sanki otuzlu yaşlardaymışız gibi girerdik Piknik'e, okul çantalarını yere bırakıp yüksek masalara geçerdik. Ayakta bira içtiğimiz bu bölüm öğleden sonra kalabalık olmazdı.

Sağdaki geniş tezgâhın arkasındaki amcaya iki Arjantin söyledik. Bülent ve ben. Elli beş yıldır hiç kopmadığım bir numaralı arkadaşım Bülent. Piknik'te kimse bize yaş-ça küçük olduğumuzu hissettirmezdi. Dışarıdan nasıl görünüyorduk, onu kestiremiyorum ama iki çocuğa bira vermemek de kimsenin aklına gelmezdi. Öyle bir davranışla hiç karşılaşmadık. Şimdikinden bambaşka bir ülkede yaşıyormuşuz demek. Biracıların pıtrak gibi her sokakta birkaç tane ortaya çıktığı günlere daha çok vardı.

Belki her şey bildik gibi geliyor ama değil. Fıçıdan dolan o Arjantin bardakları yalnızca Piknik'te vardı. Dibi kalın ve aşağıdan yukarı genişleyerek yükselen, sanırım yarım litrelik kocaman bir bardak, dümdüz, yalın bir cam, büyüleyici. Sonradan öğrendim, Paşabahçe'ye üç bin Arjantin bardağı yaptırmış Piknik.

Piknik'i bira içtiğimiz bir yer olarak anlatıyorum ama bunun çok ötesindeydi elbette. Arkada bir kapıdan bembeyaz masa örtüleri serilmiş masalarıyla meyhane bölümüne geçilirdi ama bizim meyhaneye gitmek için daha çok yılımız vardı. Ortaokul yıllarında, hem de Ankara'da, bizde bir meyhane kültürü oluşması düşünülemezdi. Gene de bir kere gitmiş, o masalara oturmuştuk. Azıcık paramız demek meyhane bölümünde oturmamıza da yetiyordu. Piknik'ti o, içki kültürüne sahip herkese kapıları açtı.

Piknik'te ayakta bira içtiğimiz yerdeki büyük tezgâhta mezeler de vardı ama biz onlara pek ilişmezdik, daha doğrusu anlamıyorduk, alışkanlığımız yoktu diyelim, belki paramız da. Gelgelelim bir de votkalı biramız vardı. Bir bira, bir votka. Tılsımlı bir söz. İsterdik. Votkalı biranın yanında mezeye takılmazdık, bazen kuruyemişle patates kızartması alırdık, o kadar. Sonra ayaküstü içip doğru eve.

En çok Bülent'le gitmişsinizdir Piknik'e. Arjantin barda-

ğının yanına shot bardağıyla votka da konunca durum birden değişirdi. İkisini iki elimizle alıp masaya karşılıklı geçtikten sonra shot bardağındaki votkayı küt diye biraya boşaltınca biz de bir anda birkaç yaş büyümüş olurduk.

Votkalı bira her zaman içilmezdi. Rakı da içilir miydi o bölümde, hatırlamıyorum, sanırım verilmiyordu rakı, ayakta içilmeyeceği için. Bizim hayatımızda da yoktu. Evde şarap ya da cep kanyığı, Piknik'te bira. Biralar AOC Bira Fabrikası'ndan gelirmiş, bizim için tadı benzersizdi. Nereden çıktı hatırlamıyorum, biranın son birkaç yudumu kalınca bardağın dibine tuz serperdim, tuz kabarcıklar oluşturur, biraya buruk bir tat verir, tuzlu son yudumu tık diye atarak ritüelimi tamamlardım.

Çok kalabalık olurdu Piknik, Ankara için benzeri olmayan, şaşırtıcı bir fenomendi, hayatımızın bir parçası. Bizim Türkiye İşçi Partisi'nden sevgili bir ağbimizin babası tam o yıllarda Piknik'in şarküteri bölümünde çalışıyormuş, gözlerimin önünde, onu da Bülent'ten bu kitabı yazmaya başladığım zaman, elli yıl sonra öğrendim.

Piknik'in hemen çevresinde en çok uğradığım yer Bilgi Kitabevi. Okuldan çıkınca oraya da uğrar, küçük bir yükseltiye konmuş yeni kitaplara bakardım. Bilgi Kitabevi'ndeki en önemli keşfim Behçet Necatigil'in De Yayınevi'nin yayımladığı, birinci hamur kâğıda beyaz kapaklı *Şiirler* kitabı. Behçet Necatigil'i o erken yıllarda keşfetmiş olmak benim için bugün bile önemli. Sokağın başındaki Tarhan Kitabevi'ne nedense pek uğramazdım, memurlar gider oraya diye düşünürdüm, resmî bir havası vardı sanki.

Sonra ne yazık ki bir gün, hiç unutamadığım bir terslik oldu ve Piknik'in bulunduğu yer bir bankanın eline geçti. Piknik'in bizi daha çok ilgilendiren ön bölümü Şekerbank'a satıldı. Ankara'nın kalbine saplanmış bir kötülük gibi gelmişti bana: Piknik'in o kendine özgü

neon ışıklı tabelasının altında Şekerbank yazısını görmek. Çok tuhaftı işte. Ankara'nın en önemli simgelerinden birinin adım adım çöküş süreci işte o gün başladı. Piknik ister istemez arkasındaki salona sığınıp beyaz örtülü masalarıyla içkili lokantaya dönüşünce Piknik olmaktan çıktı, biz de bir daha hiç gitmedik ya da belki bir kez gittik de hoşlanmadık yeni halinden, Ankara da eski Ankara olmaktan sanki o zaman çıkmaya başlamıştı.

Hem artık daha ciddi işler bekliyordu bizi.

Hep düşünürüm: Neden sonra açılan binlerce biracının hiçbirinde niçin Piknik'in Arjantin bardağından yoktur. Bir tek kişinin bile aklına gelmemiş midir, bunu hiç anlayamadım. O bardaklardan kendim için çok aradım, bulamadım.

Yazarın Kitabevi

Zafer Çarşısı dört-beş yıl sonraki havasını almamıştı daha. Erdal Öz'ün Sergi Kitabevi'nden alınırdı kitap. Küçücüktü, biraz da kasvetliydi sanki ama orada kitaplara dokunmak tuhaf bir duyguydu. Büyük Çarşı'nın içine girdikten sonra merdivenden çıkıp hemen karşıma gelen kitapçının vitrinine takılı kalır, vitrinin camına dayanıp bir süre hem kitapları hem kendimi izlerdim, benden başka kimse yoksa içeri gimezdim, utanırdım. Bir cesaret girmişsem, "Merhaba," derdi kitapçı, sakın duruşluydu, pek konuşkan değildi o da. Gülümseyerek karşılık verirdim ben de, bir kitap alırdım mutlaka ama parayı öderken kitapçının yüzüne bakmaz, kaçarcasına çıkardım. Öykülerini okuduğum yazardı o, küçük olduğumdan sanki, bazen gülümserdi arkamdan.

Sonra *Kanayan* kitabı geldi, o zamanki gözde yayınevlerimden Cem Yayınevi yayımlamış. Lise ikideyim

ve 12 Mart yılları içinde “Güvercin” ve “Ernesto” öykülerini ara sıra açıp orasından burasından okuyorum, elbette arkadaşlarıma da okutuyorum. O zaman okuduğumuz kitapları arkadaş grubumuzla paylaştık, ayrıca belli süreler içinde okunacak kitapların listesini yapar, o listelerdeki kitapları okumaya çalışırdık, listeler okuma kılavuzlarımızdı.

Dört edebiyat dergisini birden izliyordum. *Yansıma*’nın yeri ayrıydı. Aynı zamanda politik bir duruşu vardı. 12 Mart sultasına karşı antifaşist tavır ve nitelikli edebiyat *Yansıma*’nın ruhunu oluşturunuyordu. *Türk Dili* o yıllarda resmi bir dergi gibi görünmüyordu, saygındı, ciddiydi, yayımladığı her şiir, öykü, yazı değerliydi, tertemiz basılırdı. Güçlü bir imgesi vardı *Türk Dili*’nin. *Yeni Adımlar* da politik duruşuyla sevdiğim dergilerdendi. *Varlık* da ötekilere benzemezliğiyle mi ilgimi çekiyordu bilmiyorum, yoksa şimdi düşünüyorum, daha eski bir anlayışı temsil ediyor gibiydi, bana pek yakın değildi. Dergileri şimdiki gibi izlemiyordum, kitap gibi, başından sonuna okurdum.

Bazen gerçeklik duygumu yitiriyorum, şimdi on üç-on dört yaşlarına bakıyorum, bizim o zamanlarda yaptıklarımızın nasıl yapıldığını kavrayamıyorum. Küçük çocuklar mıydık biz de, şimdi bizim gözümüze görünenler gibi, öyleyse, o yaşlarda nasıl okuyorduk okuduklarımızı, nasıl yapıyorduk yaptıklarımızı. Bir düş değildi yaşadıklarımız ve bugün yaşanmıyor onlar. Sanırım yaşanan hayatlar arasında karşılaştırılması olanaksız ayrımlardı bunun nedeni. 1960’lar, hatta 1970’lerde yaşanan hayatla, bu ülkenin şehirleri, sokakları, günlük hayat kültürüyle şimdikini yan yana koymaya çalışmak yerine, bunları birbirine teğet duran apayrı iki dünya olarak görmek, anlamayı da kolaylaştırabilir. Televizyon yok, bilgisayar yok, çok az evde bulunan ev telefonu dışında iletişim araçları yok, internet yok. Yalnızca sokak ve kitaplar var. Öylesine

yalın hayatlar, insanı çocukluktan başlayarak belli noktalara odaklayabiliyor ve o noktaları gitgide büyötmek mümkün olabiliyor.

Bertrand Russell'ın *Vietnam'da Savaş Suçları* kitabını okumamın nedeni Vietnam Savaşı'nın sosyalistlerin gündemindeki en yakıcı sorun olmasıydı. Gerçekten yakıcıydı Vietnam. O zaman hayatın anlamı bütün hayatımızı düşöncelere ve ideallere adamak değİL miydi, Vietnam için de ölünerdü. Dünya Vietnam'ı konuşuyordu, Vietnam'da ABD'nin işlediğı savaş suçları, inanılmaz işkencelerin yapıldığı zindanlar, napalm bombaları ve bunlar gibi sayısız suç üst üste öylesine yığılmıştı ki, dünyada görölmemiş bir protesto dalgası büyüyordu. Bertrand Russell'ın Uluslararası Savaş Suçları Mahkemesi'nin başkanı olarak tanıklıklarını topladığı kitabını Bilgi Yayınevi yayımlamıştı ve doğrusu şimdikinden bambaşka bir çizgideydi bu yayınevi. *Vietnam'da Savaş Suçları* güzel kitaptı, Ozan Sağdıç'ın Roy Lichtenstein'in bir resmiyle Pulitzer Ödüllü çok ünlü bir Vietnam fotoğrafını kullandığı, çekici bir kapak tasarımı vardı. Ama yıl 1967, sanırım iki yıl sonra, 1969'da okumuştum ve on üç yaşında sosyalist kimliğimi gösteren simgelerden biri olarak yer etmişti belleğimde. Aradan kırk bir yıl geçtikten sonra *Notos*'un "Mayıs 68 ve Edebiyat" sayısını hazırlarken bu kült kitabın kapağını kullanmak gelmişti aklıma, bende kim bilir kime vermiştim (başkalarına çok kitap verirdim), bir sahaftan gene bulmuştuk. Şimdi bir daha elimden çıkarmamak üzere tutuyorum kitaplığında.

Evde o sıralarda Hacettepe Ünivesitesi'nde okuyan ağbimindi kitap, "Okuyayım mı bu kitabı," diye sordum ona.

"Sana göre değİL ama anlayabilirsen oku," dedi.

Türk Dili'ndeki şiirleri anladığımı düşünerek okuduğuma göre, onu da anlardım elbette.

Üstelik artık Marx, Engels, Lenin okuyorduk, ne yayımlanmışsa ve sırayla bütün külliyatı tamamlamak için kesintisiz biçimde. Başlangıç olarak Engels'in *Ütopik Sosyalizm-Bilimsel Sosyalizm* kitabı elimizin altında. O işin ABC'si. Ondan önce de herkesin başlarken okuduğu Leo Huberman'ın turuncu kapaklı *Sosyalizmin Alfabetesi, Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm* ile Georges Politzer'in *Felsefenin Başlangıç İlkeleri* var, bunları okuduktan sonra gene Politzer'in *Felsefenin Temel İlkeleri*'ne geçilecek. Arada *İlkel Topluluk Köleci Toplum Feodal Toplum* ile *Diyalektik ve Tarihsel Materyalizmin Abecesi* var. Bu kitapları altını çizme çizme okumuştum, belki birkaç kere. Huberman'ın kapitalizmle sosyalizmin sokaktaki insanın bilincine yönelen karşılaştırmaları çok ilginçti. Görünürde seyahat özgürlüğün var ama seyahat etmek için ekonomik olanakların yoksa seyahat özgürlüğün de yok demektir anlamına gelen örneğini gülümseyerek hatırlarım. Kapitalizmi anlamak için kışkırtıcı bir örnekti.

Kimliğimiz Zihnimizin İçinde

Yaşanan onca haksızlık ve şiddetten sonra gün gelir, özgürlüğünü elinden alan, içini kemiren ülkeyi terk etmek istersin. Artık kendini oraya ait görmediğin için. Seni oraya bağlayan nedenler yok olmaya yüz tutmuştur, ne gelecek ümidin kalmıştır ne hayatını sürdürmek için yaptığın işin tadı. Belki ocakları söndürenlerin yol açtığı ölüm zamanları kesmiştir o bağları.

Bunları anlatmak istemiyorum ama sanılıyor ki doğuştan verilmiş bir kimliği vardır insanların. Defterdeki kayıt yalnızca insanı zorla bir sistemin parçası yapmak için durur orada. Sizi bir ülkenin yurttaşı yaparlar. Doğumun ertesinde düşünülen kayıtlar seçtiklerimiz olmadığına

göre, onları yok saymak, çekinmeden silip kendi kayıtlarımızı düşmek gerekir.

İnsan çocukluktan başlayarak sayılamayacak çokluktaki nedene bağlı bir kişilik, en çok da okuduklarının etkisiyle bilişsel yetileri geliştikçe kendine özgü bir kimlik edinmeye başlar. Onu bir yere, bir toprağa, dağa, denize, okula, aileye, arkadaşlara ve kendisini ilgilendiren pek çok unsura bağlayan kimliği, düşünsel donanımıyla etten ve kemikten bir bütün çıkarır ortaya.

Etnik kökenimi kesin olarak bilmiyorum, o da olabilir bu da, hiç ilgilenmedim, evde hiç konuşulmazdı böyle şeyler. Bizim çocukluğumuzda din de günlük hayatın konularından değildi. Bir ulusun küçücük bir parçası olduğumu hissettiğim bir ânı da hatırlamıyorum. Üstelik akli başında herkes, başkalarıyla aynı köken ya da milliyet bağıyla tanımlanmak yerine, farklı olmak ister. Yoksa korkuluk gibi yaşayamayız.

“Kimlik öyle bir çırpıda verilmez, yaşam boyunca oluşur ve değişir,” diyor Amin Maalouf.

Başka nasıl olabilir. Amin Maalouf’la da karşılıklı konuşmak isterdim, güven veriyor, onunla çok şey konuşulabilir. Kimliğimizi gösteren öğeler arasında dünya görüşümüz, düşünme biçimimiz belirleyici bir yerde. Soyutlama yetisini içselleştirerek. Ancak öyle insan oluyoruz.

Nabokov’ca söylersek *bir zihin durumu* olarak oluşur kimliğimiz. Demek durağan bir kimliğe sahip olamayız. Düşüncede, akılda, zihinde temiz su gibi akararak oluşur kimlik. Bunlardan yoksun insanların bugünün dünyasında sokakta insan avcısı olduklarını, hele bu ükenin acımasız toplumunda nasıl ortaya çıktıklarını ve bizim irademizin bütünüyle dışında nasıl üstümüze geldiklerini her gün, her gün görüyoruz.

Elbette kimliği oluşturan unsurlar her insanda aynı ağırlıkta değil. Kendiliğinden ya da bilinçli, belki çocuk-

luktan bu yana yaşadığımız yerlerden edinilmiş, yaptığımız okumalarla pekişip zenginleşmiş kimliğimizin bazı özellikleri ötekilere baskın çıkabilir. Çoğu kez zorunluluklardan. Bıçağın ucunu bir etnik, kültürel ya da sınıfsal kimliğe saptırsanız oradan sızan kanla anlatılmaya başlar insan. Bir kimlik üstündeki baskının şiddeti milyonlarca insanın kendisini o kimlikle tanımlamasına neden olur. Hemen hep böyle olur ama insanın kendi bireyliği içinden çıkmayan, kendi dışındaki etkenler yüzünden taşıdığı eğilimleri de bir ideoloji olarak belirir. İliştirilmiş, doğasına işlemez, neden sonra değişecek, dışarıdan verilmiş, iradeyle değil zorunluluktan alınan ideoloji.

Elbette kimlik özelliklerini açıkça gösterip yaşayamamak da var. Atalardan beri gizlenmek zorunda kalınan bazı özellikler uygun koşullar bulunduğunda öncelikle öne çıkar. Sonra sancılı zamanlar başlar, o kimlik özelliklerinin mağdurları bir araya gelir, ötekinden geçmişin bedelini ister. Bunlar şimdi hemen dibimizde yaşanıyor.

Kimlik savaşlarını haklı görebiliriz, haklıdır da. İnsan milliyeti, toprakları, bayrakları için değil ama *dili* için savaşabilir. Mardin'e ilk gittiğim zaman, Mehmet ve Roni'yle eski Mardin'de kartal yuvası bir kahvede otururken, aşağıdan başlayıp ufuk çizgisine kadar dümdüz bir deniz gibi uzanan toprakları gösterip, "Burası Mezopotamya işte," demişlerdi. İkisi birden gurur duyarak. Hoşuma gitmişti, unutmadım o ânı ama onların bundan daha önemli aidiyetlerinin dilleri olduğunu, Kürtçeyi iliklerine dek hissederek konuşup yazmak istediklerini biliyordum. Roni War daha sonra bir dizi Kürtçe kitap yazdı, çeviriler yaptı, Kürtçe kitaplar yayımlayan küçük bir yayınevi kurdu, Ava Yayınları'nı hâlâ inatla sürdürüyor.

Yalnızca anadil. Dilimize ve onun karşımızdakiyle barışık ilişkiler kurmak için seçtiğimiz sözcüklerine, sözcüklerin yazı dilinden edebiyat diline doğru yükselen

eğrisine tutunarak eşsiz bir zenginliğe ulaşmak için bize verdiği olanaklara kıskançlıkla sahip çıkmak her şeyden önemli. Bu kavgalar dünyanın pek çok ülkesinde bin yıldır sürüyor.

Dünyada pek çok yerel dil korunamadı, kayboldu, bunda politik gericiliğin, farklı kültürlerle düşmanlığın payı büyük. Türkiye'de de üç dil kayboldu: Karamanlıca, Mlahso, Ubihça. On beş dil de tehlikede: Abazaca, Hemşince, Lazca, Pontus Yunancası, Çingene dilleri, Süryaniceye benzeyen Suret, Batı Ermenicesi, Gagavuzca, Ladino, Turoyo, Hertevin.

İnsanın birey olarak kimliğini ister istemez tek bir aidiyete bağladığı yerde kendini hemen belli eden bir geçicilik ve yapaylık ortaya çıkar. Bize verilmiş ortak değerler, dışarıda ve gündelik ilişkilerin içine girip çıktığımız zaman bizi kolumuzdan tutar. Bir başına olduğumuz zaman yalnızca kendi değerlerimize bağlıyız. Bireylik sayısı bir kişiyi değil, bir özgünlüğü, niteliği, kişisel tarihi anlatır. Toplumun barbarlığı (barbarlık insanın değil, toplumsal ilişkilerin doğasında var) onu ne kadar yok etmeye çalışırsa çalışsın, var olma bilincine sahip bireyin kimliği bellek olarak yaşamayı sürdürür.

Diken üstünde oturmak yerine hep kendi kimliğime uygun, sevdiğim ve kendimle özdeşleştirebileceğim, yüreğimdeki yeri yurdu aradım, ayağımı nereye sağlam ve güvenle bastıysam orayı yurt belledim. Orası bir dağ köyü de olabilir, ıssız bir ada da ormanın içleri de, birilerinin bize verdiği ortak kimlik göstergelerine gerek yok oralarda.

Şimdi ben burada, sevdiğimiz kasabamızda, üst katteki odamda oturup heyecanla düşünüp yazarken hemen önümde, ellerimizle diktiğimiz erik ve şeftali ağaç-

larından bir atımlık uzaklıkta yükselen Mavi Dağ'a bakıyorum, bulutlar gene aşağıdaki bahçelerin üstüne çökmüş. Odamın iki penceresi var. Sağımdaki Mavi Dağ'a bakıyor, önümdeki pencereden uzakta Olympos Dağı'nı görebilirim, o da bizim kasabamızın tanrılar yurdu, kıyıları az bulunur güzellikteki gölün dibinden yükseliyor. Benim yurdum burası işte, sevdiğim yer, küçük ama ben buraya aitim, daha güzelini bulana kadar başka bir yurt istemiyorum.

Yurt ve Yurtsuzluk

Belki de bu yurtsuzluk bile değildir, kullanılması gereken yeni sözcük yurtkaçınlığı olabilir (kaçmakla da karışık olarak) bir insanı yurduna bağlayan bağların gevşemesi, insanın belki sevinerek belki üzülererek, belki sonsuza kadar, belki de yalnızca geçici bir süre için o bağları hissetmemesidir.

James Wood

Köklerim Havada "Ben sadece benim..."

Gayatri Chakravorty Spivak, "Eğer bir insan kendini yurdunda hissediyorsa, yurt diye baktığı o yerin herhangi bir adı olmaz," diyor. Yaşadığı her yeri yurt bilen, dolayısıyla hiçbir yerde kendini yurdunun dışında hissetmeyenlerin dünyamızda gitgide azaldığını söyleyebiliriz. Özellikle yirminci yüzyılın ilk yarısında sosyalizmin evrensel bir düşünce olarak bütün kıtalara yayılan bir ideal, belki de ütopya olarak insanları kendine bağlaması, milliyet ve aidiyet duygularını köklerinden koparacak etki-

ler yarattı. İspanya İçsavaşı'nda Cumhuriyetçilerin saflarında savaşmak için Uluslararası Tugaylar'a katılanlar için en değerli yurt, İspanya'ydı. Kültür üstüne yaptığı çalışmaları hâlâ masamıza yakın raflarda duran Christopher Caudwell otuzunda, incelikli şair John Cornford yirmi bir yaşında öldü İspanya'da. Onların duygusunu hâlâ taşıyorum.

Günümüzün önde gelen Hintli aydınlarından Spivak, *Köklerim Havada* kitabında, uzun yıllar yaşadığı ABD'de Amerikalı olmayı da, buna direnmeyi de düşünmediğini belirtiyor. Bu duygunun bugün anlaşılması dünyanın otuz yıl önceki halinden daha zor olabilir. Çünkü o arada Balkanlar'da beklenmedik acımasızlıkta içsavaşlar yaşanırken Nazizme eşdeğer milliyetçilikler hortladı; ABD'nin yeni dünya düzenini silahla kurmaya niyetli yeni yönetiminin yol açtığı savaşlar yüzünden barışın yerini şiddet sarmalında büyüyen milliyetçilik ve radikal dincilik aldı.

Milliyetçiliği bağnazca bir duygu olmanın da ötesine geçirip siyasal bir paydanın harcına dönüştürmek, sonunda ömrünü bir kuşak içinde yaşayıp iki büyük kuşağın da dışarıdan gözlemcisi olan bizleri hangi duvarlarla çevirecek, sorgulandıkça belirsizleşiyor. Üstelik milliyetçiliğin günümüzün en tehlikeli amaçlarından oluşunun temel bir nedeni iktidara en yakın ideoloji oluşu. İktidar ile milliyetçiliğin etle tırnak olduğunu görmek için dünyanın uzak geçmişine ya da yalnızca belli bölgelerine bakmak gerekmez, hemen içinde yaşadığımız âna bakmak yeterli olur.

Belki şu da var, milliyet aidiyetini dünyanın zenginleri hoyratça kullanırken yoksulları daha önemsiz görüyor. Yoksulların elinde etnik silahlar var nasıl olsa ve sözgelimi Afrika'daki despotlar menzili daha kısa, maliyeti daha düşük etnik silahlarla da işlerini kolayca görebiliyor.

Ne ki Spivak bu dünyanın dışında, öylesine örnek bir aydın kimliği veriyor ki, Çinlilerin İngilizce öğrenmelerinin gerekliliğini, ABD öyle istiyor diye ya da Dünya Ticaret Örgütü'ne girebilmeleri için değil, "bir dil öğrenmenin tek sebebi, onun şiirini okuyabilme yetisini kazanmaktır" biçiminde açıklıyor.

Bir yere ait olma ve yaşadığı yurdu kendi yurdu bilip oraya özgü bir kimlik kazanma nedeni de oranın şiirini yaşamaktır. Hele kültürden büsbütün bağımsızlaşmış milliyetçilik, siyasetin çamurlu yoluna girdikten sonra olumlu tek bir değer bile taşıyıcısı olamaz.

Kendi deyişiyle "eski tarzda bir komünist", Marksizm, feminizm ve edebiyat eleştirisi alanında bağımsız düşünceleriyle tanınan Spivak, *Köklerim Havada* kitabında derlenen söyleşilerinde yersiz yurtsuzluk üstüne kendi konumundan çıkarak yaptığı değerlendirmelerde, dünyayı yurt edinmiş bir aydın olarak tavır alıyor. Amerika'da geçen uzun yılları içinde İngilizceyi Bengalce kadar benimseyen ve bir dile tutkusunun öbürünü çoğalttığını söyleyen Spivak, New York'tan çıkıp Hindistan'a, Çin'e uzanan gözlemleriyle yararlılığın da felsefesini yapıyor. Daha önce Çinli olmayan birini hiç görmemiş Çinli köylülerle okul çocukları arasına gittiğinde, temel öğretimin sorunlarının Çin'in dağ köylerinde çözülmesiyle ilgilenmiş.

Sanırım Spivak bir aydının nasıl olması gerektiği ya da çağımızın duyarlıkları üstüne genel doğruların neler olması gerektiğine ilişkin düşüncelerden önce, kendi özgün duruş biçimine ve doğrularına göre davranıyor. Sonunda milliyet ve ulus kavramlarının içeriği nasıl anlamsızlaşmışsa, enternasyonalizm ve küreselleşme kavramlarının karşılıkları da davranış biçimimizi belirlememeli. Entelektüeller özgün düşünsel formasyonlar oluşturmaktan kaçınmak bir yana, bunu her zaman özellikle

arar ama düşüncelerin gösterdiği yolun ideolojik yanılsamalarla dolu olabileceği endişesiyle davranan Spivak gibi düşünürler, davranış etiğini daha çok önemser.

Bir yere ait olma zoru günümüzde belli karşılıklar yaratmakta güçlük çekiyor. *Köklerim Havada*'da yer alan söyleşiler bu arayışın geçerliğini sürekli sorguluyor. Kırk iki yıl Amerika'da yaşayıp kendini Amerikalı gibi görmediği gibi, belli bir yere ait olmadığını da gören Spivak, Asyalı olması gerekse bile bunun da kolay kolay uygulanamayacağını belirtiyor. Artık Batı Anadolu'nun da Asyalı sayılamayacağı, Homeros'un Asya'sının bildiğimiz Asya'dan bambaşka olduğu, Truva'nın bir Hitit şehri sayılabacağı, İran'ın Asyalı olmadığı, dolayısıyla Asya'ya özgün bir yer olarak bakılamayacağı gibi düşünceleri, aslına bakılırsa dünyanın herhangi bir yeri için de savunulabilir.

Juan Goytisolo, yarattığı bir roman kahramanını, "Gelecek gibi geçmişten de yoksun, garip, kendi kendisine yabancı, esnek, yoğrulmaya yatkın, yurtsuz, yuvasız, dostsuz, yalnızca güvensiz bir bugünü var," biçiminde tanımlayarak çağımız insanının kimliksizliğine ilişkin nedensel bir tanım getirir. Sonra da kimlik ile milliyetçilik arasında özdeşlik kuranların hem yarattığı mistik geçmişlerinden beslenen hem karşılarındakini aşağı gören anlayışları için, "Yalnız bir halkın ya da topluluğun görüş alanını ve insancıl merakını kısıtlamakla kalmaz, kendi hakkındaki bilgisini de sahteleştirip yok eder," diyerek getirdiği eleştiriyle tarihsel bir saptama yapar. Peki ya ben: Kişiliğinin kökleri geçmişinde ama geleceği olmayan, kendisiyle barışık ama bu dünyaya yabancı, insanlara güvensiz ama doğaya ve hayata bağlı, küçük yurdunda karamsar bir bugüne sahip.

Bizdeki milliyetçi anlayışların siyasal uçları bazen ırkçılığa giderek kendini gitgide daraltır ama Cumhuriyetçilik kalıbı içinde kolayca savaş kışkırtıcılığı yapanlar

da milliyetçiliğin boşluklarını doldurur. Üstelik sağdan ve soldan milliyetçilik yapanların ortak özelliği, geçmişe dönük kayıtsızlıktır. Oysa geçmiş, milliyetçiliğin birlikte olmazsa olmaz paydası olarak belirleyici bir temel oluştururken bizdeki milliyetçiler yüz yıl önce bulunduğumuz yere karşı büyük bir ilgisizlik içinde. Osmanlı'nın varoluş biçimleriyle ilgili bir sayfalık yorum yazamazlar. Kendi hakkında bilgisini sahteletirmek, yoktan milliyetçilik yaratmak: budur bizdeki. Zavallılar.

Üstelik kimliği sürekli değişen ve insanın tamamlanması olanaksız düşünsel doğası olarak kabul ettiğimizde milliyetçilik de sürekli kaygan bir zeminde kalacaktır. Orada nereye ait olduğunuz belli olmaz: Türk milliyetçiliği için Osmanlı'daki kökler mi daha değerlidir 1940'lar da oluşan ideolojik savrulmalar mı. Kendini daha az Türk, daha çok Anadolulu ya da yalnızca bulunduğu geniş coğrafyaya ait görmek, milliyetçiliğin kolayca benimseyebileceği bir kimlik tanımı değil elbette. Ama sorun da çoğu kez buradan çıkıyor.

Spivak'ın *Köklerim Havada* kitabındaki düşüncelerle Amin Maalouf'un *Ölümcül Kimlikler* kitabındaki düşünceler arasındaki yakınlık da konuya ilgi duyanların ilgisini çekebilir. Amin Maalouf da kendisini "daha çok Fransız mı daha çok Lübnanlı mı" hissettiği sorularıyla çok karşılaştığını ve yanıtının hiç değişmediğini anlatıyor: "Her ikisi de!"

Yirmi yıldan uzun süredir yaşadığı Fransa'nın artık kendisi için yabancı bir ülke olamayacağını belirten Maalouf, bulunduğu yere göre değişen birçok kimlik taşımadığını, ama aldığı bütün öğelerin bireşimi olan bir kimliği olduğunu belirtiyor. Kimlik sorununun demokratik tanımı budur aslında.

Bizim topraklarımızda Türklüğün üst kimlik olarak benimsenmesi gerektiğini (bazen zorunluluğunu) savu-

nanlar, günümüzde aşılımış ve tarihsel değeri bile olmayan bir kimlik ve milliyetçilik tanımı getirmiş oluyor. Kendimi niçin Türk olarak göreyim ve kendi kimliğimin öteki milliyet kökenlerinden gelenler için üst kimlik olmasını niçin isteyeyim?

Yurtseverlik Yalan

Tolstoy'un dünyanın hali üstüne aslında ne düşündüğü sorusuna ne hemen belli bir yanıt verilebilir ne de verilmiş yanıtlar sorgulamaksızın kabul edilebilir. Bütün külliyyatı tam doksan ciltmiş, içinde kendisinin bile kayborduğu bu muazzam külliyyatın Tolstoy imgesini belli bir tanıma sığdırması olanaksız. Üstelik Rusya'nın bütün sorunlarıyla içli dışlı olmuş, öyle olmaktan belli ki coşkulu bir mutluluk duymuş Tolstoy'un uzun ömrü boyunca her konuda aynı düşüncelerle kendini koruması olanaksızdı. Üstelik kargaşa ve devrim çağının, içinde çok çeşitli kültürleri barındıran Rusya'yı dinginlikten uzak, diken ucunda tuttuğu yıllarda.

Lev Tolstoy, gençlik yıllarında Kafkasya'da ve Kırım'da katıldığı savaşlarda yaşadıklarından etkileyici öyküler çıkardı. Bu öykülerinde ve neden sonra özellikle *Savaş ve Barış*'ta savaşın anlamını sorguladı ve bu sorgulama onun vatanseverlik kavramından önce kuşkuya düşmesine, sonra da bütün bütüne uzaklaşmasına yol açtı. Acar Burak Bengi'nin çevirip hazırladığı *Vatanseverliğe Karşı*'da yer alan yazılarında, Tolstoy'un doğrudan vatanseverlik kavramına karşı kesin olumsuzlayıcı tutumunun netliği gerçekten çarpıcı.

Türkiye'nin sosyalist solunda milliyetçiliğin güçlü bir akım, içsel bir duygu ve düşünce olduğunu söylemek haksızlık olur. Ulusal çıkarlar ve değerler endişesinin Ke-

malizm ve antiempeyalizmle iç içe geçişinin etkileri de özellikle 1960'lardan başlayarak milliyetçiliği değil, yurtseverliği güçlendirdi. Gelgelelim milliyetçiliğe uzaklık Türkiye solunun olumlu yanını göstermekle birlikte, yurtseverliğe yakın olmak da gözbağı olmuştur. Yurtseverliğin çoğunun enternasyonalizme götüreceği sloganı bir zamanlar çekici geliyordu çünkü yurtseverlik bilinci –Kurtuluş Savaşı'nın dışarıdaki düşmanlara karşı kazanılmasından beslendiği gibi– Sovyetler Birliği'nin büyük anayurt savunmasının ve gene özellikle 1960'lardan sonra başta Vietnam olmak üzere Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki antiempeyalist savaşların yarattığı duyguyla güçlenmiştir.

Bununla birlikte yurtseverliğin milliyetçilikten ayrılmasının olanaksızlığını görmemek de eksiklikler ki bunun üstünde durulmamıştır. Üstelik evrensel bir ayırıcı, bölücü olduğu, insanları birbirine yaklaştırmak yerine uzaklaştırıp karşı karşıya getirdiği, savaşların bilinen en örtücü giysisi işlevini gördüğü apaçık ortadayken, milliyetçiliği olumsuzlarken yurtseverliğin olumlu olduğunu öne sürme yarışını sosyalist solun da sürdürmesi bir garabet olarak varlığını bugün de koruyor. Kendini ulusalcı görmek, yeri geldiğinde ulusal bayrağı kapıp sokağa çıkmak sosyalist olmakla elbette uyuşmaz.

Tolstoy, "Vatanseverlik ve İktidar" yazısına, "Vatanseverliğin günümüzde gayritabii, irrasyonel ve zararlı bir duygu olduğu, insanlığı mustarip eden illetlerin büyük bir kısmının sebebi olduğu ve dolayısıyla bu duygunun, şimdiki gibi işlenmemesi gerektiği, tersine tüm rasyonel insani yollardan bastırılması ve kazınıp atılması gerektiği düşüncesini halihazırda birkaç kez ifade ettim," diye başlıyor.

Toplumsal ortalama değerleri içinde, yurtseverliğin yaşadığı toprakları savunmakla sınırlı olduğuna, dolay-

sıyla yurt savunması için gösterilecek ulusal direncin de tartışılmaz haklılığına inanılır. Oysa orada da yurtseverlik milliyetçilikten yalnızca bir adım geride durur. Değil mi ki Tolstoy'un dediği gibi, "vatanseverlik, diğer tüm halklar ve devletlerden önce kendi halkı veya devletini yeğleme şeklindeki gayet kati bir duygu ve bunun sonucu olarak o halk veya devlet için elde edilebilecek en büyük refahla gücü elde etme isteğidir", her zaman kendinden aşağıda bulunan halkların ve ülkelerin üstüne basarak, kendini altına almış yukarıdaki halkların ve ülkelerin düzeyine erişme isteğini canlandırır.

Bu isteğin barışçı niyetlerle kalmadığını, sonunda zora ve şiddete dayalı bir egemenlik kavgasına götürdüğünü belirtmeye gerek yok. Budur aslında yurtseverliğin güdülediği amaç: Kendi yurdunu öteki yurtlardan üstün görme benbenciliği, dolayısıyla kendini koruma duygusu yanında silaha sarılma refleksi, her fırsatta milyonları savaşa sürebilme gözükaralığı, hemen yanı başında aşırı milliyetçilik, kapının arkasında faşizm. Milyonlarca Alman'ın yalnızca aptal olduğu için Nazizme tutkuyla sarıldığını kim söyleyebilir: Sokaktaki her Alman da belli ki yurtseverliğe sarılmıştı, üstelik savaş başladıktan sonra nasıl düşünebilirlerdi? Ulus devlet böyle bir tehlike, faşizmin yaratıcısı.

Kendi yurtseverlik kaynaklarının öteki bütün ulusların yurtseverlik kaynaklarıyla eşit olduğunu, her ulusun kendine özgü özelliklerinin bulunduğunu, tarihin herkesçe aynı biçimde paylaşıldığını, herkes için kendi değerlerinin önemli olduğunu düşünmeyenlerin, kendi ülkesini daha önemli, böylece ötekileri daha önemsiz gören yurtseverliği, barışın tepesinde sallandırılmış bir kılıçtır.

Öte yandan, farklı kültürlerin korunup yaşatılması evrensel insanlık kültürünün gereğidir elbette ama farklı ulusların dünyanın son çeyrek yüzyılı içinde olduğu gibi,

“bağımsızlığı”nı, dolayısıyla sınırlarını, devletini ilan edip ayrılması da yurtseverlik ve milliyetçilik duygularını kamçılıyor. Bunun sonunda, çizilmiş yeni sınırlar içinde yeni küçük canavarlardan başka bir şey doğmuyor. Dünyanın şimdiki acıklı halinde milliyetçi kalkışmaların sonunda ortaya çıkmış irili ufaklı pek çok yeni devlet (ülke değil), sayısız yeni bölgesel soruna, gerilime, çatışmaya yol açmaya, dünyayı geçmiştekilere benzer bir kargaşaya sürüklemeye başladı. Gürcistan’ın bile isteye neden olduğu bölgesel çatışmanın kaynağında da bu var aslında. Saakaşvili gibi maceracılar, sonunda Rusya gibi bir büyük devlet şovenistini kışkırtmayı niçin göze alıyor? Beri yanında Osetya, Abhazya gibi bölgelerde yurtseverlik masallarıyla ayaklandırılan toplumlar, kendi devletlerini kurma hayallerini acaba hangi olumlu amaçlarla anlatabiliyor? Çizdikleri sınırlar insanların mutluluk yolunu mu gösteriyor? İçinden kolayca çıkılacak sorunlar değil bunlar.

Evrensel kültür kaygılarıyla ilgisi olmayan bu tür bağımsızlıkçı hareketler yalnızca siyasal iktidar kavgasından çıkıyor ve yeni siyasal iktidarlara yol açıyor. Siyasal iktidar doğası gereği kirlidir. Bu değişimin ne demokrasiyle ne barışla ne insanlık kültürüne eklenmekle ilgisi var. Demek ki yurtseverlik günümüz dünyasını sokan zehirli bir akrep gibi, milliyetçiliğin kan kardeşi olarak hayatımıza giriyor. Yalnızca yeni bölgesel çatışmalar, gerilimler üreterek, bugüne dek sahip olmadığımız bir tek olumlu değer getirmeden, iktidarların çevresindeki küçük çıkar çevrelerinin, siyaset çetelerinin oyuncağı olarak.

“Böyle oluyor çünkü hükümrân sınıflar, emekçi yığınlarınkine nazaran sıradışı avantajlara sahip konumlarını ancak vatanseverliğe yaslanan iktidar sistemi sayesinde koruyabilirler,” diyor Tolstoy. “Halkı etkileyecek en güçlü araçlar ellerindedir ve daima sebatla kendilerinde ve başkalarında vatansever duyguları beslerler, özellikle

de iktidar erkini ayakta tutan o duygular, o erk tarafından daima en iyi şekilde ödüllendirilenler olunca.”

Yurtseverliğin manevi yanı her zaman halkın kucağında bırakılır, maddi yanı siyasal iktidarların eline verilir. Bu yüzden iktidarların hayatını idame ettiren başlıca ideolojidir yurtseverlik. Tolstoy, “Her iktidar dünyadaki en korkunç ve tehlikeli organizasyondur, özellikle de askeri güçle donatıldığında,” diyerek yurtseverliğin zararlarının nasıl katlanabileceğini belirtiyor.

Yurtseverlik halkın kazanımı değilken siyasal iktidarların değirmenine su taşıyan maddi bir güce dönüşür. İktidar amacının olmadığı hiçbir yerde yurtseverlik duygusu oluşmaz, gerek duyulmaz ona. Bu yüzden, “İktidar şiddetini yok etmek için sadece bir şeye ihtiyaç var: O şiddet aracını tek başına destekleyen vatanseverlik duygusunun kaba, zararlı, rezil, kötü ve her şeyden önce ah-laksız bir duygu olduğunu insanların anlamasına.”

Tolstoy’un *Vatanseverliğe Karşı* adıyla derlenen yazıları, tartışmakta gecikilmiş, özellikle sosyalist solun yolunu belirsizleştiren yurtseverlik kavramına karşı, tepeden tırnağa büyük bir tanıklığın, sağduyunun oluşturduğu düşünceler ışığında yazılmış. Kitabı hazırlayan ve çeviren Acar Burak Bengi, bu tartışma için çok önemli metinleri bu kitapta toplamış. Paylaşmadığım tek seçimi, siyaset literatürümüz ile yazı ve konuşma dilimize yerleşmiş “yurtseverlik” sözcüğü varken “vatanseverlik” sözcüğünü seçmiş olması.

Bütün Kötülüklerin Ruhu

George Orwell da yurtseverlikle milliyetçiliği ayırırken pek çokları gibi ilkin olumlu bir anlam yüklemeye çalışıyor ama olmuyor. Eski ve 1990’lardan sonraki

dünyanın bitirdiği bir hikâye bu. Kaldı ki *Faşizm Kehanetleri*'nde Orwell da belirtiyor:

“Benim ‘vatanseverlik’ten kastım, belirli bir yere ve yaşam biçimine bağlılık.”

İşte bu kadar. Öteki gürültülü tanımlara göre sessiz ve duru bir kavrayış. Neredeyse ta başından beri düşündüğüm gibi. Ben de yaşadığım yeri, yurdu, adayı seviyor ve ona bağlıysam “yurdum orası”dır diyorum. Niçin ötesine geçmeye çalışalım ve ne olduğu belirsiz güçlerin çizdiği sınırları korumaya kalkışalım. Bundan önceki yurdum Kuzey Ege’deydi ve *Belki Sonra Başka Şeyler de Konuşuruz* Sivrice’nin tepelerinde, ağaçlarına, çalılarına, volkanik kayalarına, denizine, karşıda duran büyülü Ada’ya bakarak yazıldı, ona çok şey sorçluyum. Bir de Demet’e –o sırada en yakınlarımdandı–, romanı yazmam için itici bir güç olmuştu.

Yurtseverlik kimilerince belki savunma güdüsüne bağlanabilir, nasıl ki milliyetçilik iktidardan ayrı tutulamazsa. Orwell bunları da saptıyor ve olumlu bir milliyetçilik görmek için yaşadığı zamanları şöyle bir tarıyor, bir zorlama içinde. Sonunda açığı, koyusu, iyisi, kötüsü olmayan, sapına kadar iktidar şehvetine batmış bir politik düşünce, saldırganlığı içinde taşıyan bir ahmaklık. Milliyetçilik seçilmiş –ya da verilmiş– bir yere sadakat olduğu zaman, her zaman Orwell’in Chesterton için söylediklerine çıkar: “Gerçeklikle bağın, edebi zevkin, ahlak duygusunun altüst oluşu.”

Orwell sosyalizmin büyük bir çekim merkezi olduğu yıllarda, “İçinde yaşadığı devleti eleştirmekte uzmanlaşmış pek çok sol yazarın sosyalist bir devlette eleştirecek bir şeyi olmayacak,” diyor.

Savaş sonrası için olağan sözler. Bu anlayış solun dünyada yükselişe geçtiği yıllardan 1980’lerin ilk yarısına kadar sürdü.

Öte yandan Orwell'ın Jack London'ın *Demir Ökçe*'si üstüne yazdıkları nasıl ilgimizi çekmez. Bizim kuşağın sosyalist düşüncenin başlangıç kitaplarını okuduğu yıllarda okunması zorunlu romanların başında gelirdi *Demir Ökçe*. Roman ama bir eğitim kitabı gibi, en az iki kere okumuş, birçok kişiye okutmuşumdur.

"Jack London'ın diğer kitapları gibi *Demir Ökçe* de Almanya'da geniş kitlelerce okundu ve Hitler'in gelişini önceden tahmin etmiş olmakla ün saldı," diyor Orwell.

Tam böyle değil elbette ama yazarının politik düşüncelerini oldukça radikal biçimde anlatmasını sağlayan bir roman olarak bir zamanlar çok okundu, şimdi o ilgiyi çekmesi zor.

Orwell bizim unutulmaz romanımız için, "Bir kitap olarak *Demir Ökçe* fazlasıyla düşük niteliktedir," de diyor, haklıdır.

Okurları devrimci düşüncelerle etkilemesi zor bir hikâye ve artık yazılmayan türden kişiler. Jack London'ın kişiliği, *Demir Ökçe*'de öfkeli militan edasıyla dışa vurur. Bunun ötesine geçmek o yıllarda kolay değildi. Olguları kendi zamanları içinde görmekten başka ne yapabiliriz. Jack London niçin tam bir Marksist gibi düşünmüyordu sorusu da sorulmuştur, anlamsızdır, onun bu beklentiye uygun koşullar, ortamlar içinde yaşama olanağı yoktu. Kapitalizmin Birinci Savaş'ın öncesinde Kuzey Amerika'da da "insanlık dışı bir canavar"a dönüşmeye başlaması Jack London'ı sosyalizme yaklaştırmıştı. Orwell onun sert mizacından, şiddet ve güce yatkınlığından söz ediyor. Gene de ne kadar çok seviyoruz Jack London'ı.

Orwell'in en sevdiğim yanı 1984'teki biliciliği değil (çok okunan bu romanı sevdiğimi söyleyemem), düşünce dünyasını alabildiğine demokratik biçimde açabilme-yeye yatkınlığı. Yazdıkları bunun için önemli. Yirminci yüzyılın ortalarında yazan ve konuşan, dağarcığı ve ufku geniş, ciddi bir entelektüel o.

İngiliz mutfağı hakkında söyledikleri meraklılarını şaşırtabilir. Diyor ki: “İngiliz mutfağının dünyadaki en kötü mutfak olduğu yaygın şekilde, hatta İngilizler tarafından bile söylenir.”

Londra’da bir İngiliz yemeğinden ikinci çatalı almayı başaramamış birisi olarak, bu sözleri için Orwell’a şükranlarımı sunarım. Sonra yaptığı İngiliz mutfağı savunusuyla onu ilgilendirir. Başka yerlerde arayıp da bulamadığını söylediği tatları –Noel pudingi, şeker pekmezi tartı, elmalı bohça, patates yemekleri, soslar– pek ciddiye almıyorum.

“Biraz güneye doğru gelin, Akdeniz’e, oradakileri tattıktan sonra yukarıya çıkmanız olanaksızlaşabilir,” diyorum ona.

O da güzel bir fincan çay için notlarından söz ediyor, kendi tarifine göre on bir noktayı sıralamış, neredeyse bizim gibi demliyor çayı. Bunlara da kafa yormuş bir yazar. Var olsun.

Savaşçının Okuduğu

Savaşan ve birçok kez ölümle yüz yüze gelen insanlar dinlenme anlarında, mola anlarında oyun ararlar çünkü buna ihtiyaçları vardır ve çoğunlukla o anki uğraşlarıyla hiç ilgisi olmayan metinler okur ve müzikler dinlerler. Che Guevara’nın gerilla ceketinin cebinde taşıdığı Jack London’ın öyküleri kesinlikle militan öyküler değildiler, Alaska’da, balta girmemiş ormanlarda ölümüne karşı, vahşi hayvanlara karşı mücadele eden insanların maceralarını anlatıyorlardı. Onları pekâlâ bir şiir kitabı gibi taşıyabileceği gibi cebinde taşıyordu: Şahsi işlerinin hafiflediği anlarda bunlar bir telafi görevi görüyordu.

Julio Cortázar

Portakal Kokusunun İçinden Geçerek

Sakar'dan her inişimde otuz yıl önceki korku geçidi-
ni hatırlıyorum, yükseklik korkusu olanların daracık
toprak yolda uçurumun kıyısında aşağı inerken solukla-
rını içlerine çekerek felç olduklarını hissettikleri yıllar ge-
ride kaldı. Şimdi virajlı ama bakımlı bir asfalt yol var.
Sakar'ı indikten sonra dümdüz bir yola girip eve varaca-
ğımızı, böylece aşağı yukarı yirmi yıldır hayalini kurdu-
ğum yeni bir hayata başlayacağımızı düşünüyorum. Yo-
lun ortalarına yaklaşırken sağdaki seyir terasını görünce,
"Bakalım mı biz de," dedim.

"Boş ver," dedi Ebru, "insanlar şimdiden dolmuş,
kalabalık istemiyorum."

Ben de kalabalıktan kaçıyorum. İnsanlardan kaçıyo-
rum aslında. İyi insanların çoğu o geçmişte kaldı. Gözü-
cuyla ovaya bakıyorum, Gökova büyüleyici bir resim
gibi dümdüz, körfezin başlangıcını yay gibi çeviriyor.
Ekilmiş tarlalar, ip gibi sıralı meyve ağaçları, bu ovanın
renklerine bayılıyorum. Yeşilin ve sarının inanılmaz çe-
şitlilikteki tonlarının körfezin mavi ama masmavi sula-
rıyla bittiği çizgide incecik bir şerit halindeki beyaz
köpüklü dalgaları görüyorum.

"Sen yola bak," dedi Ebru, camı açıp elini dışarı çı-
karmış, saçları rüzgârla uçuşuyor.

Işıkları geçer geçmez biraz daha hızlanıyorum. Ne
de olsa yaklaşıyoruz. Yol kalabalık değil, tatilciler daha
ortada yok ama dışarıdan gelenler gene de eksik olmaz
buralarda. Yolu artık ezberledim, nerede iniş nerede çı-
kış var, kasisler, trafik kontrolü hep aynı noktalarda, yol
lokantaları, benzinciler, köylere girip çıkan sapaklar...
Sivrice'nin sakin ve alçakgönüllü yollarından, ıssız tepe-
lerinden sonra buradaki yollar şehirleri şehirlere bağladığı için geniş ve bakımlı. Sinan'ın Sivricesi. Dünyanın en

güzel noktalarından birinden biraz da buruk anılarla mı ayrıldım. Mina'nın rüyalarım girmesini istiyorum ama yüzü hep gölgeli, tam seçemiyorum, o da artık benden uzaklaştı. Ama bahçeye mutlaka bir nar ağacı dikmeliyim. Her bahçenin vazgeçilmez, kutsal nar ağacı.

"Kokuyu duyuyor musun," dedi Ebru.

Hemen camı açtım, bir anda içeri doldu koku, dalmışım demek. "Bu nasıl bir koku böyle," dedim. "Neyin kokusu?"

"Gitgide artıyor, ne olabilir?"

"Yoğun bir parfüm kokusu sanki. Dışarıda bu kadar yoğun koku duymamıştım, güzel ama."

"Portakal bu, portakal ağaçları kokuyor. Tam zamanı işte, çiçeklenmişler, kokularını her yere yaymışlar."

"İnanılır gibi değil, bu kadar yoğun kokunun içinde hiç kalmamıştım," dedim. "Olağanüstü."

Sonra sustuk, ikimiz de kokuyu içimize çekiyoruz, sanki başımız dönüyor. Bu yoğunluğa inanmak zor ama bizim için zor işte. Demek ilk sınavımız bu. Burada yaşayanlar için sıradan günler, portakallar çiçek açmış, kokuları yükselmiş, kokuyu bile duymuyorlar belki. Biz bilmediğimizi şaşkınlıkla karşılıyoruz, kim bilir daha neleri böyle karşılayacağız.

"O kadar da bilgisiz değiliz ama," dedim birden.

"Ne bilgisizliği?"

"Portakal kokusunu hemen tanıyamadık ama biz de Sivrice'de az şey görmedik. Bahçedeki ağaçlarımızı kendimiz diktik, küçük nar ağacımızın narlarını daha önce İstanbul'da bile yemedik, yılanlarla kaç kez karşılaştık, bunlar da az değil."

"Yani," dedi Ebru.

"Her akşam elektrik teline konan baykuşu araştırmıştım, orman baykuşuydu, Sinan'ın evinin önünde, gözlerini dikip bakardı. Baksana, her yer orman, kim bilir neler göreceğiz burada."

Bizim bahçedeki portakal da mis gibi kokuyordur şimdi. Otuz yıllık ağaçmış. Gelir gelmez mandalina, limon, defne ağaçlarımızı diktik. Selo sularını vermiştir, dediyse yapar o. Dip dibe dört ev olunca iyi komşu da gerekir.

Eli sakalında, “Merak etmeyin,” demişti, “küçük bahçeye mi bakamayacağız.”

Bahçeyi boydan boya ölçtüm, bir direği kısa, gövdesi kalın bir U. Üç ayrı dikdörtgenin toplamı 140 metrekare. Küçük ama gönlü büyük olsun. Abartmadan dikelim ki ağaçların kökleri birbirine karışıp evin temelini zorlamaya başlamasın, dalları birbirine karışan ağaçlardan hayır gelmeyeceğini biliyorum artık.

Ebru’ya baktım, saçları uçuşurken neler düşünüyor, sekiz saatlik yol yormuştur onu.

“Evini seviyor musun,” dedim.

“Hangi evimi,” dedi.

“Yeni evini, artık evimiz o, öbürü bizim evimiz değildi.”

“Seviyorum,” dedi. “Sonunda istediğimizi yaptık mı?” Bana dönüp gülümsedi, elini dizime koydu. “Koçum,” dedi, “sana güveniyorum hadi.”

“Tamam anacım,” dedim, “yeni bir hayata başlıyoruz.”

Sakatlık ve Felç

Aklımdan çıkmıyor, bendeki izi kalıcı. Hastanenin kapısından çıkarkenki duygum hapishanenin kapısından çıkarkenki duygulara benziyor. Önce karmaşık ve sonraki bir yıla epeyce sıkıntı bırakan bir ameliyat. Olmadı, ikinci ameliyat. İlkinde metalleri bağlayan on sekiz vida-dan biri attığında kemiklerim tıklar tıklar oynamaya başlayınca hissettiğim çöküntüyü belli etmemeye çalışmış-

tım. Ameliyat başarısız olmuştu. Her zaman dayanıklı olmak zorundayım işte, o ilkgençlik yıllarından beri kendimi böyle eğittim, düşünüyorum da, herhalde bir tek gün bile şikâyet etmemişimdir.

İkincisi için, “Büyük bir ameliyat bu,” dediler. “Geç bile kalmışsınız.”

Sol elim felç, parmaklarımı kullanamıyorum. “Düzelecek,” dediler. Ya düzelmezse, yazamazsam, çalışamazsam, derginin tasarımı yapamazsam... Üst kolda ikinci kesik, 23 santimlik yarık aslında.

“Fotoğrafını görmek ister misin,” dedi Ufuk Hoca.

“İstemem,” dedim.

“Korkarsın,” dedi, “kemiğe kadar ama düzelecek.”

Yarığın içine 15 santimlik üç metal plaka, yirmi yedi vida. Sonra beyaz bir koğuştasın, ağrılar, acılar, geçmeyen zaman, bitmeyen tedaviler, sıkıntı. Yarım insan bile olamadan geçen –Ebru olmasaydı geçmeyecek– bir yıl. Yataktan kalkamamak, sonra ancak yardımla, sınırlı hareketler, tek parmakla yazmayı sürdürmek, yardım olmadan yapılamayan zorunlu hareketler, gerçek bir acz. Oysa yapacak ne çok işim vardı. Neyse ki bir yıl –sonra bir yarım yıl daha– sürdü ama elim düzeldi, kolum hep zayıf, bu yaştan sonra belli ki hep zayıf kalacak. Büyük bir sanatçı-hekim olan Ufuk Nalbantoğlu’na çok şey borçluyum.

Ne ki ve iyi ki tam böyle bir zamanda istediğin kadar düşünebiliyorsun. Sonra düşündüklerimi yazmaya başlıyorum, ne çok şey yaşadığımı söyleyemiyorum. Bir hayat kitabı, yaşadıklarımın, düşündüklerimin, sevdiklerimin, hissettiklerimin, kitapların kitabı.

Keşfi Bitmeyen Akdeniz

Şimdi gerçekten Akdeniz'deyim. Daha doğrusu Ege ile Akdeniz'in birleştiği köşe başında, ülkenin en güzel noktasında. İçimdeki çok kültürlülüğün dönüp dolaşıp geldiği yer Akdeniz, başka nereye gidebilirim. Çocukluktan başlayarak etimize tenimize yapışmış sosyalizm düşüncesini hayata geçirmek için atılmışken bunları düşünemiyordum.

Yaralı bir yurdu iyileştirip bambaşka yapma ideali içimize kaya gibi oturmuşken hayatın olağan akışına kendimizi bırakıp böyle şeyleri düşünemiyorduk. Yıkıntıların altında kalmış bir vahaydı aradığımız. Olmadı. Alevlere atıldık, sonunda yukarıdan aşağıya yuvarladıkları taşların altında ezildik, gemilerimiz battı, sulara kapıldık, yenildik, yalnız kaldık. Bu yurdun acıları anlatmakla bitmez, büyük acılarından birini bizim kuşağımız böyle yaşadı.

Akdeniz'in nerede başlayıp nerede bittiği Antikçağ'da da tam anlaşılamamış. Arap kıyılarından Kıbrıs'a atlayınca daha iyi anlaşılır Akdeniz. Ele geçirilmesi gereken bir büyük ada, sonra da batıdan doğuya uzanan yeraltının köprülerinden biri, yalnız olsaydım Girit'te de yaşayabilirdim. Akdeniz'in ortasında, sanki hiçbir yere bağlı değilmiş, bütün bağılıkları reddedip yalnızlığına çekilmiş, kendi kendine yeten bir ada Girit ve Akdeniz'in sıraları en çok adası olmalı. Rodos en havalısı – Pîrî Reis bile süslü bir haritasını çizmiş. Midilli alçakgönüllü, orada da yaşayabilirim. Ernle Bradford'un Antikçağların "güzel fakat mutsuz" adası dediği Sicilya çekim merkezi. Doğru mu bilmiyorum, Pîrî Reis ilk dünya haritasını 1513'te yapmış ve öyle bir kartografiye o sıralarda rastlanmıyormuş. Sonra Kıbrıs var, o da niçin olmasın.

Dünyanın bütün denizlerinin Akdeniz'le sınırlı ol-

duğunu, giderek dünyanın Akdeniz'in ta kendisi olduğunu düşünenler az değilmiş. Neden sonra gezegenimizin öteki denizlerine ve kıtalarına ulaşanlar için de Akdeniz sonunda dönüp dolaşıp gelinen yer olarak bilinegeldi ki modern zamanlarda bunu başka anlamlar vererek anlatanlar az değil. Değil mi ki uygarlıkların merkezi, insanların birbirine yaklaşıp kaynaştığı, insanın insanlaştığı benzersiz bir ilktir Akdeniz, onun bıraktığı iz tarih boyunca doğru yol kılavuzu gibi çizilmiştir.

Predrag Matvejević *Akdeniz'in Kitabı*'nda, "Akdeniz yalnızca tarih değildir," diyerek yüceltiyor Akdeniz'i – çünkü onu tarihin sınırları içinde, bilinen kalıpları kullanarak anlatmak yetmez.

Dünyanın başka neresinde Akdeniz'deki kadar çok şey yaşanmıştır. Söylencenin güzelliği: Koca Zeus, bizim gölün hemen dibinden 700 metre yukarı çıkıp –o belki kolunu uzatınca erişiyordu tepeye– kasabalıların Olympos adını verdiği Ölemez Dağı ile Atina arasında kurduğu salıncakta sevgili kızı Athena'yı sallamış. Muazzam bir görüntü ☺

Demek insanlığın büyük birikimi Akdeniz'de yaratılırken doğruların en çoğuyla yanlışların en akla gelmez olanları burada görülmüş, iyiliğin öğretildiği yerin yanı başında kötülüklerin en bilinmezleri burada dışavurulmuş. Gene de Kuzey'den gelen barbarlığın daha azına, daha kolay geçiştirilebilir olanlarına tanık olunmuştur Akdeniz'de. Etoburlarla otoburlar arasındaki fark gibi.

Abdellatif Laabi, "Bence bugün Akdeniz ağızlarda sakız olmuş o 'büyük birleştirici öge'den çok," diyor, "bir hendek, bir uçurumdur iki dünyayı ayıran: Kuzey'dekiyle Güney'dekini! Evet benim için her şeyden önce, Akdenizlilik giderek derinleşmekte olan bir fay kırığıdır."

Akdeniz'in Kitabı'nda, "bir zamanlar başlı başına bir

dünya olduğu ya da dünyamızın merkezi olarak görüldüğü” belirtilen Akdeniz, yalnızca bilinmezliğin dünyasının merkezi değildi. Onu bugün dünyanın merkezi olarak almak için politik, ekonomik nedenler yeterli değilse, toplumsal ve kültürel olarak keşfedildiği yerde durduğunu pekâlâ söyleyebiliriz.

Nedir Akdeniz? Benim bir yanıma anlatan bir yaşam kültürü. Yaşlananların gençliğe dönüş yeri ya da Matvejević için, “Akdeniz’de beden ruhtan çabuk yaşlanır.” Bunu yalnızca denizin tuzu ya da ruhu yapmıyor, aynı zamanda suları, kıyısı bitmez adaları, insanın insanca yaşamasını sağlayan eşsiz iklimi, börtü böceği. Toprak üstü ve altı, ruhların binlerce yıldır yıkandığı bir yaşam alanı yaratmış. Rüzgârların uygarlıkları bir fısıltı gibi birinden öbürüne taşıdığı, yılanların evlerin bahçelerinde uslu uslu dolaştığı, böylece herkesin kendini açık tutup ötekinden yararlandığı, verici bir dünya bu. Ölü kültürlerin yerine hep yenileri kurulmuş ama ölenlerin çokluğuna bakınca da tarihin gizlerinin bütün bütüne kaldırılması olanaksız katmanlara saklı, büyük bir zenginlik olduğu görülüyor. Anadolu’da toprağın altına girenleri çıkarmak için kaç bin yıl gerekir, bunu bilmiyorum ama bilmediklerimizin ancak küçük bir bölümünü bildiğimiz kuşkusuz, değerini bilmediklerimiziyse konuşmamak en iyisi.

Kim gelmişse ötekinden sonra, Akdeniz’e kıskançlıkla sahip çıkma konusunda kimseden aşağı kalmamış. Herkes için kendi konumuna göre kendi denizidir Akdeniz. Eskiden “deniz” dendiğinde o anlaşılırdı da Mısırlılar ve Sümerler için “Üst Deniz”, Yunan ve Roma için “Bizim Deniz” (*mare nostrum*), Türkler için Rumeli Denizi, neden sonra Akdeniz. Onunla en çok ilişki kuran, kurduğu ilişkiye tutkuyla bağlananlar, sözgelimi Yunanlar için sürekli bir deneyim dünyası ki Akdeniz ruhunu en iyi tanıyanlar da belki onlar oldu.

Xenophon'un *Anabasis* adlı yapıtından denize hayranlık sözleri:

"Deniz! Deniz! Bu sözcükler ağızdan ağıza yayıldı. Herkes ona doğru koştu... ağlayarak birbirlerine sarıldılar."

Ernle Bradford'la oturup konuşmak isterdim, insana güven veren, belli ki alçakgönüllü bir yazar. O kendi *Akdeniz*'inde (*Bir Denizin Portresi*), "Kimse geleceği görmez; şimdi, hâlâ yazılmakta olduğu için okunamaz; sadece geçmiş, bilgimizin sınırları içinde bilinebilir," diyor.

Akdeniz ve Ege belki öteki dünyalardan daha çok bilinebilir çünkü onun geçmişi şimdi gibi yaşanmayı sürdürüyor ve geleceği, şimdi yaşayanların hayallerinde sihirli bir kutu gibi açılıyor. MÖ 3000 yıllarında Mısırlı denizcilerin açıldığı denizlere sonra Etrüskler, Yunanlar, Fenikeliler, Romalılar, Türkler ve daha pek çokları çıktı ve öylesine muazzam kalıntılar ve kültürler bıraktılar ki, sırlarını bir bir açığa çıkarmak için geçmişin bütün zamanlarını hizaya sokup eşitlemek gerekir ve bunu ancak Akdeniz'de yapabilirsiniz. Nasıl mı... Denizin sesini dinleyerek.

Matvejević, Akdeniz'in anlaşıldıkça çoğalan karakutularıyla bütün tarihini, geçmişini, yaşadıklarını bilmenin güçlüğüne anlatırken Borges'in, "Deniz, çözemediğim çok eski bir dildir," sözünü hatırlatıyor.

Okyanuslar ya da öteki büyük denizler. Hangisinin suyunda Akdeniz'in gördüğü dünyalar yıkanmıştır. Üstelik içinde barındırdığı küçük denizlerin her birinde yaşayanlar da ayrıca düşünülmeliyken.

Akdeniz'de adaların ayrı hikâyeleri var. Önemi gözden kaçırılabilir bir tek ada olmadığı gibi, büyük adalar büyük yurtlar ve kültürler, küçük adalar büyük insanlar doğurmuş. Önce anakaraya çıkılan, sonra pek çokları için sürgün yeri olarak dönülen topraklardır adalar. Korsikalı Bonaparte, Elbe adasına ve Sainte-Hélène'e sürgüne gönderilmiş. Büyük sürgünlerimizden Namık Kemal,

Kıbrıs Magusa'yı ünlendirmiş. İstanbul'un işgali sırasında tutuklanan Türkler o sıralarda İngiltere'nin elinde olan Malta'ya sürgün edilmiş. Bugün belki de ülkenin en güzel noktalarından olan Büyükada'yı, sürgünlüğün verdiği çalkantılar içinde, "Burası yalağa eğilmiş tarihöncesi bir canavara benzeyen, lacivert suların üzerine eğilmiş kızıl kayaların olduğu bir adaydı," sözleriyle anlatıyor Troçki.

Ada yalnızlık demek –öyle inanılır–, oysa benim için hayatın kaynağı, hayal taciri, gerilim, dünyayı gözü görmezken iç dünyasını bütün dünya sanmak, kendinin tanrısı olmak, insanlardan uzaklık ve neler... Kaçış yollarını tıkama kolaylığı üstelik doğanın insana sunduğu ada cennetini hapishane ve toplama kampı için kullanmayı da şeytanların aklına sokmuş. Akdeniz'de hangi ada bunun için kullanılmamış ki? Lipari adaları ya da Rab adası İkinci Dünya Savaşı'nda toplama kamplarına dönüşmüş, Ege adalarının çoğu antifaşistler için Albaylar Cuntası'nın hapishaneleri olmuş. Ritsos'un sürgün adası Leros'u "bütün sözcükler sürgün burada" dizesiyle anlatıyor Alova. Lawrence'ın Sardinya adasının, hiç kimseye boyun eğmediği için uygarlık akımlarının dışında, Malta'yla birlikte, "deyim yerindeyse tarihin öte tarafında" kaldığını söylüyor Matvejeviç. Sonunda Akdeniz'de yaşanacaklar yaşanır ve: "Tarih genellikle adalarda sona erer."

Unutmamalıyım: Homeros, MÖ 900-800 arasında yaşamış ya da yaşadığına inanılan, şairlerin atası, tarihi bir bilici gibi anlayan insan, kör gözleriyle nasıl anlatmış Akdeniz'i. Bütün sularını bilen ama dünyayı Akdeniz'in bir ucundan öbürüne uzanan coğrafyanın ta kendisi gören kahramanların yaratıcısı o. Odysseus'un başka dünyaya gereksinimi yoktu. İnsanoğlu sonradan kabına sığamamışsa, kötülüklerin çoğalmasına da neden olmuştur, başka denizler, öteki dünyaların talanı, uygar olanların acımasızlığıyla birleştirmiş dünyaları. Oysa Akdeniz'de ya-

lanları saklama olanağı yoktu. Bunun için karşıtlıkları çözme yolları en kolay Akdeniz’de bulunmuştur. Herkese yetecek deniz, kıyı, ada, insan, hayvan, tuz, zeytin, üzüm, incir vardı. Akdeniz’in derinliğini bugün keşfedenler de aynı olanakları pekâlâ görüyor. Değilse zeytin, incir ve nar ağaçlarının üçünden birden hem Tevrat’ta hem İncil’de hem de Kuran’da söz edilmesinin nedeni ne olabilir?

“Akdeniz’in tüm tarihi akla yatkın tüm sentezlere meydan okuyan bir bilgiler bütünüdür,” diyor Fernand Braudel.

Çünkü tarihin bulunan her yeni bilgisi yeni bilgilerin pırıltısı altında gölgelenecek. Hakkında yazılan onca kitabın nedeni, Akdeniz’i keşfetme yarışı olsa gerek.

Zamanımızın Ruh Hali

Oysa şimdi bu güzellemeleri yapacak halimiz kalmadı. Göç, devlet terörü, eşitsizlik, devlet otoritesinin gitgide sertleşmesi, yönetenlerin söyleminin şiddeti, süregelen ekonomik kriz, kadın haklarında gerileme, doğaya düşmanlık, iklim yıkımı, kasırgalar, küresel yangınlar, su baskınları, açlık, kuraklık, insan canına kasteden virüs salgınları gibi, düpedüz hayatın köklerine inen zehirli sular zamanımızın ruh halini bozarken gezegenin topluma ve insana dönük ikliminde büyük bir gerilemeye yol açıyor. Elli yıl önce dünyanın ruh hali şimdiki gibi değildi. O geçmişe bakınca gün ışığının eksik olmadığı görülür.

Heinrich Geiselberger, derlemesine *Büyük Gerileme* adını vermiş. Dünyanın şimdiki hasta halinin başlıca belirtilerini tartışmak için güzel bir ad. Ne yazık ki hep olduğu gibi bu tartışmalara katkıda bulunmaktan çok uzak, dünyanın ücrasına çekilen, zalimlerin alkışlandığı,

duvarları yükselen bir yerinde yaşıyoruz. Yoksa bu ülke büyük bir toplama kampı mı... Bu gezegene ceza olsun diye gönderilmiş bu toplumun –tekil örneklerden başka– insanlığa nasıl bir katkısı var?

Arjun Appadurai –faşizmin kardeşi olan– popülizmin ekonomik çöküntü üstünde nasıl yükseldiğinden söz ediyor. Yeni otoriter liderler (neofaşist diyebiliriz) popülizmin yönetmeyi kolaylaştıran bir silah olduğunu biliyor ve tümü de milliyetçiliği çekinmeden etnik milliyetçiliğe, ırkçılığa götürebiliyor. Popülizm ahlaksızlıktır. Bunun kanıtılarak yapıldığı yerde yaşamaktan bıktık ama gitgide zayıf düştüğümüz için kurtulamıyoruz. Ulusal ekonomileri kontrol edemeyenlerin sürekli politik çözümler önermesi yalnızca gelgeç taktikler. Bu politik anlayışa verilen seçmen desteği ülkelerin demokrasiden uzaklaşmasına, otoriterleşmesine giden yollara asfalt döküyor. Toplumların çoğunluğu hemen hep kötüdür.

Peki geleceğimiz ne olacak? Kötümserliğimi Zygmunt Bauman tamamlıyor:

“Atalarımız, yakın dönemlerde bile, geleceği umutlarını yatırmak için en güvenli ve vaatkâr yer olarak göürdü, oysa biz geleceğe öncelikle korku, endişe ve kaygılarımızı yansıtıyoruz.”

Tam ortasında elli yıldır –dile kolay– Bauman’ın kaygılarıyla yaşamaktan ciddi yaralar aldığımı hissediyorum. Ama Tuncel Kurtiz o sözü bizim tarihimize düşürmüş:

“Biz dünyayı değiştiremedik ama o da bizi değiştiremedi.”

Beni ayakta tutan söz bu işte. Bizi en iyi anlatan, hiç aklımdan çıkmayan... Artık güzelce yazıp duvarıma asmalıyım. Gün olur, çanların kimin için çaldığını, kulak versek de anlayamayız. İsteriz ki kapitalizmin ayağını bastığı toprağın çöktüğünü haber versin çanlar, dikta heveslerini insanlara gözleri açık kıyarak yaşayanların so-

nunu haber versin. Gelmez o ses ama kulağımızı toprağa dayayınca, içeride ve dışarıda, yaşadığımız ve izlediğimiz hayatın yaşadığı büyük gerilemenin, ondan sorumlu olmayanlar için taşıdığı tehlikenin gelişini duyabiliriz. Geçmişe bakınca rahatlayan ruhumuz geleceğe bakınca daralmaya başlıyor. Ekonomik daralma gelecek kuşakların önündeki fırsatları tüketiyor, bugüne dek sahip olduklarımızı da kaybedebileceğimiz duygusu özellikle çocuklar ve gençler için kaygıları çoğaltıyor.

“En önemlisi,” diyor Bauman, “hayatlarımız üzerindeki kontrolümüzün gitgide azaldığını hissediyoruz – kim olduğunu bilmediğimiz, bizim ihtiyaçlarımızı önemsemeyen, hatta belki düpedüz hasmane ve zalim oyuncularca oynanan bir satranç maçında ileri geri hareket ettirilen, onların hedefleri uğruna rahatça harcanabilecek piyonlara dönüşüyoruz.”

Acı sözler. Bauman günlük hayatını herhangi bir tehdit hissetmeden yaşayabildiği yerde öldü. Dünyanın bütün bilgisini içselleştirmiş gibi bakıyordu o. Burada zalimlerin parlattığı bıçaklarla kesilerek yaşadığımız şu hayatın piyonları olmamak için son elli yılda neler verdik, belki gelecekte acıyla hatırlanır. Biz dünyayı tersyüz edebileceğimizi düşünerek yaşadık – ya da buna inandık ama politik yenilgimiz gene de insan olarak yenilgimize yol açmadı. Kendimizi korumak için hekimlere gereksinimimiz yok, vitamini kendi kendimize şırınga etmenin yollarını arıyoruz ama şu da var: Dışımızdaki hayatın çöküntüsü belki bizden başkalarını da altına alacak, krizlerini çözemeyenleri, yönetemeyenleri.

Ülkeden uzaklaşma, düpedüz göç etme duygusunun nasıl yayıldığı görülüyor. Bir zamanlar yaşadığımız yeri ateşe verenler yüzünden yerimizi yurdumuzu değiştirebiliyorduk, arandığımız yerlerden kaybolup bulamayacakları deliklerde yaşamının hünerini okudukları-

mızdan ve yaşadıklarımızdan öğrenmiştik. 12 Eylül'ün ertesinde arandığım günlerde bir arkadaşımın evinde altı ay kapalı kaldım. O sıralarda sayısız kişi yurtdışına çıkıyor, çıkmaya çalışıyordu. Sanırım ben de çıkabilirdim, yolları bulunurdu ama bu düşünceyi kafamda evirip çevirdiğimi hatırlıyorum ve yurtdışında yapamayacağıma karar vermiştim. Bugün bambaşka bir hayatım olurdu ve bambaşka yerlerdeydim. O yıllardan bugünlere... Bugün bizi yok etmek isteyen “yaratıklar”ın artık kapımızda beklemekle yetinmeyip kapıyı çaldıklarını söylüyor Bauman – sokakta bizi bekliyorlar. Burada insanlar silahlanmış milislerin varlığıyla bir gün karşı karşıya gelmekten de korkuyor. Haklı bir endişe.

Bir zamanlar bütün zararlıları bir akarsu gibi akıtıp önümüze katacağımızı düşünüyor, rüyalarımızda denize açılan deltalar yarattığımızı görüyorduk. Oysa bugün koca ülkeyi kendi mahallelerine çevirenlerin ortasına düştük ama şehirleri şehir olmaktan çıkarıp mahallelerine çevirmeye kalkışanlar da belki bunun olanaksızlığını görmeye başladı. Suyu altından geçirmeyen kapıları onlar da yapamayacak. Hayatın yarısı niyetlerinin farkında ama onların bunu görmesi yetmez. Yalnızca politik direnişle çözülmesi olanaksız bir güce karşı koymanın yolu kültürel devrim, politik şiddetten daha etkilisi kültürel şiddet. Eski sosyalizmin kültür devrimini iyi anlamaması da gerçek bir eksiklik sayılır. Uzun, sonunu benim göremeyeceğim kadar uzun-olsa da yol bu, öyle gibi. Bauman'ın uzaktan gördüğü bu yol, burada da asıl seçenek gibi görünüyor.

“Bunu yapabilmek için ihtiyacımız olan, sakın bir kafa, çelik gibi sinirler ve bolca cesaret; ve önemlisi, tam ve gerçekten uzun vadeli bir vizyona ve çokça sabra ihtiyacımız olacak.”

Uçurumdan Çıkmak

Partinin varlığına son vermesiyle birlikte politik bağlarımın koptuğum, yirmi yıl sonra ilk kez kendim için yaşama ve çalışma olanağı bulduğum, artık okumaktan ve yazmaktan başka bir şey düşünmeyeceğimi tasarlayarak başladığım 1990'lı yılların hemen başı. Önümde bir uçurum olduğunu görüyorum ve yıllardır eleştiri yazmak için okuduğum kitaplarla aramdaki uçurumu doldurmaya çalışıyorum. Uçurumun tepesinden aşağı değil de dibinde, yukarı doğru bakıyorum, yoksa nasıl çıkacağım yukarı.

Daha erken yaşlarda okuduğum kitapları, babamın, "Okuyor musun ki alıyorsun," diye dayatması yüzünden fasikül fasikül başından sonuna okuduğum ansiklopedileri gözümün önünden geçirmeye başlarsam tünelin ucu ışığını kaybedebilir. Varlık kitaplarıydı asıl, küçük boy kitapları kitaplıkta duruyordu, buraya gelmeden önce onları da kitaplığımdan çıkardım. En güvendiğim kütüphaneye yaklaşık yedi bin kitabımı verdim, umarım değeri bilinir, artık yalnızca hayatımın sonuna dek okuyacağım ya da kaynak olarak kullanacağım kitapları saklayacağım.

O çocukluk yıllarımda en çok hangi yazarları almışım? Elli yılı geçti, aklıma önce onlar geldiğine göre, unutamadıklarımıdır herhalde. Balzac'ın *Sönmüş Hayaller*'i üç kitap. Lucién de Rubempre'nin acılı ve acıklı hikâyesini bir otuz yıl sonra ikinci kez okuduğumda gene en sevdiğim klasik romanlardan birinin *Sönmüş Hayaller* olduğundan emin oldum. Bu romana tutkum onu Notos Kitap'ta yayımlama düşüncesinin yolunu açtı, Mehmet Özcan'ın yepyeni ve güzel çevirisiyle 752 sayfalık tek bir kitap olarak yayımladık ki bizim için az buz iş değildi. Lucién'in hikâyesini ortaokul yıllarımda, o zaman ergen-

lik yaşıнын da altındayken okuduğumda, kendimi sefil odalarda yaşamaya gönöl indirmiş bir yazar olarak düşünmüştim elbette, özenmiştim. Sonra başka bir gözle okunuyor.

Şunu nasıl yapacağım, bilmiyorum: Okuduğum bütün iyi kitapları en az iki kez okumalıyım. İyi kitap: Başucu kitabı, yazarın *yazmak* için okuduğu kitaplar. İlkini çocukluk ilkgençlik ya da gençlik yıllarında okumuşsanız, o şimdi sayılmaz. İkincisini otuz beşten sonraki olgunluk yıllarında okumalısınız. (Bu otuz beş yaş, çevremdekilere hep söylerim, insanın insan olmaya başladığını görüp hissettiği yaştır. Ondan önce hayat acemisidir insan, kişiliği tam oluşmamıştır. Kadınlar için bu yaş daha erkene çekilebilirken erkeklerde yukarı çıkabilir. İnsan otuz beş yaşını geçmeye başlayınca, vay canına der, başka bir insan olmaya başladım, kişiliğimi asıl şimdi görüyorum.) Yoksa Varlık Yayınları'nın o küçük kitaplarını okuyarak Çehov'un öykülerinin aslında ne olduğunu nasıl anlayabilirdik. Anlayacağımız yaşlara gelene dek okuma yasağı altında bir yirmi yıl koyacak değiliz kendimize. Okuya okuya olgunluk yaşlarına gelmemek de çocuk bırakır insanı.

Budala, Kumarbaz ve Ölüler Evinden Anılar, Dostoyevski'nin karanlık dünyasının izleri çocukluk ruhuma o zaman sinmiş işte. Onun ruhundaki uçurumu biz hâlâ doldurmaya çalışıyorsak, bitimsiz bir insanlık kültürü sorunsalını yattığı yerden kaldırmaktan bıkmadığımızı da gösteriyor bu. Ortaokul yıllarımda Gogol'ün *Ölü Canlar*, Knut Hamsun'un *Açlık*, Kafka'nın *Ceza Sömürgesi*, Turgenyev'in *Babalar ve Oğullar* romanları ve hatırlayamadığım bir dizi klasik roman Varlık'ın o küçük kitaplarından topluca girmiş kitaplığıma.

Şimdi artık hep okuyup yazarak geçiyor günlerim ve yaptıklarımın anlamına şöyle bir değip geçiyorum da,

onlara bir ara mihlanarak düşünmeye başlamak, edebiyatın söylenip geçen anlamlarının ardındaki derin anlamı kavramak ne muazzam bir gerçeği ellerimizde tuttuğumuzu gösteriyor. Edebiyat hayattan daha değerli. Hayatın içimize kama gibi sapladığı acılar karşısında çaresiz kaldığımızda bile, onu iyileştirmenin bildiğim en etkili ilacı. O acılar geçer, kuşaklar öncekileri unutmasa da geride bırakır ama edebiyat hep yanımızda, zihnimizde, içimizde, masamızda, ceketimizin cebinde taşınır. Okuduğum ilk romanları, şiirleri, öyküleri unutmuşsam bile, hatırladığımda sanki yeni okumuş gibi hissedebiliyorum.

O gençlik yıllarında neler oldu, yaşadıklarımı hatırlamak için belleğimi zorlamama gerek yok, elli yıl boyunca hiç aklımdan çıkmadı, şimdi de içinde yaşıyormuş gibi hatırlıyorum. Masamda oturuyorum, önümde bilgisayar ekranım ya da okuduğum kitap, geçmişe dalıp gitmişken sık sık ikisinin içine de giremiyorum. Çeliğe su vermeye mi kalkışmıştık, bıçak sırtının ne olduğunu anlamaya mı, ruhumu didiklerken önümdekilerle ilgilenecek canlılığımı yitirmeye başladığımı sezdiğimde, iyi ki yaşamışım o yılları, derim. Ankara Koleji'nde ortaokul koridorlarında politik çalışmalar yaparak çıktığımız yolun o kadar uzun süreceğini düşünmemiştik ama Bülent ile on bir yaşında başlayan ve kesintisiz sürüp hiç eksilmeyen arkadaşlığımızın üstünden elli beş yıl geçmiş, birbirimizi iki gün arayıp haberleşmezsek üçüncü gün ne olduğunu sorarız.

Çocukluk yıllarımızda çocukluktan çıkmıştık ya, okumak ve politik mücadeleden başka bir şey düşünmeyen bir çocuk kendi kendine kavrulur da. Kızlarla ilişki kurmayı beceremez sözgelimi. Lisedeyken hafta sonları evine gidip yanına oturduğum, arada dışarı çıkıp bir yerlere gittiğimiz sarışın tatlı kız, o zamanlar onu sevdiğimi, yolda karşılaşırsak ezberlediğim sözleri söylerim diye ev-

lerinin sokaklarında kim bilir kaç kere gidip geldiğimi aradan elli yıl geçtikten sonra birlikte bulunduğumuz bir grupta öğrendi. Kızılay'da Gima'nın üstündeki Teras Kafe'de oturup bira içtiğimiz bir gün ona, "Küba'da yirmi kişinin başlattığı devrimi er geç Türkiye'de de yapacağız," demiştim, o hatırlamaz ama ben hatırladıkça gülümserim. Yıl 1970, öyleydik, o kadar naiftik.

Geçmiş büyük bir anlam, sınırları olmayan, derin, benim gibi içine düşenlerin oradan çıkması zor. Geçmişin bende bu kadar güçlü oluşunun öbür nedeni de şimdinin çok ama çok can sıkıcı, felaketini kendisi yaratan bir toplumun içinde olma zorunluluğu (bu toplum eskiden böyle, en azından bu kadar kötü değildi) ve hiç eğilmeden bugüne geldik gelmesine ama şimdi bu satırları yazdığım yıllarda geleceğin önüne çekilmiş simsiyah perdenin aralanabileceği ümidini yitirmeye başlıyorum. Tam otuz yıl geçti, ilk kitabım *Roman Kitabı*'nın başındaki epigrafi Dostoyevski'den seçmiştim:

"Karanlık uçurumların iyice doldurulması, işte aradığımız durum."

Ölmeye Yatmış Ülkede Toplum Nedir?

Bu ülkenin bugün yaşadığı kaos ve toplumun bütün moral değerlerini acımasızca yok eden politik düzeni, Caraco'nun sert düşüncelerine sahici karşılıklar veriyor. Albert Caraco, düşünme biçimimizi etkileyebilecek pek çok düşünür gibi uzağımızda kalmış, üstelik İstanbul'da doğmuş. Oysa o bugünkü duruşumuzu açıklamak için yaptığımız sorgulamaya nitelikli katkılar yapabilir. Hayatın anlamsızlığına tepki olarak verdiği intihar kararını babasının ölümünün ertesine bırakacak kadar güçlü bir iradeyi okuyoruz. Caraco insanlıktan ümidini kestikten

sonraki bireysel çözümünü intiharda görenlerden. Babası ölür ve beklemek için nedeninin kalmadığını düşünüp babasının ölümünden birkaç saat sonra intihar eder (Eylül 1971). Işık Ergüden, Caraco'nun hayatındaki dönüm noktalarını, *Kaos'un Kutsal Kitabı*'nın giriş yazısında anlatıyor.

Sonunda öfke doluyuz. Kendimizi yaşanan kıyımların ve kıyamların etki alanından çıkarıp uzaktan baktığımız zaman, gerçeğin anlaşılması güçleşiyor. Kendisini yaratan doğanın tükenmez gücü karşısında sınırlarını bilmemek insan için utanç nedeni. Zavallılığı yüzünden ölümden sonra hayat tasavvuru yaratmak, doğarken insanın ölümüne neden olmuş. Ölümden sonra yaşama inancı, insanın kendi yokluğuna sığınma korkusunun öteki adı. Yoksa Caraco'nun yalnızlık üstüne söyledikleri de var.

“Yalnızlık, ölümün okullarından biridir, çoğunluk asla bu okula giremez.”

Ne güzel söz. O okula girmek için önce toplumun üstümüze çullanan değerleriyle aramızdaki köprüleri atmak gerekir. Yalnızlık okulunun karşısında içinde yaşadığımız asfalt ve beton şehirler var, Caraco'nun “ölüm okulu” dediği şehirler, tümü de “gayriinsani.” Şehirleri ortak mekânlar olmaktan çıkaran sistem, hayatı kapitalizmin dümen suyuna sokmanın ötesine geçerek politik iktidarın çıkar makinesine dönüştürüyor. Bu ülkede şehirlerin ne hale getirileceği o şehirlerde yaşayan tek bir kişiye bile sorulmuyor. Vandallık bu. Şehirler yeniden yapılmak için yıkılırken içinde yaşayageldiğimiz hayat söndürülüyor. Demek herkesin yaşayacağı hayata politik iktidarlar karar veriyor. Kaos şehirlerde yayılıyor, rant alanları büyüyor, kentsel dönüşüm adı altında sokaklar birilerine peşkeş çekiliyor, spekülasyon yaşama biçimlerini teslim alıyor, mimarlık hiçleşiyor, yüz binlerce yeni

konut ve işyeri onları alacak sıradan insanlar olmadığı için belli ellerde rant araçlarına dönüşüyor.

Kendi tarihini yaşamayan insanın gerçekten yaşadığı da düşünülemez. Biz başkasının tarihini mi yapıyoruz?

“Tarih bir tutkudur, aždaptır, kurbanları sürüyledir,” diyor Caraco.

Dünyanın 1971’e kadarki karmaşasını görmüş o. Biz tarihin kurbanı olan bir ülkede yaşıyoruz. 1971 ve öncesi dünyanın belki iyi zamanlarıydı, asıl kötölük 1990’lardan sonra büyüyüp hızlandı ve son yirmi beş yıldan beri hayat bütün bütüne bozuldu. Düzeni değıştirecek hareketler tarihin yapıcılarını arasından çıktı ama insanlar bozuk para gibi harcanmaya başladı, insan tarihteki rolünü oynamasının olanaksızlığını gördüğü yeni bir anaforun içine düştü.

“Halklar birbirinin çağdaşı değil,” diyen Caraco, şimdiki zamanları görseydi neler yazardı. Kendi kimliğini özgürce kullanmayı talep eden halklar acımasız bir şiddetle karşılaşılıyor ve asıl olan, zulmün en acısını, kendi acılarının başka hiç kimse tarafından hissedilmediğini görüyor. Asıl ümitsizlik bu ve umursamaz olanla ümitsiz kalan aynı yenilgiyi paylaşıyor.

Sonra sustukça görünmez olanların kapısı çalınacak, ailenin köleleştirdiğı insan köleliğini de kaybedecek, zincirlenecek, öldürülecek, topraksız, havasız ve susuz kalacak. Bulutsuz, yağmursuz, oksijensiz kalmaya başlayınca kendi küçük hayatını koruma çabasının adım adım ölümüne gidişine engel olamadığını gördüğü zaman mezarında bitecek ot bulunmayacak. Beton yapılar yükseldikçe özgürlüğün yere yapıştığını görmeye başlayanlar, gezegenin neresinde yaşıyor olurlarsa olsunlar, zehirli havanın atmosferin yerini aldığını, her solukta daha güçsüz kaldıklarını görecek. Ormanlar kimin sorusu sorulmadığı için mi yollar, köprüler, barajlar yapılırken bütün eko-

lojik denge değişiyor ve bunlar eskiden masal gibi gelirken şimdi kapıları pencereleri kapatmanın bile yetmediği görülüyor. Gezegenimiz pis bir bataklığa dönüşmüş.

Gelecek geçmişten daha iyi olabilir, olur mu olmaz mı, bilmiyorum. Aradaki uzun zamanı ge irebilenler görecek onu, yoksa ölüm zamanları yaşanıyor. Taassup ve tasallut altında kişilikleri alınan çocuklar etten robotlara dönüşüyor, kadınların özgürlüğü anlamını yitirmeye başladı, burada erkek kültürü en aşağılık zamanlarını yaşıyor. Erkek tehlikeli bir canlı, yok edilemeyeceği için kadınların kendilerine yaşayacakları adalar ve savaşacak yollar bulması gerekebilir. Burada sığınacak adacıklar yok. Kadınların soylarını erkeklik organından korumak için örgütlenmek zorunda oldukları zamanlar yalnızca distopya olmayabilir. şiddet gösteren erkeğe kadınların şiddetini gösterecek yollar da aranmalı mı? Biz 2000'lerin ülkesinde hiçbir zaman karşılaşmayacağımızı düşündüğümüz her türlü kötülükle karşı karşıya geldik, düpedüz kendi distopyamızı yaşadık.

Okuryazarlarının yalana, paraya, kariyere ve iktidara taptığı ülkeye yurt denmez. Burası bizim yurdumuz değil. Kendimize sevdiğimiz adalar bulmuşuz, oralara sıkışıyoruz. şimdi kasabamızda yüksek binalar, trafik ışıkları, metropol kültürünün kışkırttığı hayatlar yok, şanslıyım demek.

Bu dünyada entelektüellerin sayısı azalıyor. Demek entelektüel ile düşünceyi devrimci yapan hamur aynı.  kisinin zorunlu birliği, Caraco'nun deyişiyle "dünyayı yeniden düşünme üzerine kafa yoran" entelektüellerin sayısını azalttı. 1960'lardan 1990'lara uzanan otuz yıllık dönem gezegenin baharıydı. Sonra akarsular kurudu, yapraklar döküldü ve çıplak bir dünyaya katlanmaya başladık.

Oysa ne 68 Kuşağı ne 78 Kuşağı bu  oraklığı yaşadı.

Sert tutumlara karşı sert direnişler gösterilirken hava hep aydınlık, gökyüzü berrak, ortalık yemyeşildi. Ben o yıllarda ümitsizlik gibi bir duyguyu hiç kimsede görmedim, yoktu.

Sonra insan binlerce geri adımından birini komşusunu ihbar etmeyi öğrendiğinde attı. Toplumun 80 milyonunda biri kadar yeri ve belki gücü olan ötekini, toplumun 80 milyonluk gücüne sahip devlete ihbar etmek için yalandan ve dolandan utanmayan insan, insan sayılmaz. Utanmaz insanların ülkesi bu. Tek başına duran insanı devletle aynı teraziye çıkarmak, o onu diyorsa devlet de onu yapar demek, artık son kertede soysuzlaşmaktır.

“Çünkü,” diyor Caraco, “toplum bir hiçtir, bir biçimdir, içeriği yitik kitleden ibarettir, spermatik uyurgezerlerin dalaşdır toplum, son derece aşağılık bir şeydir.”

Öyledir. O, ahir zaman peygamberlerinin gitgide azalan soyundan, yalnızca düşünceyle yıkmak isteyen ve ret sözcüğünün içini doldurdukça dolduran eski zaman düşünürü, benim yoldaşım.

Yasaya değil, hukuka bağlıyız ve demokrasi her şeyden önemli denirdi. Şimdi ikisi de bitti. Yasa düşman başına bile değil, hukuksa yasanın çizdiği sınırlara çekilerek kendini yok ediyor. Seçme ve seçilme yalanı öteden beri bilinegelen demokrasi anlayışının bomboş olduğunu gösterdi ve demokrasiyi yüceltmek sosyalistlerin de yanılğılarından biriye artık, ya her şeyi yeniden düşünmek gerekiyor ya da demokrasi sözcüğünü ağzımıza almamak.

Uyurgezerlerin uyanmasını beklemek yerine yeni uyananların çoğalması tek ümit. Albert Caraco gibi düşününce, şimdi kırk yıl öncesinden çok daha karanlık bir dünyanın içinde yaşıyoruz, gözlerimi kapadıkça kâbuslarım gerçeğe dönüşüyor.

Alacaklar senden ağaçların gölgesini, alacaklar,
Alacaklar senden denizin gölgesini, alacaklar,
Alacaklar senden yüreğin gölgesini, alacaklar,
Alacaklar senin gölgeni...

Yorgo Seferis

Geçmişin İçinden Çıkmak

Geçmişe dalıp gitmediğim gün yok işte. Bazen sinir uçlarımı yakan anılarla kazındıkça zihnim, iç dünyamın sızıları çoğalıyor. Alışık olmadığım bir sıkışma durumu. Ne çok çelişkinin çözümünü arayarak yaşayıp durduk, oysa ayaklarının üstüne dikebildiğimiz anlar sayılı. İki yüzün bir madalyonda oluşu insanı kişiliğiyle yüz yüze getiriyor. Aynanın karşısında kendimle konuşuyorum, psikolojik olan aşağı çekilirken düşünsel olanı yükseltiyorum.

Yaşar Kemal –en sevdiğim birkaç kişiden biriydi–, “Roman,” derdi, “insan psikolojisini anlatır, başka bir şeyi değil.”

Üstümüze dökülen yıkıntıların içinden çıkardığım kişiliğime ve kimliğime hiçbir güç zarar vermedi, okumadığım hiçbir ifadeye imza atmadım ama Yaşar Kemal’in psikolojilerinden söz ettiği kurmaca karakterler kadar güçlü olup olmadığımı bilmiyorum. Yaşar Ağbi güçlüydü, neşeliydi, yılgınlığa kapıldığını görmedim, gördüğüm en coşkulu insanlardandı.

Ben geçmişimle yaşıyorum, ona dönüş isteğiyle değil. Derken geçmişim olmadan yapamadığımı görüyorum. Zor bir ikilem bu ama gördüğüm rüyaların gündüzlerini unutamam.

“Anılar ısrarcıdır,” diyor Beatriz Sarlo, “çünkü bir noktada egemendirler ve (her anlamda) kontrol dışıdırlar.”

Böylece onlarca yıl önce yaşadığım, bugün yaşanan-

lara hiç benzemeyen günlerin rüyaları odayı dolduruyor. *Hatırlamak*, çevresinde döndükçe derinleşen bir kavrama dönüşüyor, bir dünü olmayan insanın aklına gelmeyecek bir kavram. Kendini hatırlatan bir geçmiş yoksa ya da yakılıp küllerine gömülmüşse hatırlamak için özel çaba gerekir. Yoksa boynu bükük, gün geçtikçe sıkışan hayatı içinde zayıflayan, pencereden sokağa dalgıç gitgide derisi buruşan, beyni romatizmalı insan, yalnızca saplandığı ânı düşünüyordur.

Şimdi en çok sözlü tarihe inanıyorum, ötekilerden ne gördük ki. Değiştirile değiştirile aşınmış tarihin yerine, hiç değilse yakın geçmişe bakınca onu yaşayanların yazdığı –anlattığı– tarihin daha inandırıcı ve gerçeğe en yakın olduğu belli değil mi. *Geçmiş Zaman*’da Arjantin’de askeri diktatörlük sonrasında hatırlamanın bir görev olduğunu belirtiyor Sarlo. Tanıklıklar eldeki tek kaynak olmuş. Dersim’in gerçek tarihi de tanıkların doğru-
dan verdiği bilgilerle yazılmaya başlamadı mı. Ya yaşananları anlatanlar olmasaydı, o fotoğraflar, belgeler mağaraların, çekmecelerin diplerinde çürüyüp kalsaydı.

Tuhaf değil mi, yazı –ya da belge– olmazsa hatırlayamayacağız. Peki, yaşananları yaşanmamış gibi yaşamayı sürdüren tarihsiz insanların kişiliği ve kimliği olur mu? Hayatın en güçlü belleği edebiyat. O da anlatmamışsa, yaşananlar unutulabilir.

Kendi uzanabileceğimiz geçmişe doğru giderken aynı zamanda bütün yaşadıklarımızın, tanık olduklarımızın ve bildiklerimizin içinden geliyoruz. Onların içinde büyüdük, insan olduk, bir kimlik kazandık. Yoksa neyiz? Tanık olduklarımızı anlatmadığımız için yeni başlangıçlar yapamamışken, bizim yaşadıklarımızın başkaları için anlam taşıması düşünülebilir mi.

Büyük altüst oluşlar ve acılar kitle tanıklıklarına yol açmış. Birinci ve ikinci savaştaki ya da Latin Amerika,

İspanya ve Yunanistan'daki, 12 Eylül Türkiye'sindeki tanıklıkların yaşananları neden sonra canlandırdığını biliyoruz, zorunluyuz buna. Her tanıklık, geçmişî şimdiki zamana getirip hatırlananların yeniden yaşanmasını sağlarken yaşananların anlatısını da kuruyor ve kurguluyor. Şimdi bu yeni hayatıma çekildikten sonra bunları daha çok düşünüyorum.

Arjantin, Şili ya da 12 Eylül yılları öylesine dehşet verici yaşantılar içeriyor ki, onların tanıklığı ister istemez olanın hikâyesini çoğaltmaya da götürebilir. Auschwitz' de yaşayıp kurtulmak –bu gerçek bir kurtuluş olmasa da– Primo Levi'yi öfkenin kıyısına getirirken, “Hakiki bir tanıklık,” diyor o, “asla abartılı bir tanıklığın onun yerini almasına olanak tanımamalıdır. Yoksa tanıklık zeminini kaybedebilir, öfkenin gerçeği sakatlamasına göz yumulabilir.”

İnsanın etini kemiğini yiyip bitiren kıyımlardan kurtulanların kendileri yerine ölenleri –ya da onların yerine işkence görenleri– anlatması. Primo Levi bunun olamayacağını, kendisinin kurbanlarından birisi olarak çıktığı yerden çıkamayanların, yaşananların anlatılmasını zorlaştırdığını düşünüyor.

Kıldan ince bir düşünme biçimi. Yaşadıklarımızı gözden geçirmeye zorluyor. Auschwitz, Poulo-Condor, Dersim ya da 5 No'lu Cezaevi'nde akla sığdırılması zor acıların gerçekten nasıl yaşandığını dışarıdakilere anlatmak, onları yaşayanlara ne düşündürür? Biz bir roman gibi yaşadığımız yıllarımızı çocuklarımıza anlatamıyoruz, anlamaları olanaksız olduğu için. Yaşlılık gelecekte çok geçmişî düşünmektir, deniyor, kim bilir, belki ben de yaşım ilerledikçe geçmişî daha çok düşünüyorum.

Yarın'ın Hikâyesini Unutabilir miyim...

Üstelik *Yarın* vardı hayatımızda. 12 Eylül cellatlarının bizi kısıtırmaya çalıştığı yılların hemen başındayız. Yaşadığımız günlerin daha neler getirebileceğini tam bilmediğimiz belirsizlikler ortasında, bazen Kızılay'ın çevresindeki sokaklarda, bazen Konur Sokak'taki Dost Kitabevi'nin önünde, bazen Zafer Çarşısı'nın sağ kuytululuğuna inen merdivenlerin sağındaki kahvede buluşup gizlilikle kotarmaya çalıştığımız dergi *Yarın*'dı. Hem görünmez adamlar olarak görüşmemiz gerekiyordu hem de o güne dek bir kültür ve edebiyat dergisini birlikte çıkarmayı düşünmemiş birkaç arkadaş arasındaki ilk anlaşmanın ilkelelerini belirliyorduk. Bir edebiyat dergisi çıkarmak için kendimize yetmeyeceğimize göre, yanımızda kimleri bulacaktık. İlk buluşmamızda Akif, Taner, ben vardık.

Daha ne ben Akif'in şiirlerinden doğru dürüst haberdardım ne de o benim ilk yazımın *Yazko Edebiyat*'ta yayımlandığını biliyordu. 1980'den önce birbirini tanıyan birkaç arkadaş önce nasıl bir dergi çıkaracağımızı günlerce konuşup sonra derginin tasarımını çalışmaya başladık. Dergi "sanat edebiyat dergisi" altbaşlığını taşıyacak ama elbette önce bir edebiyat dergisi olacaktı, bizim asıl ilgi alanımız edebiyattı. 1981'de içeride yaşanan ürkütücü koşulların yanında, dışarıda gitgide çoğalan karabasan, hem de politik bir sanat-edebiyat dergisi çıkarmayı neredeyse olanaksızlaştıracak pek çok etkenle bizi sınırlarken çevremizi Kızılay, Sakarya Caddesi çevresindeki biracılarda ya da kahvelerde bütün gün edebiyat sohbetleri ettiğimiz şair ve yazar arkadaşlarımız genişletiyordu.

Ali Cengizkan, Ömer Ateş, Akif Kurtuluş, Taner Gürel ve ben *Yarın*'ın ilk yazı kurulunda yer alırken derginin Eylül 1981'de çıkan 1. sayısındaki imzalar, nasıl bir

dergi çıkardığımızı şimdi de anlatır: Seferis, Herkül Milas, Şükran Kurdakul, Ali Cengizkan, Özdemir İnce, Akif Kurtuluş, Oscar Niemeyer, A. Mümtaz İdil, Selçuk Demirel, H.M. Enzensberger, Serol Teber, Abdülkadir Budak, Ahmet Erhan, Ömer Ateş, Ahmet Ada, Şükran Farıma, A. Lunaçarski, Ahmet Günbaş, Alain Bosquet, Taner Gürel. Eski ve yeni kuşaktan ilk akla gelen pek çok şair ve yazar *Yarın*'ın içinde, yanında toplandı ve dergi kısa sürede yaklaşık 7000 basılıp 5000 adet satılmaya başladı. Büyük bir hikâye başlıyordu. Bu arada dönemin zor koşulları içindeki dik duruşu, kısa bir süre sonra *Yarın*'ın hapisanelerden yaklaşık 500 sürekli okur kazanmasını sağladı. Direnç aşıyordu *Yarın*.

Kısa bir süre sonra Şükrü Erbaş, A. Mümtaz İdil, A. Ömer Türkeş ile Murat Yetkin girdi yazı kuruluna. Bu bileşimin, benim ortalıkta dillendirmediğim ilginç bir yanı vardı. Ben, Akif ve Taner Türkiye İşçi Partisi üyesiydik ve politik bir sorumluluğumuz da vardı elbette, Ali Cengizkan bağımsız bir insandı, kendisini de şiirlerini de çok seviyordum, Ömer Ateş Troçkist olduğunu söyler dururdu, Şükrü sosyalist bir kişiliğe sahipti, Ömer ile Murat ODTÜ'lüydü, bizden az daha genç ve Devrimci Yol sempatanıydılar. Güzeldi işte, istediğimiz birliği *Yarın* yazı kurulunda oluşturuyorduk, bu bileşimden çok hoşnutum. Ben Türkiye İşçi Partiliydim ama bizden çok uzak görünen Devrimci Yol'a da sempati duyuyordum.

Yarın onun çevresinde yer alan yazarların koruyup kolladığı bir dergi olurken, on yıla yaklaşan (ilk beş yılı aslını gösterirken ikinci beş yılı sorunlu ve tartışmalıdır) uzun bir ömür sürmeyi başardı. İlk sayısındaki "Sanat ve edebiyatımızda toplumcu gerçekçiliğin genç soluğu" başlıklı çıkış bildirisi o günlerde çok etkili olmuş ama biz de edebiyat anlayışımızı o bildiriyle sınırlamıştık. Düşüncelerimizde katıydık, çevremizle kurduğumuz ilişki-

leri sıkı ilkelere bağlamıştık. Etkinliği yüzünden dediği dedikçi tutumunu içindeki ve çevresindeki yazar ve şairlere dayatan bir dergi çıkmıştı ortaya. *Yarın* yazı kuru-lundaysan başka dergilere şiir gönderirken bile izin al-man gerekiyordu – neler yapmışsınız ☺

Neden sonra daha aklı başında yazarlar olduğumuz-da çözümlediğimiz toplumcu gerçekçilik, *Yarın*’ı çıkaranların o günlerdeki politik kaygılarının ürünüydü ama tek geçerli edebiyat anlayışı gibi görülüyordu. Edebiyatı hep bütüncül ve genel olanı, büyük sorunları ilgilendiren bir yaratma biçimi olarak gören toplumcu gerçekçilik politik kaygılarımıza sımsıkı bağlıydı ama bizim edebiyat beğenilerimizle tam olarak örtüşmüyordu. Toplumcu gerçekçiliğe bağlanmak *Yarın*’ı kalın bir çizgiye çekti elbette, kendi içimizde uyulması gereken ilkeler belirlemenin yanı sıra, politik kaygılar içinde görmediklerimize karşı sert bir muhalefet çizgisi de benimsedik.

Gene de *Yarın*’ın dönemin radikal kararlılıklarından biri olarak gördüğü ilgi, edebiyatımızın değerlerini kucaklama konusundaki çabası ve çok geniş bir alana yayılan etkinliği, onu 12 Eylül’den sonraki yılların en önemli dergileri arasına sokmuştur. Birkaç sayı yayımlanabilen tıknafes dergilerin edebiyat tarihine yazılmış gibi gösterildiği yerde, *Yarın*’ın elbette unutulmaz bir yeri var. Ona karşı yapılmış en önemli yanlış, gene kendi içinden gelen, yazarları ve şairleri uzaklaştıran, onu politik bir gençlik dergisine dönüştürme çabalarıydı ki, politik bir zor oyunuyla gerçekleşen bu dönüşüm, onun ilk beş yılda kazandığı saygınlığın erimesine neden olmuştu. Sonra gelenler derginin altbaşlığını da “Gençlik Dergisi” olarak değiştirip *Yarın*’ın –kendilerinin yaratmadığı– birikimini harcamış oldular.

Aslında *Yarın*’ın asıl önemli yanı, doğruları ve yanlışlarından önce, taşıdığı duygusal yük ve Ankara’da bi-

zim kuşağımızın çevresini kuşattığı, kendini parçası gördüğü, bir şemsiye gibi üstünü örtüp kolladığı bir dergi oluşuydu. Çoğumuz ondan çıktık, birçok genç yazar ilk ürünlerini orada yayımladı. Bazen birbirimizle anlaşımadığımız için yazı kurulunda değişiklikler oldu, bazen geçici küslüklerimiz, Sakarya Caddesi'ndeki biracılardaki uzun edebiyat tartışmalarımızın büyüğüyle geçirdik Ankara yıllarını.

Yarın'daki anlaşılması zor yazılarını çok önemseddiğimiz Veysel Öngören Ağbi'yle onun Bismil'e gidişinden kısa süre önce sıkı bir itişmemiz olmuştu ve tek nedeni şairlerle ilgili tartışmalarımızdı. Alkolden ayrı düştüğü bir ânını görmediğim Veysel Ağbi şairlere tek söz söyletmezdi. Benim bir eleştirim yüzünden bıçağı çekip, "Nerede o Semih," diye *Yarın*'ın kapısına dayanmıştı da neyse ki o sırada dışarıdaydım. Ahmet Say Ağbimizle de iki dergi arasındaki rekabet yüzünden bozuştuk bir ara ama *Türkiye Yazıları* bizim için hep kardeş dergiydi. Sonra onunla da aram iyi oldu. Muzaffer İlhan Erdost ile Remzi İnanç'ın derginin çıktığı ilk günden başlayan desteği de *Yarın*'ın defterinde yazılıdır. Can Yücel de bizi hiç kırmaz, sürekli şiir vererek çocukların yanındayım demek isterdi. Neden sonra Uğur Kökten, Ataol Behramoğlu, Afşar Timuçin yer aldı yanımızda.

Ali Cengizkan, Ahmet Erhan, Hüseyin Ferhad, Akif Kurtuluş, A. Mümtaz İdil, Ömer Ateş, Şükrü Erbaş, Turgut Çeviker, Adnan Azar, Ahmet Telli, Müslim Çelik, Yaşar Miraç, Atilla Çınar, Ergül Çetin, A. Ömer Türkeş, Murat Yetkin, Gürhan Uçkan, Azer Yaran, Adnan Satıcı, Gürhan Uçkan, Turgut Çeviker yıllarca derginin içinde ya da yanı başında yer alan şair ve yazarlardı.

Ahmet Erhan'ın gencecikken Behçet Necatigil Ödülü'nü (1981) aldığı haberini birlikte otururken İstanbul'dan gelen bir telefonla almıştık ve bir ödül ya da

aramızdan birinin kitabının yayımlanacağını öğrenilmesinin yarattığı coşkuyu şimdi anlaşılabilecek biçimde anlatmak kolay değil. Açıkçası şimdi kitabını yayımlatmak da bir ödül almak da daha kolay, yadsınabilir mi. O zamanlarda genç bir şairin ve yazarın kitabını yayımlatması çok zordu ve bir kitabın yayımlanacağı haberi her zaman sevinçle karşılanırdı. En delidolumuz Yaşar Miraç'ın Yeni Türkü Yayınları'nda art arda yayımladığı şiir kitaplarında sıranın kime geleceği çok önemliydi. Daha sonra biz de Yarın Yayınları'nı kurup arkadaşlarımızın şiir ve inceleme kitaplarını yayımladık.

Bir sanat ve edebiyat dergisi olmanın yanı sıra, ortaya koyduğu politik tavır ve etkinliğinin gitgide artması yüzünden dergi polis tarafından sıkıştırılmaya başladı. 12 Eylül'ün zor günleri içindeydik. *Yarın*'ın örgütsel bağları olup olmadığı kuşkusu yakın çevremizdeki arkadaşlarımızın da endişeleri arasındaydı. Bu endişe bütün bütüne hiç yok olmadı ama derginin o sırada yalnızca çalışanlarınca ve sınırsız bir inisiyatifle yönetiliyor olması tedirginlikleri azalttı. Kaldı ki derginin dünyasına giren herkes her şeyi, her zaman eşit biçimde paylaşıyordu. Şimdi o yıllara dönüp baktığımda, yaptığım en anlamlı işlerden birinin *Yarın*'ı örgütsel bağların gölgesinden kurtarmak olduğunu görüyorum. Bizim örgütsel bir bağla dergiyi yönettiğimizi düşünüp de ayrılan arkadaşlarımız oldu ama –bu satırlarda yalan olmaz– *Yarın*'ı, derginin genel yayın yönetmeni olarak partiyle örgütsel bir ilişki içinde tutmadan yayımladığımızı ve yalnızca kendi bağımsız inisiyatifimizi kullandığımızı en azından ben biliyorum. Ancak bizden sonraki dönemlerinde dışarıdan yapılan müdahale değiştirdi *Yarın*'ı ve bu değişim onun yıpranmasına ve yok olmasına neden oldu, ömrünü de doldurmuştu belki.

Yarın'ın anlatılmamış hikâyesi zengindir, başlayınca

uzun sürer. Gürhan Uçkan o hikâyenin başlangıcından iki yıl sonra, 1983'te katılmıştı aramıza. İsveç'te yaşıyor, oradan gönderdiği şiir çevirileriyle dergiye katkıda bulunuyordu. Şiir çevirilerini *Yarın* Yayınları'nda *Üç Kıtadan Sesler* adıyla da yayımlamıştık. *Yarın*'lı yıllar içindeki ilişkilerimiz hep çok sıkı fıkı oldu ve dergiden ikimizin de uzaklaştığı yıllarda görüşemez olduk. İsveç, İstanbul, Ankara arasında mekik dokumak da kolay değildi. Alçakgönüllüydü Gürhan Uçkan, görünmez bir kişiliği vardı. İsveç Akademisi'nce "2002 Yılı Çevirmen Ödülü"ne değer görülmüştü. 5 Aralık 2006'da, 58 yaşında, Orhan Pamuk'un Nobel Edebiyat Ödülü'nü alacağı tören gününden iki gün önce ansızın yitirdik onu.

Ya Ahmet Erhan'ın acısını unutabilir miyim. Evinin mutfağındaki küçük masada 70'lik Yeni Rakı'yı bir kuru ekmek bile olmadan açardı. Sonra Adnan Satıcı, Azer Yaran, ondan yıllar sonra Adnan Azar ile Mümtaz İdil ayrıldı dünyamızdan. *Yarın*'ı bundan sonra gidenlerle anacağımı biliyorum. Kim gelir bundan sonra onun yanına, hâlâ buruk bir anı olarak içimizde yaşadığını belli eden kıpısını dinlemeye.

Sonra... sonra ne oldu? Ben 1985 yılının Nisan ayında, Kasımpaşa'da kısa dönem er olarak askerliğimi yapmak için *Yarın*'daki görevimi dergi içindeki yakın arkadaşlarımdan Füsun Öztürk'e devredip Ankara'dan ayrıldım, İstanbul'a gittim ve orada kaldım. Politik çalışmalarımız içinde üstlendiğim görevler nedeniyle İstanbul'da kalmama karar verilmişti, ben de gönüllü oldum. 12 Eylül'ün sert koşullarında Ankara'da gözden kaybolmak olanaksızdı, İstanbul ise gayya kuyusu.

12 Eylül'den sonra Ankara'dan İstanbul'a binlerce kişinin içinde olduğu büyük bir göç oldu. Örgüt insanları olarak politik kişiler, arananlar, 1402'lik öğretim üyeleri, yazarlar... Ankara bizi koruyacak şehir değildi, orada

yapacaklarım sınırlanmıştı ve yer değiştirmek zorundaydım. Bu göçün toplumsal, politik, kültürel sonuçları var ve ne yazık ki çok önemli bir değişimin dönüm noktalarından biri olmasına rağmen, Ankara'dan İstanbul'a bu göç üstünde yeterince durulmadı.

İstanbul'da partinin yayınında sorumlu olarak çalışmak adeta parasız çalışmak demektir. Yıl 1985-1986, Kartal'da rutubetli bir ev bulmuştum, yalnız kalıyordum, her gün Kartal-Cağaloğlu arasında gidip geliyordum, parasız kaldığım günler çok olmuştu, bir keresinde Kartal'dan Kadıköy'e yürüyerek gitmiştim, nasıl unutulabilirim.

Ahmet Erhan kardeşimin yazdığı ve ortak duyguları dile getirdiği için bizim aramızda çok ünlü olan "Ankara-İstanbul Karatreni" yazısındaki burukluğu bu satırları yazarken yeniden duydum. Ankara'nın adım adım tükenişini ve İstanbul'un sorunlarla dolu dünyasının herkesi nasıl çektiğini anlatır Ahmet. Yazının son sözleri, onun çok iyi bildiğimiz derin duyarlılığını da gösteriyor:

"Ankara garından İstanbul'a günde beş tren kalkıyor: Mavi Tren iki kez, Anadolu-Boğaziçi iki kez, Fatih Ekspresi bir kez... Karatren yok, diyorlar. Arkadaşlarımı götüren trenin adı tarifelerde geçmiyor."

Rahat Askerlik Ayları

Belleğime ağır bir tortu gibi yığılmış düşünceler arasında geçen yılların önemli bir bölümü 12 Eylül'den sonraki yıllar. Hemen ilk günlerde ortadan kaybolmaya çalışıyorum ama o yılların Ankara'sında görünmez olmak çok zor. Ankara insanı hep göz önüne çıkaran bir şehirdi. Beni *Yarın*'dan ayrılmak zorunda bırakan askerlik dönemi İstanbul'a gidişimin de önkoşullarını hazırlamış oldu. İstanbul içimde yavaş yavaş uyanmaya başla-

mıştı. O yılları bilmeyenlere şaşırtıcı gelebilir: Neredeyse bütün sosyalist ve devrimci hareketlerin merkezi Ankara'ydı, örgütlenme önce Ankara'da başlar, sonra kollarını İstanbul'a uzatırdı. Ankara'nın politik merkez olma kimliğine 12 Eylül faşist darbesi son verdi ve Ankara-İstanbul Karatreni merkezi İstanbul'a kaydırıldı.

Askere gitmeye karar verir vermez gidip yoklamamı yaptırdım, bir aylık acemilik dönemini İzmir Poligon'da geçirdikten sonra Kasımpaşa'daki Kuzey Deniz Saha Komutanlığı'nın matbaasındaki bölükte görevlendirildim. Sekiz ay er olmayı seçmiştim. O yıllarda denize kıyısı olmayan bir şehirde doğmayanlar denizci er yapılmıyordu. Ben denizci er olunca herkes, "Yoksa torpilli misin," demişti. Yalnızca bir rastlantıydı benimki, bir şans.

Verildiğim bölüğe o güne dek üniversite mezunu, otuz yaşında bir er gelmemiştii ve komutanlarım da, en çok yirmi bir yaşında ama benden kıdemli erler de bana nasıl davranacaklarına tam karar veremediler. Böylece herkesin çok iyi davranıp el üstünde tuttuğu bir er oldum, orada kaldığım altı ay boyunca nöbet bile tutmadım. Yıl 1985, denizci astsubaylar ve subaylar "karacılar"dan oldukça farklı kimliklerini koruyor. Ben geldikten hemen sonraki günlerde DGSA mezunu, genç, yakışıklı bir asteğmen durumumu fark etmiş olmalı, bir gün beni astsubayların odasına çağırdı ve hemen bir sigara tuttu. Bir erin komutanların önünde sigara içmesi olağüstü bir durumdu ama ben bunun da pek farkında değildim, hemen alıp sigaramı yaktım. Odada bir süre sohbet ettik. Sonradan anladım ki, genç asteğmen benim bölükteki durumumu sağlama almak için öyle bir mi-zansen hazırlamış.

O odadaki astsubayların neredeyse tümünün, ben oradayken 20 Eylül 1985'te ölen Ruhi Su'nun İstan-

bul'daki cenaze törenine gittiklerini öğrendim. Şaşırtıcı değildi.

Komutanlığın on beş-yirmi sivil çalışanının olduğu matbaası Haliç'in kıyısındaydı. Çok rahattım. Akşam mesai saatlerinden sonra çay ocağımızda yaptığımız çayları içerek Haliç'e, karşı kıyının ışıklarına bakıyor, yaşadığımız karanlık günleri düşünüp hayal kuruyordum.

Mesleğimi matbaacılık olarak bildirdiğim için beni önce matbaada basılan kitapların düzeltmenliğine verdiler, başka bir düzeltmen de yoktu. Basılan kitaplar gemilerle ilgili baştan sona teknik bilgilerle doluydu ve hiçbir şey anlamadan okuyordum. Bir gün bölük komutanımız albay çağırdı. Odasına gittim, bana şefkatli gözlerle bakarken sertliğini de korumaya çalışıyor gibiydi. "Buradaki askerlik günlerin hakkında bir kompozisyon yazar mısın," dedi. Şaşırmıştım, "Yazarım komutanım," dedim. Günlerimin ne kadar iyi geçtiğini, komutanlarımızla ve erlerle ilişkilerimin ne kadar iyi olduğunu ballandırarak anlattığım –gerçekten de öyleydi– kompozisyonumu bir-iki gün içinde yazıp götürdüm. Aradan bir hafta kadar geçmişti ki, düzeltmenlikten alınıp muhasebe bölümüne verildim. Meğer önceden sakıncalı raporum gelmiş bölüğe, albayımız da benim askerlikle ilgili neler düşündüğümü öğrenmek için istemişti o kompozisyonu. Hoş bir durumdu, o kadar.

Üstelik sonraki işim çok daha kolay ve zevkli oldu. O sırada bilgisayar filan yok. Ay başlarına doğru sivil işçilerin bordrolarını elle yazıp tamamlıyorum. Odam da değişmişti, artık bir masam vardı, çekmecesinde kitaplarımı tutabiliyordum, adını şimdi hatırlayamadığım ama hep iyi duygularla andığım astsubay başçavuşumla –harika bir insandı– bir odada, karşılıklı masalarda oturuyoruz. Varlıklı bir aileden geldiğini seziyordum, Fenerbahçe'de oturuyordu ve askerliği sevmediğini her şeyiyle

belli ediyordu. Onun da benden hoşladığını fark ediyordum. Sabah gelirken getirdiği gazeteleri karşılıklı okuyup haberleri yorumlardık. Benim nasıl birisi olduğumu anlamıştı elbette, koruyucum gibiydi. Bir gün, o günkü bir haberden çıkarak, “Türkiye’de komünist parti kurulsun mu kurulmasın mı” gibi bir konu atmıştı ortaya ve birlikte, çekincesizce konuşmuştuk. Çok sonraki yıllarda keşke adını hatırlasaydım da kendisine bir mektup yazsaydım diye düşünmüşümdür.

Kendini Hiçe Saymak

Kendi yaşamlarını beraberce tehlikeye atan bir grup insan temsil ederdi dayanışmayı; elle tutulur bir imkân karşısında kendi kişisel tasalarını daha önemsiz sayan insanlar, böylece soyut bir düşüncenin buyruğuna girmeden ama kişisel bir umut da beslemeden yaşamlarını birbirleri için feda edebiliyorlardı.

Theodor W. Adorno

Seçme İkilemi

Kendimi bir bellek-insanı olarak görüyorum. Belleğimin gücünden değil, tersine zayıftır, sözgelimi bir parçayı hatırlamak için her seferinde yeniden okumam gerekir. Benimki sürekli belleğimin içinde yaşamaktan geliyor. Unutamadığım tuhaf durumlar da var, belleğimdeki en katı görüntüler arasında.

Hâlâ bende saklı duran bir nedenle Moskova’dayım. Özel hazırlanmış pasaportları yeraltı ilişkilerimiz içinde aldık, Sirkeci’den bindiğimiz trenle önce Sofya’ya, iki gün sonra oradan uçakla Moskova’ya geçtik, yıl 1989.

Gorbaçov'un başlattığı yeniden yapılanma ve açıklık döneminin coşkusu yanında şaşkınlığının yaşandığı günlerde, bir zamanların hayal ülkesinin günlük hayatını anlayabilmek için temkinli biçimde sokaklarda dolaşıyorum. Temkinli, çünkü o sıralarda çoğalan "birileri"nce fark edilmemem gerekir. Moskova'dan önce Sofya'da da uyarılmıştık. Duvar daha yıkılmadı, Sovyetler Birliği sancılar içinde, sonuna geldiğini hissediyoruz ama dile getiremiyoruz. İnsanlara bakıyorum, mağazalara, küçük dükkanlara. Günlük hayat nasıl?

Moskova'da izinle çıktığımız bir sokak gezintisinde içeride neler olduğunu merak ettiğim bir gıda marketine girdim. Hazır et ürünleri satılıyor ve marketin upuzun soğuk dolabında yalnızca üç çeşit salam ya da jambon var, bir-iki çeşit de peynir, o kadar, dükkân bomboş. Yetmiş yılın sonunda gelinen yer demek buydu. Duyduğum hayal kırıklığını unutamadığım gibi, bomboş marketin o görüntüsü de gözlerimin önünden gitmedi. 1970'lerde böyle şeylere de pek aldırmazdık ama artık aradan çok zaman geçmişti.

Sonra gelen yıllarda devrimi simgeleyen heykeller yıkıldı, sokaklarda dolar avcıları, Kiev'deki devrim anıtı indirilip kafese konmuş, Kruşçev'in başına kırmızı boya dökülmüş, KGB şefi Cerjinski'nin heykeli yerlerde, üstüne işemişler. Daha neler...

Ve Svetlana Boym'un aktardığına göre bir on yıl kadar sonra: "Cerjinski yoldaş muhteşem huş ağaçlarının altında, temizlenmiş ve küçük değişiklikler geçirmiş halde incelikli kaidesinin üstünde yeniden dimdik ayaktaydı. Başka bir ağacın altında Kalinin Dede saygıdeğer bir mesafede oturuyordu, gözlerinin altındaki beyaz halkalardan tek bir iz yoktu. Daha yakın döneme kadar ayağından çıkartılmış çizmesi önünde yatan Stalin bile şimdi tüm ihtişamıyla ayakta duruyordu."

Böyle işte... Ne başlangıçtaki hezeyanlar yerindeydi ne de –şimdilerde süren otoriter rejimin cilası olarak–sonradan yapılanlar. Anıtların ve heykellerin büyüklüğü politik kültürün gerilemeye başladığını gösterir, her yerde böyle oldu bu. İktidar otoriterleştikçe göz boyamaya başlar, bazen insanı ürküten dev anıtlar yapar, bazen de oranın buranın en büyüğü olduğunu söyledikleri birtakım yapılar, ucubeler.

Bolşoy Tiyatrosu gene ışıklı günlerindeydi, onun hemen önündeki caddenin bir kıyısından karşısına baktığınız zaman uzun bir yol var gibi görünüyor, o kadar geniş. O sırada bir ıssızlık da vardı sokaklarda. Artık çoğalmaya başlamış hırsızlardan ve dolar avcılarından korunmanız gerekiyordu. Arbat Sokağı da pek havasında değildi. Elbette olumlu önyargılarla gittiğim Moskova'yı pek seve-medim. Oysa bizim için ne kadar önemliydi.

Modern zamanların insanının en önemli sorunlarından biri seçme ikilemi, seçme özgürlüğü de deniyor. Demek o günlerde Moskova'da yaşayanların o markette seçme özgürlükleri, kullanabilecekleri seçeneklerin sayısıyla sınırlanmış. Üzücüydü üzücü olmasına, peki İstanbul'daki bir markette kırk çeşit salam ve jambon ile kırk çeşit peynir tezgâhının karşısındaki insanın durumu nedir? Tuhaf bir karşılaştırma oldu ama çok gerçek ve yanıtının verilmesi gerekir. Aslında ikisinin de birbirinden farkı yok, ikisinde de seçme özgürlüğü kısıtlanmış durumda. İkisinde de çaresizlikten yüzü kararan insanın seçme özgürlüğünün elinden alındığını söyleyebiliriz.

İnsanın seçme özgürlüğü ve ikilemi üstüne düşünmek birdenbire pek çok çağrışım yapıyor. Renata Salecl da zamanımızın seçme özgürlüğünün önüne çıkardığı sorunları politik seçimlerden âşık olunacak kişinin seçimine, geniş bir yelpazede irdeliyor. Seçim fikri Aydınlanma'yla birlikte ortaya çıktı, kapitalizmin dünyayı topyekûn,

muazzam bir değişime uğratıp bireyin özgürlük alanlarını açmasıyla birlikte insanların önüne geldi.

Seçim hakkının gerçek olabilmesi elbette özgürlüklerin sınırsız olmasına bağlı. Herhangi bir nedenle özgürlüklerin bir sınırı olması gerektiği savı, politik iktidarların başlıca argümanı ve seçim hakkının aldatıcı olduğunu gösterir bu. Sonra da medya gerçeklerle insanların algısı arasına öyle bir perde çeker ki, gerçek, grileşmiş gözbebeklerinizin önünde belirsizleşmeye başlar. Orada seçim özgürlüğünün ne için kullanılacağı da artık bir yanılsama bulutu içinde kalır.

Öte yandan medyanın sizin beklediğinizi değil de yalnızca size sunmak istediklerini vermesi karşısında da çaresiz kalır insan. Bizdeki televizyon dizilerinin yüksek reytingi için kurallar varmış: Aşk-silah-çocuk üçlüsünü iyi işleyen dizi tutarmış, bir de zenginlik gerekiyor ama. Yoksul evlerde geçen diziler yerine, izleyicinin kendisini içinde hayal ettiği zengin evler, lüks hayat da bir seçeneymiş gibi öne çıkarılır. Üstelik hem hayal edip hem hiç sahip olamamak, insanın en olumsuz anlamda sıradanlaşmasına, kendisini hiç indirgemesine neden olur. Onlar da sizin gibidir ve siz de onlar gibi olabilirsiniz duygusu bir medya kültürü pompalamasıdır belki ama etkisi uçucudur.

Renata Salecl, buna bir başka boyut getirerek tam bizde de benzerleri çok görülen durumu şöyle saptıyor:

“Sevişmenin nasıl olması, nasıl hissettirmesi gerektiği üzerine medyada yer alan hâkim fikirlerle kıyaslanınca kendi cinsel hayatımız düpedüz sıradan görünüyor. Viktorya döneminde tabu olan sevişmek idiyse, şimdilerde sevişmemek tabu haline geldi neredeyse; kendi cinsel hayatları konusunda sessiz kalan insanlar, diğer herkesin gazete ve televizyonlarda resmedilenler gibi bir cinsel hayat yaşadığını hayal ediyor.”

Medyanın insanları kendi bulundukları yere sıkıştırma, bilinçleri baskı altına alma işlevi böyle çalışıyor. Sonunda bu da bir tür düzen yapıcılığı aslında, tamamıyla dolaylı bir işlev, hizmet, önüne çıkan her şeyin arkasını sorgulamayan insanlar için adeta gönüllü bir boyun eğiş de getirir. Cinsel hayatını bambaşkalaştırmak senin elinde, televizyon yıldızları gibi yaşayabilirsin, ne güzel, yapmıyorsan kabahatlisin kardeşim, ayrıca kilonuzu en ideal ölçülerde tutmak için diyet önerileri de var, denemek zorundasınız. Sonra kişisel gelişim kitapları, onları okuyarak iyi bir iş güç sahibi olmanız da olası, şimdikinden başka bir kimlik kazanmanız da.

“1972 ile 2000 yılları arasında ABD’de yayımlanan kişisel gelişim kitaplarında muazzam bir artış oldu,” diyor Salecl.

Bu dönemde Amerika’da yüzde 33 ile 50 arasında değişen bir nüfus en az bir kişisel gelişim kitabı almış. Biz o yıllarda başka şeylerle uğraşıyorduk ama neden sonra bizde de kişisel gelişim kitapları bir satış furyası yarattı ve sayelerinde kendimizi geliştirmek için bilmediklerimizi öğrenme fırsatları bulduk. Kişisel gelişim kitaplarının satışında nasıl olsa geri çekilme de olmuyor ve yaşadığınız şu toplum içindeki konumunuzla ilgili kaygılarınızı hafifletmek için gerekli çeşitlilikte kişisel gelişim kitabı her zaman var. Onları okuyarak patronunuzla nasıl konuşacağınızı da öğrenebilirsiniz, arkadaşlarınız arasında sivrilmenin yollarını da, yeter ki isteyin. Seçenekler önünüzde, doğru seçimleri yapmak size kalıyor. Daha ne olsun.

Kaygı ile seçim arasındaki ilişki felsefecileri hep ilgilendirmiş. Bu konu ciddi işte. Elinizde olmayan bir şeyi ne seçme kaygısı vardır ne kaybetme kaygısı. Asıl kaygı nedeni sahip olduklarımız.

“Kierkegaard’a göre kaygı doğruca özgürlükten doğar,” diyor Renata Salecl. “Sartre da bu fikre biraz cila

atarak, uçurumun kıyısında duran bir kişinin, d  şebileceğinden değil, kendisini uçurumdan aşağı bırakma özgürlüğünden dolayı kaygılandığını belirtir.”

Salecl bunu Jacques Lacan’ın d   nencesiyle tamamlıyor: “Don Juan’ın cazibesi, bir kadının ona asla sahip olamamasında yatar. Kadınlar da tam elde tutulamayacağıını bildikleri için ona kapılırlar.”

İstedikimizi elde edememek bizi ona daha çok bağlar, bir türlü çıkaramayız aklımızdan. Onu elde ettiğimizdeyse istediğimiz şeyin aslında o olmadığı duygusu çok geçmeden uyanır, aradığımız elimizdedir artık ve başka bir şey aramaya başlarız. Sosyalizm hayalimize kavuşsaydık da aynısı olacaktı herhalde. İsteyip de elde ettiğim için ondan uzaklaştığım bir şey oldu mu diye düşünüyorum, aklıma bir şey gelmiyor. Demek istediklerime kavuşunca onlara sıkı sıkı sarılmışım.

Acıdır, Soma i   ileri kendilerini  l me götürecek maden içini özgürce se mediler, öyle olabilseydi, niçin başka bir i  se mesinlerdi ki. Üniversite sınavlarında sözde seçme hakkı tanınıyor ama nedense öğrencilerin çoğunluğu seçtikleri okuldan hoşnut olmuyor. Üstelik o son derece niteliksiz sınav sorularıyla gençlerin  niversiteye girip girememesine karar vermek, bana küçük çapta cinayetler işlemek gibi geliyor. Hayat karma ıklaştık a bu örnekler çoğalıyor. Nedir o zaman yaşadığımız bu hayatın anlamı? Yaşadığımız hayatın insanlara seçme özgürlüğü verdiğini ancak neoliberraller söyleyebilir bugün. Kendi hayatımızı bile dilediğimiz gibi d zenleyemediğimiz, ya ayamadığımız toplum biçiminin adıdır kapitalizm.

John Lennon daha güzel belirtmiş durumumuzu:

Sen başka planlar yaparken
başına gelen şeydir hayat.

Aşk, Ölüm, Karanlık

Aşk için söylenen sözlerin anlamı olduğunu sanmıyorum. Doğallıktan uzaklaşmışken bir metnin parçası olarak tasarlanmış söz, doğrudan akla gönderir. Oysa akli çaresizliğe düşüren aşk, sözle değil, duyguyla anlatır kendini. Akılla ilişkisini kesmelidir ki aşk olsun.

Üstelik daha baştan böyle bilgece sözler edenlerle de arası yoktur aşkın. İki kişi arasındaki aşktan herkes için anlamlı bir ilişki ve duyguymuş gibi söz etmek de tuhaf gelir bana. Değil mi ki insanlar arasındaki ilişki kitaplara, kurgulanmış söze, onların ürettiği ilkelere, biçimlere göre yaşanmaz, aşk da bir *bilmeme* durumudur aslında.

Patrick Süskind'in *Aşk ve Ölüm Üzerine* denemesi de bilgece yazılmış. Gelgelelim o bu denemenin yazarı olarak aşkın içine girerek değil de karşısında durduğunu ve bunun rahatlığıyla sözcükleri parlatarak yazdığını kendisi de biliyor. Onun için aşk, yalnızca bulunmaz bir konu, yoksa onun da dili tutulurdu. Sanırım bu denemeyi bundan seviyorum, tam benim düşündüklerimi anlatıyor.

Suyun öte yanındakiler için öylesine kişisel ve bilinmezlerle dolu bir duygu ki aşk, Süskind de örnek veriyor, o sırada kur yapmakta olan astrofizikçi için bile evrenin kökeni meselesi ondan daha az ilgi çekicidir. Buna bir *şerh* düşebilir miyim: Benim için doğanın aşktan daha ilgi çekici olduğunu birçok kere söyleyebilirim ve bundan sanırım kuşku duymuyorum.

İnsan, her zaman en sert uçlarıyla dokunan gerçek hayatı unutarak yaratmaya çalıştığı hayal adasının bir gün sular altında kalacağı korkusuyla yaşar aşkı. Bir hayal olmadığına kendini inandırarak geçirdiği yılların sonunda, yaşadıklarının er geç bozguna uğrayacağını bil-

mezden gelen insanın bu tedirginliğini günümüzün Eryksimakhos'larının anlaması olanaksız.

Platon'un hekimi Eryksimakhos, aşkı enzimlerin, hormonların ya da aminoasitlerin sayısız tezahüründen biri olarak görebileceğini belirtiyor. Oysa yaşayanlar bilir, iki insan arasındaki aşkı rasyonel akla sığdırmaya çalışanların yaptığı genellemeler nasıl da işe yaramazdır.

İnsanın saf doğasına dönüştür aşk. Kirlenmemiş duygu. Âşık insan sonradan edinilmiş düşüncelerden soyunmaya, kendi ruhuna kapanmaya, öteki insanlardan kopmaya, hayatın yaşadığı kargaşadan uzaklaşmaya, Stendhal'in dediği gibi, billurlaşmaya, bir coşkunluk hali almaya başlar. İnsanın o güne dek hiç bilmediği yanlarını keşfetmeye başlaması, âşık olduğunun en yalın göstergesi. İkinci hayat budur aslında.

Bu aşkın iki yüzü var. Biri aydınlık, o güne dek öylesine büyük bir coşkunluk olduğunu bilmeyen insanın yaşadığı güzel duygu, bir tür sevinç – ama kendimizi aldatmayalım, çok sürmez, mutluluk da değil. Öbürü karanlık, âşık olan insanı sürekli huzursuz eden, bedenine ve ruhuna saplanmış tedirginliğini çoğaltan duygu – ama bu da mutsuzluk değil.

Aşk ile mutluluk yan yana düşer sanılıyorsa, insanın kendini kandırmaya yatkın doğasındandır ya da gençlik körlüğünden. Aşk öyle yaşanmıyor. Mutluluk, eğer varsa gerçek hayatta vardır, sözgelimi doğanın büyüleyici güzelliğinde, insanın ayaklarını yerden kesen ideallerin peşinde ya da güven duyduğu insanlarla birlikte yaşadığı kısa anlarda. Aşk gerçek hayat değil. En mutlu olduğum zamanlar, gençlik yıllarımdan sert kavga yıllarıydı.

Aşk bunlarla kesişmeyen yollarda gün ışığını arar ya da apaçık görüldüğü yerlerde bile hep saklanarak yaşanmaktadır. Başka hiç kimsenin anlayamayacağı çılgınlığın anlaşılması gereken bir ânı ve hali yoktur. Kendi dilini

yaratır ve ona esir olunur. Gönüllü esaret. O güne dek bildiğimiz ben, artık elimizi bırakmıştır. İnsanın benliğinden vazgeçmesidir bu, gece gündüz onun da seni sevip sevmediğini düşünürken hiçbir karşılık beklemeden yaşanan. Delilikle böyle üst üste gelir.

Bir hastalık aşk, delilik, böyleyse ve bunu Sokrates'ten bu yana sıradan insanlar da milyarlarca kez söylemişse, elbette öyle olmalı. İnsana her şeyi yaptırabiliyorsa. O güne dek gerçeklerden başka hiçbir şeye gönül indirmemiş, mantığı bir davranış tutkusuna dönüştürmüş bir hayatı pekâlâ yoldan çıkarıp uçlara çekebilir.

Cinselliğin aşkla kanatlandığını sananlar da bunun için yanılıyor olmalı. İkişi birbirinden ayrı kozalara kapanır oysa. Eros'un her şeye hükmeden ilahi gücü ikisini birleştirmiştir belki ama hayat, aşk ile cinselliğin birbiri-ne tutunarak yükselmek zorunda olmadığını, cinselliğin hayvani doğasının insanı duygularından sıyrarak yaşana-bileceğini öğretir. Aşk cinselliği yanı sıra taşır, dahası, onsuz bile olabilir ve ondan daha güçlü ve yüce olduğu kuşkusuz.

Süskind aşkı, "Dünyevi ruhu kanatlandırır," diye de anlatıyor. Üstelik hiç kimsenin kanadına konmadan, hep aşağı düşeceği korkusuyla yaşanan.

Tutkulu aşkta karşısındakinin onu gerçekten sevip sevmediği, bir gün sevgisinin azalabileceği, sevmemeye başlayıp ondan uzaklaşacağı korkusu, ölüm duygusu gibi işler insanın içine. İnsan gerçekten âşık olup olmadığını sınamak istiyorsa onu ne kadar düşündüğüne bakabilir. Bir an bile onu düşünmeden edemez, yatarken, uyanır uyanmaz, uykuları bölen rüyaların uçurumlarına yuvarlanırken, evde ya da sokakta, yürürken, otururken, çalışırken ya da okurken, aklının bir köşesinde hep o vardır, onu düşünürken mutlu olacağını sanır sanmasına ama iç acıları bir an bile bırakmaz insanın yakasını.

Hayatın suları iki insanı içine alıp tek bir yatağa getirebilir, önce birisi fark eder öbürünü, karşılık bulmayı bekleyerek geçen zaman, bazen bir dokunmayla tamamlanabilir ama sözdür yakalayan, hiçbir şey söylemeden geçen yıllar kaybedilmiş demektir, belki neden sonra karşılık verir öbürü. Hayat böyle aşkları hiç kimseye belli etmeden taşır bazen.

“Gerçek aşk,” diyor Stendhal, “ölüm düşüncesini daha sık getirir akla, ölümü düşünmek daha kolay, daha az korkutucu hale gelir.”

Karşılıksız aşkın, karasevdanın yanında ödenecek değersiz bir bedel gibi görünür ölüm, önemsizleşir.

Goethe'nin Werther'i sevdiği kadın için intihar ettikten sonra pek çok genç için yol gösterici gibi olmuşsa gerçek hayatın imgesi korkutucu bir gerçek de olabilir. Werther'in aklından da Lotte'yi öldürmek geçer geçmesine ama bunu hiçbir zaman yapmaz. Öbür dünyada Lotte'yi bekleme düşüncesi, bu saplantı sonsuz aşkı daha iyi anlatıyor aslında.

Küllenmiş bir aşktan sonra da bütün bir ömür boyunca saklanan iyi duygular, birisinin yok oluşundan sonra onun bir zamanlar ne kadar sevdiğini hatırlatırsa, dipsiz bir boşluğa bakarak düşünün. Hiç kimsenin olmadığı bir gün gelip üstünüzdeki toprağa gözyaşlarını saklamadan ellerini koyan sevgilinin varlığı, bazen her şeye değer.

İyi günler de yaşanmaz değil arada, tanıklık ettiği üç ilişkiyi Eros'un okunun ucunda sallandırarak irdelerken Süskind de söz eder, aynı tabaktan yediğiniz, aynı şişeden içtiğiniz, aynı koltukta oturduğunuz, yatağın yarısında birbirinize yapışıp kaldığınız, başınızı saçlarına gömüp boynunu kokladığınız zamanlar da yaşanır. Bazen uzun yıllar boyunca hem de. Bazen de hayat iki insanı en olmadık zamanda getirir yan yana, özgürce yaşanamayan kısa kesik aşklara da tutkuyla bağlanabilir insan.

Öte yandan Fuentes, “Şundan daha büyük bir hü-
zün yoktur,” diyor. “Âşık olunabilecek herkesi tanıma-
mak, onları tanımadan ölmek.”

Gene gerçek hayata bağlıyor Fuentes, yanılıyor, oysa o da Diana’sıyla birlikteyken başka kadınlar da olduğunu düşünmüyordu. İnsan âşık olabileceği sayısız insanı tanı-
mayı aklına bile getirmeden bağlanır birisine. Hayatın su-
ları yan yana getirmiştir işte, önemli değildir gerisi, ondan
daha güzel, daha değerli birisi yoktur artık. Hiç kimse âşık
olduğu insandan başka, aslında âşık olabileceği ne çok kişi
olduğunu düşünerek yaşamaz, buna gerek duymaz.

Karanlık bir dünya bu. Bir aşkın çözülmeye başladığı-
nı görmenin acısını iki kişinin aynı biçimde yaşayabile-
ceğini sanmam, birisinin aklını kurcalayan düşünce, öbü-
rünün içini yakan zehirli oktur, birisinin unutmak istedi-
ğini öbürü hiçbir zaman unutmaz.

Var Olmak ya da Yok Olmak

Hayat onu yaratanların üstünden atlamadan gelişi-
mini sürdüremiyor. Şimdiki zamanların kültürü adım
adım oluşturuldu. Toplumun yasası da doğanın yasası
gibi, öyle olduğu yaşananlardan belli. Roman, yayımla-
nıp herkesin olduktan sonra yaratıcısına rağmen sürdü-
rüyor hayatını. Devrim öyle ya da böyle yaratıcılarının
bir bölümünü yok ederek sürüyor. Kendin olmak istedi-
ğin zaman sular üstünden seni aşındırarak geçip gidiyor,
kendine getiriyor.

“İnsan her zaman taşıdığı ben tarafından telef edilir,”
diyor Cioran, her zamanki gibi özgün sözler ederek yaz-
dığı metinlerde düşünmediğimiz köşeleri karıştırıp toz-
ları atıyor, havalandırıyor.

Var Olma Eğilimi Türkçede kırk beş yıl sonra yayım-

landı (2001), aslı 1956'da yayımlanmış – bu da benim doğum yılım. Dünyanın yeni açılan pencerelerle derin bir soluk aldığı 1960'ları ve büyük yenilgisini yaşadığı 90'ları görmeden yazılanlar, hem de arkasını okumak için çırpındığımız yaratıcı düşüncelerden çıkıyorsa düşündürüyor: O yaratıcı düşünürler bir de o dönemleri ve bugünleri görselerdi neler yazarlardı.

E.M. Cioran hep somut olanın çevresinde dolanıyor ama somutun içine düşmeden. Soyutladığı düşünceleri başkalarının ne dediğini hiç düşünmeden ucururken neler dediğini ayrıntılardan çıkarmamızı bekleyen bir yazı biçimine sahip. Nietzsche, Baudelaire, Dostoyevski için dediği gibi, Cioran da *kendine karşı düşünme* sanatının ustalarından. Bizde bu tür yazarlar ve düşünce insanları pek olmaz, sosyalist sol bile 12 Eylül yıllarından sonra koskoca 1965-1980 geçmişiyle ilgili nitelikli bir özeleştiriyi yapmadı, oysa değiştirilmesi gereken ne çok düşünce, program, kavram var.

Kendisiyle çatışmak, kendini yenmeyi göze almak, varlığıyla anlaşmazlık içinde bir varoluşun sahibi olmak, yalnızca insanın iç aydınlanmasıyla olası değil. Krizi kendi içinde yaratmak gerekiyor. İçine doğduğu kültürün aydınlanmadan ve eleştiri kültüründen uzak kimliği böyle oluşmamışsa, bireyin, önündeki sınırları aşması neredeyse olanaksız. Biz ne yaparsak yapalım, ne özgün bir felsefeci çıkabiliyor buradan ne de edebiyatımız dünyada yazılanların gölgesinden kurtulabiliyor.

Bu toplumun rüyalarıyla yaratıcı düşünce dünyası çok daha yüksekte uçan toplumların rüyaları birbirinden nicelik olarak farklı, ötekilerin rüyalarındaki çeşitlilik fazlayken bizimki kendiliğinden sınırlanır.

Cioran'ın dediği gibi, "uyurken deha sahibi" olma sözünü bütün toplumlara yakıştırabiliriz. "Bir kasabın düşleriyle bir şairin düşleri arasında hiçbir fark yoktur."

Ne ki uyandığı zaman kendi yoksul gerçekliğiyle yüz yüze gelen bu toplum, travmalardan oluşan tarihiyle kendi kozasını sıkı sıkı bir posaya dönüştü. Coğrafyası içinde onu sürekli çimdikleyenler var ama onları da yok etme operasyonu altında tarih, kültür, coğrafya, doğa daha da bozuluyor. Rüyasında kasap olduğunu gören bir toplumun uyanamadığını düşünün – işte onun içinde yaşamaya çalışıyoruz, buna yaşamak denirse.

“Gün, gecenin verdiği armağanları alır bizden,” diyor Cioran.

Çünkü gerçeğe gönderir. Bir *gündüz rüyası* olan edebiyatı da gerçek hayatın baskısı bozar. Cehennemnin yanıp tutuştuğu topraklarda uykusuz geceler rüya görmekten yaşanmayı sürdürdükçe bitkin ve bitmiş bir hayatın ilkellerine dönüşüyoruz. Yaşanmış geceleri yok ki armağanlarını kaybettiği için pişmanlık duysun. Çok ama çok hayalci olduğumu, hayallerimle yaşadığımı bilir yakınlarım. Yaşadıklarım olmasaydı o hayallerim eksik kalırdı.

Onca milliyetçi ve ırkçı hezeyan içinde nasıl bir tarihi var bu toplumun, diye düşünmeyince, sefil tarihini kimse görmek istemiyor. Değilse niçin insanlık için yarattığı bir değer, bilimsel ve teknolojik ilerlemeye katkısı, öteki toplumların yararlanacağı bir kalıtı yoktur. Yüceltikleri bayrakları direklerden indirirseniz, uzak geçmiş insanın içini sıkan, yakın geçmiş midesini bulandıran kokusundan başka geriye neredeyse bir hiç kalacak.

Oysa Avrupa’nın, hoşgörü düşüncesi adına putları yıkmaktan vazgeçmediğini belirtiyor Cioran. Onlar bu gücü kendinde her zaman buldu. En az bin yıldan beri put yaratmaya yatkınlıkla yetişmiş, hep yukarıdan aşağıya oluşmuş, dolayısıyla tepesinde sallanan kılıcın altında tevekkülle oturmuş bu toplum yalnızca yıkmış ve yok etmiş, tam 700 yıllık imparatorluk geride koca bir hiç bırakmış. Tersini düşünen varsa hukuk, politika, devlet

yönetimi ve sanattan kültürün öteki bütün alanlarına, neyi bıraktığını söyler mi acaba. Yalnızca fetih ve talandan anlayanların hoşgörünün ne olduğunu bilmesi olanaksız. Yüzyılın başında özgürleşme şansı vardı ama bu şansını kullanabilecek koşullara sahip olmadığı için yoldan çabuk döndü.

Yarattıkları değerlerle yaratıcılığa, bilime ve sanata öncülük etmiş olanlar da bugün sıkıntı içinde olmalı. Avrupa'da ne geçmişin büyük müziği yapılıyor ne sanatı kendinden başka bütün dünyayı etkileyecek dönüşümler görülüyor. Gene de içinde yaşanacak bir kültür, kendini yenileyemese de yaşıyor. Gene de oralarda daha *normal* bir hayat yaşıyor. Oysa bu ülkenin kadersiz ve kötü bir tarihi var, özgürce yaşanacak bir dünyası hiç olmadı, o yalnızca içinde ölünecek bir hayat verdi bize.

İktidarın doğası gereği her zaman ve her yerde sapkınlığa yol açtığına kuşku yok, kimilerinde dar çıkarlar için, kimilerinde kan ve ölüm üstünde güçlenerek. Bir kere iktidarın nimetleri görüldü mü, sonra gelenler de o çamura batmaktan kurtulamıyor.

Ezilenlerin ezilmeye yatkınlığı da sonra gelen kuşaklar üstüne gölgesini düşürüyor. Çaresizlik, karşılıksız idealler ölümü içselleştirerek kuşaktan kuşağa devroluyor. Bir tek ve yalnızca topyekûn örgütlenip yığınsallaşınca ve sokağa çıkınca dik durmayı başarır bir halk. Bu ülkenin batısındaki çaresizlik ve yerinden kıpırdayamamaya karşılık doğusundaki cesaret ve başkaldırı güdüsünün nasıl kuvvetli bir deliliğe dönüşüp içselleştigi ve onun içinde kadınların aldığı yere bakılırsa tarihe nasıl yön verilebileceği de görülür.

Bu kez yaşamak, kendi alanımızı korumak için gösterdiğimiz direnç, bu ülkede uygarlaşma sürecinin büsbütün kesintiye uğradığı bir zamanda yaşıyor. Dolayısıyla daha çetin koşullarda. Sözde ekonomik mucizeler

duvara çarpıp dağılmaya başlıyor, kökleri koparılıp ellerde bayrak gibi sallanıyor, din ile kılıç birleştirilip karşıtlara karşı kullanılıyor.

Cioran, benzer durumların tarihte Rusların ve İspanyolların başına da geldiğini anlatıyor ve sürdürüyor:

“Onların ulusçuluğu, ki pek ciddiye alınmaz, daha çok bir maskedir. Bu maskeyle bir hak davası öfkesi içinde, olayların içinde yer alma yeteneksizliklerini gizlemeye, hatta unutmaya çalışırlar: Acılı yalanlar, layık olmaktan korktukları aşagılanma karşısında şiddetli tepki.”

Tıpkı tarihte yaşanan benzerleri gibi, tarihten kovulmuş olmanın acısını çeken bir ülke bu ve kendisine de katlanması gitgide zorlaşan bir halk, kendini yiyip bitirmeye, hiçeştirmeye kararlı. Batısının canavarlığı karşısında doğusundakinin insanlığı ve feryatları boşluğa savruluyor. Öyle bir sürükleniş ki, içindekine ve yanındakine kör, sağır ve dilsiz olmak, kendini de yok oluşa götürüyor.

Doğayı Korumak

Bende bir İngilizlik var, derim arkadaşlarıma. Ruhen İngiliz, aklen Alman, kalben Kürt. Başka kimliklerim de var ☺ ama ne demek olduklarını açıklayamayabilirim. Demek hiçbir yere tam ait değilim. Yurdum da nereyi seviyorsam orası, şu anda bu kitabı yazdığım yer, benim yurdum, en sevdiğim yer bugün burası, kim bilir, belki sonra başka bir yurt. Başka nasıl olabilir. İngiltere'nin aşagı yukarı son bin yıllık tarihinin filmlere ve dizilere konu edilen çekiciliği bambaşka. Her yerde olduğu gibi orada da zavallı insanlar ve düşünceler çan seslerinin uğultusunda hükümdarların kıyıcılığı altında ezilmiş, sömürgecilik döneminde ezilen halklara acı çektirilmiş. *Tarih elbette kötüdür* – yönetenler için iyi, yönetilenler için kötü. Bu

ülkedeki alçaklıklar karşısında çoktan beri gelen yersiz yurtsuzluğum kendim için yaptığım kimlik derlememi bana çekici kılıyor. Mutluluk içinde yaşadığımız mutsuzluğun üstesinden gelemediğimiz için de yazıyorum bu kitabı, kimliğimi yeniden tanımlama sürecimin bir parçasını canlandırmak için. Hiç kimse okumasa da kendim için yazabileceğimi kırk yıl önce keşfettiğim için yazdıklarımın okunup okunmadıklarını merak etmedim. Erdal Ağbi'den beri yirmi yıldır kitaplarımın yayıncısı olan Can Yayınları'na kitaplarımın nasıl dağıtılıp nasıl satıldığını hiç sormadım.

Türklerin nedense İngilizlerin “soğuk” olduğu savlarının da bir boş inanış olduğunu Londra'ya gittiğimde görmüştüm, İngilizler hem güler yüzlü hem yardımseverdi. Fransa ve Fransızlarla pek barışık sayılmam, kendimi içinde göremediğim bir ülke Fransa. En çok Londra'yı seven insanla en çok Paris'i seven arasında ciddi bir kişilik farkı vardır. Bu söylediklerim çok öznel, benim gözlemlerim ya da kafamda kurduğularım, belki önyargılarım, nesnel nedenleri olup olmadığıyla ilgilenmiyorum, böyle düşünüyorum işte. Asıl neden, Ada'nın kendi kültürünü –kültürün bütün alanlarını düşünerek– ve kendisine kalanları hiç bozmadan koruyan tutumu, neredeyse her yerinde vahşi bir yeşilliğin hiç bitmeden sürmesi. Adadaki kadar güzel korunmuş şehirler, kasabalar, köyler, sokaklar nelerde var – varsa da beni önce oradakiler çekiyor. Bütün adalar çekicidir. Şavkar gibi bir kır evinde, ördeklerin dalıp çıktığı derenin kıyısında yaşamayı kim istemez. O kadar olmasa da, şimdiki evim de yarı kır evi sayılır. Önünde sınırları görünmeyen bir nar bahçesi, arkasında yüksek karaağaçlar, onların ardında daha da yükselmiş bir sıra kavak ağacı ve dağımızın üç tepesi. Fazlasını istemem.

En sevdiğim edebiyatın Amerikan edebiyatı oluşu beni etkiliyor olabilir, onun yanında İngiliz edebiyatı var.

Amerikan ve İngiliz edebiyatlarında bulduklarımı başka edebiyatlarda ancak bazen bulabiliyorum. Demek bu da öznel. Yazınsal yazının düğümleri, kurmacanın temeli onların içinden geçerek çözülüp öğrenilir, bundan kuşku duymadan sürekli olarak İngiliz, İrlandalı ve Amerikalı yazarları okuyup okutmaya çalışıyorum. Raymond Carver, John Cheever, William Trevor ya da yenilerden Grace Paley, Claire Keegan, Maile Meloy, Rachel Seiffert, Eugene McCabe öykülerindeki ayrıntıları gözlerimi kapayarak yaşayabilirim. Bir öykünün ayrıntılarının olup olmadığını en iyi sınama biçimi bu değil mi. Susarak yazdıklarımı seslendirerek düzeltiyorum. Acaba niçin bu yazarların yazdığı öykülere benzer öyküler bizde yazılmıyor, hikâyeleri ve anlatım biçimleri niçin onlarda daha yüksek nitelikli.

John Fowles benim aklımdan geçenlere kendi sözleriyle karşılık veriyor: “Ben hâlâ bu olağan doğayla nispeten sağlıklı bir ilişki sürdürmeyi başarmış bir ülkede (İngiltere’de) yaşıyorum.”

O da bu sözlerinin ardından İngilizlerle Amerikalıları karşılaştırarak akla kara ayrımı yapmak istemediğini ama iki kültür arasındaki büyük farklardan birinin, ortalama insanın kendi çevresindeki bildik doğaya karşı tavrında yattığını belirtiyor. Birleşik Devletler’deki insanın yanlış yaptığının farkında olmadığını ve her türlü suçu yukarıdakilere, şirketlerin açgözlülüğüne yüklediğini, oysa sıradan bir İngiliz’in kendi eleştirisini yapabildiğini ekliyor.

İlginç karşılaştırmalar. Farklı toplumlara ait insanların adeta doğalarına dönüşmüş özellikleri. Türklerin en önemli arızasının da eleştiri sevmezliği ve özeleştiri yapmaması olduğunu düşünmeye daha çocukken başlamıştım ve bu kanım hiç değişmedi. Öte yandan buradaki insanlar yanlış yaptıklarını kabul etmedikleri gibi suçu

yönetenlere de yüklemes. Bu daha da fena. Boyun eğen ülke, dik durma alışkanlığını yitirmiş toplum. Üstelik şu gezegende doğayla en sağlıklı ilişki sürdüren toplumun içindeyiz.

Sanırım doğayla ve toprakla zorunlu bir ilişki içindeki insanların tutumu, kültürün kendisi değil ama başlıca göstergesi ve ölçütü. İngiliz çiftçilerin doğaya karşı hoşgörüsünden söz ederken ne diyor Fowles:

“Britanyalı çiftçilerde doğaya karşı geleneksel bir hoşgörü var; onda dokuzu hâlâ iyi bir spor için, iyi bir tarımdan seve seve vazgeçip av kuşları, geyikler, tilkiler ve diğer hayvanlar için saklanacak koruluk ve arazi bırakır ve böylece diğer birçok tür için de yaşam alanı sağlamış olur.”

Benim ruhen İngiliz (ama İskoç değil) oluşumun nedenlerini göstermiş o. Bu sözlerini tamamlayan daha bir dizi şey anlatıyor ama ben kendi yaşadığımız toprakları düşünüyorum. Büyük tarım kapitalistlerinin inanılmaz genişlikteki toprakları yanında çiftçinin ya da amatör çiftçilerin küçük bahçeleri sayısızdır burada da ama hem ne yapacağını bilmiyor insanlar hem de bilse bile toprak düşmanları onları değerlendirme olanağını ellerinden almış. İlacın, gübrenin, hayvan yeminin yapılan üretimden gelen kazançlara oranının bu kadar yüksek olduğu başka bir ülke var mı. Dünyada her şeyin en pahalısını kullanmaya mahkûmuz. Daha da olmazsa ötekiler toprakları satın alıp beton anıtlarını dikiveriyorlar.

Doğayla ve yaban hayatla insanın çatışması daha ilk günden başlamış. Tek yanlı bir çatışma elbette. İnsan çomak sokmasa, doğa kendi doğallığı içinde sessizce yaşıyor. Daha ilk yazılı eseri *Gılgamış Destanı*’nda doğayı sorun etmeye başlamış insan.

Şeytan Nerede?

Batı Avrasya medeniyetine dair en eski belgeler, örneğin *Gilgamiş Destanı*, yaban hayatı bir tehdit olarak betimler. Keza Yahudi kutsal metinlerinin yazıldığı dönemde yaban en iyi ihtimalle bir ikilem yaratır. Yaban hayatı, cennetten kovulduktan sonraki sürgün yeridir. Yine de İbrahim müritlerini yeni bir millet kurmak için yaban hayata götürürken, Musa medeni ancak köleleştirici Mısır'dan daha misafirperver bir yer bulmak üzere insanları geri döndürür. Yaban, Şeytan'la ilişkilendirilir. Sonra İsa Şeytan tarafından denenmek üzere Ruh aracılığıyla yabana doğru yönlendirildi.

Greg Garrard, *Ekoeleştirir*

İyi Bir Şey Kaldı mı?

Çocukluğumuzdan bildiğimiz gürül gürül dereler, ırmaklar, ormanlar, birinden öbürüne geçerken bir uçtan öbür uca tamamını kat edemediğimiz bahçeler kalmıştı bize. Şimdi ne oldu onlar? Kalecik'te geçen çocukluk günlerimizde Koramaz'a gider, Kızılırmak'ın kıyısında oturup köpürerek çağıldayan suları seyrederdik. Coşkun suları her yıl birkaç genci alan koca ırmak şimdi uslu uslu, usul usul akıyor. Bizim çocukluk zamanlarımızla şimdiki çocukluk zamanları arasında hiçbir benzerlik ve yakınlık kalmadı. 1950'lerden 1970'lerin sonuna kadar yaşadığımız ülkenin de şimdikiyle hiçbir benzerliği ve yakınlığı yok. O ekolojik zenginliğin tamamı yok oldu. Şehirlerin içindeki parklar geçmişe göre çok azaldığı gibi, soyguncu belediyelerin birilerini zengin etmek için görgüsüz bir anlayışla çiçekçilik yaptığı şehirler var artık. O parkların dışındaki bütün yeşil alanlar –eğer vardıysa–

iş makinelerinin acımasız pençelerine bırakıldı, böylece devasa çukurlar betonla ve demirle doldurulup üstüne kıytırık tuğlalarla yapılmış, depremlemin bir fiskeyle yere yapıştıracağı çirkin binalar tarafından yok edildi, ülke topraklarının yarısı doğayı yok edecek maden alanlarına dönüştürüldü.

Ataları bozkırlardan gelmiş insanların torunlarının son zamanlarda nasıl bu denli aşağılık bir yozlaşmanın içine düştüğünü, ağaca, hayvana nasıl düşman olduğunu anlamak belki kolay ama böyle değil elbette. Bu ülkenin bin bir türlü endemik bitkisi, ağacı, çiçeği, çalısı, tepeden tırnağa tarım ülkesi olmak için bahşedilmiş toprakları, dağları ve ormanları, hayvanlarını, ağaçlarını, çiçeklerini derleyen türküleri, kitapları ve sözlükleri varken nasıl oldu da bu düşmanca yıkım binlerce yıllık genlerden fıskırmış gibi çıkıverdi ortaya. Şu günlerde aç acına yaşamaya çalışan ve öyle görünüyor ki daha da aç kalacak yoksulların doğal çevreyi düşünmeleri de beklene-miyor işte.

ABD’de de nükleer silah denemeleri, petrol boru hatları gibi doğanın yıkımına yol açan girişimlere karşı duranlar, her şeylerini kaybetmek zorunda kaldıkları için direnen yerliler var. Burada bizim savaşacak yerlilerimiz var mı? Karadeniz’de tütün ve fındık tarlaları, Ege’de zeytinlikleri eritilip yok edilmiş çiftçiler, doğunun yaylalarında hayvanlarını kaybetmiş Kürtler, artık mevsimlik iş bile bulamayan Çukurova tarım işçileri, İkizdere kadınları, Kazdağları’ndaki yaşam alanlarını korumak için ayağa kalkan köylüler ve kadınlar bizim yerlilerimiz sayılır mı? Sayılır ama onlar küçücük bir azınlık, büyük çoğunluk uzaktan seyrediyor, arada alkışlıyor da. Utanılacak bir durum. Trakya ile Ege’nin verimli topraklarındaki yerliler de çadırlarını hemen toplayıp gitmeye hazır, yeterince duyarlı değil.

Kasabamızdakiler de sığla ormanımıza uzaktan bakıyor. Kötü alışkanlıklarımızdan: Yabancılar için çekici bir doğa parçası, içinde yaşayanlarca aslında gerçekten yaşanmıyor. Endemik ağaçların bulunduğu orman, onun yanında yaşayanlara görünmüyor, oysa düpedüz baştan çıkarıcı bir sığla ormanı bu, benzeri pek yok. Havası, suyu, kokusu, tadı sık sık esen rüzgârlarla sokakların içinde savrulup duruyor.

Ben de iyi tanımıyordum sığla ağacını, şimdi sığla ormanının içindeyim, bunu da yaşamadan anlatmak zor. Yabanıl doğanın nimetlerini paylaşmak için doğa eğitimin yoksa, orada büyük bir hazine kim bilir hangi özü, balı, bitkileri ve hayvanlarıyla kendi başına duruyor. Bizim kasabamızda da Fowles'un Britanyalılara yakıştırdığı günlük doğaya hoşgörü yok değil, evlerin bahçeleri, ağaçları, çiçekleri gönüllerde hep canlı ama orman olduğu yerde duruyor, doğal bir durum olarak algılanmış bu. İnsanlar ormanın yanı başımızda durmasından mutlu ama içinde dolaşanlara rastlamıyorum. Bunun bir nedeni korku olmalı, insanlar doğadan korkuyor. Batının uçlarında yaşayan kültürde gördüğüm mücadele azmi bu toprakların insanların atalarında kalmış, o da göçebe atalarda ne kadar vardıysa.

Yediğin Yemek Gibisin

Bütün bir ömrümüzün ne kadarını yemek yiyerek geçiriyoruz, bilmiyorum. Her gün bir saat harcadığımızda bile seksen yıllık bir ömrün yaklaşık üç buçuk yılını yemek başında geçirmiş oluruz, bu arada yemeğe kafa yorduğumuz saatler de var. Bu ortalamaların üstünde bir zamanı yemek düşünerek geçirdiğimi sanıyorum. Dünyaya yeniden gelseydim, bütün günümü böy-

le geçirebilirdim, iyi eğitim görmüş, yaratıcı bir şef olarak sözgelimi.

Tabakta yemek artıranlardan, önüne gelen yemekten şikâyet edenlerden, yok efendim maydanoz, enginar, bamya, pırasa, soğan, sarmısak sevmeyenlerden olmadım, yağa yumurta kırmaktan başka bir şey elimden gelmez diyen erkeklerden de, böyle davrananlarla aram bozuktur. Önce, yemek kutsaldır. Doğanın verdikleri bir de yoğun emekle gelmişse önünüze, yemeğin tuzunun az ya da çok, baharatının eksik, az ya da çok pişmiş olması üstünde durmak ayıp sayılır. Gelgelelim kendimize özgü alışkanlıklarımız da var. Doğduğumuz günden başlayarak yediklerimiz damak tadımızı belirliyor elbette. Nelerden vazgeçeriz de ondan vazgeçmeyiz. Bu yüzden sıkıntı çektiğim yerler oldu, sonunda, biz Akdenizliyiz, dünyanın merkezi burası, lezzetin de.

Adam Yayınları için İnci Asena'yla gittiğimiz Londra Kitap Fuarı sırasında Roni'nin (Margulies) götürdüğü lokantalarda istediğim İngiliz yemeklerinden bir çatal bile alamadım, tatları çok ama çok uzaktı bana. Kuzeylilerin mutfak kültürünün zayıflığından söz edilir, etle sos, ötesi pek yok. Benim bu sava katılacak kadar deneyimim yok ama sorun bu da değil, neyse bir yemeğe tadını veren, Londra'da onların pek çoğuna alışmadım, kullanılan malzemelere de. Çorba en sorunsuzu olabilirdi, hem de benim gibi, mutfağa en çok çorba için giren bir çorbacı için ama gittiğimiz bir İskoç lokantasında istediğimiz çorbadan bile yalnızca bir kaşık alabildim. Sonra benim gibilerin kurtarıcısı olan bir İtalyan lokantası bulmak için çıktım sokaklara. Her yerde bir Pizza Hut bulabilirsiniz ama döndüğümde, Londra'ya kırk yılda bir gidip de karnımı Pizza Hut'ta doyurduğumu kimseye anlatamazdım, hem ya tanıdık birisi beni Londra'da Pizza Hut'ta görseydi ☺ Neyse ki Anadolu mutfağına yakın

kültürler de var. Hint lokantaları sözgelimi, baharata bulanmış sebze yemekleriyle komşumuzun mutfağı gibi.

Bu arada her Hint lokantası, Hint lokantası değil elbette. Ohio Columbus'ta, ev sahiplerinin bize uygun olacağını düşünerek götürdükleri Yunan lokantasında yediklerimiz, yeşil salata dışında, Yunan yemeklerine benzemiyordu, belli ki Amerikanlaşmıştı mutfak. Etlerin pişirilme biçimine ve bulandıkları soslara bakınca, yemeklerin Akdeniz'i Kuzey Denizi'ne taşıyanların mutfağından çıktığı belli oluyordu. Bu sorun her yerde var elbette. Sözgelimi İstanbul'daki otantik Doğu –Çin, Japon– lokantalarının aslına ne kadar yakın olduğunu bilmiyorum ama ister istemez ve çok sınırlı da olsa, tümü de buraya özgülük kazanmış olmalı ki, bir gelen müşteri bir daha gelebilsin. Columbus'ta kaldığımız otelin sabah kahvaltısında bir gün bile peynir ve zeytin görememek nasıl anlatılabilir ve nasıl yaşanır? Orada kahvaltının ana malzemesi yumurta. Ben de omlet istedim, hiç değilse tavuk yumurtasından bir kahvaltı tabağı, çayın yanında, kötünün iyisi sayılırdı. Gelin görün ki garsonun masama bıraktığı omlet büyük bir kayık tabak içinde, belki beş-altı yumurtadan tepeleme yapılmış, üç kişiye yetecek büyüklükteydi.

1998'de Columbus'a Ohio State University'nin düzenlediği Adalet Ağaoğlu Sempozyumu için gitmiştik. ABD'ye ilk ve son gidişim, Ohio'da birkaç gün geçirdikten sonra çevremizde dolanan pırıl pırıl genç bir Amerikalı entelektüele, ABD'ye olumlu önyargılarla geldiğimi ama aradığımı bulamadığımı söylediğimde, "Burada bulamazsınız," dedi, "burası taşra ama gerçek Amerika da bu, sizin New York'a gitmeniz gerekir." Çok ince insanlardı, beni hemen New York'a gönderebileceklerini, uçak biletini ve kalacak yeri ayarlayabileceklerini söylediler ama o zaman tek başıma New York'a gitmeye korktuğum için gitmedim, pişmanlığımdır.

Daha da ilginç olanını üniversitenin kütüphanesinde yaşadım. Üniversitede devlet bursuyla okuyan Türk öğrenciler bize rehberlik ediyordu, onlardan biriyle daha yakın oldum, beni kütüphaneye götürdü, cumartesi günüydü, okul kapalı, ortalık تنها, bahçede sincaplar koşturuyor. Üniversiteye küçük bir parkın içinden yürüyerek girdik, kapı, güvenlik görevlisi, hiçbir engel olmadan.

Kütüphanenin her yerinde bilgisayarlar var, sordum. “Burada sokaktan geçen herkes kütüphaneye girebilir, istediği bir bilgisayarın başına oturabilir, çalışabilir, istediği kitabı alıp okuyabilir,” dedi rehberim, “hiç kimse için engel yoktur; çünkü üniversite halkındır. Columbus bir milyon nüfuslu küçük bir şehir sayılır ve şehirde herkes üniversitesiyle gurur duyar, destekler.”

Harika değil mi, üniversite de başka nedir ki. Sonra kütüphanenin üst katında bir bölüme çıktık, rafların arasında dolanırken, “Bakın,” dedi rehberim, “burada ne var.”

Baktım, üç kitabım duruyor rafta. O günlerde daha beş kitabım çıkmış, üçü Ohio State University kütüphanesinde. Çok şaşırdım, nasıl şaşırmayayım.

“Burada bir öğrenci yaptığı bir çalışma için üniversiteden kitaplarınızı istemişse üniversite hemen getirtmiştir. Hatta geçenlerde bir öğrenci *Servet-i Fünun* üstüne bir tez yazıyormuş, üniversite derginin koleksiyonunu yalnızca onun için Türkiye’den getirtti.”

Ne diyebilirim ki... ve yemekten nereye geldik.

Sanırım bu ülkede yaşayan insanlar olarak, kendi damak tadımıza çok bağlıyız, yabancı tatlarla karşı olumsuz bir refleks göstermeye de her zaman hazırız. Üstelik Anadolu mutfağı birbirine benzemeyen yörelere ve etnik kökenlere göre belirgin ayrılıklar da taşıyor. Mumbar dolmasının yanına yaklaşmayanların sayısı pek çoktur, koreğin kokusuna dayanamayanların da, sabah kahvaltısını ciğer kebabla yapan Diyarbakırlı da yengeç yemez. Bu

böyle uzar gider. Benim için asıl olan Akdeniz mutfağı, zeytinyağı ve zeytin çeşitleri, domates, salatalık, biber ve maydanoz, birkaç çeşit peynir olmadan iyi bir kahvaltı olmaz, ne kadar ot varsa onlar da gelir ama bunu da İstanbul'da ancak hafta sonlarında bulabiliyorduk. Çalışan çoğunluk evden kahvaltı etmeden çıkıp işyerinde atıştırarak sabah açlığını bastırıyor. Burada artık her sabah evde kahvaltı edebilirsin, yumurtanın kabuklarını ağaçların dibine, zeytinin çekirdeğini bahçeye atabilirsin.

Gümüüşsuyu'nda çalışırken sürekli dışarıya bağımlıydık. Beyoğlu'nda öğle yemeği seçimi yapmak kolay değilse bunun üstüne de düşünölmeli. Yemek servisi yapan belki bine yakın yer var Beyoğlu'nda ama gene de istediğiniz yiyecekleri bulamıyorsanız, bir yerde düzeltilemeyen bir sorun var demektir. Fast food kültürü kent dokusunun talanıyla birleşince neler kaybediliyor? Beyoğlu'nun Türk mutfağını simgeleyen lokantalarından olan Hacı Salih bulunduğu küçük pasajdan çıkmak zorunda kaldı, Gezi Pastanesi'nin içindeki sığıntı haliyle de pek yaşayamadı. Ağa Lokantası esnaf lokantalarının krallarından, sık giderdim, Demirören AVM vandallarınca kovuldu. Lades ve Karaköy'deki Nato lokantaları yaşamaya çalışıyor. Şimdi sıra son yıllarda bizden çok yabancı turist yolu gözleyen Hacı Abdullah'a geldi. Bildik sulu yemek lokantalarında da aradığımızı bulmak kolay değil. Bazen söylendiğim oluyor, evde yapıldığında hiç hoşnut kalmayacağımız yemekleri, ne tat ne görüntü bakımından umursamayıp bir de satmaya kalkmak biraz ayıp oluyor ama yeni zamanların kültürü bu, müşteriye saygı azaldı, markalaşmış köftelerin porsiyonları olması gerekenin yarısı kadar, doymak için "bir buçuk" da yetmez. Neyse ki burada küçük, pek alçakgönüllü bir esnaf lokantamız var, arada kaçıp orada yiyor, özlemimi gidermeye çalışıyorum.

Hız ve kimya. Uzakdoğuluların hâlâ kaçınabildiği, Batılıların içine düştüğü çukur. Öyle görülüyor ki çaresi yok artık ve biz de hız ve kimyanın yalana dönüştürdüğü bir günlük beslenme biçimi içindeyiz. Günlük çalışma zamanımızın öğle yemeğine ayırdığımız bölümünde, yemekler kaç dakika sürüyor. Beş-on dakika ya da bundan biraz daha uzun mu? Bu da asıl işin parçası artık. Belki akşam yemeklerinin evdeki yaşam biçimince belirlenen bir ritüeli oluyordur, en çok da zamanı dilediğimizce kullanabileceğimiz hafta sonları.

Michel Butor'un hep aklımda tuttuğum sözü hem çarpıcı hem de derdini iyi anlatıyor. Nesnelerin hayatımızdaki yerinden söz ederken, "Hiç kuşkusuz, insan bedeninin çevresindeki değişik nesnelere uyabilme biçimi, uygarlıklar arasındaki en büyük ayrılıklardan birini oluşturur," diyor. "Sandalyenin bulunmadığı bir yerde, apayrı bir davranış eğitimi, apayrı bir görgü ve apayrı bir yaşama biçimi gelişir."

İnsanın yemekle kurduğu ilişki de uygarlıklar arasındaki ayrılıkları belirgin biçimde gösterir. Çinlilerin sofraya bütün yemekleri aynı anda getirip tümünü birlikte yemeye başlaması nasıl onların hayatındaki yavaşlığı ve doğallığı gösterirse, Batılının yemekleri önceden belirlenmiş bir sırayla getirip tatları birbirinden ayırt etmeye özellikle önem vererek sunması da onların disiplinli, dizgesel, hızlı yaşam biçimini anlatıyor. Çinlinin yemeklerde çok az sos kullanıp Batılının yemeğin asli unsurlarını soslara bulaması da doğallıkla yapaylığın çatışması olarak anlaşılabilir mi?

Öte yandan tuhaf yiyecekler arasındaki uzaklık da anlaşılmaz geliyor. Uzakdoğulunun birçok böceği kurutup kuruyemiş gibi yediğini ya da çekirge yemeklerinin çeşitli tariflerini duyunca yüzümüzü buruştururken –düşünebiliyor musunuz– kelle, paça ve kokoreç yiyen in-

sanlar olduğumuz aklımıza gelmiyor. Bir Çinlinin köpek yemesine inanamıyoruz ama bir Hintlinin de inek yediğimiz için bizden nefret edebileceğini unutmayalım. Bunların hiçbirisi tuhaf değil belki, binlerce yıllık yaşam biçiminden, toplumsal alışkanlıklardan geldikleri için.

Hayvan yemek, hiç kuşku yok ki artık gitgide daha tuhaf gelmeye başlıyor, dünyada her türlü hayvanın avlanarak, kesilip biçilerek, eziyet edildikten sonra pişirilerek, bazen de çiğ çiğ yenmesi, bir an düşündüğümüzde bile çok irkiltici. En azından, artık kendimle barışık olmuyorum, hayvanlarla insanları eşit gören bir düşünce biçimim hep vardı ama bir hayvanın canıyla bir insanınki arasında fark görmemeye de başladım. Evdeki hayvanımız bizimle eşit haklara sahip bir birey de oluyor. Olmaz olur mu. Şimdi Hera, Mert ve Rosa'dan sonraki üçüncü çocuğum, tek kızım. Doğanın, en başında insanla hayvana eşit biçimde paylaşımları için verildiği gerçekse ve bunu toplumsallaşan insan kendi çıkarları öyle gerektirdiği için bütün bütüne bozmuşsa, binlerce yıldan beri bu bozuk düzene alışmış insan artık verili olanı gerçekmiş gibi (elbette yalan) yaşıyorsa, hayvanların kolayca yok edilebilecek bir tür olarak görülmesi de en büyük yanlışlardan olur.

Hayvanların, hem de çoğu kez yavrularının yenmesine karşı çıkmak kültür ideolojisinin uzantısı gibi görülüyor. Oysa bir ideoloji, onu kimilerinin benimseyip pek çoklarının benimsemek zorunda olmadığı, demek ki azınlıklara ait bir gerçeklik, bir yanılsamadır.

Etoburların huysuz, otoburların yumuşak olduğu söylenir. İnsanın acımasızlığı etoburların en vahşisi olduğundan mı geliyor? Öyle olduğuna kesin olarak inanıyorum.

Et yiyen hayvanın evcilleştirilmesi hemen her zaman zor olmuş, insanın evcilleştiği de herhalde söylene-

mez. Her şeyden önce, tarih yalanlar bunu. Gene de insan, yan yana yaşadığı hayvanı yemeyi sonradan öğrenmiş olmalı, tarihin başında insan da otoburdu, sonradan bozuldu.

Notos'un hayvanlar için hazırladığımız sayısından sonra, bana da et yiyip yemediğim sorulmuştur. Et yemeklerine yakınlık duymadım ama yeri geldiğinde yiyorum. Ne ki et yemenin anlamını ve bundaki tuhaflığı da aklımdan çıkaramıyorum.

Hayvanların Olmadığı Bir Hayat Neye Yarar?

Elias Canetti yazarlarımdan. *Körleşme* romanı ve yazılarının derlendiği *Sözcüklerin Bilinci* Türkçede ilk yayımlandıkları günlerde kitaplarım arasında yer almıştı. Canetti çağımızın önemli aydınlarından, Nazizm illetine karşı durmuş, Avusturya işgal edilince önce Paris'e, oradan Londra'ya geçmiş ve uzun süre İngiltere'de yaşamış, ağırlığı olan bir kimliğin sahibi. (Çağımız sözcüğünü yirminci yüzyılın başından bugüne olan dönem için kullanıyorum.) İnsana güven veren bir yakınlığı, iyicil bir kişiliği var. Onun *Hayvanlar Üzerine* kitabını bilmiyordum, Türkçede yayımlanır yayımlanmaz okudum, benim için gerçek bir sürpriz oldu, Canetti'nin hayvanlar üstüne düşünceleri ve bakış açısı olağanüstü ve bu küçük kitap neredeyse bir manifesto.

"Hayvanların olmadığı bir çocukluk neye yarar ki," diyor Elias Canetti. "Hiçbir şeye; böyle bir çocukluk yaşamaya değmez."

Çocukluk hemen her durumda taklitle birlikte insanın insanlaşma sürecindeki en önemli uğrak. Orada yaşar, bütün kişiliğinizi ve kimliğinizi etkileyecek özellikle-

rin önemli bir bölümünü oradan alır, yola onlarla devam edersiniz. Hayvanlarla ilişki kurmadan geçen bir çocukluk sonraki yetişkinlik dönemlerine çeşitli eksiklikler bırakır. Hem hayvana hep öteki olarak bakılır hem de bu yüzden insanın insanlaşma sürecindeki boşluklar dolmadan kalır. Çevremizde çocuklarının hayvanlarla ilişkisinden korkan, çocuklarını da korkutan ne çok insan var. Kocaman insanların köpeklerden korkmasını anlamak istemiyorum, insanlar köpeklerden çok insanlardan zarar görürken.

Düşünmek gerekmez mi: İnsan bir evrimin sonunda kendi cinsi olan hayvandan ayrıldı ve bir başka cins olarak doğanın parçası olurken bir de toplumsallaşarak bütün geleceğini bozmak zorunda kaldı. Toplumsallaşmak insanı doğanın yarattığı insan olmaktan çıkardı ve bütün kötülüklerin tohumu böylece atıldı. *Hayvanlar Üzerine*'nin "Hayvansız" başlıklı önsözünü yazan Brigitte Kronauer "akıl evrimi"nden söz ediyor ve bu evrimin kaybedenlerine karşı eskiden bazen, artık sürekli zarar veren insanın duygudaşlığını zaman zaman hatırlasa da, çoğu kez unutmuş görüldüğünden yakınıyor. Çocuklar daha şanslı, çünkü çocuklar toplumsallaşmanın zararlı etkilerini tamamıyla almamış durumda.

Canetti insanlara olan ilgisini *hayvanlar lehine* kaybetmiş. Çoktandır aynı düşünce ve duygu içinde olduğumu biliyorum. Bunu dile getirdiğim arkadaşlarımın çoğu bana inanmıyor, böyle bir düşünme biçiminin olmayacağını söylüyor, çocuğuyla köpeğini ayırmayan beni anlamıyorlar. Oysa ben de insanın niçin hayvandan daha değerli olacağını oldum olası anlamadım, kabul de etmedim. Bir köpeğin ölümüyle bir insanın ölümü, yaşadığımız bu hayatın terazisinde aynı ağırlığı çekmeli, ölçütlerimiz aynı olmalı. Toplumsal hayat insanı yüksekte tutuyor ama o insanların toplumu ve o insan doğayı ya-

şamayı unuttuğu için öyle. Doğanın içinde terazinin dengesinin bozulması için neden bulunmaz. Orada akıl değil, doğadan gelen varoluş hakları tartılır. İnsanın kibiri ne derse desin ve doğanın yasası insan zoruyla nasıl değiştirilirse değiştirilsin, bu eşitlik hayatın özünde var.

İnsanın sınırsız iktidarını acıyla karşılıyor Canetti. Aslında acıklıdır. Zavallı insan, iktidarını öteki insanlara karşı dayattığı ve bunun için her şeyi yapmayı göze aldığı gibi, hayvanlar üstünde de deniyor. Bir gün sopayı hayvanın eline aldığı hayalini ben de kurarım, bu kez onun karşısına şiddet uygulaması için değil, insanın kendisiyle yüzleşmesini sağlayabilmek için. Hak edenlere şiddetini de gösterebilirsin elbette. Üzücü olan, kendiliğinden daha çok parçamız olan büyük hayvanların soylarının birer birer tükenerek olması. Koskoca aslanlar, kaplanlar, atlar, filler, sonra kediler ve köpekler bir gün yok olacak, insan bu dünyada böceklerle kalacak, karıncaların istilasıyla baş etmesinin olanaksızlığını görecek ve hâlâ bunu bilmiyor gibi davranıyor.

Hem sonra, insan kendini ne sanıyor, bunu da anlamak zor, biraz derin düşününce görülüyor bu kibrin anlamsızlığı. Nesin sen? Doğadan verilmiş bir aklın varsa, onu iyiye kullanmaktan çok kötüye kullanmışsın. Üstelik bu konunun akılla ilgisi de yok, hayvanın da duyguları var.

Canetti bu insan gerçeğine daha ilginç yaklaşıyor. “Maymunların insanlara diğer hayvanlardan daha yakın olduğu daha bugünden yanlış,” diyor. “Uzun süre boyunca onlardan çok farklı olmak istemedik; o zamanlar bizimle yakın akrabalar; ama sayısız dönüşüm geçirerek onlardan o kadar uzaklaştık ki, artık maymunlara ait olduğu kadar, kuşlara da ait olan bazı özellikler taşıyoruz.”

Bunun insana bir şeyler mi kattığını, yoksa insandan bir şeyleri mi alıp götürdüğünü kendi bakış açımıza sığ-

dırmayı deneyelim. Maymundan uzaklaşıp kuşlardan da özellikler aldıkça insanın aslında doğasından uzaklaştığını mı anlatıyor Canetti. Sanırım insan kendini kaybettiğçe neye benzediğini tanımlamakta da güçlük çekiyoruz.

André Gorz bir yerde, “İnsanlar da hayvanlar da hiçbir zaman doğayla barış içinde yaşamadı,” derken irkiliyorum – ama o bu sözünü aynı zamanda insanla hayvanı da eşitlemiş olmuyor mu. İnsan için, “Doğası gereği doğal değildir,” de diyor, doğanın kendisine karşı kötülüklerle karşı koyduğu yasakları dinlemeyen bir doğası var insanın – hayvansa doğası gereği doğal.

Tarihi İnsan Yazıyor

Elias Canetti, “Tarihte hayvanlardan çok az söz ediyor,” diyor.

İnsan olan insan böyle düşünmeli. Tarih çoğu kez Canetti’nin dediği biçimde yazılır, yukarıdakilerin hikâyesi olarak, yalnızca hayvanlar değil, yoksullar da yoktur tarihte. Bu eksikle malul olmak için ille de saray tarihçisi olmak gerekmez, tarihi bilinenlerin, yönetenlerin, kahramanların, büyük olayların tarihi olarak yazmaya kendiliğinden koşulludur tarih yazıcısı. Orada sıradan insanlara pek yer verilmez. Oysa yukarıdakiler bulundukları konumu aşağıdakilerin varlığına borçludur ve savaşlar ya da tarihteki dönüm noktaları sıradan insanlar olmadan yaşanmamıştır. Gezegenimizin hayvansız bir zamanı da yok yok olmasına ama hayvanlar tarih karşısında dilsiz olduğu için, tarihte yazılmış hayvan yok denecek kadar az.

İnsanın tarihi de bir bakıma avladığı hayvanların bilgisini kaydetmekle başlamadı mı? Bir sorun da insanın kendi soyundan gelenlerin “gökyüzündeki yıldızlar ve

denizdeki kum kadar çok olmasını” istemesinden gelmiş. Binlerce yılı bırakalım bir yana, Birleşik Devletler’de bizonların soykırımı, insanın alabildiğine uzanan boş topraklara yalnızca kendi başına sahip olma vahşiliğinin sonucu. Acı bir soykırımdır bizonların yok edilişi.

“Yukarıdakilere yönelmeden önce, insan her şeyin acısını en alttakilerden, av hayvanlarından çıkarıyor,” diye de ekliyor Canetti.

Kendinden güçlünün karşısına çıkmak yerine, çoğu kez kendinden zayıf olana yönelmiş insan. Neden sonra kendi içindeki kırımını da aynı güdüyle yaptı. Kendinden olanın çoğalmasını sağlama almak için, neredeyse orada, kendinden olmayanları yok etmeye çalıştı durdu, bıkmadı bu soysuzluktan.

Canetti’nin sözleri insanı yaralıyor:

“Hayvanların, sabırlı hayvanların, ineklerin, koyunların, elimize verilmiş ve elimizden kurtulamayacak bütün hayvanların bize asla başkaldıramayacak olması beni incitiyor.”

Bu düşünme biçimi yazık ki insana egemen olmayacak, bundan kuşku yok, hayvanların başkaldırısı da gerçekleşmeyecek ama en azından çoğalması yeter.

“Dünyanın bizim için yaratılmış olduğu ise tüm efsanelerin en üzücüsüdür.”

İnsan cennet düşüncesine nasıl inandıysa buna da inandı. Oysa doğa herkese ortaklaşa verilmişti.

John Berger –her zamanki eşsiz inceliğiyle– hayvanlara baktığımızda onların da bakışlarıyla bize karşılık verdiklerini, bizim de o anda hem benzerliklerimizin hem ayrılıklarımızın farkına vardığımızı söylüyor. Ben de Hera’nın bakışlarına baktıkça düşünüyorum, bir yerlere dalıp gidiyorum.

Hayvan Sevgisinin Aslı Astarı

Hayvanları seviyor musunuz sorusuna hemen herkes olumlu yanıt verir. Gerçekten sevmeyi bilip bilmediğimiz daha baştan kuşkuluyken, “seviyordum, öldürdüm ağbi” kültürü içinden hayvan sevgisi çıkar mı? Bakmayın evinde beslediği hayvanı aileden biri gibi görenlerin oranının yüksek çıkmasına, onlar kedilerini köpeklerini “besliyor”, yalnızca hayvan sevgisinden söz açıp ötesine bakmamak, aslında bir yarım-sevgiden söz edildiğini, dolayısıyla hayvanların insanla eşit görülmediğini gösterir. Bu ilişkinin öteki yüzünde, insanın kendisini hayvanların sahipleri gibi görmekten vazgeçip doğadan gelen var olma haklarına saygı göstermesi gerektiğini belirten hayvan hakları yazılı. Bir gerçek sevgi de birlikte yaşadığınız köpeğe, kediye, ineğe, eşeğe, koyuna, keçiye gösterdiğiniz sevgi ve şefkattir.

Gary L. Francione'nin *Hayvan Haklarına Giriş*'ine benzer bir kitap okumamıştım. Francione, insan sevgisi, insanca davranış gibi kavramların içinin nasıl boşaltıldığını bilenlerimizi de sarsan, düpedüz sıra dışı bir düşünme biçiminin yaratıcısı. Hayvanlara mal sahibi gibi davrananların bakış açılarının hayvanlar için hiçbir değer taşımadığını anlatırken bugüne dek çaresi bulunamamış hayvan haklarının hukuku için benzersiz bir kuramsal temel atıyor.

Hayvanların acı çekip çekmediğidir Francione'nin asıl sorusu. Acı çektikleri sürece onları kendimizle eşit gözetmemiz gerektiğini bıkmaksızın anlatıyor. Ama onun anlattıklarına, verdiği bilgilere bakınca, hayvan haklarının gerçek anlamından ne denli uzak olduğumuzu yüzümüz kızarak düşünmeye başlayacağız. *Hayvan Haklarına Giriş*'i bir okul kitabı yapmak ve bununla da yetinmeyip –nasıl yapılırsa yapılsın– bir halk kitabına dönüştürmek

gerekir. Bu kitapla kendini eğiten bir kuşağın sonunda şimdiki kuşakları tanımak istemeyebileceğini de düşünerek.

Hayvanlara insanca davranmakla yetinmek pek anlamlı değil, onların sömürüsüne toptan son verilmesi gerekir. Sonunda hayvanlara insanların ettiklerinin kötü birer izleyicisi değil miyiz? Televizyonlardaki bazı programları hayvan sevgisi diye sunanlar, barınak köpeklerini eğitip kandırıp televizyonda maskara ediyor. Köpeklerin sorumluluğunu üstlenen televizyon ünlüleri vardı, onlar yaptıklarından pek hoşnut ama birer eğlence nesnesi olarak kullanılmaktan hoşnut olup olmadıklarını bir de köpeklere sorsalar. Ebru'nun yeğeni köpeğine Müdür adını koymuş. "Bu adı koyarken köpeğinize de sordunuz mu," dedim. (Bundan kırk beş yıl önce partili iki arkadaşımız evlenmişti ve sırayla doğan çocuklarının birine İlyiç, öbürüne Fidel adını koymuşlardı. Çocuklarına sormamışlardı.)

Sözünü ettiğim o programlara yarışmacı olarak katılanların sevgiyle davrandığına inanılır elbette ama dünyanın her yerinde eğlence için kullanılan hayvanların çok kötü davranışlarla eğitildikleri de bilinir. Çocukları eğlendiren sirk hayvanları kırbaçla, elektrikli copla, metal kancalarla "terbiye edilir." Sirklerde "dans ederken" arka ayakları üstünde durmaları için bazen ayıların ön pençeleri yakılır. İnsanların o karnaval içinde dövüşür gibi yaptıkları hayvanların tırnakları ve dişleri sökülür. Rodeolarda hınçla ileri atılan hayvanları öfkeliendirmek için elektrikli cop ve dayak sıradan eziyet araçlarından. Eğlence amacıyla kullanılan hayvanlar sonunda yaşlanıp işe yaramaz hale gelince ya öldürülüyor ya da ahlaksızca araştırma malzemesi yapılıyor. Köpekleri televizyonda yarıştırmak için sıkı bir "eğitim"den geçiren iyi yürekli ünlüler de kötülük olsun diye değil, iyi yarışmaları için

onları yapay yollarla şartlandırma, belki ara sıra cezalandırma yoluna gidiyor olabilir. Amaç eziyet etmek değil de iyilik yapmak olduğu için...

Bir hayvan üreticisi de yenilmesi için beslediği hayvanları dağlama, onları bağlayıp ara sıra dövme, berbat barınaklarda tikiş tikiş tutma, hadım etme, sığırları kesmeden önce acı çekmesin diye elektrikle şoka uğratma, daha neler neler yapma *hakkını* yasalardan alıyor.

Deneylerde ve testlerde kullanılan hayvanların insanın canavarlığını nasıl sıradanlaştırdığının durup düşünülmediği de kuşkusuz. Yoksa hayvanların yakılması, zehirlenmesi, kör edilmesi, mekanik şiddet araçlarına dayanıklı olup olmadıklarının ölçülmesi, türlü çeşitli hastalıklara maruz bırakılmak için akla gelmedik uygulamalara uğratılması, kol ve bacaklarının kesilmesi, gözlerinin çıkarılması, uyuşturucuya alıştırılması, kullanıldıktan sonra da hemen her zaman öldürülmesi yanı başımızda bir yerlerde olmuyor mu? Üstelik sonunda bu deneylerin insanlara yararlı olduğu da tam olarak kanıtlanamamışken.

“Örneğin, hayvanları kullanarak yapılan AIDS araştırmalarına harcanan milyarlarca doların AIDS’li insanlara çok az yararı olmuştur,” diyor Francione.

Hayvan deneyleri sözelimi asbestin tehlikelerini doğrulamadığı için, ABD’de asbest kullanımı yıllarca bir kurala bağlanamadı ama bu arada deneylerde sayısız hayvan öldürüldü.

İnsanın öteden beri gelen hali kendi cinsinden olanlara karşı da aynı olduğu için, hayvanlara yapılan işkenceler kapalı kapılar ardında kaldığı sürece ses çıkarılmıyor. Oysa yalnızca yemek için ABD’de bir yıl içinde 10 milyarın üstünde hayvan öldürülüyor. Teknik donanımı muazzam besi çiftliklerinde, elbette para kazanmak için, 10 milyar hayvanın hangi koşullarda tepeleme bir arada tutulduğunu da kestirmeye çalışalım, sonra da oturup

onları hiçbir şey düşünmeksizin yiyelim. Sıkışık alanlarda tutulup oradan oraya nakledilen hayvanlar bu arada çeşitli hastalıklara yakalandıkları için ilaçlarla desteklenirken sözgelimi domuzların yüzde 80'i kesim gününe veremli gelirmiş. Bilmiyordum, daha nicesi, *Hayvan Haklarına Giriş* kitabını okumadan önce.

Bu arada tel kafeslere takılmasınlar diye kanatlıların pençelerinin uçlarının kesilmesi; nakledilirken birbirlerini yaralamasınlar diye sığırların boynuzlarının eritici merhemler, kızgın demirler, testereler ya da o iş için yapılmış kaşıklarla çıkarılması; hem uysallaşıp hem de etlerinin daha yumuşak olması için boğaların acı giderici ilaç verilmenden hadım edilmesi; yumurta üreticilerinin işine yaramayan erkek civcivlerin plastik torbalarda boğulup, başlarının kesilip, gazlanıp ya da ezilip yok edilmesi; döner bıçaklarla başları uçurulan tavukların tüylerinin kolay yolunması için bantların sonunda kaynar suya canlı daldırılması; kamyonlarda taşınırken düşüp sakatlanan ineklerin kesimhaneye geldiklerinde acılar içinde zincirlerle sürüklenmesi...

Bunlar yetmiyorsa hiç değilse insanların et ya da hayvansal ürünler yemesinin zorunlu olmadığı yolundaki görüşler üstünde düşünmek için biraz zaman ayrılabilir. Dünyada üretilen tahılın yüzde 40'ından çoğunun etlerini tüketeceğimiz hayvanlara verildiğini de bilmiyordum.

İnsanların pek çoğu hayvanlara sevgiyle yaklaşırken bile onları birer mal gibi görmekten kurtulamaz. Onlar sahip olduğumuz, severken bile kullanabileceğimiz nesnelerdir. İngiltere'de, İspanyolcada, Latince'de "mal" sözcüklerinin karşılığı hep "davar" sözcüğünden gelmiş, Anadolu'da da davara "mal" denir. Öyleyse insanların çıkarlarını hayvanların çıkarıyla özdeşleştirmek gerekir ki insanlar yüreklerini serinletebilsin. Bir hayvanın çıkarının, sahi-

binin ekonomik çıkarıyla özdeşleştğinde geçerli sayılacağı yaklaşımı rasyonelleştirilsin.

Hiç kuşku yok ki ücretli çalışma da hayvanların mal olarak kullanılmasından farklı olmayan bir kölelik ve mal olma anlamı taşır ama bir farkla: Fabrika sahipleri işçilerinin bazı çıkarlarını gözetirken, onları soğuk ete dönüştürüp sandviç yapıp yemeyi düşünmez.

Hayvanların eşit gözetilmesinin saçma olduğunu savunanlar yalnızca sokaktaki insanlar olmamış. Zamanında Descartes da hiçbir hayvan hakkı tanımamış. Ondan bir adım ileride duran John Locke hayvanların eşit gözetilemeyeceğine inanmış. Oysa Aristoteles hayvanların hissetme yetisine sahip olduğunu savunurken onun selefleri Pythagoras ile Empedokles hayvanlara karşı adalet uygulanması gerektiğini, Aristoteles'in halefi Theophrastus da, "hayvanların ahlaki topluluğun parçası olduğunu" belirtmiş. Bugün daha ileri bir noktada değiliz.

Hayvan Haklarına Giriş kitabının altbaşlığı: "Çocuğunuz mu köpeğiniz mi?" Bu sorunun yanıtı yüzde yüze yakın bir oranda belli. Ama, "Yanan bir evden bir haftalık ömrü kalmış bir insanı mı kurtarırsınız, yoksa bir köpeği mi?" sorusunun yanıtında zorlananlar çıkabilir. Daha da zoru: "Yanan bir evden komşunuzu mu kurtarırsınız yoksa köpeğinizi mi?" "Bir şempanzeyi mi, yoksa bir yavru köpeği mi?" sorusunun yanıtı daha kolay olsa da aynı anda yardıma gereksinimi olan, "Tanıdığınız bir köpeğe mi yardım edersiniz, yoksa tanımadığınız insana mı?" sorusunda işler gene çatallaşır.

Bu sorulara benim yanıtlarım karşımdakileri hep şaşırtıyor. Yanan bir evden çocuğumu kurtardıktan sonra, benzer durumlarda hep köpekleri kurtarıyorum. Ne der bilmiyorum.

Hayvanları Yemek Yerine Da Vinci Duruşu

Hayvan hakları karşısında insanın duruşu, dünyanın zenginleriyle yoksullarını, farklı uçlarda olmakla birlikte doğusuyla batısını aynı hizaya getiriyor. Köpek eti yemesini kabul edemeyen Batılının belleği, yaşadığı topraklarda hayvanlara yapılan eziyetlerin acımasızlığına kapalı. Bugün bile kültürün birbirinden apayrı biçimlerinde ve düzeylerinde hayvana aynı biçimde bakılıyorsa, sorunun çözümü için biktırıcı olmayan yollar aramak gerekiyor. İnsan doğanın yalnızca kendisine verilmiş olduğunu düşündüğü için, kendi tarihi boyunca tasarladığı dünyada, aynı doğanın yarattığı hayvana yer bulamıyor.

Oysa hayvanların da doğanın tarihine eklediği sayfalar, kendilerince yaşadıkları hayatları, hikâyeleri var. Hayvan hakları savunucularının entelektüel önderlerinden, hayvanların da tıpkı insanlar gibi arzu, duygu, inanç, güdü ve bellek sahibi olduğunu savunan Amerikalı felsefeci Tom Regan'ın *Kafesler Boşalsın-Hayvan Haklarıyla Yüzleşmek* kitabına yazdığı önsözde, hayvanların da hikâyeleri olduğunu anlatıyor J.M. Masson.

Hayvanların anneleri ve babaları, çoğunun kardeşleri, dostlukları, bir çocukluğu, gençliği, yetişkinliği vardır. Onlar da büyük ölçüde insanlarınkine benzer yaşam evrelerinden geçerler. Hayvanların yaşamları da, başkalarının umurunda olsun olmasın, kendileri için iyiye ya da kötüye gidebilir. Bir inek yaşamak ister, yavrusunu emzirmek ister, rüzgârla, gün ışığıyla ve diğer doğal şeylerle dolu doğal bir ortamda, açık havada olmak ister. Bir inek, ineklerin yapmaları için evrim geçirdikleri şeyi yaptığında, dostları, ailesi ve bir hayatı olduğunda mutludur. Ölümle değil.

Hayvan hakları konusunda duyarlılığın bazı yerlerde ötekilere göre daha ileride olduğunu söylemek bile zorsa, insanla hayvan arasında eşit ilişkiler olduğu düşünce-
sinin bütün bütüne gözden çıkarıldığını kabul etmek zorundayız. Oysa “hayvan hakları”, hayvanlara saygıyı belirten bu iki sözcük çok basit bir düşünceyi anlatıyor ama çıkarlarına dokunan insanı gözü kara yok edebilen insanın hayvanı büsbütün hiçe sayacağı kuşkusuz. Yanı-
na yaklaşılması bambaşka bir kültürü gerektiren şu dört maddeyi kabul etmek de belli ki insanı çok zorluyor:

Hayvanların, 1. etleri için yetiştirilmesinin, 2. kürk-
leri için öldürülmesinin, 3. bizi eğlendirmek için eğitil-
mesinin, 4. bilimsel araştırmalarda kullanılmasının bırakılması gerekiyor.

Sözün başladığı yerde, hayvan sevgisi çok yaygın gö-
rünür ve hayvanlara eziyet edilmesini onaylayacak za-
limlere rastlanmaz. Oysa hayvanlara yönelik davranış ve
anlayışlar bu sözleri hemen geçersizleştirir. Üstünde kafa
yorulmayan, sıradan bir örnek: Köpeğin dostluğunu nasıl
görür insan? Olağan, sanki başka türlü düşünülmez-
miş gibi, değil mi? Oysa köpeğin gösterdiği dostluk,
onun birlikte yaşama güdülerinin de sonucudur ve bir
hayatı kendisi için öteki olan bir canlıyla paylaşmayı bil-
diğini gösterir. Öte yandan bu davranış ve doğal güdüler
bakımından aralarında hiçbir fark bulunmayan hayvan-
lar, sözgelimi evimizdeki sevimli köpeğimizle bir sokak
köpeği arasında ayırım yapmaktan geri durmaz insan.

Hayvan hakları denince, Leonardo da Vinci’nin gön-
lümde sağlam bir yeri var. Leonardo’nun astronomi, ma-
tematik ve doğa tarihi uzmanlıkları bilinir de, onun, hele
yaşadığı kasvetli, yalnızca hayvana değil, insana da değer
verilmeyen yıllar için çok sıra dışı olması gereken hayvan
sevgisi nedense pek bilinmez. Leonardo’nun sözlerini de
bir kâğıda yazıp hemen önümüze ilıştırmemiz gerekir.

Hayvanlar aleminin kralı –[insanlar kendilerine böyle] diyorlar– ben olsam onların en büyüğü olan size, canavarların kralı derdim: Çünkü onlara yardım ediyorsunuz, karşılığında mideniz için size çocuklarını versinler diye; o mideden tüm hayvanlara bir mezar yarattınız. Peynir yapmak için yararlandığımız hayvanların sütü minicik çocukların boğazından kesiliyor.

O günden bugüne geriye doğru çok yol alındı ve insanın yürüttüğü sistemli hayvan katliamı inanılmaz boyutlara ulaştı. Yalnızca ABD’de bir günde 27 milyondan, saatte 1 milyondan fazla hayvan öldürülüyor. Gene ABD’de bir yılda 100 milyondan çok domuz, bir milyon süt danası kesiliyor mezbahalarda. O mezbahalardaki “endüstriyel” katliamı anlatmak da zor, okumak da. İşlerinde *uzman* insanlar, yeterince hızlı büyümeyen domuz yavrularını kafalarını beton zemine defalarca vurarak öldürüyor.

İnsanların yalnızca yemek için hayvanlara ettiği eziyetler, soframızda önümüze konan tabaktaki etlerin nelerden geçerek geldiğini düşündürebilirse, ilk sınırlı bilinç de oluşmaya başlayabilir.

Bu arada kürkleri için hayvanların topluca öldürülmesi (2001’deki bir araştırmaya göre, fokların yüzde 42’sinin derileri canlı canlı yüzülmüştür); sirklerin ve ekranların “güler yüz maskesi” ardında insanları eğlendirmek için hayvanların işkence altında tutulması (kırbaç, demir sopa, zincir, elektroşok aleti, burunluk, ağızlık, yumruk); birtakım vahşilerin “spor” adını verdikleri avcılık (ben 2000 yılının rakamlarını gördüm, tüfek, cephanes, kıyafet, vb. için 21 milyar dolar harcanmış) ve daha bir dizi katliam biçimi, hayvanların insanlarca sistemli biçimde uğradığı felaketi anlatıyor ama bu alçaklık çoğun tepkisiz kalıyor.

Yaban TV adlı bir televizyon kanalı vardı, şimdi hâlâ var mı bilmiyorum, umarım yoktur. Kurucusu Ufuk Güldemir'i Türkiye İşçi Partisi çevresinde tanımıştım, çok kısa süre, biz Ankara'dayken o İstanbul'a geldi ve kısa sürede medyada yönetici konumuna çıktı, sonra da bambaşka bir insan oldu. Av ve avcılık "uzmanı" Yaban TV kanalının kurucu ve yöneticilerinden olan, "attığını hiç ıskalamadan vurmak"la övünen Gaya Güldemir, Ufuk Güldemir ile aslan ve ayı avlarını –yani cinayetlerini– göğsünü gere gere anlatırken ne anlattığının farkında mıydı, bilmiyorum. Gaya Güldemir'e göre, "yaşlı ayı doğaya zarar vermeye" başlıyormuş, Yaban TV öğreticiymiş, av "neticede adrenalin"miş, hayvanları öldürerek "pek çok canlının da hayatını kurtardığını biliyor"muş, "acısız" öldürüyormuş, evinde doldurulmuş antilop, aslan, kutup ayısı sergiliyormuş... Biz işte bu insanlarla paylaşıyoruz bu hayatı.

İnsanlarla hayvanların eşitliğini savunurken bir arkadaşım, "İnsan hayvanlara sahip oluyor, sahip olunan şeyle eşit ilişki kurulabilir mi," diye sormuştu.

Yanıtı kolay bir soruydu bu: Çünkü çocuklar da bebeklikten başlayarak anne babalarının sahiplenilir, başka türlü olması düşünülemez ve gene de evde sahip olunan her şeyin eşitlik içinde paylaşılması öngörülür. Üstelik insan yavrusunun dokuz-on yaşlarına kadar benlik bilincine sahip olmadığı, dolayısıyla hayvanlara sözde üstün gelebilecek kimlik ve kişilik oluşumunu tamamlayamamış olduğu da düşünülürse, eşitlik için güçlü ile güçsüz arasında kurulacak dengelere değil, hayvan ya da insan, yaşam alanına ve varoluş biçimine karşılıklı saygının önkoşul olduğu kuşkusuzca belirtilmeli.

Tanrı bütün hayvanları da Âdem ile Havva'yı yarattığı günde (altıncı günde) yarattıysa, eşitliği kim bozdu?

Aslan da Bizi Anlamıyor

İnsanın düşündüğünü sanıp da aslında yalnızca yanılsamalarla dünyanın düzenini kendine doğrultmaya çalışması belki *insanca* bir tutum. Ama bu yanılsamaları bozanlar da var. John Gray, bu tutumları incelikle süzdükten sonra, “düşünen insanların düşüncesiz inanışlarına saldıran” bir kitap yazmış. *Saman Köpekler* bir benzerini okumadığım, sıra dışı bir düşünme biçiminin ürünü. Yalnızca insanın çıkarlarına bükülen bir inanış olarak benimsenmiş hümanizmi insan odaklı bir dogmaya dönüştürenlerin ipliğini pazara çıkarmayı amaçlayan *Saman Köpekler*, insan denen hayvana koşulsuz yakınlık duymak yerine, kendi gerçeğine inanan bir yazarın gördüğü aykırı dünyayı anlatıyor.

İnsanı öteki hayvanlarla özdeşleştirmeye çalışmıyor John Gray. Sonunda insan kendine doğada ve düşünce dünyasında ayrı bir yol çizmiş, üstelik alçakgönüllü davranmamış, kendini merkeze de koymuş. Dolayısıyla belki oldukça karamsar, karanlık bir dünya tasarımıdır John Gray’inki. İlerleme yalnızca bir yanılsama, insanın özgürlük arayışı saçma, ahlak hiç kimsenin elle tutamayaacağı şey, teknoloji denetlenmesi olanaksız bir çaresizlikse dünyanın da kimler tarafından yönetileceği belirsiz bir geleceği gösterir. Kaldı ki öteki hayvanlar kendi hayatlarının ne kadar kurucusuysa insan da o kadar sahibidir geleceğinin.

Nereden bakılırsa bakılsın, John Gray’in tanımladığı karanlık dünyada olup bitenler doğrulanabilir, çünkü insanın insana ya da doğaya ve hayvanlara ettiğini başka hiçbir güç denememiştir. Soykırımların yaratıcısı insan, Tanrı’nın yarattığı insandan başka bir hayvan da değil. John Gray’in asıl amacı, hümanist dünya görüşünün sahteciliğini açığa çıkarıp yok etmek, bunun için Dar-

win”cilikten de yararlanıyor. Değil mi ki hümanizm insanların dünyayı iyileştirebileceklerini öğütleyen bir *dindir*, asıl amacı Hristiyanlığın günahlarını temizlemektir.

Saman Köpekler bir benzetim (simülasyon mu demeliydim) olarak da okunabilir. Yeni bir algılama biçimiyle dünyanın aslında yaşadığımızdan başka bir dünya olarak kurgulanabileceğine ilişkin bir benzetim, bugüne dek sorulan soruların başka türlü sorulmasını sağlayacağı gibi, verilmiş bütün yanıtları da baş aşağı çevirebilir.

İnsanın mutsuzluğu kendi yarattığı bir dünyada yaşayamamasıysa, mutluluğu yalnızca bir düş olarak kalır. *Saman Köpekler* bunu da tersine çevirmeye çalışıyor ve dünyanın kurtarılmasının olanaksızlığının insanı bencilliğinden uzaklaştıracağını belirtiyor.

Nasıl yaşayacağımız sorusu, “Yaşamın amacının eylem olduğunu varsayar; ama bu modern bir sapkınlıktır,” diyor sonra. “Platon’a göre insanın en yüksek etkinliği derin düşünmedir (tefekkür). Benzer bir görüş Antik Hindistan’da da vardı. Yaşamın amacı dünyayı değiştirmek değildi. Onu doğru anlamaktı.”

Büyük yenilgimizden sonra Marksizmi kendi kendime yeniden yorumlama çabalarım içinde aynı sonuca varıyorum. Dünyayı doğru anladıktan sonra onu değiştirmenin yolları gerçekliğini bulur, Marksizm o gerçekliğin değişen her durumda aydınlatılmasında yaratıcı roller oynar.

Karışık düşünceler belki, John Gray hem çok geniş kapsamlı hem de bazen karışık düşünceleri küçük hacimli kitabında yoğunlaştırarak anlatıyor. Bunun, yoğunlaşmış düşüncelere fazlalıklardan arınmış açıklıklar getirmek gibi olumlu bir yanı olduğu gibi, teğet geçerken birçok saptamayı belirsiz bırakmak gibi bir eksikliği de var. Sözelimi insanı “evrimin amaçsızca sürüklenmesinin sonucu”, rastlantısal bir tür olarak belirten sözleri –güzel

ama- daha çok açıklanmayı gerektiriyor - ya da insan, kendi iradesiyle evrimini örgütleyebilir, dolayısıyla genetiğini bütün bütüne belirleyebilir mi?

Sanırım John Gray'in bir düşünce adamı olduğunu unutmamalıyım, o da sonunda her türlü kurgulamayı yaparak yeni düşünceler ortaya atacaktır ve ancak böyle yaratıcı düşünceler insanlığın gelişmesinde daha yüksek düzeyde işlevler görebilir.

Bu arada şu da gerçek: 65 milyon yıl önce bir göktaşının dünyaya çarpması sonucu dinozorlarla öteki bütün türlerin dörtte üçünün ansızın yok oluşunu gölgede bırakan insan belasının bütün türleri yok olmaya götüren yabanıl saldırısı bugün ciddi ve önlenemez bir tehlike olarak duruyor. Yani gezegenin kıyameti insan eliyle gerçekleşecek, başka şeytani güçlere gerek yok.

Gelin görün ki insan, başlarına bela olduğu gökyüzünün ve yeryüzünün lanetiyle bir gün *saman köpeği* gibi çiğnenip bir kıyıya atılırsa eğer, orada da insanca pişmanlıkla, ben ne yaptım, diyecektir.

John Gray, Kant'tan Wittgenstein'a çeşitli felsefecileri, insanı toplumsal ve doğal hayatta koydukları yere göre, kitabın başından sonuna sorguluyor.

Kant sözgelimi, Aydınlanma'nın en büyük felsefecisiyken, aynı zamanda hümanizmi de taçlandıran düşünceleriyle Hristiyanlığın seküler biçimini yüceltiyor, bu yüzden insana hak ettiğinden ötede misyon yüklüyordu. Kant'a göre elbette öteki hayvanlardan farklıdır insan, özgür iradesi ve bilinçli davranma özellikleriyle.

Oysa Schopenhauer insanı öteki hayvanlardan ayrı görmez. İnsan bireysel iradesiyle mi ayrılıyor görünür, Schopenhauer onun da bir yanılsama olduğunu belirterek insanın yalnızca evrensel iradenin somutlaşmış bir hali olduğunu savunuyor. Kaldı ki insanın iradesi kendine, hayvanınki kendine. Özgür irade doğal gereksinimle-

rin sonucu olarak insanın başına konan bir talih kuşudur yalnızca, gerisiyse kendini kandırmaca.

Descartes gibi, hayvanları makineden değersiz görüp aşağılayan felsefeciler geçmişte mi kaldı? Heidegger de insan karşısında hayvanların “dünya fakiri” olduğunu söylemiş, hayvanlar yalnızca var olup tepki gösterirken insan yaratıcıdır.

“Heidegger neden inanır buna,” diye soruyor John Gray. “Çünkü varlıklar düzeninde insanlar gereklidir, oysa hayvanlar olmasa da olur önyargısından kendini kurtaramaz.”

Heidegger’inki yaygın bir inanış. Demek ki bir köpeğin gözlerindeki derinliğe bakamamış o. Oysa sözgeli mi gezegenimizdeki nüfusu bizden çok kalabalık olan karıncalar olmadan bile yaşabileceğimiz kuşkuludur ki, doğanın hayvanlar olmaksızın yalnızca insanlar için yaratıldığına inanmak, aptalca bir boşinan. Yoksa bakış açısı çarpılan filozofumuz gibi, asıl sorun insan filan değil de, varlık gibi kavramların büyüyle oynamak, dolayısıyla Tanrı ile kurulacak ilişkiyle insanların varoluş biçimini kendi gördüğümüz yerde dondurmak mı?

Heidegger’in insan karşısında hayvanların *dünya fakiri* olduğu düşüncesi, bu dünyanın zenginleriyle yoksulları arasında da benzer bir sonuç çıkarmaya götürür. Şu ya da bu nedenle yaratıcı ve verimli olduğu söylenebilecek Batı’nın zengin ülkeleri karşısında, sözgelimi Afrika’nın ya da Asya’nın yoksul ülkeleri demek ki ilkel bir varoluş içinde görülecektir.

“Eğer bir aslan konuşabilseydi onu anlayamazdık,” da demiş Wittgenstein.

Bu söz madalyonun iki yüzünü ayrı ayrı gösteriyor. Ludwig Wittgenstein gibi saygın bir felsefeci için düş kırıklığı yaratabilecek bir söz de sayılır mı bu? Elbette onun için de dünya insanın aydınlatıldığı bir varlık biçimidir. İn-

san ne düşünüyorsa gerçeğimiz odur, dolayısıyla “insan gelene kadar dünya diye bir şey pek olmamıştır.” Aslında aslan konuşuyor ama biz onun dilini bilmiyoruz. Aslanın bizim anlayamayacağımız dili, onun bizden ayrı ve ayrı kalması gereken bir dünyası olduğunu da gösteriyor.

Hem aslana da dünyanın nasıl görüldüğünü sormak gerekmez mi? Biz konuşabiliyoruz ve hiç kuşku yok ki aslanın da bizim homurtumuzu anlaması olanaksız.

Saman Köpekler’in tezi benimkinden sert:

“Hayvanların ortak davranışı, insanların kaba sesleri aracılığıyla yorumladığımız göndermeler sistemidir.”

Demek ki kendimizi başka görmeyelim. Havayı koklayarak yollarını bulan hayvanlardan farklı olduğumuzu düşünüyorsak, güneşin yarın doğacağına ilişkin hayvanların sahip olduğundan apayrı gerekçelerimiz olmadığını düşünmeyi önerir John Gray. Üstelik bazı melekelerimiz hayvanlarınkinin yanında acınacak kadar yetersiz.

İnsanların öteki hayvanlardan ayırt edici yanları elbette var: dili yazıya dönüştürmek, yorumlama becerisi, sanatsal yaratıcılık, bunlar olağanüstü özellikler, daha ne olsun demeyelim gene de, unutmayalım ki bunlar insanların bir bölümü için de hâlâ hayvanlara görüldüğünden farksız. Acaba içinde yaşadığımız toplumun yüzde kaç dili yazıya dönüştürebiliyor ve yorumlama becerisine, sanatsal yaratıcılığa sahip?

Gezegенimizin insanlar ortaya çıkmadan önceki hali, küçük beyinli dinozorlarla yabani hayvanların paylaştığı bir hiçlikten ibaretti, gelin görün ki bunun da tek tanrılı dinlerin doğanın insanlar için yaratıldığına ilişkin önermelerince yapılmış bir açıklama olduğunu unutmayız. Dinozorlar söz konusu olduğunda pekâlâ kolaycı düşünülebilir, oysa dünya öteki bütün türler için kesintisiz bir hazırlık sürecini o zamanlarda da yaşıyordu. Hem de o zamanlar, yaratıcı düşünceyi kullanan, benlik duy-

gusunu şahlandıran insanın hayvanların hiç tanımadığı soykırım yatkınlığından, öteki insanların kökünü kurutma bilincinden habersizdi. Avrupa'ya ya da Avrupalı sömürgecilerin yaşadıklarına bakarak erdemin saf halinin insanda mı hayvanda mı olduğu da çıkarılabilir. Cesaretli olalım.

Hikâyenin sonunda, “insan bilgisi büyük olasılıkla artmayı sürdürecektir ve onunla birlikte insan gücü artacak da olsa insan denen hayvan aynı kalacak: Aynı zamanda en yırtıcı ve yıkıcı olan epey yaratıcı bir tür.”

Okuyup düşündükçe sağlam bir uygarlık dersinden geçiyoruz. Bu hayatta okumaktan daha güzel bir şey yok, yüzde yüz eminim.

Çok Bilgili Olduğumu Düşünecek Kadar Bilgisiz Değilim

Hayvanların dünyasına girdim, çıkmakta zorlandığımı farkındayım. Sevdiğim sözlerden: İnsan bir şeyi ya bilir ya da onu nereden bulacağını bilir. Bu sözü de her yere yazıp asmak iyi olur.

Bilginin azlığından söz ettiğim de olmuştur ama hemen o anda doğru söyleyip söylemediğimi de düşünürüm. Burada yaşıyorsak, burası için sanırım doğru, bu ülkeye cennetten çıkma bir tarih ve coğrafya armağan edilmiş ama yaşanıp gidenleri zamana kazandıran bilginin yaratılması konusunda benzersiz bir umursamazlık da verilmiş. Sonu: büyük cehalet. Oysa gezegenin altından yukarıya doğru yürümeye çalışan insanın yolu önce buradan geçmiş, ayak basılan her yere büyüleyici izler bırakılmış. Sonra? Çok çok eskilerin taşlara, kayalara bıraktıklarından başka, bildiğimiz bir kayıt merkezi yok.

Demek yazıyla ilişkisi en az olan toplumlardan biri-

nin yaşamasını sağlayan kökler var. Sürekli çatışma üreten toprakların uzlaşmaya kapalı oluşu, bilgiyi paylaşanların parçalanmasına neden olduğu gibi, anlayışların, akımların, düşüncelerin belli merkezlerde toplanmasını, dolayısıyla bilginin derinleşmesini, yoğunlaşmasını da olanaksızlaştırmış. Bu da yüzeysel bilginin kolayca dağılmasına, dağıldıkça kırıntılarının toplanmasına neden olmuş. O kırıntılarla da yetinilmiş.

Söylediği söze dünyada kulak verilen tek bir düşünürü olmayan koca bir toplum. O da elbette kendinden önceki başka toplumların yerine geçtiği için bir varlık kazanmış. Politik olan, tamam, yerine geçtiğinden daha nitelikli olmayabilir ama kendi kültürüyle ortaya çıkan bir toplumun, yüzlerce yıl sonra bile yerine geçtiği toplumdaki daha iyi olmadığını görmek insana şaşırtıcı geliyor. Seküler olmak gibi bir niyeti olmayanların egemen olduğu yerde akarsuya karşı yüzmek bu, acımasızlık ama burada böyle.

Dolayısıyla bizim referanslarımız şiirden gelirken düzyazıda duraksıyoruz. “Düzyazı uygarlıktır,” diyor Sartre, oradan sıçradım bu noktaya. Nedenlerini açıklamak belki yararlı olur. Sartre’ın yazısında bunlar pek yok. Bir uygarlığın içinden geldiği için, orada herkes anlıyor demek. Burada o uygarlık noktasına getiren referanslar olmadığı için, öte yakadan gelen bir düşüncenin alımlanmasında çoğu kez güçlük de çıkar ortaya. Hem şiirin uçurabileceği pek çok anlamı düzyazı üstümüze bir sorumluluk olarak yükler. Şairler şanslı, öykü ve roman yazarları tetikte olmalı. Saklı bir madeni ortaya çıkarmaya çalışmıyorum, ölü bir kültür içinde yaşamak huyum değil.

“Edebiyat tarihini klasiklerden oluşan bir kanon olarak gören keyfi anlayış”tan söz ediyor Edward Said. Bu türden bizde de çoktur. Klasikler, ustalar... derken bugün

yazılanları okumayan yaşlı erkek ve kadın yazarlar ve okurlar kolayca çoğalır. Sürekli olarak Stendhal, Tolstoy, Ahmet Mithat, Halid Ziya, Mehmet Rauf, Halide Edib, Yakup Kadri okuyorlarmış gibi.

Bana kalırsa düzyazının yeni ve yenilikçi olması gerekir. Yoksa soyutlamayla ilişkisi şiir gibi olmadığı için daha çabuk eskiyebilir. Sürekli yenilenme itkisi çekip çevirir kültürü. Öte yandan düzyazı sürekli sorunlar üretip çözümler getirir, bu arada kurallar koyar, kilometre taşları gibi kurallar, zanaatı bunun için önemser. Onun uygarlığın pusulası oluşunun nedeni bunlardır.

Yoksa Batı'daki yaratıcı düşünce, kategorilerden korkmadan yok etmiş kategorileri. Raskolnikov, Anna Karenina, Oblomov, Goriot Baba olmadan Mrs. Dalloway'in kendi halindeliğine ulaşamazdı. Virginia Woolf da sözelimi Balzac'tan uzaksa, onun dünyasına uğramayı reddettiği için değil, o Balzac'tan çoktan geçmiş.

Tıpkı gerçek hayattaki gibi, edebiyat dünyasında da diyet ödemek ya da ödenmesini istemek ayıptır, oysa yaptıkları iyiliği ara sıra size hatırlatanlar vardır. Kırk yıl boyunca tümünü hatırlayamayacağım kadar çok kişinin yaratıcı yazı serüveninde öyle ya da böyle katkım olmuşsa böyle bir ayıbı yapmamak için arkama dönüp bakmadım ya da kitapları hakkında üst üste yazıp adını andığım yazarların, yollarını bulmalarına kılavuzluk ettiğim yeni yazarların bana küçücük de olsa borçları olduğunu aklıma getirmedim. Şu anda bunlardan söz ediyorsam, yukarıdaki satırlarda yazdıklarım yüzünden, yoksa başkaları için ne yapmışsam belleğim onları hemen unutmaya koşullu. Hepimiz bir yerlerden geliyoruz ve gelirken üstümüze başımıza çamurlar da sıçırıyor, çalılar da dolanıyor, kokular da siniyor, sonra da usta bellediğimiz akli başında hiçbir yazar ve kitap, bana borcun var, diye yakamıza asılmıyor.

Umberto Eco'ya borcumu nasıl ödeyeyim ben? Gerçek bir soru bu ama Eco'nun büyüklüğü de oradan geliyor. O da birileri benden öğrensini diye değil, kendisi için yazıyordu. Ne Faulkner ne de Coetzee bize bir şeyler aktarmak, öğretmek için yazıyordu. Şimdi biz onların yazdıklarını yeniden ve yeniden okurken arkamıza bakınca ne görüyoruz? Faulkner bin yıl yaşayacak, belli, Coetzee de Afrika aslanlarının yanında dünyanın her yerinden görülen bir Iroko gibi duruyor, yaprakları döküldükçe genişleyip uzuyor.

Yeterince bilgim olduğunu düşünecek bir aptallığa hiç düşmedim. Geçmişten bugüne oluşan bilgi birikiminin, bir de son yüzyılda ya da hatta son on yılda nasıl katlanarak arttığını düşününce, her zaman –cahil demeyelim ama– bilgisiz kalacağımız belli. Denizlerin tuzu, kıyıların kumu gibi bilgi var bu dünyada, yalnızca 1980'lerin başında bir yılda bu ülkede yayımlanan roman sayısı 15-20 idi, bugünse en az 1000, bu bile bilgi hızlanırken her geçen gün biraz daha geride kaldığımızı gösteriyor. Demek kırk yıl önce en bilgililerimiz bile az biliyor-muş. Bundan kahrolmayacağız ama ne olduğumuzu da bileceğiz.

Yoksulluğumuzun Üstünden Uçan Bilgi

Hep düşünürüm, biz bu anlattıklarımızı yaşıyor ve düşünüyoruz-da, bundan binlerce yıl önce nasıl yaşanı-yordu? Kültür tarihinin kazılarından gelen bilgilerimiz belki var ama onlarla yetinmek istemediğimizde, beklentilerimize karşılık bulmak zor. İki bin yıl önce İskenderiyeli Heron'un yaptığı oyuncakların belki bin yıl sonra akıl edilebilecek bazı buluşların ilk örnekleri oluşuna dilerseniz gizem deyin, dilerseniz deha, tarihi bu mücevherlerin tozunu almadan okumanın tadı yok.

Kesin bilgi olduğunu sanmam ama Heron MS 10. yılda doğmuş. On değil de yirmi olsa ne değişir? Zaman hızlı akmaya daha başlamamış. Oyuncak olarak görülen buluşlarını, verdiği eğitimlerde kullanıyormuş o. Önemli olan bu. Tapınaklarda kendiliğinden açılan kapılar, para sekmesine bir sikke atarak fincanınıza kutsal su doldurabileceğiniz otomatlar –o zaman ne deniyorsa–, buhar basıncı kullanılarak döndürülen birbirine bağlı küreler, havayla çalışan org... Görenler kim bilir nasıl izliyordu bunları, gözümüzün önüne getirecek bir sihir olsa. Fiziğin büyüğü dünyasıyla ancak edebiyatı yan yana düşünüyorum. En yüksek soyutlama yetisine edebiyat sahip olduğu için fiziği de en iyi o anlar.

Heron'un on üç kitabı günümüze ulaşmış. Tarihin ve fiziğin sırlarını dert edinenlerden biliyoruz. Bu arada belleğimiz bize verilen bilgileri alırken bir eleme de yapıyor. Bellek, anlamı çok yüklü, sevdiğim sözcüklerden, ne denli olumlu çağrışım yapıyorsa, unutuş da o denli olumsuz. Unutuş kahredici de olabilir ama Umberto Eco, kültürün bu ayıklamanın içinde oluşacağını söylüyor. Öyleyse tarihte ayıklandıkları için hayıflanmamız gerekenler var mıdır. Belki ama varsa da onların unutuşun kalbine gömüldüğünü düşünebiliriz.

Bunları bilginin anlamını düşünürken geçiriyorum aklımdan ama bilgiye zerre kadar önem vermeyen bu toplumun en kötü durumdaki azınlığı, kutsallık verdiği bilginin kırıntılarını bile yapıtaş olarak kullanmaya kendilerini adayanlar olmalı.

Kötü olan, karşıda da sonra gelene tapınan köleler sırtıyor, yaptıklarını hiç düşünmemekten utanmayan büyük çoğunluk. Colosseum'da savaştırılarak öldürülen kölelerin çoğunluğunun bile zalimlere lanetler yağdırdığını biliyoruz, buradakiler yeni geleni tanırken –ve tapırken– öncekinin yüzüne bakmıyor, Orta Asya hakkın-

da küçücük bilgisi yok ama Türklüğü yüceltiyor, Osmanlı'ya biat edince Selçuklu'ya, Cumhuriyet'e inanınca Osmanlı'ya, yeni cellatlarına kavuşunca yakın geçmişine yüz çeviren ve dün ne olduğunu hiç ama hiç merak etmeyen çukur kültürü her yeri çamura bulamış.

Oysa bilgiden korkmaya gerek yok, kesintisiz akışı içinde öncekini karanlık odaya süren bir değişim ve doluşım içinde yaşıyor bilgi. Kitaptan kitaba geçerken zamanı hareket ettirir, tükenmez bir yakıt. Somut bilgi bilmediklerimizi öğretir. Şiirden kurmacaya, felsefeye, her an elimizi attığımız soyut bilgiyse durduğu yerde hiç mi hiç eskimediği gibi, bizimle birlikte değişip zenginleşmeye de başlar, çoğalır.

Hermann Hesse'nin hayatı boyunca üç bin kitap yazısı yazmış oluşu şaşırtır bizi. Yaklaşık yetmiş yıl boyunca hiç aksatmadan her hafta bir kitap üstüne yazı yazmak, dile de kolay değil. Hesse büyük bir görev adamı, yoksa bütün hayatı boyunca otuz kitap okumak bazen üç bin kitap okumaktan daha önemli bir artı değer yaratabilir. Buna benzer sözler edilir ama doğruluğuna ben de kuşkusuzca inanıyorum.

Hangi kitabını elime alsam acısıyla içimi cız ettiren Stefan Zweig da akrabam gibi. Kitaplarını elimden düşürmem. Yazdığı biyografilerin toplamını bir üniversite kotarabilir miydi, bir örneğini görmedik. Flaubert'in parmak kalınlığında bir kitap için kütüphaneleri altüst ettiğini yazıyor Zweig, sözü Balzac'a getirmek için. Çünkü dünya edebiyatının en sıra dışı yazarlarından olan Balzac, benzersiz büyüklükteki külliyatını yazarken öyle uzun incelemeler, deneyler, gözlemler yapmaya gönül indirmemiş, yazacağı her şeyi bildiğini düşünüyor o. Kaldı ki o araştırmaları, gözlemleri nasıl yapacaktı, kendini kapattığı odasında yerinden kalkmadan çalışabilmek için dışarıya çıkmıyor.

Tanrı vergisini altın bilezik gibi taktıktan sonra, dışarıdaki hayata dair bütün bilgiler Balzac'ın zihninde toplanmıştı, "Gizemli bir biçimde içine sızmış, orada toplanmış ve birikmiş halde beklemekteydi," diyor Zweig.

Gençliğinde üç-dört yıl çeşitli yerlerde çalışmış, demek her şeyi o birkaç yılda depoya atmış, inanılmaz ama böyle. Bilginin böyle yoğunlaştığı örneklerle rastlamak olanaksız. Hem de bu ülkede mi. Her şeyi bilen Balzac gibilerini anlamaya çalışırken çevremizde dolananlar bilgiye dokunmaktan nasıl kaçınıyor. Balzac romanlarında ne anlatıyorsa, Paris, Waterloo ya da taşra hayatı, savaşlar, Fransa'nın ekonomik durumu, saraydaki aristokrat, yoksul köylü, ümitsizlikten yatağa düşmüş şair, arsa spekülasyonları, kimyanın sırları, parfümeri yapımı, sokaklarda hangi evde kimlerin oturup kimlerin gittiği, akla ne gelirse her şeyin fiyatı, önemli şeylerin yanında bin bir ayrıntı... Zweig sayfalar boyunca sıralıyor bunları. Peki Norveç'in fiyortları, Zaragoza'nın surları? Bilmediklerini de hayalinde gerçekmiş gibi canlandırıyor Balzac. İşte bu. Tamamlanıp sağlığında ortaya çıkmış seksen, bir de tamamlanmadan bırakılmış kırk büyük kitap. Bu adam herkes için bir deha ve yazdıkları artık daha az ilgi görebile, toplamı o denli şaşırtıcı ki, insan düşündükçe uyuturucu almış gibi sersemliyor.

Klasik dediğimiz o büyük romanların ve yazarlarının tümüne yakınlık duyduğumu söyleyemem ama Balzac'ı seviyorum ve onu Zweig ne güzel anlatıyor:

"Balzac tek tek eserleriyle değil, bir bütün olarak dağlarıyla, ovalarıyla, uçsuz bucaksız mesafeleriyle, hain uçurumlarıyla bir peyzaj olarak değerlendirilmelidir."

Bilgi böyle bir şey mi? Bizim yoksul hayatımızda bu sorunun anlamlı bir yanıtı olduğunu sanmıyorum.

Okumanın Tılsımı

Alberto Manguel de bir okuyan-adam. Onu Enis Batur iyi tanıyor, ben de tanımak isterdim, tatlı bir adam olduğu her halinden belli. Okumanın “kitapla yaptığımız sohbet” olduğunu söylüyor Manguel. Nitelikli bir karşılıklı ilişkide alınanlar kadar da verilir, bazen birinin bazen öbürünün çoğalması sohbetin içinden çıkar.

Üstelik edebiyat bu arada bizi dünyaya kendi bağlarıyla da bağlıyor. *Gezgin, Kule ve Kitapkurdu*’nda, her zamanki çekici üslubuyla Metafor Olarak Okur’u anlatırken daha ilk cümlede, “Anlayabildiğimiz kadarıyla bizler dünyanın öykülerden meydana geldiğini düşünen tek türüz,” diyor Alberto Manguel.

Yaşadığı dünyayı kendi hayal ettiği gibi canlandıran ya da yaşamak istediği dünyayı kuran bir tür. Orada yoktan var etme gücünü hisseden insanın bütün bakış açısı değişir. Bütün gençliğimiz gelecekteki hayatı yoktan var etme inancını taşıyarak geçmedi mi, orada belki bir ütopya vardı ama onu gözlerimizin önünde canlandırabiliyorduk da.

Doğru ve nitelikli biçimde okumayı öğrendikten sonra, imgelem dünyamız yavaş yavaş genişlemeye başlar, düşüne taşına içinde yaşadığımız sınırlı dünya büyürken yerimizde durmak olanaksızlaşır, yol alıyoruzdur, bilip istemesek de. Yaptıklarımız –yarattıklarımız– şaşırtıcı gelmektedir. Bahçemizdeki otların şaşırtıcı güzellikte çiçekler açması ya da güzel olmasına çok güzel ama küçücük bir çiçekten o koca narların olgunlaşması, doğanın canlanırken kendini düpedüz reenkarne etmesi –inanılır gibi değil. Ve bilim, siyaset ya da başka alanlarda yaşadıklarımız adım adım ilerletirken edebiyatın tozlu gerçeklerimizin ötesine uçurmaya başladığını görmek, okumakla yazmanın yaşadığımız dünyadan daha inandı-

ricı olduğunu gösteriyor, dolayısıyla bizi daha çekici bir dünyanın içine çekiyor.

Bu rüyalar üstelik uykuda gördüklerimizden başka: Uyandığımızda biten, çoğu kez, iyi ki gerçek değilmiş dedirten kâbuslarımızın yanında, okumanın ürettiği metaforlar her zaman içinde yaşamayı hayal ettiklerimize gerçeklik kazandırır. Uykuda edilgin, yaşarken etkin konumdayız. Yoksulluktan kurtulması olanaksız hayatın içindeki belki tek zenginliğimiz bu.

Alberto Manguel de, sonunda okuduklarımızdan çıkan dünyanın bir metafor olduğunu söylerken o metaforları yaşadığımız düşüncesine gönderiyor. Bize verile- nin gerçekliği yanında, kendi kurduğumuz hayat, o gerçekliğin artık çok daha apaçık anlaşılmasını sağlayan bir metafor. Bir tılsımı anlatıyor gibidir bu.

Gerçeğin gerçekten nasıl olduğunu anlamak için elimizde başka araç yok. Gazetecinin yazdığını herkes biliyor, önemli de değil. Romancının yazacağını? Ondan hiç haberimiz yok, yazmadan önce romancı da bilmiyor yaratacağı dünyaları. Tolstoy, Anna Karenina'nın adının ilk kez geçtiği cümleyi yazdığı sırada Anna'nın nasıl bir kişiliğe sahip olduğunu daha tam bilmiyor. İkisi de yaşayan yazarlar, ilki benden biraz büyük, ikincisi epeyce genç, Per Petterson'un ve David Vann'ın çok uzakta bir yerlerde yazacağı romanları bilmiyorum, oysa şu sırada ikisinin de derdi, okuyan herkesi inandıracak güçte iki dünya yaratmak. Başka hiçbir yerde karşılaşamayacağım iki dünya. *At Çalmaya Gidiyoruz*'un genç karakterinin ormandaki evde yaptığı her şeyi yakından izledim, onu izlerken dinginliğimi koruyordum ama *Caribou Adası* ürkünç bir adaya dönüşmeye başladığı sırada çocuk tam ağacın arkasına saklandığım sırada ateşledi tüfeği ve babasını öldürdü. *Keçi Dağı*'nı elimden bırakmadan okurken de hayatımda ilk kez çok okumak isteyip de okuya-

madığım bir bölüm oldu, o kadar sahici bir vahşet ânyıdı ki anlatılan, hayvanın paramparça edilişindeki tiksinc durumu anlatan sözcükleri atlamak zorunda kaldım. David Vann'ın çok güçlü bir anlatımı var, onu çok önemsiyorum. Şimdi ikisinin yeni romanlarını bekliyorum, merak ediyorum.

Okuyan insanın yol haritası böyle çiziliyor. Hem kuşbakışı hem daha önce görmediklerimizi gösteren bu haritayı izleyen okur, sonunda cenneti bulacağını bilir.

Bu düşünceler içinde ağ ören bir okuma tasarımı, aynı zamanda derin bir alçakgönüllülük ve öğrenme tutkusuyla belirir. Alberto Manguel böyle bir okur ama onun okuduğum en küçük hacimli metni *Gezgin, Kule ve Kitapkurdu* belki de yazdıklarının en derinliklisi ve baştan sona bir yaratıcı felsefe kurgusu olarak da okunabilir.

Elimizde haritayla yürürken dün bir parçası olduğumuz dünyayla şimdi okuduğumuz metin birbiriyle örtüşmeye, aynılaşmaya başlar. Okuduklarımızı yaşamaya başlarız.

“Yolculuk hayatı en eski metafor olarak önümüze getirir,” diyor Manguel, dolayısıyla okumak da bir kitabın içinde yolculuk etmektir, “böylece her biri –okuma, yaşama, yolculuk yapma– diğerlerinden bir şeyler ödünç alır, onları zenginleştirir de.”

Ben yıllar içinde üç kez okuduğum *Bölük Pörçük Yaşamlar* romanındaki Athos Roussos gibi hissediyorum kendimi, onun gibi bir bilge kişiliğim yok ama bir yanımda onun içinde yaşıyor, onun yaptıklarını yapar, onun gibi davranırdım, huyu suyu ona benzeyen bir adamım.

Yalnızca gerçek dünyanın içinde hareketsiz durmak, yaşamamak gibi. Yürümeye, sonra yolculuğa çıkmaya başladığımız anda o dünyanın bize verdiklerini kullanmaya, yaşamaya başladığımızı görüyoruz. Attığım her adım beni biraz daha değiştiriyor. Okumak bu değişimin

hızını artırıyor, yüz kitap okuyan insanla bin kitap okuyan insanın aynı olmayacağını adımız gibi biliyorsak, o yürüyüş içinde hiçbir zaman bir adım önceki biz değildir. Gerçek dünya yarattığımız dünyalar kadar zengin değil.

Nooteboom, "Sürekli yolculuk eden biri daima başka bir yerdedir ve dolayısıyla daima yoktur," diye anlatıyor bunu.

Okumak da kesintisiz bir yadsıma olarak değiştirir insanı.

Bir romana başlarken varız, başladıktan sonra yokuz.

Soyutlama Yapmak ve Anlamak

Borges'in sırrı gerçek bilgiyle gerçekmiş gibi sunduğu hayalî bilgiyi bir araya getirerek yarattığı, bazen sahici, bazen fantastik, bazen gerçeküstü dünyaların bizim için güçlü çekim merkezleri oluşunda.

Gerek yaratma, gerek yaratılanı alımlama ediminin bilimsel bilgiye uzaklığı kadar psikolojiye yakınlığı kurmaca yazarını her zaman ilgilendirir. (Nitelikli okuru da ilgilendirdiği gibi.) Konu Borges'in metinleri olunca, onları okumak zihin içinde yaşamak gibi. Bildiğim en tuhaf yazar Borges, yazdıklarıyla olduğu gibi kişiliğiyle de. Onun en çok ilgimi çeken yanı, her biri uzun zaman içinde biriktirilmiş parçaları bir araya getirip kısa ama sımsıkı, bütüncül metinler yaratması. Bellek üstünde çok duruyor Borges, gözleri görmeyen insanın görenlere göre belleğe olan gereksiniminin önemini biz tam anlayamayabiliriz.

Susan Sontag –yere göğe koyamayacağım bir yazar ve entelektüel– kör yazarların yardımcılarını yazdırdıkları şeyleri yeniden okuyamamalarının anlamı ve sonuçları üstünde duruyor. Yazar göremiyor olabilir ama met-

ni başkaları kendisine okuyunca gözden geçirme fırsatı bulabilir. Daha doğrusu, şairler için böyle bu. Milton'ın kızlarının *Kayıp Cennet* yazılırken her günün sonunda metni babalarına baştan sona yüksek sesle okuduklarını, böylece Milton'ın yazdıklarını düzeltme fırsatı bulduğunu söylüyor Sontag. Gelin görün ki düzyazı yazarları için durum farklı.

“Bir sözcük mahzeninde çalışan nesir yazarı her şeyi aklında tutamaz,” diyor Susan Sontag. “Yazdıklarını görmesi gerekir.” Ve bu yüzden görme yetisini kaybettiğinde Sartre'ın yazarlığının bittiğini duyurduğunu hatırlatıyor.

Çok çarpıcı saptamalar, ben de görerek okumadan anlayamam. Gördüğüm en inanılmaz belleğe sahip olan Yaşar Kemal'de sanırım böyle olmazdı. Yaşar Kemal'in romanlarını aynı zamanda yürürken yazdığını nasıl anlattığını unutmuyorum. Öyle bir yazardı o, kendi düş gücü ve birikimiyle kitaplara başvurmadan bile dünyalar yaratabilecek bir belleği ve yaratma gücü vardı. Tuğla gibi romanlarını bile okur gibi anlatırdı o. *Akçasazın Ağaları* üçleme olacaktı ve sonuncu romanının adını “Anavarza” koyacaktı. Yaşar Ağbi “Anavarza”yı tamamlayamadı ama en önemli romanı olacağını söylediği “Anavarza”nın kafasında yazdığı bölümlerini kâğıttan okur gibi anlatırdı. Benden başka dinleyen olmadıysa çok şanslıyım demektir. Yaşar Ağbi bunca yıllık hayatımda kaybından en çok acı duyduğum, hatırladıkça gözlerimin dolduğu birkaç kişiden biri, tanıdığım en iyi insanlardan, hâlâ çok seviyorum onu.

Rodrigo Quian Quiroga'nın Borges okumaları onu böyle bir bellek yolculuğuna çıkarmış. *Borges ve Bellek* kitabının ortaya çıkışı da bu mutluluk veren kesişime bağlı. Quiroga, Borges'in “Bellek Funes” öyküsünden yola çıkıyor ve öykünün bir uykusuzluk metaforu olduğunu belirterek başlıyor. Unutmaya yatkın olmak, uyku-

ya çekilirken unutamamak bilinci açık tutmaya zorlar ve uykusuzluğun nedenine dönuşür.

Yaşananlarla ilgisi olmayan bu toplumun mışıl mışıl uyumasının nedeni var burada. Bunun aynı zamanda geçmişini unutturmaya çalışan politik iktidarların bütün toplumu uyutmak için gösterdikleri çabayı anlatan bir metafor oluşu da akla geliyor hemen.

Borges, Funes'i nasıl tasarladığını, "Bu olayları unutamayan ve sonunda sınırsız belleği yüzünden ölüp giden birini düşündüm," diye anlatıyor.

Belleğin gücünün insanın olağan bir gelecek kurmasının önünde sert bir engel olabileceği aklımıza gelmez belki ama Funes bunu da gösteriyor. Ne ki Borges'in bütün hayatı bunun tersini örnekliyor. Kendisi bir *kütüphane-insan* olarak sınırsız bir bellek içinde yaşarken ve cenneti akla gelebilecek her türde kitapların bulunduğu bir kütüphane olarak hayal ederken (bu hayali Virginia Woolf da kuruyordu) Funes ile arasına kalın bir çizgi çekmiş sayılır mı? Elbette böyle de düşünülebilir.

Bir de bunu tersyüz edelim: Borges öykülerini hikâyelerine bakarak okumak, onları anlamamaya neden olacaktır. Çünkü o öyküleri okurken bir anlamın kendini gitgide büyüyen bir kozaya, her nesneye verilmiş adın doğrudan taşıdığı anlamın ötesine geçerek o nesneleri metaforlara dönüştürdüğünü görmeye başlarız. Sürekli kendinden verdikleriyle metnin büyüdüğünü gören okur, o metne bağlı öteki metinlere geçmek için sabırsızlanacaktır. Derinliğini her ölçtüğümüzde daha derine ulaşmaya çalışan, sıra dışı bir soyutlama etkinliğidir bu.

Quiroga, Funes çözümlemesinin boyutlarını adım adım belleğin sınırlarına ve gizemlerine doğru bir yolculuğa dönüştürüyor ve belleğin işleyiş biçimine ilişkin can alıcı deneylerden birinin yapıldığı Henry Gustav Molaison (H.M.) üstünde duruyor. H.M.'nin zor ve sıra dışı

hayatını yakından öğrenmek için, *Borges ve Bellek*'in "Geçmişte Yaşamak" bölümü okunmalı. Oradan yaratıcılığın ve toplumsal hayatın kesitlerine tutarsak merceği, bellek ve beynin işlevleriyle ilgili sonuçların hayatın pek çok alanına şaşırtıcı notlar düşürdüğünü görebiliriz.

Bizimki gibi bir *amnezi toplumu* içinde yaşamamanın zorluğu, hiç kimseye derdini anlatamamak olmalı. Toplumun kafasına vurup onu sakatlamak, başından bugüne devletin başlıca işlevi oldu. Geçmişe dönük amnezi, insanları şimdiki zamanın duvarları içinde yaşamaya koşulluyorsa bunu ileriye dönük amneziyle tamamlamak isteyen güçler de her zaman olacaktır. Bunun somut bir örneği içinde, geçmişinden ve geleceğinden kopuk bir amnezi toplumunda yaşıyoruz bugün. Yalnızca yaşadığı anla ilgili ama onun ötesindeki her şeye yabancı, belleğinden, dolayısıyla geleceğinden olmuş bir toplumun içinde neye tutunabilirsiniz? Sürekli uyanık kalmaya mı?

"Tuhaftır, Borges 'uyanmak' yerine 'hatırlamak' kelimesini kullanmaktan birçok kez bahsetmişti," diyor Quiroga, "zira kendi görüşüne göre uykudayken bellek durur ve ancak uyandığımızda geri gelir."

Bu düşünce, yaratıcılığın yaşaması için başlıca kaynakları, hem gerçek hayat hem de kitapların tükenmez dünyası içinde yaşama zorunluluğunu da anlatıyor. Her şeyi zihninde gören Borges'in inanılmaz bir belleği oluşu, onun kendini her an uyanık yaşamaya koşullamış oluşundan gelmiştir.

Borges'in kendisine okunan bir kitabın çok güzel bir cümlesinin hangi sayfada olduğunu hatırladığına sık rastlanırmış. O güzel cümleyle gözyaşlarına boğulabilen birinden ve onun bilinçli belleğinden söz ediyorum. Keskin zekâsından farklılıkları ayırt etmeyi, sonuçlar çıkarmayı, soyutlama yapmayı öğreniyorum. Bana pek çok şeyi, elbette yaratıcı yazıya saygıyı öğreten bir yazardan daha başka ne bekleyebilirim.

Kuzeydeki Arkadaşım

Borges'le birlikte nerelere gidip geliyorum. Edebiyatın dışarıdan karanlık görünen ama içerisi aydınlık dip kuyularına girmeye başladığım zaman Şavkar gelir aklıma sık sık. Onu tam bir edebiyat adamı gibi görmüşümdür. Onu hem sevdiğimi hem saydığımı söylerim. Elbette böyle. Duruşu, bakışı bile güven verir.

Şavkar Altınel, kendine dert ettiği sorunlar ya da okuduğu kitaplar üstüne yazıp kurmacanın ya da şiirin sorunları üstüne düşünen pek az yazardan biri oldu. Oysa yazarların, hiç değilse çoğunluğunun, düşündüklerini yazması beklenirdi. Eleştirinin yalnızca "eleştirmen" denen kişilerin uğraşı değil de bütün bir edebiyat kamuoyunun sorunu olduğu böylece anlaşılabilirdi. Ama kim bekleyecek, kim yazacak. Artık kimin ne yazdığını sorun etmek yerine, yaratıcı bir düşüncenin içinden geçerek yazarları okumakla yetiniyorum.

Şavkar'ın bütün yazdıklarını okurum. Ondan öğreneceğim şeyler her zaman var. Orada burada yayımlanmış yazılarını bir araya getirdiği *Tetikçiye Beklerken*'in başında, o da bir baltaya sap olamamış –dolayısıyla yekpare bir kitaba gitmemiş– yazıların ikinci sınıf sayılmaması gerektiğini belirtiyor. Yoksa bu yazıları unutulmaya terk etmemiz gerekir ki, bunu düşünemiyorum.

Sonunda okumak denen, insanı duvara çarpan bir aşktan daha güçlü bir tutkuyla kendine bağlayan o tılsımlı anafordan kurtulmak yerine, onun içinde kaybolmak istediğimi biliyorum. Kendi yazdıklarım kadar, hatta onlardan çok, sevdiğim yazarların yazdıklarında. Okuduğumuz kitapların en iyilerini bir yana ayırdıktan sonra, onları birçok kere yeniden okuduğumuz da düşünülürse.

Şavkar şair, onun İngiliz şiirine yakın anlatımcı şiirlerinin küçük hikâyeleri var, o tam benim bu dediğim

gibi düşünür mü şiirleri hakkında, bilmiyorum ama şiirlerinde hep bir anlam arayışı içinde olduğunu kaç kez konuştuk. Şavkar yazar ama aynı zamanda iyi bir okur. Yazılarında sözünü ettiği yazarları ve kitapları yakından izleyen okurları edebiyatın ne denli çekici bir dünya olduğunu gösteren yollara düşürür. Birçok kitabı önceden görür ama bunu pek kimseler fark etmez. Arada geç kaldıklarımız da varsa, Şavkar onları okumuştur, belki ilk düşüncelerini de paylaşmıştır.

W.G. Sebald'ı altı yıl önce okumaya başladım, oysa Sebald'ın, "yirminci yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan yazarların en önemlisi olduğu"nu o on yıldan önce yazmıştı. İkimiz de bir dizi ödül kazanan *Göçmenler*'i öne çıkarmıyoruz, o bitirir bitirmez başa dönüp yeniden okuduğu *Vertigo*'yu kendine yakın bulurken benimki *Satürn'ün Halkaları*. Ben iki yüzyıl arasındaki en önemli köprü olan D.H. Lawrence'ın en önemli romanının *Oğullar ve Sevgililer* olduğunu düşünürüm ama bu seçimim de Şavkar'ınkiyle boy ölçüşemez. Çünkü o Lawrence'ın *İtalya'da Alacakaranlık* kitabını –ki bir gezi kitabı olarak yazılmış–, "Bana hep yazarının başyapıtı olarak görünmüş bu olağanüstü kitap," sözleriyle anlatıyor.

Bir keresinde, "En sevdiğin klasik roman hangisi," diye sordum.

"*Büyük Umutlar*," dedi.

O gün bugün ben de hangi klasik romanı okuyalım diye soran herkese önce *Büyük Umutlar*'ı öneriyorum.

Onun şaşırtıcı olmaya çalıştığı gelmesin akla, nitelikli ve bütünüyle kendine özgü bir beğeni içinden çıkan kitaplardır seçtikleri. İyi okur olmadan bu seçimlere varılması olanaksız.

Bir yazarı keşfetmek hiçbir zaman kolay değil, okuduğunuz yirmi yazar arasında mı bulacaksınız yazarınızı, iki yüz yazar arasında mı. Sonuç sanırım değişir ama asıl

olan gölgede kalmış olanı ortaya çıkarmak. Bazen de kendi bulamadıklarımızı iyi okur olan arkadaşlarımız söyler bize. O güne dek fark etmediğim Per Petterson, David Constantine ya da Ralf Rothmann gibi yazarları, hayatımı değiştirecek onlar gibi yazarları bulmuşsam, işte o zaman okumanın ömrü uzadıkça uzamaya başlar.

Öteden beri düşündüklerimden biri de Graham Greene'in bizde niçin ilgi gören bir yazar olamadığı, onun yazdıklarını ben de bir türlü kendime yakın bulmadım. Çevremde de Şavkar'dan başka Graham Greene'i bunca önemseyen bir başkasını görmedim. Şavkar'ın "Graham Greene İçin Bir Şiir Yerine" adlı harika yazısını yazarın kendisi okusaydı ne düşünürdü? Graham Greene'in *Güç ve Şan* romanını büyülenerek okuyan Şavkar'a gıpta ediyorum. O pek çok kitabını okumuştur okumasına ama bizim edebiyat dünyamızda nedense ilgi çekmemiştir Graham Greene. Bir kültür farkından geliyor olmalı bu uzaklık, başka nasıl açıklanabilir. Ne de olsa Şavkar yarı-İngiliz ☺ İlginçtir ama Şavkar'a yazdan çok kış günlerini çağrıştıran Greene, bana da hep bir soğukluk çağrıştırmıştır ve onunla yakın bir ilişki kurabileceğime inanmadım. Kendiliğinden oluşmuş önyargılar bunlar ama önyargılar işte. Dünya görüşümüzün yakınlığı demek edebiyat yakınlıkları için yeterli olmuyor.

Bunları okuyup düşünürken okumanın yerini ne alabilir diye geçiyor aklımdan: Sanırım doğadır o. Şavkar'ı hep İskoçya'nın yemyeşil kırlarında tepelere çıkarırken görüyorum, ağır ağır yürürken yazacaklarını düşünüyordur. Son evi Ramsgate'te. Neyse ki *Notos* için çok istediğim söyleşiyi sonunda yaptık ve unutamayacağımız bir anısı oldu bu söyleşinin.

Şavkar'ı hep düşünürüm, o da sağ olsun arada oradan telefon eder, ne var ne yok yayıncılık dünyasında, edebiyat dedikoduları var mı... Pandemi günlerinde her

şey yavaşladığı için konuşacak konular da ne yazık ki azalıyor. Bir gün gene Cavit'te yiyip içme fırsatımız olur mu. Roni ve Turgay İstanbul'da ama Şavkar orada, ben burada, bir daha Tünel'e doğru yürüyüp Asmalı Mescit'e sapıp Cavit'te –ah Cavit, daha iyi bir meyhane yok elbette– oturur muyuz...

Şavkar, arada kulakların çınlıyor mudur?

Satürn'ün Halkaları

Yeniden edebiyat eleştirmenliğine dönmeye karar verdim, hakkında bir yazı kaleme almam için bana ilk gönderdikleri kitap W.G. Sebald'ın *Satürn'ün Halkaları* oldu. Sanki gazetenin editörleri bu kitabı, insanın kanını donduran bir güzelliğe sahip biçemi beni büsbütün yere sersin diye seçmişti. Bunu biliyordum, bana söylemişlerdi fakat kitabı okurken ayrıca doğrulamış oldum: Anlatıcı, sanki hepimiz dünyaya çift kat camın ardından bakıyormuşuzcasına dünyayı tuhaf ve yapay bir sessizlik içinde tasvir ediyordu.

Enrique Vila-Matas, *Montano Hastalığı*

Derin Bir Suskunluğun Yazarı

Yazdıklarını bizi her zaman can evimizden yakalayan romanların, öykülerin yanına koymazsak sonunda mutsuz edecek yazarlar olmadan düşüneyim. W.G. Sebald, hayatı yanı başımızdaymış gibi dururken hemen ilişki kurmayı güçleştiren kurmaca dünyası tanımadığımız bir uzamın içinden gelen yazarlardan. *Demek kurmaca öyle de yazılabilirmiş*, dedirten benzersiz bir dünyası var Sebald'in. Zamanımızın en özgün yazarlarından

biri o olmalı. *Kır Evinde İkamet* kitabındaki yazılarını okuyarak içselleştirdiği hayatları anlatma biçimine tutkuyla bağlanabileceğimi görüyorum.

Walter Benjamin'in, Robert Walser'in "küçük, gösterişsiz gönüllülüğü"nden söz ederken hissettiklerine adeta dokunmaya çalışıyorum: İçinde ne olduğumuzu bulmakta güçlük çektiğimiz bu kuru yapraklar ormanındaki narin ya da dikenli çiçekler için borçlu olduğumuz yazarlar arasında Walser da var, Benjamin'in ne yazık ki tanıyamadığı Sebald de.

Bu onurlu kayanın üstüne Sebald'in Walser için ettiği sözleri yazdığımızda ne kadar yükseldiğimizi görmek insanı deli edebilir:

Ne evi vardı ne uzun süreli bir dairesi, tek bir mobilyası olmadığı gibi kıyafet namına da, olsa olsa bir günlük bir de yabanlık elbiseye sahipti.

Sözcüklerin büyüğü bu denli yalınlık içinde bir mevsim boyunca açılır gibi canlanınca anlatılanlara uzak durmak olanaksız. Yaşadığı yıllarda yazdıklarına merakla yaklaşmış olursa da, Walser'in ölümden sonra anlaşılma hikâyesinin Benjamin ya da Kafka'nınkiyle karşılaştırılamayacağını belirtiyor Sebald. Eğer gerçek bir arkadaş olan, derin suskunluğun tanığı Carl Seelig, ölmeden önce yazdığı milyonlarca okunaksız harften oluşan yazılarını korumasaymış, biz belki Walser'i okuyamayacaktık.

Yaratıcı yazarın kendini hiçe sayması Walser'de ve Kafka'da birbiriyle kesişmeyen yollara saparak yaşanmış belli ki. İkisi de hayatı kaskatı bir duvarın önünde sonlandıran iki savaş arasında inatla ve sinirlerini bozana dek yazmış ve sonsuz içe kapanma sendromuna kendilerinden başkalarının müdahale etmesini beklemiş – ya da beklememiş. Hep ümitsizlik üreten bu sendrom, yazdık-

larının bir gün önemli metinler olarak okunacağı endişesini bir tümör gibi zihinlerinin bir köşesinde büyütmüş müdür...

Yazara tutkuyla bağlanmak, onun bir imgesinin adeta beyaz bir sisin içinden süzülerek belirmesini sağlar. Sevdiğim bütün yazarların zaman içinde tamamladığım imgeleri hazinem gibi. Sebald de Walser'in bütün yazdıklarını bölük pörçük okumayı sürdürürken onun portre fotoğraflarına da baktığını söylüyor. Walser'in hayatının yedi dönemini anlatan fotoğraflar. Aynı fotoğraflara bakarken kendini bir amaca doğru koşullamaya başlayan genç Walser'i, tipik bir Orta Avrupalı genç aydın olacakken hayatını gizlemeye ve savurmaya başlamış gibi canlandırıyorum, gitgide kararan, yoksullaşan, hızla yaşlanan, sonra gözlerimin önüne, kendini iyileştirmek yerine cezalandırmak isteyen bir insan yüzü geliyor.

Kendini saklamış yazarların terekesi yüzümüzü güldürmez. Sandıktan akan acı su üstümüzde lekesini bırakırken yıkanmamaya da razıyız ama. Walser'in anlatılardaki dilin onu yüksek kültüre yaklaştırmadığı gibi piyasa değerini de yükseltmeye yaramadığını belirtiyor Sebald, ekliyor: "Bununla birlikte onun biçimlendirme sanatındaki bu eşsiz taşkınlık gerçek okurların en son vazgeçmek isteyeceği özelliğidir."

"Walser'in her cümlesinin görevi bir öncekini unutturmaktır," diyor Benjamin.

Olağanüstü bir saptama. Yazının bu sürekli akışı, belleksiz bir dünyanın önünde oluşan deltaya takılı kalır. Yazdıkları böyle böyle ortaya çıkmaya başlayan yazar bu arada nerede duruyor?

"Karla kaplı bir boğa kürküne benzeyen Himalayalar'ın eteklerindeki rengârenk bir çadırın önündeyken hayal edebiliriz onu."

Orada göremezseniz, iki büyük ağacın altına gizlen-

miş perili evin penceresine bakın ya da gece yarısı Sarine Köprüsü'nden geçerken onu uzaktan izleyin.

Sonunda yürekleri dağılayan bir hayat daha çıktı karşımıza. Bellek kaybına uğrayan Walser mi olmuştur, onun içinde yaşamaktan pek de hoşlanmadığı toplum mu.

Walser'i, onunla birlikte Sebald'i düşünürken ve bu satırları yazarken tüylerim ürperiyor.

İkisi Karşılaşırdı...

Kafka'yla karşılaşırdı Walser'in başka bir yöne gidebileceğini düşünürüm. Sorunların çözümünü bilen ama kendisi için bulamadığı çözümleri Walser'e gösterebilecek bir genç entelektüel olan Kafka, bir de bu yaptığıyla gönüllerde kalabilirdi. Kafka, Walser'den beş yıl sonra doğmuş ama tam otuz iki yıl önce ölmüş. Hayatının son yirmi sekiz yılını *tımarhanelerde* geçiren Walser'e de otuz iki yıl fazladan yaşamış denebilirse.

Susan Sontag, Walser'in en çok Kafka'ya yakın olduğunu düşünüyor. Walser üstelik çok uzakta da olmayan Kafka'nın yazdıklarını okuyabilseydi mutlaka etkilenirdi.

İkisi de susarak yazmış.

Birisi yazdıklarına kilit vururken öbürünün delilik yıllarında kurşunkalemle yazdığı minicik harflerin üstüne kelekleri kondurduğu neden sonra anlaşılmış. Vefalı arkadaşı Seelig olmasaydı hiçbir şey bilinmeyecekti.

Göz diktiği hedefe tam ulaşacağı sırada birdenbire duran uzun mesafe koşucusuna benzetilmiş Walser. Deli zihninden geçenleri bilemediğimiz için anlamaya çalışıyoruz da, ne kadar. Küçük bir bölümünü.

Güçten, yükseklerden nefret ediyor, anlaşılmayı reddediyor, "Ben ancak aşağılarda soluk alabilirim," diyor.

Ben olsaydım yanına yanaşamazdım, ürkerdim.

İlginç olan da şu ya: Yaratıcı yazarın büsbütün unutulmak istemesi bir olanaksızlık istemek. Hiçbir zaman unutulmuyor.

Kafka'nın Aşkları, Acıları ve Kafka Gibi Olmak

Kafka, Gregor Samsa'yla birlikte, bulunduğu âni benzersiz bir dönüşüme uğrattırırken hemen ondan önce ortaya atılan olağanüstü yenilikleri de gölgede bırakıyordu. Ortaya düş ile gerçeği birbirine geçiren öyle bir kurmaca biçimi koymuştu ki, onu kavrayanların elleri o sabhtan sonra titremeye başlamış olmalı.

Kafka'yı ilk gördüğünde bir Dostoyevski kahramanı ile karşı karşıya olduğunu düşünmüş Max Brod. Demek öyle karanlık. Daha ilk karşılaşmalarında fazlasıyla etkileyici bir hayalet gibi görünüp kayboluşu, sonra yanı başından hiç ayrılmayan Max'ın aklından hiç çıkmamış. Duruşu, düşünceleri ve hayatı yaşama biçimiyle çevresindeki gençlerden farklıydı Kafka. Baş edilmesi zor kişiliği, sevgililerini, belki onlardan da önce, yanından hiç ayrılmayan Max'ı zorlamıştır.

Jacqueline Raoul-Duval *Ebedi Nişanlı Kafka*'da, Kafka'nın gerçek aşk hikâyelerini bir roman gibi anlatıyor. Felice Bauer ile beş yıl boyunca yaşadıkları Kafka'nın birden derinleşen tutkusunun karşı konması güç yoğunluğunu gösteriyor. Elinizi soktuğunuz zaman geri alamadığınızı anladığınız anda, onun çekim alanından kurtulmanın güçlüğü de hissetmeye başlamışsınız demektir. Günleri her zaman düzenli ve disiplinliydi ama sarsılarak yazdığı mektuplar, Felice'den Milena'ya, Kafka'nın kısa ömrünü sanki birkaç kere yaşadığını gösteriyor.

Tam da Felice aşkının derinleşmeye başladığı gün-

lerde *Dönüşüm* doğar. Gördüğü, duyduğu, okuduğu, görecelilik ve belirsizlik kavramının esinlediği her şeyden alarak uzun zaman içinde tasarlanıp düşünülmüştür ama sonunda yalnızca yirmi günde yazılan *Dönüşüm*, Kafka'dan sonra yazanları felç etti.

O günlerde *Dönüşüm*'ü Felice'ye borçlu olduğunu düşündüren bir alev yalayıp geçer Kafka'nın zihnini ama yalnızca tutkuyla hissedilmiştir bu. Prag'da birlikte katıldıkları toplantılarda Einstein'ın görecelilik ve belirsizlik kuramını oluştururken anlattıkları değil midir *Dönüşüm*'ün ateşleyicisi. Görecelilik ve belirsizlik soyutlamaları, saplantılı biçimde ondan öncekilerden farklı bir şey yazmayı düşünen Kafka'nın zihnini aydınlatmıştı. Bu arada Felice'yle aralarının bozulmaya başladığı günlerde *Dava*'yı yazmaya başlıyordu. Biri sevgililerine cömertçe sunduğu, öbürü bütün sıkıntıları içindeyken de onu yazmaktan alıkoymayan iki hayatı birden yaşamak Kafka'yı zorlamıştır elbette. Her aşkın sonuna geldiği sırada onu çekip uzaklaştıran da ikinci hayatının derinliği.

Hayatına bir kasırga gibi giren Milena'nın onu eritip bitirdiğini düşünür Kafka. Milena'nın hastalığı yanında kendisinin hastalığı da gitgide artmaya başlayınca aralarındaki ilişki değişmeye başlar. Hastalığını arkadaşlarına yansıtmadan, yalnızlığı içinde çeker Franz. Acılarını hep kendi içinde yaşamak onu içeriden yıpratmıştı. Tatra Dağları'ndaki sanatoryumda can çekişen hastalar arasında altı ay hiç şikâyet etmeden kalır. Max'a, arkadaşlarına güler yüzlü mektuplar yazdığı sırada ağır bir bulut gibi üstüne çöken günler onu yoruyordu. Milena'yı bu durumundan habersiz bırakmıştı bırakmasına ama ona hiç kimseye göstermediği *Günlükler*'ini teslim edecek, *Babaya Mektup*'u gönderecektir. Başlangıçta kayıtsızdır Milena. Aralarında adeta bir mezar olduğunu belirtiyor Raoul-Duval. Milena onun yazdıklarını okumuştur elbette, hem de belki yeni-

den ve yeniden ama bunu hiç bilmemek, Milena tarafından yok sayılmak derinden yaralıyordu Kafka'yı. Tutkulu bir aşk başka nasıl yaşanabilir. Yazı artık Kafka'nın kaçabileceği tek mağarasıydı ve yaşadığı büyük düş kırıklığı içinde, kendine çekilip *Şato*'yu yazmaya başladı.

Ölüme kaçıp gittiği gün Dora vardı başucunda. Mezarlıktaki havayı şimdi düşünemiyorum, karanlıktır, acıdır, öyle olmalıdır, Kaddiş okunarak indirilir toprağa. Baba Hermann Kafka yerde yatan Dora'ya da her zamanki davranışlarıyla sırtını dönmüştür, oğlunun üstüne bir avuç toprak atar ve uzaklaşır. Huysuz adam kötülükler içinde mi yaşıyordu.

Sonra... Sonraki yıllar içinde Kafka'nın hayatındaki insanlar, arkadaşları, sevgilileri dört yana dağıldı, Ottla, Milena ve onların kimi yakınları Nazilerin toplama kamplarında öldürüldü. Anlatılması zor, çok acı yıllar Kafka'dan izler bırakarak yaşandı. Avrupa'nın çektiği acıları anlamak için sanırım Kafka'yı yakından tanımak da önemli. Bu toplum İkinci Savaş'ın acılarını yaşamadığı için Avrupa'nın çektiği o acıları da hiç anlamadı bence, anlamadığı için de Avrupa'nın hep uzağında kaldı.

Romanı okuduktan hemen sonra gözlerimi kapayıp kendimi onun yerine koyuyorum. Yazılanları Kafka gibi okumak.

"Bir metnin tüylerini yolar, acımasızca yağını çıkarır," diyor Raoul-Duval.

Filan metafor onun edebiyattan umudunu kesmesine neden olur, falan cümle horlar gibi ses çıkarmaktadır, bir başkası kulağa yanlış gelmektedir, şu iki cümle çürük bir diş üstündeki dil gibi birbirine sürtmektedir...

Bu sözleri karşısında Max'ın soru soran bakışlarını görünce, sıradanlığın hazzına övgüler yağdırır. "Bir dehizdeki nemli taşın kokusu," der, "her sözcükten büyük zevk alarak, işte böyle yazmalı."

Yaşananları bu kadar güzel anlatmayı becermem gerekiyor.

Kafka'yla İlişkim

Kafka'yı geç okudum. Varlık Yayınları'nın küçük kitapları arasında yayımlanan yirmi-otuz kitap almıştım, klasik romanların babaları, aralarında *Ceza Sömürgesi* de vardı, gri-siyah kapaklı küçük bir kitaptı ama Kafka'yı o günlerde keşfedememiştim. Yaşım da epeyce küçüktü o sıralarda, on beş-on altı. Sonraki yıllarda da aklımda Joyce, Virginia Woolf, Faulkner hep vardı ama Kafka yoktu. Kafka'nın yazdıkları ötekilere benzemiyordu ve onun bütün derdi de hiç kimseye benzemeyen bir şey yazmak değil miydi, *Dönüşüm*'den önce.

Sanırım onun yazdıklarını zor görüyordum, hem okuyacak o kadar çok kitap vardı ki ama 50 Kuşağı öykücülerinin ondan epeyce etkilenecek yazdıklarını da biliyordum. Neden sonra öğrendim Kafka'yı. Üstelik dünyada pek çok yazar, Kafka'nın ondan önce yazan büyük modernistlerden de önemli olduğunu, dünya edebiyatındaki en önemli dönüşümlerden birini –*Dönüşüm*'le– gerçekleştirdiğini düşünür.

Kafka'nın gençlik yıllarında bulunduğu çevrelerde etkileyici bir kişiliği olduğunu Max Brod çok anlatıyor. Bir salona girdiğinde bütün gözler ona çevrilirmiş.

Sonra John Fowles –onun sözlerine çok değer veriyorum– Kafka için, “Hiçbir çağdaş kurmaca yazarı ondan daha özgün bir biçim ve ses, edebiyat mutfağında daha net bir tat bulmayı başaramadı,” diyor.

Sonra *Kafkavari* sözünün adeta bir terim olarak yaygın kullanımı üstünde duruyor Fowles ama bu -vari ekinin başka pek çok yazarda kullanıldığından daha fark-

lı olarak, ender bir kategoriye anlattığını belirtiyor. Öyle de. Joyce'vari, Faulkner'vari diyor muyuz? Oysa *Kafka-vari* dünya edebiyatında düpedüz kök salmış, üstünde yürünecek bir düzey yarattı.

Bu kitabı gözden geçirip yazarken Kafka'yı aslında hâlâ yeterince iyi okumadığımı da fark ediyorum. Ne kadar bilgisizim diyorum bazen ama bizim arkamızda Kafka'nın ya da bugün Batı'daki yazarların ve düşünce insanlarının arkasındaki gibi büyük bir birikim yok ki ve okunacak ne kadar çok iyi kitap var ve onların büyük çoğunluğunu okumadan gideceğiz bu dünyadan.

Bu yüzden yakınlarımla konuşurken, "Biz onlar gibi olamayız," derim, "Biz Umberto Eco olamayız, Fredric Jameson ya da Roland Barthes olamayız, öyle bir birikimin içine doğmadık. Kendimizce, bildiklerimizce yazıyoruz biz."

Kafka da bizim okumalarımız içine girmekte bu yüzden mi zorlanıyor. Okuması kolay bir yazar da değil elbette. Bir de, benim okumak istediğim anlatı dünyasından biraz uzakta duruyor, bendeki Amerikan ve İngiliz edebiyatı tutkusundan bambaşka bir şey yazıyor o ama zihnimde capcanlı yaşayan Kafka imgesi çok değerli, o ayrı.

Hem Borges de –o *Şato* romanını örnek veriyor–, "Kafka'nın yapıtlarının anlamına sonuna dek ulaşmak olanaksızdır," diyor. O bunu derinliği ve yoğunluğu nedeniyle söylüyor.

Bahçeye İlk Adımlar

Walser'in kırları boydan boya kat eden uzun yürüyüşlerini yeni evimizin çevresinde yapabilirim. Uçları görünmeyen çevre düz ve yürümek için kırların arasından

geçen uzun yollar var. Ama önce bahçeyi düzenlemeye kararlıyım. Gelir gelmez elime şerit metreyi alıp iyice ölçtüm. Biri uzun biri kısa iki kenarıyla U biçiminde. Toplam 145 metrekare. Küçük ama fena da değil. Önce verandanın çevresini tasarlamaya başladım. Eşit uzunlukta iki kenar. Sürekli oturacağımız yanı daha önemli.

Bütün bahçede yalnızca bir portakal ağacı vardı, belli ki yıllanmış bir ağaç, meyvesini tanımıyordum. Neden sonra Necdet'ten öğrendim, cinsi Washington (Finike diyen de var ama ikisi aynı sayılır), neredeyse otuz yıllıkmış. Portakalın koyu yeşil yaprakları adeta, bana bir şey olmaz diyor, güven veriyor. İlk geldiğimizde kopkoyu yeşil meyveleri ceviz büyüklüğündeydi. Ondan başka da bahçemiz çoraktı, bir kamyon bahçe toprağı getirilip dört eve paylaştırılmış ama bakalım yeni fidanlar için çukurlar açılmaya başlayınca nelerle karşılaşacağız, inşaat artıklarını nerelere gömdüler, onlarla nasıl baş edeceğiz.

Bu evi ilk gördüğümüzde beğendik. Nasıl olsa İstanbul'dan bir ev alamayacağız, biriktirdiğimiz sınırlı parayı hemen kullanmayıp bir yıl daha bekleyelim, biraz daha biriktirerek daha rahat alabiliriz düşüncelerimin anlamı olmadığını bir yıl bekleyince görecektim ama benim bu konulardaki aşırı temkinli kafama göre de yarısını verip yarısını da krediyle tamamlayınca bundan daha iyisini bulmamız olanaksız gibi görünmüştü. Hemen o anda karar verip el sıkıştık, sonra kredi işleri ve koşturmaca. Evin temizlenip hazırlanması, Gökova köyündeki, iki dağın arasından yemyeşil vadiye ve masmavi ufuk çizgisinden ileriye uzanan körfeze bakan kiralık evdeki eşyanın taşınması. Arada yalnızca 34 kilometre var. Bütün işler bittikten sonra ilk fırsatta gidip gelince gördüklerimden sonra hemen bahçenin veranda önünün nasıl tasarlanacağını araştırmaya başladım. Hem burada verandanın manzarası daha da çarpıcı. Yaklaşık altı bin nar

ağacının bulunduğu, iki ucu görünmeyen açık yeşil bahçenin arkasındaki dev karaağaçların sınırını belirleyen bir dizi kavak ağacının ardından iki büyük tepesiyle önümüzde yükselen dağımız. Hayal ettiğim buydu. Günün her saatinde rengini değiştiren Mavi Dağ. Ona bu ad en çok da günün ışıkları değiştikçe aldığı mavinin tonları için verilmiş. Ben buradayım, diyor, insanın karşısında doğanın varlığını göstermek için, canlılığını sürekli hareket ederek gösteriyor. Yeşil yamaçları arasından kızıl renkli kayalar görünüyor, arada dürbünle bakıyorum. Kuşları ve keçileri görebilirim. İlk işlerimizden biri Ağ-la'ya doğru dağa çıkmak olmalı.

Bir Bahçe Tasarlamak

Bahçeyi kâğıt üstünde tasarlamaya başladım. Önce bir bahçe tasarımı yapmam, sonra o tasarıya göre nereye nelerin dikileceğini fidanlıkların sitelerine girip bulmam ve her birinin mevsim değişikliklerine ne kadar dayanıklı oldukları, güneşi ne kadar sevip sevmedikleri, topraklarının nasıl hazırlanacağı, nasıl ve ne zaman gübre verilip budanacakları gibi, bakımla ilgili bir dizi zorunlu bilgiyi öğrenmem gerekiyor.

Pinterest'e girip baktım, tasarım için kılavuzlarımdan. Sayısız fotoğraf. Bilgisayarımda *Bahçe* adını verdiğim bir klasöre beğendiğim fotoğrafları taşımaya başladım. Onlar artık uzunca bir süre önümde olacak. Verandanın önüne bir sıra çiçeksiz ve çiçekli çalı ve kendini gösterecek çiçekler dikmemi Verda önermişti, önerisini aynıyla uygulamaya karar verdim.

Arkamızdan doğan temmuz güneşi tam evin üstünden yükselirken kızışınca adeta bütün kasabayı sessizliğe gömüyor, öğleden sonra önümüze geliyor ve tam karşı-

mızdan batana dek her zaman tehdit edici. Temmuz-ağustos güneşinin tavrı hep böyle, adeta bize öfkelenerek yakıyor ortalığı.

Veranda önü ortancasız olmaz ama ortancalar bu güneşle nasıl baş edecek? Verandanın tam bittiği yer güneşin son demlerini alıyor. Belki hiç değilse oraya iki ortancayı yan yana dikebiliriz. Hemen yapıyorum bunu, iki tüplü ortancayı bir gün önce açtığım iki çukura dikeyiyor, topraklarına bir küçük el küreğiyle 15-15-15 gübre koyuyorum. İki farklı renk, en çok bilinen pembe ile eflatun, eflatun sonra pembeye dönebilir. Kâğıda yaptığım planda ne varsa dikimleri sırayla yapmaya başlıyorum. Ortancaların bittiği yerden 50 santim yana ateş çalısı, dayanıklıdır denir. Bunları gelir gelmez yaptım. Ne diktiysek ilk yıl şöyle bir serpilir gibi olup sonra sarsıldı. Kaçınılmazdı sanki. Kışın da neredeyse dipten kesilecek hale geldi çoğu. Ortancaların üçüncü yılı. Bu yıl artık temelli geldik kasabamıza. Ortancalar bunu kutluyor. İlk iki yıl sarsıldıkça dipten budadım, bakalım neler olacaktı, kaderlerini yaşamalarına izin vermiş oldum, sonunda hiç de beklemiyordum ama üçüncü yıllarında serpilip güçlendiler, kocaman eflatun ve pembe çiçekleriyle en az bir buçuk ay bayram yaptılar. Ağustos sıcağı ömürlerinin daha uzun olmasını önledi, dördüncü yıl daha da güçlenmeleri için ne gerekiyorsa yapacağım.

Mandalina ve limon yaprakları kıvrılıp sararmaya başlayınca ikisinden de örnekler alıp Tarım'a gittim. "Hastalık değil bu," dediler, "besinsiz kalmışlar." Ne vermek gerekir? Bir mineral deposu ve amonyum sülfat, yani şeker gübre. Narenciye ağaçlarının temel besini. Yeni öğreniyorum. "İkisini suyla karıştırıp verin," dediler. Mineral dediğim kapkara bir katran, su kabını boyuyor neredeyse. Mandalinaya ve limona verdim önce. Ortancaların yaprakları açık yeşile dönmüşse o da besinsizlik-

tendir. Yapraklarda hastalık olmadığına göre. Onlara da verdim. Sonra portakala, şeftaliye ve bütün ağaçlara. Toprağımızın iyi olduğunu söylüyor Necdet ama bence yeteri kadar değil.

20 Mart'ta gelip artık temelli kaldık mı burada. İstanbul'daki evi tasfiye etmek için sonra gideriz, önce burada her şeyi yoluna koyalım dedik. Tam zamanı, mart her şeyin başı. İş çok. Komşularımıza, "Artık buralıyız, temelli yerleşiyoruz," dedik. Sevindiler, "Kışın insansız kalmayacağız demek ki," dediler. Bunları dedikten sonra dağa baktım, kayaların çıplak bıraktığı yerler dışındaki yemyeşil yamaçlarına bakarak neler yazılır, ağacın özsu-yu olduğu gibi bu güzel dağların da özsu-yu var mı? Ağla'ya doğru çıktıkça yeraltı suları kayaların arasından yollara, aşağıdaki vadilere akıyor, yeni yurdumuz su cenneti. Nereyi seviyorsam orayı yurt belleyip başka yurt tanımadığım için, yeni yurdumu taşıyla toprağıyla tanımak zorunda olduğumu biliyorum. Ölümü bekleyeceğim yer burası, yolun sonuna daha var var olmasına ama o yol demek buradan geçecekti.

Dağımızın bulutları tepesinde toplayan bir çekim gücü var, iki tepeden kurtulan bulutlar hemen vadiye inip yere dokunuyorlar, arkalarından çeşit çeşit kuşlar, yirmi ayrı kuşun aynı anda ötüşü, çok sesli neşe kaynağı bir yer burası. Sınırları görünmeyen nar bahçesinin içinden kanatlan kuş sesleri, kanat tıkırtıları, köstebek pıtırıtları, tıslayarak süzülün yılanlar, zaman zaman iki dağın arasından üstümüze doğru gelen şahinin gövde gösterisi.

Aklım hep buraya temelli yerleştiğimiz duygusunu içselleştirmekle dolu, başımın içinde hafif bir uğultu, öyle bir anda buralı olmak yok, belli ki yavaş yavaş alışı-lacak.

Orman Yolunda Yürümek

Yaşar Ağbi bütün romanlarını önce kafasında yazdığını anlatırdı, otururken, yataırken, yürürken. Sonra yazıya geçirirdi. Ben de yürürken düşünürdüm, düşünmek için yürürdüm. Şimdi dizlerim beni durduruyor, kolumun üç parçaya ayrılan kemiklerinin bende bıraktığı zayıflık da ürkütüyor. Ya gene aynı kolumun üstüne düşersem... Neyse ki burada yürümek hem kolay hem de bambaşka. Ne denirse densin, yürüyüşlere başlayacağım. Düşünecek çok şey var.

Göl-orman-dağ üçgeninin tam ortasındayım, üçüne de eşit uzaklıkta. Çarşıdan eve dönerken ara sokaklara dalıp çıkınca kendimi birden ormanın birkaç girişinden birinde buluyorum. Bir çırpıda ormanın içine girebilme duygusunu ormanın kendisi veriyor. İçeri çağırıyor. Kilit taşı döşenmiş sokaklar (asfalt yok burada) kıvrıla uzana ormana yapışıyor. Sonra dev ağaçların arasına girebilirsin. Adeta tedirgin etmemek için ıslatmayan, incecik yağın yağmur ormanı sessizlik örtüsünün altında bırakmış. Arada oradan buradan gelen, birbirinden farklı kuş sesleri. Dinliyorum. Onlar da usulcacık ötüyor, sanki kendi dünyalarında, ayırt edebilmek için kıpırdamadan yerimde durunca, her cıvıltının farklı olduğunu duyuyorum. Belli belirsiz yağmur sesi, ormanın havasını biraz daha temizlemek için sessizce esen rüzgâr ve bu kuş sesleri beni nasıl etkiliyor. Hayat bu olmalı. Yoksa hiçbir zaman bizim olmayan bu ülkede acılarla yaşamak değil yaşamak.

İlk girdiğimde çekinmiş, biraz korkmuştum sanki. Evlerin bitişindeki yabanıl ormanın ve en yükseği iki katlı evlerin boyunu kat kat aşan ağaçların verdiği duygu insanı alçakgönüllü olmaya zorluyor. Senden on kat daha büyük ve yaşlı, demek çok daha gün görmüş sığla ağaçlarının dibinde durup başını kaldırdığın anda başka

ne hissedebilirsin. Sık ağaçlar yakınındaki evlerin çevresine koruyucu bir duvar örmüş. Ormanın dibindeyken ne kadar şanslı olduğumu düşünüyorum ama ormanın içi bir yandan büyüleyici görünürken öte yandan ürkütüyor, patikalarda yürürken bir yılanın üstüne basabilirsin, paçalarından içeri akrep girebilir, öfkeli domuzlar ağaçların arasından üstüne koşabilir, tanımadığın böcekler başına konabilir. Aslında bunların hiçbirisi olmaz. Neredeyse el değmemiş doğanın içinde kalmayı yeterince içselleştiremediğimi biliyorum. Bütün hayatları boyunca dağların, ormanların içinde yaşayan insanlar bunu doğal-laştırmış. Bizde öyle insanlar çok mu az? Belli ki öyle.

Kimileri başını dibe yeniden, yeniden vurarak yaşıyor yıkımı. Zihin felcine uğramış insan ayakta dik durmasını sağlayacak havayı suyu nereden alacağını bilmediği için kendini avutacak bir yere yurda sahip olmayı da başaramıyor. Doğadan korkan insanlar ne çok, yağmurdan korkar, kardan korkar, çamurdan, fırtınadan, buluttan, dağdan, hayvandan. Bu ülkede televizyondaki hava durumu sunucusu, kimileri meteoroloji uzmanı, “hava kötü” diye anlatıyor. Doğayla birlikte yaşamayı bilmeyen insan hem bilmediğini bilmiyor hem bilmediğini nereden öğreneceğini bilmiyor, insan orada kalacaksa, kalmaya gönül indirmişse, yandı gülüm keten helva.

Çevre tarihçileri Roma İmparatorluğu’nu çöküşe götüren nedenler arasında ormansızlaştırmayı da sayıyor. Büyüklüğün verdiği şımarıklık ormanların ihmal edilmesine ve azalmasına yol açmış. İmparatorluklar doğayı da fethetmeye kalkışmış. Şimdi bu felaket ülkenin güzelim ormanları yanıyor, yanmasına göz yumuluyor, söndürülüyor ki bundan da politik bir rant çıkarılabilsin.

Sonunda gece yattıktan sonraki hayallerimi kurgulamaya başladım, bu seferki zor da değil, ormana girmeye karar verdim, bir süre gözüm kapalı düşündüm, kalın

spor ayakkabılarımı giyerim, kargo pantolonumu, paçalarının lastiğini sıkıca çeker, dümdüz girerim ağaçların alacasına, niçin girmeyeyim.

Ve sabah ormana doğru yürüyüşe başladım. Evden kısa bir yürüyüşle önceden seçtiğim girişe on dakikada geldim. Sığla ağacı endemik bitkimiz, bölgenin alametifarikalarından. Bir de Burdur'da koruma altında büyük bir sığla ormanı varmış, Rodos'ta da küçük bir alanda, o kadar. Herhalde bizimki daha güzeldir.

Girişteki ağaçların boyu da içeridekilerden farklı değil, on kat apartman boyuna uzanan ağaçların arasından ancak kulak verenin işitebileceği bir uğultu geliyor, hafif bir rüzgâr bütün ağaçlara dokunup yapraklarını kıpırdatıyor, insanın iki yanından geçip dönerek yeniden ormana giriyor. Ormanımızda sığla ağaçlarından başka ağaç pek yok, yerde çalılar, otlar, çiçekler, tam bu zamanda. Toprak nemli, burada her sabah çiy alıp nemleniyor. Orman toprağını zaman içinde kendisi oluşturuyor. Hava sabaha doğru gecenin soğuşunu iyice soğurmuş oluyor. Bahar aylarında burada kuzeydeki şehirlerden daha soğuk havalarda yaşıyoruz.

Sığlayı çınar ağacıyla karıştırdım. Ağaçların ayırt edici özelliği yapraklar, onları önce yapraklarından tanıyorum. Çınarın avucumdan büyük yaprakları yerine sığlanınki avuç içine sığacak büyüklükte. Ben de günlük diye bilirdim adını, günlük adı yaygın. Şimdi sığla: Sesindeki derinliği hissediyorum. *Altingiaceae* familyasındanmış. Kendi adı da: *Liquidambar orientalis*. Havalı bir ad. Kleopatra'nın Marcus Antonius'u sığladan çıkan aşk ikisiriyle kendine bağladığı rivayet ediliyor. Her derde deva sığla yağını da veren sığla ağacını merak edenler ormanımızın derinliklerine girmeden kıyısına gelebilir, ağaçlara dokunabilir, dilerlerse sarılabilirler. Hem hatırlasınlar, insanın atmosfere saldığı karbonu otlaklar ve ağaçlar

emiyor. İçinde kocaman bir ormanı olan kasabamızın havasını tertemiz yapan bu. Dünyanın her yerinde gitgide yok edilen ağaçların geri dönüşü, atmosferdeki karbonun üçte ikisini emebilirmiş ve artık bundan daha ciddi çözüm yok.

Gözüme kestirdiğim büyük bir ağaca sarılıyorum, kulağımı gövdesine, kabuklarına dayıyor, dinliyorum. Belki özsuyunun –damarlarında akan süt yeşili kanın– sesini duyabilirim, minik kıpırtılar var ama böceklerin adımları olabilir ya da hafif hafif dolanan rüzgârın kıpırdattığı yaprakların, ince dalların sesi.

Mucize

Geç bir vakitte ağaçlarla çevrili o yolda geziniyordum, bir kestane düştü ayaklarıma. Çatlarken çıkardığı ses, bende uyandırdığı yankı ve bu küçücük olayla ölçülemeyecek ani bir heyecan beni kesin bir mucizenin sarhoşluğuna boğdu; sanki sorular yoktu, yanıtlardan başka hiçbir şey yoktu artık. Ne yapacağımı bilmediğim o beklenmedik bin bir apaçıklıktan sarhoş olmuştum...

İşte böyle, en üst noktaya ulaşmama ramak vardı. Ama gezintime devam etmenin daha iyi olacağını düşündüm.

E.M. Cioran

Ağaçlar ve Sarah Woodruff

Onunla tanıştığımda sevdiğim –en sevdiğim– roman kahramanlarından biriyle karşılaştığımdan emindim.

Romanı okuyup bitirdiğimde hâlâ o kadar emin miydim, şimdi tam hatırlamıyorum –ne de olsa bana ya-

kın olmayan bir anlayışın romanıydı— ama karar vermek için *Fransız Teğmenin Kadını*’nı yeniden okumam gerek. Sarah Woodruff’un tuhaf bir kişiliği vardı, onu anlamak gerçek hayatta karşılaşp ilgi duyduğumuz bir kadını anlamaktan zordu. Üstelik beni en çok etkileyen, John Fowles’a bu romanı yazdıran fikirdeki Sarah imgesiydi.

“Bir kadın harap bir iskelenin ucunda duruyor ve denize bakıyor,” diye anlatıyor ya Fowles, sanki ben de orada uzaktan o kadına bakıyorum. Merak ediyorum. Mutsuz olduğu belli. On dokuzuncu yüzyılın büyük romanlarındaki kadınlar hep mutsuzdur, Sarah da onlar gibi. Hiç değilse erkek yazarların kadınları her yerde mutsuzluğa düşüren sorunları anladığını mı gösteriyor bu yoksa kadınların mutsuzluğunda yazacak pek çok şey bulmak onları anlatmanın şehvetine mi sürüklüyor?

John Fowles benim hep içinde yaşamak istediğim edebiyatın kıyılarına çekilmiş, uzaklaşmış benden. Post-modern romanın en önemli yazarı o. Benim için öyle. Pervasızca oynadığı kurmaca oyunlarının ustası. Gene de *Fransız Teğmenin Kadını* sevdiğim romanlardan. Üstelik o bir İngiliz. Doğayla ilişkisi ister istemez yakın. İngiltere’nin yemyeşil kırları, ormanları, tepeleri ve vadileri içinde yaşamıyorsanız da içinden geçiyorsanız, gördüklerinize ilgisiz kalmanız pek mümkün olmamalı. Sarah Woodruff’u hatırlamamın nedeni de ağaçlar.

Evrimin insanı soyutlamalar yapan bir yaratığa dönüştürdüğünü söylüyor Fowles. Kim bilir, belki insan her yerde aynı evrime uğramadı. Çünkü insanı insan, daha doğrusu birey yapan en önemli yeti soyutlama gücü. Ancak soyutlamalarla ayrıntıları anlayabilir insan, karşısındaki insanın kolunu kaldırırkenki küçük ayrıntıların onun o andaki ruh durumunu veren ipuçlarını taşıdığını görmeden birey olamaz, çünkü karşısındaki insanı tanıyamaz. Böylece çevresinde olup bitenleri gerçekten an-

laması mümkün olmaz. Soyutlama yetisi insana evrimle verilmiş (bahşedilmiş) değil, öyle olsaydı yaşadığımız yerlerde hepimiz mutlu insanlar olurduk, onu kazanmak için, öyle böyle değil, çok çaba göstermek gerekmezdi.

John Fowles'un Ağaçları

Ağaçları, çiçekleri ve onların huylarını anlama çabası John Fowles'un ilgi alanlarından olmuş. *Ağaçlar* adlı küçük kitabı sıkı bir düşünceyi soyutlama kitabı. Evrimin ağaçların tek başına yetişmesini amaçlamadığını söylüyor. Bir ağacı ıssız adaya tek başına koymak onu mutsuz eder: bunu demeye getiriyor.

Geniş bir boşluk içinde tek başına kalan ağaç fotoğrafları vardır, anlamaya çalışarak bakın, o ağacın hüznünü göreceksiniz, boynu bükük, hemcinslerini bekliyor. Belki topraktan süzülen böcekler gelecek yanına, fareler, köstebekler, tilkiler, yaban kedileri, domuzlar... Ama ıssızlığın ortasında tek başına kalmış bir ağaca kaç kuşun yolu düşebilir.

Önümüzdeki binlerce nar ağacına, eve yaklaştıkça koca bahçenin kıyısına kim bilir kimler tarafından dikilmiş güzelim incire, bahçe duvarının köşesindeki duta, yolun kıyısındaki eriklere bakınca kuşların ağaçsız yaşamayacağını anlıyor insan. Ağaç ile kuş, iki farklı canlı türünün özdeşliğini insan onların ikisiyle birlikte yaşayabiliyor mu? Bunu yüz yıllardır beceremiyor. Beceren var elbette, kendi adalarında doğayı dinleyip anlamaya çalışan insanlar, ezici çoğunluğun yanında belki yok sayılacak kadar az. Belli nedenlerle bir araya gelmiş insanların oluşturduğu toplumların doğayla böyle bir ilişkisi yok. İnsan ne kuşla ne ağaçla yaşıyor, önce hayvanı dışlamış, bu onun insanlıktan çıkış ya da insanlaşma sürecinin baş-

langıcında olmuş. Modern zamanlarda da ağacı dışlamış. Doğanın yarattığı en güzel canlıların iki türüne de yabancı. Bunlar belki bütün toplumlar için söylenemez ama buradaki vahşi toplum için kat kat fazlasıyla böyle.

Kuşların niçin o ağaca değil de öbürüne konduğunu, ağacın o kuşu kendine çeken doğasını, yaprakların niçin o kadar hassas olduğunu, dokunmaya kıyamadığımız çiçekleri boynu büküklükten nelerin kurtaracağını sezip anlamadan yaşamak ne zaman zor gelmeye başlamışsa o zaman insanlaşmaya başlamışız demektir. Bunları herkes için istemek de anlamsız. Elbette anlamsız, bunu bulabilme şansımız yok.

John Fowles *Ağaçlar* kitabının küçük derinliğinde, gençliğinde bütün hayatını az ya da çok bir amatör doğabilimci olarak geçirdiğini söylüyor. Ben onun kadar bilgili olmayan, belki hiç olamayacak bir amatör doğabilimci olmaya geç başladım. Nelere geç kalmadım, bir tek çocukluk yıllarında içine düştüğümüz sosyalizm ateşini yutmakta geç kalmamışız (kimi okurlar sevmez bu biz'i, ben de sevmem ama buradaki gerçekten *biz*), onun dışında birçok şeye geç kaldım, okumaya değil ama yazmaya, kendime özgü bir hayat kurmaya, en çok istediklerimi yapmaya... Üstelik yazmayı tasarladığım en iyi kitabımı yazamadan gideceğim bu dünyadan.

Doğayla İç İç Geçiş

Sonunda kuşları ve çevreyi gözlemek için dürbün aldım. Kuşların yuvası gökyüzü mü? Yoksa ağaçlar mı? Sonra dağa çıkıp aşağıda güzel kasabamıza bakmak da var. Her açıdan yemyeşil bir ağaç ve çalı örtüsünün arasındaki evlerin bittiği yerde dingin bir göl, mavi, uçuk mavi, laciverte dönmeden önce gök mavisi. Verandadan

kuşları izlerken de tersine, dağa doğru bakıyorum ama kuşları havada görmek, görür görmez gözden kaybolurlarken arkalarından dürbünle koşturmak zor. İspinozlar, kızılgerdanlar, karatavuklar, bülbüller, serçeler, en çok onlar var burada. Havada aceleleri varmış gibi uçuyor, sonra ağaçların tepelerindeki dallarına konup ötüyorlar da ötüyorlar. Aynı kuşu İstanbul sokaklarındaki ağaçların tepesinde görmekle buradaki ağaçların tepesinde görmek arasındaki farkları düşünüyorum şu anda. Burada kuşların tümü adeta bülbüle nazire yapıyor, onların ötüşünü durduracak gürültüler yok, insanlar çok az, öterken kendilerini dinlediklerini biliyorum.

Doğayla kurduğum ilişkinin biri ağaçlar ve çalılar (çiçekler sonra geliyor) üstündense öbürü kuşlar. Kuzey Ege’de uzun yıllar boyunca en çok dikkatimi çeken kuşlar önce karatavuk, sonra orman baykuşuydu. Karatavuk burada da var, geçenlerde sabahın köründe bahçeye çıkar çıkmaz gördüm karatavuğu, yere konmuş, kimsele rin ortada olmadığını görünce tıptış tıptış yürüyordu. İzlemeye başladım. Bir süre sıçrayarak gezindi, sonra havalandı. Bütün hayatı büyük şehrin kalabalık sokaklarında geçen insanların ikide bir doğayı anan sözleri şimdi bana daha boş geliyor.

Gerçekten bahçenin, sonra tarlaların, ağaçların ve çalıların içinden, o sırada bir yılanı basmamak için adımlarına bakarak yürümedikçe, sonra bununla yetinmeyip el değmemiş bir orman içine girip dolaşmadıkça ve bunu günlük hayatın sıradan bir parçası olarak yaşamadıkça doğayla ilişki kurduğunu sanmak bir yanılsama. Doğayla duygusal ve düşünsel –ama önce duygusal– ilişki kurmadan insan olmak yani yarım-insan olmak.

“En iyi tanıdığım ağaçlar çocukluğumun geçtiği evin bahçesindeki elmalar ve armutlardı,” diyor John Fowles.

Çocukluğumun birkaç yılında hafta sonları büyü-

kanne ile büyükbabaya, Kalecik'e gittiğimiz zaman arada Koramaz'a da giderdik. Her yer bahçeydi Koramaz'da, bahçelerden aklımda yer edenler elma, armut, ayva ağaçlarıyla asmalar. Yazları gittiğimizde toprak damlı bir evin ince uzun balkonunda yataydık. Sonra istediğin kadar elma, armut, üzüm ye.

Şimdiki bahçemize ille bir elma ağacı dikmek istemiştim. İlk diktiğim elma süs elması oldu. Kırmızı çiçekli resimlerine bakıp bahçemizi süsleyeceğini düşünmüştüm. Acemilik mi? İkisi de. İlk yılında küçük bir fidandı süs elmamız, yaz sonunda neredeyse kuruyacaktı, sonra gittik, araya kış girdi ve sonraki baharda geldiğimizde elmamız, gövde diyemeyeceğim kuru bir dal gibi kalmıştı, destek sopasıyla birlikte iki ince dal.

Baharda o gövdeden birkaç küçük yaprak, incecik bir dal filizi görmüşsen, vazgeçme ondan. Gene de emin olamıyorsan uygun bir ince dalı kır, içi yeşilimsiyse yaşıyordur, canlanacaktır. O ilkbaharda küçük elmamıza özenle bakınca serpildi. Şimdi dördüncü yılında, küçük ama sapasağlam bir ağaç oldu. Bu yıl hastalık da az geldi. Sahici bir elma ağacı olmadığı için mi acaba? Çiçekleri beyaz, güzel olmasına güzel ama süsü pek az bir bildik elma çiçeği.

Geçenlerde Necdet'e, "Süs elmamızı aşılacak mı," dedim, düşündüğüm gibi olmadı.

"Aşılamaya aşılarız," dedi, "ama onun cevherini almış olabilirler, aşılacak da tutmayabilir."

"Denemeye değer mi?"

"Şimdi zamanı değil, mart gelsin, yaparsız elbette."

Sonra kaldı. Demek Necdet'ten aşı yapmayı öğrenmem gerekiyor. Çift yumurta ikizi gibi, ağaca ikinci bir can vermek için.

Neyse ki bahçede iki küçük elma ağacımız daha var. Bu baharı kaçırmamak için onları çok aradım. Ana göv-

desinin çevresine düzenli dağılmış dalları olan bir biçimi olsun istiyordum. Sonunda buldum. Küçük elmaları da üstündeydi. Granny Smith, en sevdiğim elma. İki buçuk ayda elmalarımız iri ceviz büyüklüğüne ulaştı, bazıları onu da geçti. Şimdilik iyi büyüyorlar. Tam on bir tane. “Bir buçuk kilo elmamız var,” diyorum gelenlere.

Yazar Öznenin Doğuşu

Yazarın katlanamayacağı baskı: Öznenin sansür edilmesi.

Önce burada biter – ya da başlar.

Bu kitap bir hayat kitabı olarak tasarlanınca biraz da tedirginlikle düşündüm bunu. Kapalı, ketum olduğumu söyler arkadaşlarım. Aklımdan geçenleri ve duygularımı pek belli etmem. Belki bu da ilkgençlik yıllarından başlayarak bütün hayatın nasıl olsa kazanılacağından kuşku duyulmayan bir geleceğe adanmasından geliyor. Yazar-ken kendi hikâyemin neden olduğu bu kitabın hikâyesini her zaman bir adım önde tutma düşüncemi elimden kaçırmamaya çalıştım. Asıl olan yazıysa yazarın öznelliğini sakınmadan kendini bir özne olarak geriye çekmesi gerekiyor. Dışarıdan gelen sansürü reddederken kendini denetlemek, yazıya artı değer olarak katılmaya başlar.

Roland Barthes da kendi kuşağının bu baskıdan çok çektiğini anlatıyor, onun gençliği savaş yılları içinde geçti ama bizim kuşağımızın ne çok çektiğini de hep içim burkularak hatırlarım. Doğruculuk ve gerçeğin tek boyutlu yorumu, eskilerin pozitivistlikle bizim zamanlarımıza taşınırken eylemci Marksizmin yarattığı soğuk füz-yon, aktarılan enerjinin en azından bir bölümünün harcanmasına da neden olmuştu. Kim olduğumuzu keşfet-tikten sonra kim olduğumuzu gizleyerek edebiyatla

kurduğumuz ilişkiler, bizim için yapay bir nesnellik oluşturdu ki orada edebiyatı yüzeye yaymaktan öteye geçen dürtüleri bastırmaya çalıştık.

Yazma arzusu doğadan gelmiyorsa, onu neden sonra bir tutkuya dönüştüren nedir? Herkes için vazgeçilmez değil belki ama okuma eyleminden yazma eylemine geçmek, en azından bir üst kata çıkıp pencereleri açmayı gerektiriyor. Hem yeni bir duruma geçişe yol açan bir karar verme sürecini gerektiriyor hem de hazırlanmayı. Roland Barthes *Romanın Hazırlanışı*'nda, yazma eyleminin öncesini ve sonrasını alışık olmadığımız biçimde kurcalıyor. Meraklılarının okuması gerekir. Yazar adına yapılmış, yazarın pek çoğunu düşünmeden yaptığı ya da hiç yapmadığı bir sorgulamayı alabildiğine geniş bir düzlemde yapmak, Roland Barthes soyundan edebiyat düşünürlerinin kendiliğinden refleksi.

Yazma tutkusunun cinsel tutkuyla benzeştirildiği olur. Bir özne (yazar) ile bir nesne (yazınsal metin) arasında kurulan haz köprüsü tek yönlü değilse, nesnenin aldığı zevkten de söz etmek gerekir. Cinsellik bunu –elbette karşılıklı alma verme ilişkisi içinde– doğal olarak içerir. Yazmaksa yazılanın başına buyrukluğa etmeye, kendi isteklerini dayatmaya başladığı yerde benzer bir doyum noktası daha çıkarır, olanakları kullanıldıkça yazınsal yazının libidosu artar ve yazarın elinden çıktıktan sonra okur karşısında gitgide özgürleşip kendine yeni anlamlar yüklemeye başlar.

Roland Barthes'ın kendisinden en çok şey öğrendiğim iki yazardan biri olduğunu hep söylerim. İlki Umberto Eco. Barthes'ın bir trafik kazasında, hem de benim şimdiki yaşımda, çok can sıkıcı biçimde ölmesi düpedüz trajikti. Ne acı. Onu aşağı yukarı gösterebilim içinde görmeye yatkın bir edebiyat kültürü var ama ben onu bütün kalıpların dışında, çok şey bilen, bildiklerini ken-

dine özgü biçimde ve yazarak paylaştan bir deha gibi görüyorum. Bunun için diyorum, bizim onlar gibi olmak için arkamızda bir birikim, bilgi ve kültür kalıtı yok. Biz onun o yaşına kadar yazdıklarının niteliğine hiçbir zaman ulaşamayacağız.

Kendi Soy Zincirim mi?

Bir edebiyatın başlıca yapıtlarının zinciri o edebiyatın kanonunu belirler. Kısaca böyle. Ama siz onu aynıyla benimsemek zorunda değilsiniz. Ben de elbette.

Benim edebiyat zincirim hangi yazarlardan oluşurdu? Sanırım şöyle:

Baştan D.H. Lawrence, William Faulkner ile Virginia Woolf'a borçlarımı öder,

sonra Georg Lukács, Roland Barthes ile Umberto Eco'dan başlayıp

Fredric Jameson'a, Theodor Adorno'ya, Terry Eagleton'a atlarım,

araya Wayne C. Booth, Jacques Rancière, John Berger, Ursula K. Le Guin girer,

burada Berna Moran, Akşit Göktürk, Fethi Naci, Ahmet Oktay, Enis Batur'u unutmadan,

Sait Faik, Vüs'at O. Bener, Ferit Edgü'ye yeniden yeniden bakarak

ve Nâzım Hikmet, Oktay Rifat, Behçet Necatigil, Turgut Uyar, Edip Cansever, Ece Ayhan, küçük İskender okuduktan sonra,

uzun bir atlayışla Ernest Hemingway, J.D. Salinger, Julio Cortázar, Nikos Kazancakis, Miguel Otero Silva, Thomas Bernhard, Jorge Luis Borges, José Saramago, John Berger, Raymond Carver, John Cheever, Roald Dahl'a uğrar,

onların ardından Jorge Semprun, Norman Manea, W.G. Sebald, Philip Roth, Joyce Carol Oates, Roberto Bolaño, Jonathan Franzen, Per Petterson, David Constantine, Ralf Rothmann, Gerbrand Bakker, Claire Keegan, Claire Vaye Watkins'e giderim, Alejandro Zambra'da durup

kimilerinin yazdıklarını kırk kere, bazılarını birkaç kere okuyup bu zincire nasıl eklenebilirim diye düşünür dururum ve hiçbir zaman eklenemeyeceğimi görüp onları okuyarak yaşayabileceğimin bilincine saplanıp kalırım.

Nasıl olsa yazmak kısa, okumak uzun.

Başkaları yazdıkları sayfalarla böbürlensin,
ben okuduklarımla gururlanıyorum.

Jorge Luis Borges

Dil ve Yazı

Umberto Eco, Dante olmadan İtalyancanın, Homeros olmadan Yunan uygarlığının, Luther'in İncil çevirisi olmadan Alman kimliğinin, Puşkin olmadan Rus dilinin ne olacağını düşünmeye çağırıyor. Biz de pekâlâ Sait Faik olmadan Türkçe edebiyatın ne olacağını sorabiliriz. O kadar önemli mi? Sait Faik olmasaydı sanırım edebiyat dilimiz ayağını bir süre daha sürçecek, kendi kimliğini bulmakta çektiği güçlüklerin üstesinden gelmek için belirsiz bir süre daha bekleyecekti.

Yazınsal metne saygıyı el üstünde tutan Eco'nun yazdığı her şeyi okumak isterim. Bunun olmayacağını bilsem de, okuduklarımla edebiyatın ne denli büyük bir dünyası olduğunu en çok ondan öğrendiğimi biliyorum.

Moby Dick'ten alınacak hakiki dersin, balinanın ne-reye isterse oraya gideceği olduğunu söylüyor Eco. Ya-

zinsal metnin kurgusu kendi yatağını bulduğu zaman yazarın yapması gereken, kendinden soyunup aynı yatağa girmektir. Suyun akışını değiştirmeye kalkmak sonunda kuraklığa neden olabilir.

Umberto Eco'nun roman yazma deneyiminden öğrenecek çok şey var. Yazıyorsam, Eco'nun romanlarını nasıl tasarlayıp yazdığını cömertçe anlattığı kitaplarını başucuma almalıyım. Bir romana nasıl başladığını ve sürdürdüğünü anlatmaya şu sözlerle başlıyor Eco:

"Kural yok ya da bir sürü değişken ve esnek kural var ve ilham magması yok. Ama bir çeşit başlangıç fikri olduğu ve yavaş yavaş gelişen bir sürecin çok net aşamaları olduğu doğru."

Yaratıcı yazar, vazgeçilmez bir fikri yakaladığı zaman, onun imgesini önce zihninde sonra gözlerinin önünde canlandırmaya çalışır, böylece bir dizi imge birbirine bağlanır ve romanın yaratım süreci zihin içinde yazılmaya başlar. Bir romanı ara vermeden yazmak demek de her gün yazmak değil, sürekli onu düşündürmektir.

Eco kütüphanede öldürülen bir rahip imgesiyle karşılaştıktan sonra, "Bir rahip zehirlemek istiyordum" notunu düşüğünü ve bu imgenin çevresinde başka öyküler de oluşturma isteğinin *Gülün Adı*'nı yazmaya neden olduğunu anlatıyor. Fikirlerin en çok kitaplardan geldiğini Eco'nun bu örneği de gösteriyor. Bu arada Paris'te gördüğü bir sarkaç onu çok etkilemiştir. Aradan geçen onca yıl sonra bile unutmadığı sarkaç imgesinden sonra bir partizanın cenazesinde trompet çalan kendi imgesi, düş gücünün iki ucuna yerleşmiş ve bunu unutamamış.

"Tek bir sorun vardı," diye anlatıyor. "Sarkaçtan trompete nasıl varılacaktı?"

Nasıl olsa karşılığını bulacaktı bu soru, gelgelelim bunun yanıtı sekiz yılını aldı ve *Foucault Sarkacı*'nı yazdı.

Sonra *Önceki Günün Adası*. Doğa hakkında yazabi-

lirdi sözgelimi. Yazmakla bitmez doğa ve insanın iç dünyasından çıkıp doğaya dönmek, doğayı anlatmak her zaman önemli. Üstelik yalnızca insanı anlatmak için değil de tersine, insanı nasıl anlatıyorsak öyle, aynı değeri vererek anlatılmalı doğa ve bu bizim edebiyatımızda eksik kalmıştır. Yaşar Kemal her zaman ayrıksı bir örnek, benzeri dünyada da az. Kendini sayısız ayrıntısıyla cömertçe sunan doğayı anlatmak için önümüzde pek çok fırsat durur. Denizin bu kıyısından bakıldığı zaman (Sinan'ın durduğu yer) görünen karşı kıyının ulaşılabilir oluşuyla ulaşılabilir oluşu bambaşka iki romanın konusu olabilir. Onun içinde insanın yalnızlığı, doğayı anlamayan insanlar karşısındaki çaresizliği, dağlara, ağaçlara sırtını vererek bile alt edilemeyebilir. *Belki Sonra Başka Şeyler de Konuşuruz*'un Sinan'ı da aslında doğanın kucağına kaçmıştı ama içini kemiren kötücül ruhlara yenildi. Romanın sonunun kötümser oluşu eleştiri konusu olmuştu ama insan bu: Zaferlerini yazmak için yenilgisini de yazmak gerekir. Üstelik ben hayata karşı iyimser bir insan da değilim. Artık değilim.

Romanın yayımlanmasından sonraki en tuhaf eleştiri de bir söyleşide söylediğim söze gelmişti: "Okumak istediğim romanı yazdım," demiştim. Okurdan değil de birkaç yazardan, *adama bak...* gibi küçümseyici sözler gelmişti. (Bu tür kişisel karalamalar nedense hep bizden sonraki kuşaktan geliyor.) Asıl nedenin bu sözüm değil de başka husumetler olduğunu biliyorum. Yoksa akıllı başında her yazarın edeceği sözdür bu: Okumak istemediği romanı yazar mı romancı, niteliğe gönül indirir mi? Bu ülkenin yazarlarının sokaktaki insanlardan farklı olmadığını hep söylerim. Üstelik o söz bana da ait değildi. Benden önce, o sözde eleştirileri yapanların tapınacağı büyük yazarlardan geliyor o söz, Ursula K. Le Guin'den sözgelimi ya da Garcia Márquez'e, Philip Roth'a, Hein-

rich Böll'e, José Saramago'ya, Jonathan Franzen'e sorsak mı, okumak istemedikleri romanlar yazmaya gönül indirirler mi? Demek kötülüğün yeni yazarlara da işlediği bir toplum bu.

Sonra yazmak istediğiniz romanın dünyasını tasarlamak, dolayısıyla sınırlarını belirlemek, anlatılması gerek-meyenleri romanın başının ve sonunun dışında bırakıp hikâyeyi kurmak ve olay örgüsünü kurgulamak, kısacası bir dizi anlatım sorununa doğru çözümler bulmak. El-bette çetin işler bunlar. Kendi deneyimlerimizin yanın-da, Umberto Eco gibi, bunları yıllarca düşünerek tasarla-yan yazarların deneyiminden daha öğretici şey yoktur.

Denizin kıyısında ıssız bahçelerin, kadim ağaçların ortasındaki bir evde kendine yeni bir hayat kurmayı ta-sarlayan bir kahramanınız var, arkasında görkemli kaya-larını sipsivri gösteren dağlar, önünde deniz ve hemen uzanılabilecek kadar yakın görünen ama ulaşamayan bir Ada. Yaşadıkları onu çetin bir yalnızlığın içine savur-muştur. *Belki Sonra Başka Şeyler de Konuşuruz*'un Si-nan'ının doğayla ilişkisini iyi yazabilmek için yirmi beş yıl gittiğim tepelerde, zeytin ağaçlarının ve çalıların orta-sındaki ıssız kayalara oturup uzaktaki denize, denizin öteki yakasındaki Ada'ya bakarak yazdığım bölümler oldu, iyi de oldu. Elimde tuttuğum dünyanın farkınday-dım. Verimli biçimde yazmaya başlamak için gerekli za-manı bulmaktan başka neye gerek kalır.

Kısaca Kafka

Roland Barthes, "Bugün bu soruya verilen kesin bir yanıt var," diyor. "Kısaca, Kafka."

Bu kısacık sözü kendi kendime yineleyip duruyorum: *Kısaca, Kafka*. Sonra, "Bu çok ciddi bir söz," diyorum.

“Yirmi yıldır Kafkacılık, Camus’den Ionesco’ya kadar birbirine en karşıt yazınları besliyor,” diyor Barthes, 1960’ta.

Kafka üstüne düşünmek, onun yazdıklarını modernizmin edebiyatı topyekûn değiştirme kaygıları içinde değerlendirmek...

Kafka yetinmemişti, yaratıcı yazıyı bulutlara çıkaracak yepyeni bir anlatı biçimi arıyordu. Sonunda bütün anlayışlar için bir çekim merkezi oluşu, Kafka’yı 20. yüzyılın en önemli dönüştürücüsü, yepyeni bir dünya tasavvuru yaratıcısı yapmış mıdır? O hâlâ tartışıyor ve herkes de kendi tartışıyla geliyor oraya.

İlkgençlik yıllarımızdaki biraz kalın kafalı edebiyat anlayışımız Kafka’yı aklına getirmede. Lukács da etkilemiş midir beni? Etkilememesi düşünülebilir mi? Nicelemini konuşup dururduk ama Kafka’yı konuşmadık. Konuşsaydık ve ite kaka tartışsaydık ne değişirdi? Edebiyat üstüne düşünmek, en önemli derdimiz olan gelecek tasarılarımızın içini doldurmak, insanın hayat ve edebiyat içindeki varoluş biçimlerini anlayabilmekle iç içe geçmiş olurdu. Oysa aynı yıllarda 50 Kuşağı öykücülerinin çevresinde Kafka bir fenomen olarak dolanıyordu. Demek onlara da uzak durmuşuz, bir süre, çok geçmeden onlarla buluşmayı başardık.

Kafka derin düşüncenin içinden çıkarmıştı Gregor Samsa’yı. Yeni bir dünya tasarımıydı *Dönüşüm*, dünyanın halinin ne olduğunu ve büyük bir yaratıcının gözünden nasıl görüldüğünü anlatır.

Edebiyat bunu yapmıyorsa nedir ki? Anlatıcıların esiri hikâyeler anlatmayı marifet gibi gösterenler, büyük okur kalabalıklarınca okununca yazdıklarının onay gördüğünü sanıyor. Neyse ki niçin yazıldığı sorusunu öteleyen Barthes’tan sonra, 1980’lerin başında bizim edebiyatımızda da nasıl yazıldığı sorusunu kavrama çabası daha ciddiye alınmaya başladı.

“Kafka’nın (yazmak isteyen herkese) verdiği yanıt şudur: Yazın’ın varlığı tekniğinden başka şey değildir.”

Bir zamanlar kuşkuyla karşılanabilecek bu bakış açısının anlamı bugün biliniyor. Yazınsal metnin tekniği, ona yazınsal niteliğini veren bütün biçime ilişkin öğelerden oluşur. Dil başta, dile su vermeden yazınsallıktan söz edilemez. Zamanla paslanması, değersizleşmesi kaçınılmaz olan işlevsel metinlerin yanında, zaman içinde yeniden ve yeniden okunan yazınsal metinler bunu anlamlarından olduğu kadar, o anlamları dile getirme biçimlerinden alır. Saltık anlam bir süre sonra yerini başkasına bırakır, oysa onun bambaşka biçimlerde okunmasını sağlayan biçimi ömrünü uzatır.

Barthes, *anıştırma* diyor, edebiyatın apaçıklıktan çözümlmesi gereken karanlığa gidişini böyle anlatabiliriz. Bir anlam, sanki yalnızca kendisiymiş gibi görünürken başka bir anlama daha gönderir. Yazınsal metnin anlamı ya da anlamları nelerdir: Onları vermek için yazılır metin ve yazarın hüneri onların metnin neresinde nasıl verileceğini belirler.

“Demek ki yazar,” diyor Barthes, “dil üzerinde hareket eder; yazar kendi sözünü (esinli de olsa) işler ve işlevsel olarak bu çalışmaya kaptırır kendisini. Yazarın etkinliğinde iki tür kural vardır: Teknik kurallar (kompozisyon, tür, yazı kuralları) ve zanaat kuralları (emek, sabır, düzeltme ve kusursuzlaştırma).”

Yazar ne yazacağını düşünür başlangıçta, bu onun işaret fişeğidir, sonra onu bütün yapımbiçimlerinin içinde yok eder, yani yadsır ve yadsıdıkça onu daha etkili biçimde dışavurma biçimlerini keşfeder. Bu iki düzeyde birden sıkı çalışmadan ortaya çıkarılan öyküler ve romanlarla doldu ortalık. Yazılana verilen ciddi emek, 1990’lardan 2000’lerin başlarına kadar iyi kötü vardı elbette ama neden sonra kaybolmaya yüz tuttu. Edebiyata

verilen değerin en çok yere düşürüldüğü dönemin içindeyiz. Geçenlerde bir söyleşide de, “Edebiyatı yüce bir değer olarak gören son kuşağız,” demiştim. Bu düşünce-me katılmayanların çoğunlukta olduğunu da biliyorum ama ne yapabilirim.

Barthes da, “Yazar dünyanın niçin’ini kesin olarak nasıl yazmalı’nın içinde eriten kişidir,” diyor.

Roland Barthes’ın ömrü yaratıcı yazınsal yazının değerini göstermekle geçti. Ondan öğrendiklerimden sonra, son on beş yılımı kurmaca metnin anlatım sorunlarını anlayıp anlatmakla geçirdim ki, bu konularda tek bir yazının bile yazılmadığı edebiyat dünyamız içinde yürüttüğüm bu çabanın kendimle barışıklığımı daha da pekiştirdiğini görüyorum. Bir de Barthes’ın şu sözünü yazıp başucumuza ilâştirelim mi: “Günümüzde yazın dünyaya sorular yöneltme işine indirgenmiştir, oysa yabancılaşan dünya yanıtlara gereksinim duymaktadır.”

Bugün böyle bir indirgmeden söz etmeye gerek yok belki ama belleğimizde kalmalı. Giderek dünyayı yadsıdıkça büyür edebiyatın anlamı ve o dünyadan bir şey beklemediği için, onun açıklamalarını beklemek yerine, ona karşılıklar verir ki niteliği yükselsin. Kimin? Her iki yakanın.

Büyük Romanlar

Romanın ölüp ölmediği üstüne yapılan bütün tartışmalar hep anlamsız oldu. Sonunda her yıl daha çok yayımlanan ve en çok tartışılan tür olan roman, bu uç uç düşünceleri her zaman anlamsızlaştırıyor. Hem sonra, dert etmeye de değmez: Roman ölmez. Okurun şehvetine kapılacağı boşınanlar popüler kültür hayranlarının

işine gelir gelmesine ama sonları koca bir hiç, yüzde doksanı sudan mürekkep tadı verir.

Bunun yerine, bugün yazılan romanların niteliğini tartışmak, edebiyatın soyağacının en güzel yapraklı dallarını seçip yüksek dallara sıçrayan yaratıcıları keşfetmek daha anlamlı. Ağırkanlı bir yazar olan Sherwood Anderson'un izini süren Amerikalıları merak etmiyorsan, hiç değilse Hemingway'dan uçveren yazarları, Salinger'ı, sonra daha yenilerini bulup okumadan, nasıl olacak ki.

Bu arada geçmişte yazılmış ve bugün hâlâ tutkuyla okunan romanların artık yazılmadığından söz açanlar varsa, onları kendi hallerine bırakmak gerekir. Çevremizdeki pek çok okur, 19. yüzyılın büyük gerçekçilik döneminin romanlarının artık yazılmadığına hayıflanıyor. Ne *Karamazov Kardeşler* gibi romanlar yazılıyor ne *Savaş ve Barış* gibi, Balzac, Stendhal, Dickens gibi yazarlar da yok, Joseph Conrad ya da Thomas Mann gibi yazarlar da, Anna Karenina, Raskolnikov gibi roman kahramanları da. Oysa onlar bulundukları yerden bir yere gitmiyor, herkes dilediği zaman okuyabilir. Onların pek çoğunun da Musil ya da Gombrowich okumadıklarını düşünmeden konuşan okuryazara susmasını söylemek boşuna. Düşünün, Dostoyevski ve Stendhal de Virginia Woolf ile Faulkner'ı hiç okumadı. Bunu düşünmek bile gözlerimi karartıyor. Sonra gözlerimi açıyorum ve: biz onların tümünü okuduk, adeta Tanrı kadar güçlü, Hegel kadar bilgiliyiz. Şimdiki yazarlar da kendi zamanlarının büyük romanlarını yazamayacaksa niçin yaşıyoruz ki.

Önüne düşen gölgenin ucuna mı bakıyorsun, orada silik bir tortu var. Birkaç iyi yazar da duruyor, çakalların arasından onları kim çekip çıkaracak, elbette zor. Bu kör zanaatkâr cennetinden çıkmak istiyorum ama açtığım kapıların önünde hiç görmek istemeyeceğim bir sürü korkuluk.

Benim 126 Kitabım-1

Öykü-Roman

Öykü

Virginia Woolf, *Pazartesi ya da Salı*
Katherine Mansfield, *Bahçe Partisi*
Ernest Hemingway, *Bütün Öyküleri*
G.G. Márquez, *İyi Kalpli Eréndira*
J.D. Salinger, *Dokuz Öykü*
Raymond Carver, *Katedral*
John Cheever, *Yüzücü*
Philip Roth, *Hoşça Kal, Columbus!*
William Trevor, *Yağmurdan Sonra*
Rachel Seiffert, *Günün Sonu Yok*
Ralf Rothmann, *Deniz Kenarında Geyikler*
Roald Dahl, *Öptüm Seni*
Caries Davies, *Kuytu*
Claire Keegan, *Mavi Tarlalardan Yürü*
Claire Vaye Watkins, *Nevada*
David Constantine, *Başka Bir Ülkede*
David Vann, *Bir İntihar Efsanesi*
Grace Paley, *İnsana Hiç Rahat Yok Kendinden*
Horacio Quiroga, *Aşk, Delilik ve Ölüm Öyküleri*
Judith Hermann, *Yaz Evi, Daha Sonra*
Julio Cortázar, *Mırıldandığım Öyküler*
Maile Meloy, *Tek İstedğim Her İkisi Birden*
Mirsolav Penkov, *Batının Doğusu*
Sait Faik Abasıyanık, *Alemdağ'da Var Bir Yılan*
Vüs'at O. Bener, *Dost-Yaşamasız*
Oğuz Atay, *Korkuyu Beklerken*
Onat Kutlar, *İshak*
Ferit Edgü, *Doğu Öyküleri*
Cemil Kavukçu, *Uzak Noktalara Doğru*

Roman

Heinrich Böll, *Ve O Hiçbir Şey Demedi*

Marguerite Yourcenar, *Zenon*

Juan Rulfo, *Pedro Paramo*

Jorge Semprún, *Büyük Yolculuk*

Jorge Semprún, *Neçayev Dönüyor*

José Saramago, *Körlük*

W.G. Sebald, *Satürn'ün Halkaları*

Aharon Appelfeld, *Ruhun Kuytusunda*

Alejandro Zambra, *Eve Dönmenin Yolları*

Alejandro Zambra, *Ağaçların Özel Hayatı*

Andrés Barba, *Işıklar Ülkesi*

Anne Michaels, *Bölük Pörçük Yaşamlar*

Daniel Kehlmann, *Dünyanın Ölçümü*

David Vann, *Keçi Dağı*

Enrique Vila-Matas, *Montano Hastalığı*

Gerbrand Bakker, *Dolambaç*

Gerbrand Bakker, *Yukarıda Ses Yok*

Haruki Murakami, *Uyku*

Jonathan Franzen, *Özgürlük*

Kazuo Ishiguro, *Günden Kalanlar*

M. Vasquez Montalban, *Merkez Komitesinde Cinayet*

Mario Bellatin, *Güzellik Salonu*

Mario Vargas Llosa, *Kent ve Köpekler*

Miguel Otero Silva, *Ve Gözyaşlarınızı Tutun*

Munoz Molina, *Güzel Karanlık*

Per Petterson, *At Çalmaya Gidiyoruz*

Roberto Bolaño, *Uzak Yıldız*

Thomas Bernhard, *Odun Kesmek*

Valeria Luiselli, *Kalabalıkta Yüzler*

Yaşar Kemal, *Demirciler Çarşısı Cinayeti*

Yusuf Atılgan, *Anayurt Oteli*

Ferit Edgü, *O/Hakkârî'de Bir Mevsim*

Latife Tekin, *Ormanda Ölüm Yokmuş*

Ayhan Geçgin, *Son Adım*

Avrupa romanı, özellikle kapitalizmin dünyayı yerinden uğrattığı zamanları anlamaya ve bu muazzam değişimin getirdiği yeni toplumsal ilişkileri ve insanı yazmaya koyulunca, önemli sorunları odak noktasına alan bir birikim oluşturmaya başladı. Ürünlerini iki yüz yıldır okuyoruz. Dickens kapitalizmin çok geçmeden yol açtığı çürümeye ve yoksulluğa karşı insanın ahlaki direncini öne çıkardı. Stendhal dönemin köktenci anlayışını keşfettiği için politik özü olan unutulmaz romanlar yazdı. Balzac, Dickens ya da Gogol, içinde yazdıkları toplumu çözümleme yetisi elbette yüksek yazarlardı.

Önemli hayatları ve sorunları temsil edebilen romanlar ve roman kişileri okurun aradıklarının pek çoğunu bulabilmesine de olanak verdi. Böylece romanlar ile okurlar arasında benzersiz özdeşlikler kuruldu. Dön dölaş onlara git, soyağacının dallarındaki eksikleri tamamla, sonra yukarı tırmanmaya başla, ormanın içinde aradığın ağaçları bulmadan çıkış yok.

İlkgençlik yıllarımda klasikleri okumaya daha meraklıydım. Neler alıp alıp biriktirmişim neler. O zaman aldığımız kitabı rafa kaldırmak da yoktu, alınca okunurdu. Bugün dünya edebiyatında öyle büyük bir zenginlik var ve günümüz yazarları arasında öyle pırıltılı yaratıcılar var ki, bir Dickens, Turgenyev, Tolstoy romanını bile okuma zamanı kolay gelmiyor. Belki anlatım sorunlarının inceliklerine kafayı taktığım için, anlatıcı bulutların üstüne çıkıp her şeyi bilerek anlatıyorsa, artık o romanı okumam olanaksızlaşıyor. Görev olarak okumak başka ama kendim için klasiklere öncelik veremiyorum. Bizimkilere gelince de aynı, bir yazımda, bugünün gençlerinin Halide Edib Adıvar ya da Yakup Kadri'nin romanlarını okuyamayacağını, çünkü apayrı bir dünyada olduklarını –ve eskidiklerini– yazmıştım da, iki okur hadimi bildirmişti, sen kim oluyorsun da bu büyük yazar-

ların okunamayacağını söylüyorsun gibi sözler ederek. İnadına gene söylüyorum: Bugünün gençleri Türk edebiyatının klasikleri olarak bilinen o romanları severek okuyamaz. Görev verilmedikçe ben de artık okumam.

Büyük Romanlar Değişti

Ne ki hayat aynı yerde durmuyor. Kapitalizmin yükseliş döneminin yol açtığı modernleşme, bilimsel ve teknolojik ilerlemelerle yirminci yüzyıla evrilirken hayatı topyekûn değiştiriyordu. Edebiyat bütün değişimlere olduğu gibi buna da karşılıklarını adeta bir refleks olarak verdi. Bu kez gitgide büyüüp karmaşıklaşan hayatı temsil edebilecek tipiklikler görmesi olanaksızlaşmışsa da, artık yazarın önünde karmaşıklaşmış, iç dünyası zenginleşmiş bireyler vardı. Bireyin içinden geçerek hayatı görme biçimleri yeniden yaratma biçimlerini ve roman sanatının olanaklarını değiştiren, önceki yüzyılın büyük romanlarına hiç benzemeyen romanlar yazılmasına neden oldu.

James Joyce'un *Ulysses* romanı büyük bir şaşkınlığa yol açtı, *Ulysses*, geçen yüzyılın gerçekçiliğinin büyük romanlarına benzemediği gibi, kahramanı Stephen Dedalus da Dickens'ın, Tolstoy'un, Dostoyevski'nin kişilerine benzemiyordu. Stephen Dedalus'u alıp geçen yüzyılın büyük romanlarından birinin içine koymak saçma bir düşünceyse eğer, hemen öncekinin üstüne yıkılan bu romanları ötekilerle karşılaştırmak da saçma olmalı.

Ulysses dün olduğu gibi bugün de zor okunuyor. Öte yandan dünya edebiyatında bir benzeri daha olmayan az sayıdaki örnekten biri olan *Ulysses*'in önemi, herhalde büyük bir hayatı tutkuyla ya da gıptayla okumamızı sağlamasında değil. *Ulysses*, birden çok ve alışılmamış teknikle yazıldığı ve bilinmeyen bir roman dili kul-

landığı için, sonra gelen roman anlayışının içinden geçtiği romanlardan biri olarak dünya edebiyatının büyük romanları arasında yerini aldı.

James Joyce

Joyce'a tapmıyorum. Kendisini bir arkadaş olarak çok seviyorum ve teknik olarak kimsenin ondan daha iyi yazabileceğine inanmıyorum.

Ernest Hemingway

Modernizmin özellikle yirminci yüzyılın başındaki bu büyük dönüşümü, çoğu kez küçük hayatları anlatan büyük romanlar çağı olarak da okunabilir. Özellikle romanın kurmaca gerçekliğini gerçek dünyanın önüne geçiren yazarlar, sıradan hayatların içinden adeta bin yıl boyunca okunacaklarını düşündüren romanlar yazdı. Virginia Woolf, *Mrs. Dalloway* ve *Dalgalar*'ı ya da William Faulkner *Ses ve Öfke* ve *Döşegimde Ölüirken*'i büyük romanlar yazmak için yazmadı yazmasına ama bu iki büyük yaratıcı da yazdıkları romanlarla roman sanatında büyük bir dönüşümün içinde bulunduklarını biliyordu, düşünen yazarlardı.

Kafka edebiyatı yepyeni bir dönüşüme uğratan romanlar yazdığını bilmiyordu, seziyordu ama bilmiyordu ve *Dönüşüm* romanı dünya edebiyatını Avrupa'dan Latin Amerika'ya büyük bir altüst oluştı uğrattı. Küçük bir roman olan *Dönüşüm* ya da *Dava* ve *Şato*, yirminci yüzyılın büyük romanları oluşlarını, hem Avrupa'nın karabasanı üstüne bilicilikle yazılmalarından hem de yeni bir bakış açısı ve anlatım biçimi getirmelerinden alıyor.

Proust da *Kayıp Zamanın İzinde*'de, durağan olanı uzun ve bitimsiz bir atlayış gibi yazdığı için kendine özgü

bir dünya yarattı. Meraklı okurları dışında, yaygın biçimde okunuyor mu, bilmiyorum. Doğrusu ben zor okuyorum Proust'u ve daha tamamlamadım ama onun neleri nasıl yazdığıyla ilgili anladıklarım benim için yeterli. Oysa insanı tutunduğu hayatı içinde anlamaya ve bütün ayrıntılarıyla göstermeye çalışan tutkusuyla bir büyük romanın yaratıcısı Proust. Buraya kadar bilinenleri yineliyor gibi olduysam, sözgelimi Nabokov'u düşünebiliriz. Kendisinden başka kimseleri pek beğenmeyen Nabokov'un *Lolita*'sı ya da *Solgun Ateş*'i büyük roman sayılır mı, yoksa onun romanlarının büyüklüğü daha onaylanmadı mı? Gerçi Nabokov'u Şavkar'a sormak gerekir, o bilir. Yüzyılın çağdaş klasikleri arasında akla ilk gelen romanlardan olan *Yüzyıllık Yalnızlık* sonuncu büyük roman mı acaba? Sanmıyorum ama söz Garcia Márquez'e geldiğine göre, Yaşar Kemal'in *Demirciler Çarşısı Cinayeti*'ni de ekleyelim mi bu soruların sonuna?

Bunları söylemek için iyi yazar değil iyi okur olmak gerekir. Ben de yazarlığımdan çok okurluğumla anılmak isterim. Memet Fuat ve Cevat Çapan'la Adam Yayınları'nda birlikte çalıştığımız günlerde, onların bir şiir okudukları zaman o şiirin nasıl olduğunu bir çırpıda çözümleme becerilerine gıpta ederdim. Ayrıca Cevat Ağbi önüne aldığı İngilizce bir şiirin şahane bir çevirisini bir çırpıda yapardı. O günlerden bu yana otuz yıl geçti. Ben de bugün bir öyküyü ya da romanı okuduğum anda yaptığım çözümlemeye ve onun nasıl olduğuyla ilgili hemen ulaştığım yargılara güveniyorum. Böyle bir okur olmak beni mutlu etmeye yeter.

Julio Cortázar'ın Latin Amerika edebiyatının büyümlü gerçekçilik akımının hem içinden çıkıp hem de onun ötesine geçen modernist anlayışının en çarpıcı ürünü olan *Seksek* romanı da aklımdan çıkmaz. *Seksek*, gerçekliğin içinden çıkamama hali gibi bir kısacık başlıkla ta-

nımlanabilir. Bu arada gerek içeriği gerek üstünde çok durulmuş sıra dışı biçimiyle zamanımızın –kült demeyelim– büyük romanları arasında bence.

Roman, günümüzün dünyası on dokuzuncu yüzyıldan ne kadar farklıysa o kadar farklı yazılabilir, hem anlaşılır hem de kaçınılmaz bir değişim bu. Kaldı ki roman bütün ülkelerde gene en çok yazılan, en çok yayımlanan ve okunan tür olma özelliğini hep koruyor. Piyasanın dışına çıkınca, meraklı okurların ve nitelikli edebiyat tutkunlarının keşfedebileceği, bizim sıklıkla göremediğimiz, anlatılanı da, anlatım biçimlerini de örnek alabileceğimiz yeni yazarlar elbette var.

Per Petterson'un Türkçede yayımlanan üç romanını okudum. *At Çalmaya Gidiyoruz*, Norveç ormanlarında bir grup insanın belki herkesin ilgisini çekmeyecek hayatına ilişkin, çok etkileyici bir anlatım dili ve yazarın ustalığından çıkan ayrıntılar üstüne kurulmuş, önemli bir roman. Son on yılda yaptığım en önemli keşiflerden biri. Okuma deneyimimi böyle romanlara borçluyum. Bir romanı büyük yapan özelliklere bakarak da *At Çalmaya Gidiyoruz*'un günümüzün büyük romanlarından olduğunu düşünüyorum.

Ralf Rothmann'ın *Genç Işık*, Aharon Appelfeld'in *Ruhun Kuytusunda*, David Vann'ın *Caribou Adası* ama çok daha müthiş bir roman olan *Keçi Dağı* da son yazar kuşağının içinden çıkmış büyük romanlar. Alejandro Zambra da –bilenler bilir– hayran olduklarımdan. Onun bütün yazdıklarını olağandışı bir pırıltı olarak görüyorum ve önüme gelen herkese okutmaya çalışıyorum. Notos Kitap'ın onu Latin Amerika dışında en erken keşfeden yayınevlerinden olma gururunu elbette taşıyoruz.

Bu arada Ralf Rothmann'ın *Deniz Kenarında Geyikler*, David Constantine'in *Başka Bir Ülkede* ve Midland Otel'i'nde Çay ya da David Vann'ın *Bir İntihar Efsanesi*

kitaplarında, anlatım dilleri, anlattıkları hikâyelerin benzersizliği ve insanın evrensel değerleriyle ilgili öylesine etkili ve etkileyici öyküler var ki, bu yazarları hemen şimdi yaşadığımız zamanların büyük yazarları olarak görmemek için nedenler olmadığını düşünüyorum.

Orhan Pamuk, yazarın büyük olması için okurun da büyük olması gerektiğini söylüyor. Çok güzel söz. Sanırım okuma biçimimi hep böyle bir bakış açısına uydurduğum için büyük yazarlarım arasında belki pek çoklarının okumadığı, hatta işitmediği yazarlar da var. Asıl olan büyük okur olmaktan da önce, okuma biçimimizin büyük bir yazınsal dünyayla iç içe geçmiş olması.

Bir de şu var, Alberto Manguel aktarıyordu: G.K. Chesterton denemelerinden birinde, "Her sıradan kitabın içinde bir yere, gerçekte bütün geri kalanının onlar için yazıldığı beş ya da altı kelime gömülmüştür," diyor.

Sanki bu sözü kelime yerine cümleyi kullanarak değiştirmek daha anlamlı olacak. Üstelik öyle okurlar var ki, onlar da bir kitabı bazen içindeki o beş ya da altı cümle için okurlar.

Nokta

Hiçbir demir ok yüreği, doğru yere konmuş bir nokta kadar derinden delip geçemez.

İzak Babel, "Guy de Maupassant" öyküsü

Virgül

Virgüllere milletvekillerine duyduğumdan çok daha fazla saygı duyuyorum. Virgüllerin önemli olmadığını söyleyen insanlar terapiden veya kendini ifade etmek-

ten ya da diğ er iyi Şeylerden bahsediyor olabilirler ama yazmaktan bahsetmiyorlar.

Ursula K. Le Guin

Yazmak, Yazamamak

Yazarların hayatlarını yazdıklarından çok merak edenlerin yanından sessizce uzaklaşarak kendinizi olası zararlı etkenlerden koruyabilirsiniz. Hep böyle düşündüm düşünmesine ama Geoff Dyer'ın Lawrence için yazdığı *Bir Hışımla*, öteden beri düşündüğüm bir kitap için yaptđđım tasarının çerçevesini netleştirdi. Dyer, Lawrence'ın fotoğraflarından başlamış, onlara bakarak kendindeki Lawrence imgesini ayrıntılarıyla kurgulamış. Ondan sonra yazarın hayatına girmek için  ıktđđı yolculuğun hikâyesini yazmış. Ki fotoğraflar, hakkında yazdığımız yazarla birlikte bir süre birlikte yaşama olanağı verir bize.

Siyah beyaz fotoğraflar yanıltır mı acaba? Belki de yazarın kişiliğinin yalın haline yaklaştırır. Lawrence kızıl sakallıydı ama Dyer'ın baktđđı fotoğraflar siyah beyaz.

“Lawrence'ın asıl görünüşü hakkında belirsizlik, yazar Lawrence'ın görüntüsel imgesiyle dengeleniyordu,” diyor o da.

Kızıl sakallı olduğu bilinir bilinmesine ama gerçeğe uygun yapılmış portrelerindeki kızıl sakallı Lawrence imgesinin de bu kez çok daha inandırıcı görünen siyah beyaz fotoğraflardaki haliyle çeliştiği sık sık d ş n lm ş. Hangisi asıl Lawrence? Yazarın değil yazdıklarının meraklısıysanız sizdeki imgesi neyse o olmalı.

Üstelik Lawrence kendisini yansıtmadığı için fotoğraflarından nefret edermiş. Bugün sanırım yazarlar için böyle bir sorun yok. Görüntüsünün alınmasına izin ver-

meyen ayrıksı örnekler dışında, yazarlar renkli fotoğraflarıyla göz önünde ve hep orada bulunmak istiyor.

*Bir Hışım*la'da Lawrence'ın İtalya'daki izini sürerken Geoff Dyer'in da düşünme biçiminin izinden gidiyoruz. Garda Gölü'nün batı kıyısına giden yollar daha yokken Lawrence limon kokulu kırların göle kavuştuğu yerdeki hardal renkli o evde yedi ay kadar kalmış. (Bu satırları yazdığım masamın yanındaki pencereden gördüğüm nar bahçesinin sonunda hardal renkli bir ev var.) Frieda'yla birlikte. Dyer, Lawrence'ın masasının ve kanepesinin bugün hâlâ orada olduğunu yazıyor.

Hayatın hiçbir alanına kayıtsız kalmayan Lawrence savaşın yaklaştıkça kararttığı alacakaranlığın içinde yazmayı bırakmamış. Onun bir gelecek arayışı içinde yazdığı söylenir. Ben de geleceğin ahlakını sezdirdiğini söyleyim. Zaman kötüydü ama insanlar bozulmamıştı.

Her yere açık bir ufkun üstünde yürürken Lawrence'ın yüreğindeki ülke gene de Eastwood'du, Walker Sokağı, Underwood korusu, tam oradaki dereyi geçtikten sonra tırmanılan tepeler, terk edilmiş otlaklar ve Annesley'di. İnsanın yüreğindeki yurdu hem yaşayıp hem yazdığı yerden başka neresi olabilir? Savaşın ve kasapların kanla ıslattığı toprakları herkesle birlikte paylaşmaya zorlanmak, Lawrence'ın asıl büyük kıyımları görmediği geçen yüzyılın başlarında bugünkü kadar katlanılmaz değildi.

"Camus Çezayir'de yaşamamış olsaydı Cezayir'e gitmeyecektim," diyor Dyer.

Duyarlığı derin bir söz. Bunu her zaman yapmak kolay değil, Yoknapatawpha'ya nasıl gideceksin, Macondo'ya, Çukurova'ya...

Huxley, Lawrence'ın dikkate değer hünerlerinden birini, "Hiçbir şey yapmamayı beceriyordu. Sadece öyle oturup gayet mutlu olabilirdi," diye anlatıyor.

Dyer bunun kendisine göre olmadığını belirtiyor. Ben de öyle oturup saatler geçirdiğim bir günü hatırlamıyorum. Değil mi ki o sırada yaptığınız ve alışkanlığa dönüştürdüğünüz davranış mutlu ediyor sizi, daha ne.

Dyer'ın sık sık adını andığı Anka Kuşu'nu *Anka* adıyla Türkçede yayımlandığında okumuştum, iyi ki hemen okumuşum, Adam Yayınları, hem de Akşit Göktürk çevirisiyle yayımlamıştı. Şimdi belleğimde dolandırıyorum da, Lawrence'ın roman üstüne düşüncelerinin kendisinden sonra gelen modernistlerinkine yakınlığı ilgi çekici ve *Anka*'ya hem ara sıra göz atarım hem de çevremdekilere okumalarını öneririm.

Sanırım kendi yazarlarımdan birisi için, gerçek hayatının içinden geçip romanlarının ve öykülerinin çözümlemesini, arada kalan zorunlu boşlukların dolgusunu yapmayı da kendime bırakarak yazmaya karar verdim. Lawrence'ın önemini yeniden ve yeniden okudukça daha iyi anlıyorum. O bende hep *cin gibi bir adam* imgesi olarak yer etmiştir. Meğer yazdığı öyküler de dönemin önde gelen öykücülerinin pek çoğundan daha yaratıcı ve sağlamış. Notos Kitap'ta *Adaları Seven Adam* adıyla yayımladığımız kitapta yer alan "Sallanan At Birincisi" adlı öyküsü mutlaka okunmalı.

Dayanmak İçin Okumak

Yazmaya ne zaman başladığımı hatırlamıyorum. İlk ciddi edebiyat yazımı biliyorum, Işıl Özgentürk'ün *Yokuşu Tırmanır Hayat*'taki öyküleri üstüne küçük bir kitap tanıtım yazısıydı, 1981'de *Yazko Edebiyat*'ta kısaltılarak yayımlandı ama yazmaya ondan çok önce başladım. 1974-1980 arasında politik dergilerde sayısız yazı yazmışımdır. Partinin sokaklarda dağıttığımız bildirile-

rini yazma işini de bir ara üstüme almıştım, zincirlerini kıran işçilerin demir yumruklarını vurarak burjuvaziye parçalayacaklarını anlatan bildiri paketlerini koltuklarımızın altına sıkıştırdıktan sonra sanayiye sızıp atölyelerin kapıları önünde işçilere dağıttığımız bildiriler, tam kırk yedi yıl önce, sonra da partinin ajitasyon dergilerinde yazdığım yazılar, ilk yazılarımdır. Elli yıl sonra da beni var eden bu geçmişimle yaşıyorum, yaptığı hiçbir şeyden pişman olmadan yaşayan bir adam olarak yazıyorum şimdi. Bugünü yaşamak içinse yalnızca okumam ve yazmam gerekiyor, buna zorunluyum da, bunu gitgide daha çok fark ediyorum. Altmış beş yaş, orta yaşlarındaki tedirginlik sürecinin duygusu bu mu. Şu anda gerçekten bilmiyorum. Elli yıl önce iyice parlatmak için sürekli bileylediğimiz sözcüklerin yanında tuhaf okumalarım vardı. Gorki ve Çernişevki yanında (ah o *Nasıl Yapmalı?*) *Varlık* ve *Türk Dili* dergilerinde Behçet Necatigil, Cahit Külebi ve Ceyhun Atuf Kansu'nun şiirlerini de seviyordum. Birbirini görmeyen iki dil arasında gidip gelen nasıl bir düşünme biçimiydi bu? Şimdi anlıyorum: Biri hayat, düpedüz gerçek hayat ya da ütopyamız, öbürü dil ve edebiyat içinde yaşanan, edebiyatın dışında yaşayıp edebiyatın içinde düşünüyordum, iyi ki öyle olmuş.

Bir edebiyat metnini, dili ile doğrusal hikâyesi arasında kalıp üçüncü boyutunu görmeden, yani o metnin karanlıkta gizlenen noktalarını aydınlatmaya çalışmadan okumak, okuru *dramatik* bir körlük içinde bırakır. John Berger bunun bir benzerinden çeviri konusunda, iki dil arasında kurulan geometride üçgenin üçüncü köşesini, yani özgün metin yazılmadan önceki sözcüklerin ardından neyin yattığını görmemek biçiminde söz ediyor.

Hoşbeş'te, "Konuşulan bir dil bir beden, canlı bir yaratıktır," diyor John Berger, "fizyonomisi sözel, iç organ-

larının işlevleri dilbilimseldir. Bu yaratığın yuvası, söze dökülmüş şeyler kadar söze dökülmemiş şeylerdir de.”

Demek yazdığımız ve okuduğumuz dil, canlı bir organizma olmaktan da çıkıp uçları açık bir dünya oluşturur. Söze dökülmemiş olanlar: Orada bir maden var. Bulunması için gizlenmiş, demek herkesi oyuna davet ediyor.

Bunca sözü hep olması gerekeni anlatmak için ediyoruz. Yaratıcı yazarın dilinin de iyi olması aranır, değil mi, iyi aile çocukları sıradan insanlar gibi değil de sanatçı gibi yaşamaya çalışırken çoğu kez unutsa da. Oysa John Berger gibi, kendisinin bir “orospu çocuğu” olduğunu bilerek yazarların sayısı pek az. İyi ki o var –hâlâ var– ve onun gibi, dil dediğimiz orospunun çocuğu olmakla övünen yazarları bugün çok arıyorum. Sözelimi Memet Fuat arada hiçbir sözcüğü iki kere kullanmamaya çalışarak denemeler yazardı, hiç “ve” kullanmadan yazdıklarının dışında. Şimdi dile böyle özen gösterildiği düşünülüyor mu?

Hoşbeş’te “Rosa’ya Armağan” yazısıyla karşılaşmak beni duygulandırdı. Rosa’ya yazılmış bir mektup bu, ilk- gençlik yıllarımda bulduğum günden beri sevgimin hiç eksilmediği Rosa Luxemburg. Margarethe von Trotta’nın *Rosa Luxemburg* filmini de iki kez izledim.

John Berger ona, Polonya’da doğduğu Zamosc kasabasında kendisinin de bir arkadaşının oturduğundan söz ediyor, “Lehçe konuşsam da kendimi en çok evimde hissettiğim Avrupa ülkesi belki de Polonya’dır,” da diyor. Eminim heyecanla, “Polonyalılar gücü, iktidarı hiç umursamaz,” diye ekliyor, “çünkü güç denen haltın akla gelebilecek her türüne maruz kalmışlardır.”

Rosa Luxemburg Bolşeviklerin en güçlü olduğu ve gözbebeği gibi korunması gereken anlarda bile, güç ve iktidar konularında ciddi eleştiriler yöneltiyor, uyarıyordu. Onun bu özgür duruşuna o günlerde duyduğum

hayranlık hiç eksilmedi. Onu Berlin’de bir arka sokakta kıştırıp parçalayarak öldüren katiller cesedini kanala atmış –o sırada çektiği acıları hayal etmek istemiyorum– ama o alçakların hatırlanmadığı bir yüz yıl sonra burada, aile içinde adını Rosa Luxemburg’dan alan ve her gün onu hatırlatan bir Rosa’mız var ve elbette başkalarının da başka Rosa’ları vardır. Ellerini yüzlerini kanla boyayan alçaklar bu topraklarda da dün de bugün de hep iş başında oldu.

Şimdi Rosa’yı, John Berger’ın sözün tam anlamıyla tadına doyumaz denemelerinde sevdiği arkadaşlarıyla ilgili anılarında okurken kendi arkadaşlarımı düşünüyorum: Gitgide azalsa da elli yıldır her gün arayıp soran ve başım sıkıştığında onları arayabileceğim arkadaşlarım var, Bülent var. Oysa yaptığım işlerin kazandırdığı arkadaşlarım yok. Herkesin önce insan olmak yerine başka bir şey olmayı seçtiği yerlerde –burada edebiyat dünyası da böyle– gerçek arkadaşlıklar yaşanmıyor. Yakınımda oldukları için kırk yıl boyunca hep kendilerinin yazdıklarına ne diyeceğimi soran ama benim yazdıklarım hakkında iki çift söz etmeyi aklından geçirmeyen yakınların olduğu bir dünyada arkadaşlık olmaz. (Bilenler bilir, hiç kimseden hiçbir şey de beklemem.) Burada alçakgönüllülüğü bilmeden bir şeyler olmak isteyenlere John Berger’ın bütün yazdıklarını okuma cezası vermeli.

İyi kitaplar, onlardan hep bilmediklerimizi öğrendiğimiz için acı veriyor. Bilmediğimiz bu kadar çok şey varken okudukça öğrendiklerimizin yanında hiç öğrenemeyeceğimiz sayısız bilgiyi arkamızda bırakıp gitmek çok acı değil mi. Sözelimi resimlerine daha çocukluk yıllarında tutkun olduğum Pisarro’nun, büyük bir ressam olmanın yanı sıra altın yürekli bir insan da olduğunu John Berger’ın yazdıklarından öğreniyorum. Benim için göz yaşartıcı bir bilgi bu.

Güzel bir metinde okuduğu sözcüklerin yalnızca doğrudan anlamlarıyla yetindikçe insanın suyu çekilmeye başlar. Aynı zamanda o sözcüklerin anlamlarını canlandırmalı, önceden yaşamadığımız hayatların içine girmeli, başkalarının alışkanlıklarına dokunmalı, bilmediğimiz bir dilde verilen duyguyu içselleştirmek için zorladığımız zihnimiz yorgun düşmeli. Bu arada okuduklarımızın ruhunu nereye koyacağız? Yaşadıklarımızı düşleyen ve belki hiç göremeyeceğimiz birilerinin varlığı bizi diri tutmaya başlamıştır işte.

Johnny Cash'in, "Kendimi bir şarkının sıcak kozasına sarıp" diye başlayan sözlerini aktarıyor John Berger. Yaratıcı yazının kozasına sarınarak yaşayamıyorsa insan, atıldığımız cehenneme dayanmak iyice zorlaşır, daha kötüye gideriz.

Otları Anlamak

İnsanın dolaştığı en güzel iki yer kitaplığının rafları ile bahçesi olmalı. Bahçe çoğu kez ağaçlar, çalılar ve çiçekler olarak anlaşıyor. Peki otları sevmek de doğayı anlamanın bir parçası mı? Elbette. Yabani otlar çiftçinin düşmanları arasında ya da böyle öğrenilegelmiş. Olmadığını, sürdürülebilir tarımla uğraşan çiftçiler ve yapılan bilimsel araştırmalar artık daha çok dile getiriyor. Ot deyince akla hemen yabani otlar mı geliyor? Bahçeyle uğraşanların derdi sanırım öyle. Oysa ne otlar var: turpotu, arapsacı, ebegümeci, deniz börülcesi, hindiba, ısırgan, kuşotu, kuzukulağı, semizotu, sirkenotu. Buralarda tümü var. Tümünden ayrı ve en yaygını ayrıkotu. Yüz kırk beş metrekarelik bahçemizde arapsacı, semizotu ve elbette hınzır ebegümecinin yeni filizleri topraktan göz açıp kapayıncaya kadar çıkıyor. Ayrıkotu gene başta ve o nasıl hızlı büyüme. Kökten çözüm

zor. Peki böyle bir çözüm zorunlu mu? Bir de böyle soralım. Onları arada toplayıp mutfak tezgâhına götürüyoruz ama onlar da hiç pes etmiyor, bazen yabani ot muamelesi yapmak zorunda kalıyor, arada kökleyip temizlik yapıyoruz, nasıl olsa yeniden gelecekler.

Doğanın yaşamını sürdürmesinde otların yerini anlamaya çalışıyorum. Boşuna var olmadı onlar, toprağın, toprağı besleyen ağaçların, hayvanların toprakla ilişkisinin sonucu olarak çoğalıp çeşitlendiler, yayıldılar. Doğanın içinde yaşayan her şeye eşit davranmak insanın aklını zorluyor sanki, otları incir ağacını bildiğimiz gibi bilebilir miyiz ya da nar ağacıyla ebegümecini, üzüm fidanlarıyla sirkeni, portakalla semizotunu bir tutabilir miyiz. David Constantine'in Judith'ini evden dışarı çıktığında denize doğru uzanan çayırın içinde yürürken izliyorum, otların adlarını çocuklarına öğretiyormuş gibi yüksek sesle ne güzel mırıldanıyor: "Gözotu, beşparmakotu, sütotu, yoğurtotu." Aklımdan çıkmaz. Judith'in otlarının tümü çiçekli, o sırada çiçeklenmiş midir bilmiyorum ama Judith'i hep otların arasında yürürken hayal ederim. "Gerekli Güç" okuduğum en güzel on öyküden biri olabilir.

İnsana doğayı ayırıştırmak öğretilmiş, o da onun bir yanını sahiplenirken öbür yanını dışlıyor. Yavru ayının bir alçak avcı tarafından vurulup öldürülmesi az çok vicdanı olan herkesi yaralıyor, oysa kışın donup ölen kuşlar akla pek gelmiyor, bazı hayvan türlerinin iklim yıkımı yüzünden yok olmaya başlaması da üzüyor insanı.

Herhalde John Fowles'un *Zaman Tüneli* adlı eşsiz kitabındaki denemelerden birinde, Byron ve Shelley'nin çağdaşı Samuel Rogers adlı İngiliz şairin (ben tanı mıyordum, baktım – belli ki zengin, küçük gözlerinden hinlik, küstahlık akıyor) kendi verdiği bir edebiyat yemeğine katılanlardan birisinin, zulüm gören siyahlara yürekten üzü lüp üzü lmediğı sorusuna verdiği yan ıt tki kadar:

“Ben beş poundluk üzülüyorum.”

John Fowles da günümüzde doğanın ırzına geçilmesine ne kadar üzüldüğümüze karar vermeye başlamanın zamanının geldiğini vurguluyor. *Zaman Tüneli* 1998’de yayımlanmış. Aradan geçen yirmi yıldan uzun sürede dünyanın iklimindeki değişim doğanın yıkımını hızlandırdı. Biz de şimdi doğaya karşı oturup içkimizi içerken “beş paralık” mı üzülüyoruz. Bu kadar üzülmeyen beton-severlerin gözlerini döndürdüğü bir ülkede yaşıyoruz.

Otlara gelince, onlarla ilgili biraz daha araştırma yapmam gerekiyor.

Yuri ile Lara’nın Kırları

Edebiyatın yüzyıllar içinden gelen bütün birikimine bakınca, onun her şeyden önce kadın erkek ilişkilerinin gerilimi üstünde durduğunu söyleyebiliriz. Orada denge tutturmaya çalışırken doğanın birbirini sürekli ısıracağını bile bile yarattığı iki zıt tür arasında tutkuyla yaşanan fırtınayı her seferinde bambaşka bir yanından ve bulunmamış ayrıntılarıyla yazacaksınız.

Edebiyat bir de hayattan çıkıyorsa –kimilerine göre yalnızca oradan çıkıyor– hangi gerçeklikten: Kadınınkinden mi, erkeğinkinden mi? Bu ikisini bir araya getiren bir gezegen keşfedilmediği için, hiçbir zaman mutlu bir aşk öyküsü okumadım. Yazılıp yazılamadığı denenebilir. Yazı yazan bir gruba mutlu bir aşk öyküsü yazma ödevi verin, ne kadar zor olduğu görülecektir. Bu kadar kesin mi, diye sorulur. Evet, o kadar ama geç zamanlarımda da olsa mutlu bir aşk romanı yazmak isterdim.

Sanırım en çok Lara ile Yuri arasındaki aşktan etkilendim. Bizim içinde bulunamadığımız zorluktaki günler içinde, bir türlü uzun süre birlikte yaşayamadıkları

gibi, Lara'nın son gidişlerinden birinden sonra Yuri dayanamamış, iyice tuhaflaşmaya başlamıştı. Zaman kavramını yitirmek insanın bütün gerçeklik duygusunu alabilir. Her yer gece karanlığına kesmiş. Yuri'nin tam o günlerde Lara'ya yazdığı şiirler elbette güzeldi. Ne de olsa arada Pasternak var.

Karla kaplı ovalarda ağaçlar adeta kurumuş, azalmış, tek tek dağılmış ağaçların dalları zayıflamış, ormanlar canlılığını yitirmeye başlamıştı. Lara için dünyadaki her şeyden daha değerli olduğunu öğrendiği günün gecesinde Yuri ilk kez dingin bir uykuya dalıp gitmiş olsa da, rüyalar insanın iki yakasına yapışıp sarsmaya başlar, o zaman hasat edilmediği için kavrulup bozulmuş buğday tanelerini zavallı bir insan gibi çiğnerken bütün görüntüler bulanıklaşır. Camdan dışarıya bakarken papatya ve menekşelerle süslü, leylak renkli bir hayal geçer gözlerinizin önünden. Bir daha asla bulunamayacağı düşünülen Lara'nın imgesi adım adım yaklaşırken dayanamaz Yuri.

Bolşeviklerin ülkenin her yerini adım adım ele geçirdiği o çetin yıllar içinde hayat Yuri için zorlaşmaya başlamıştı. Okuduklarımı kendim yazıyormuş, anlatılanları kendim yaşıyormuş gibi okurum. Okuduğunu daha iyi anlamanın yollarındandır bu. En sarsıcı ve en güzel aşk romanı *Doktor Jivago*'dur. Benim için öyle. Yakından tanımak isterdim Pasternak'ı, oturup konuşmak ama nasıl olabilirdi ki? O günleri hiç değilse rüyamda canlandırabilirim. Beyaz bir gecenin şafağında, Yuri'nin Lara'ya yazdığı şiirlerin içinde, büyümlü ormanlara doğru yürüyorum. Mutluluk ve ıstırapın eşitsiz yükü yorgun adımlarıma düşüyor. Ardından tanımlanması olanaksız bir sessizlik. Gece çöker çökmez ormanın içindeki bütün sesler kesildi, sonra gördüm Yuri ile Lara'yı. Konuşabilirdim onlarla, bu ânı bir daha yakalayamayacağımı düşününce çıt çıkarmadan izlemeye başladım. Şu anda ne düşündü-

ğümün bir anlamı yok, yalnızca gördüklerim. O kapkara kuş o anda çıkmıştı, ormanın üstünden aşağı süzöldükten sonra yüksek ağaçların tam tepe noktalarına dokunarak uçup gidişine bakarken Yuri ile Lara'yı kaybettim.

Bağlanmış olmakla dışarı savrulmak, politik olanla saf sanat, seçilmiş ahlakla toplumsal ahlak arasında seçim yapmak zorunda kalmak. Biz bir kuşak olarak hep bu ikilemlere kısırıldık. Belki de kısırıldığımız yerde doğru seçimler yapmaya çalıştıkça kendimizi kurtardık. Bunu yapabildik. Yaşanmış olanların yaşanması gerekiyordu demek.

Bir Ömrü Hayvanlara Adamak

İnsanlarla iç içeyiz. Ama doğayla pek barışık olduğuna söylenemez. Hayvanlara iyi gözle bakıldığıysa kuşukulu. Her şey bir hayvana vurmakla başlar. Sonra içerideki yumak çözülür. İnsan kendini doğanın efendisi saydığından beri hayvanlarla ilişkisinde sahtecilikle yaşayagelmiş. Hayvanları önce tek tek, sonra topyekûn öldürmesinin nedenlerini korunma, avcılık, kendini doyurma, soyunu sürdürme gerekçeleriyle açıklayarak rahatlamış. O başlangıçta insanlar birbirlerini de yiyebilirlerdi, hayvan eti daha lezzetli olmalı. Doğadaki birlikte yaşamının başlangıcında barış vardı, mertlik sonra bozuldu. Para için öldürülmeye başladı hayvanlar.

Bunları daha iyi anlayabilmek için modern zamanlar içinde yaşanmış en güzel dostluk öykülerinden biri olan *Ailem ve Öteki Hayvanlar*'ı okuyabilirsiniz. (Bu kitap da 1956'da yayımlanmış.) Gerald Durrell, onu önceden benim gibi iyi tanımayanlara ilgi çekici gelebilir. Yirminci yüzyılın büyük yazarlarından Lawrence Durrell'in küçük kardeşi. Ağbisinin cesaretlendirmesiyle başladığı

yazma serüveninin ilk yıllarında yazdığı bu kitabı okumamanın nasıl bir eksiklik olduğu okumadan anlaşılmaz.

Gerald Durrell, dört kardeş ve bir anneyle beş kişilik bir aile olarak İngiltere'nin kapalı akşamlarından Akdeniz'in ışıklı adası Korfu'ya gittikten sonra, on yaşlarında bir çocukken benzerine kolay rastlanamayacak bir iç içelik, arkadaşlık, sevgi bağı kurduğu hayvanları öyle anlatıyor ki, bu kitabı okuduktan sonra hayvanları görme biçiminiz değişebilir.

Sanırım bizim yakın dünyamızda hayvanlara Gerald'inki gibi bakılması olanaksız. Biz ne kurbağaları arkadaş gibi görebiliriz ne kertenkelerle ev içinde haşır neşir olabiliriz ne bin bir çeşit böceği avuçlarımıza alıp hayranlıkla seyredebiliriz. Niçin bir ömrü böceklerin hayatına adayanlar bizim aramızdan çıkmaz da Gerald Durrell gibileri bir örümceği ailesinin öteki bireyleri gibi sever? Yaşama biçimlerindeki apayrılıklar insanların işle ya da hayvanlarla kurdukları ilişki biçiminde de açıklanması kolay olmayan sonuçlar verebiliyor.

Gerald için on-on dört yaşları arasındaki hayat okulu, Korfu'nun güneşli kırları olmuş. Sıcakın çeşitlendirip çoğalttığı hayvanlar o yalnız adada sanki hep Gerald'ı beklemiş, Gerald da bir gün onları göreceği yılları. Sonunda Korfu başkalarının hiç görmediği, görmeyi başaramadığı büyük ve sonsuz zenginlikte bir doğal hayvanat bahçesi gibi ortaya çıkmışsa, Gerald'ın satırları yüzünden. Ağbisi Lawrence Durrell'la çok farklı oldukları yüzlerinden de anlaşılıyor sanki. Korfu adasının sevimli çocuğu, sonra sevimli bir ihtiyar olmuş.

Korfu'da yaşananları ve ailesini olağanüstü bir dille anlatıyor Gerald. Her durumda yumuşaklığını, dinginliğini, sevecenliğini koruyabilen anne, Gerald'ın görmezden geldiği züppelikleriyle sıra dışı bir yazar olacağını o yıllarda sezdirenen Larry (Lawrence), ailenin en yalın ama

dayanıklı kişiliği Leslie, çılgın ama tatlı Margot hep çevresinde olsalar da, Gerald onları pek düşünmeden, sanki hayvanların dünyasında yaşıyordu ama eve getirdiği beklenmedik hayvanlara karşı aile bireylerinin gösterdiği hoşgörü öyle şaşırtıcı ki, Gerald'ın gelecekte ünlü bir doğabilimci oluşunda bu yaklaşımın payı belirleyici olmalı.

Gerald'ın adalılarla kurduğu ilişkiler hep hayvanlara bağlı. Bu arada ne adalı kızlarla ilişki kurdu ne de hayvanlarla ilgilenmeyen adalılarla. Adadaki ilk tanıdıklarından Gülböceği Adam'dan sıkı bir pazarlıkla satın aldığı küçük kaplumbağa onun ilk arkadaşları arasına girdi ama bunun için yalnızca para vermesi yetmez, Gülböceği Adam'a güven de vermesi gerekir. Küçük kaplumbağa ailenin öteki bireylerinin hiçbirine görünmeyen yüzüyle görünür Gerald'a. Bir kaplumbağanın kısa zamanda adını öğrenebileceği aklınıza gelmediyse, Akhilles öğrenmiştir işte ve onun evin köpeğiyle (Gerald'ınki Roger) birlikte yaşamasının yollarını merak ediyorsanız, Gerald'ı dinlemeniz gerekir.

Hayvanları birbirinden ayırt etmeden sevmeyi öğrenmek de bizim kültürümüze yabancı. Örümcekle köpeğin, kaplumbağayla yılanın, güvercinle akrebin aynı doğanın parçaları olduğunu kitapların başına geçince onaylayabiliriz ama onlara dokunarak, aynı sevgiyle yaklaşmak için bambaşka duygulara, daha doğrusu bambaşka bir yaşam kültürüne sahip olmak gerekir.

Akrepin daha önce hiçbir yerde Gerald'ın anlattığı gibi anlatıldığını görmedim. Evlerinin yanındaki çukur bahçeyi çevreleyen harap duvarın sakinleri arasında gece avcısı kurbağalar, pörtlek gözlü kertenkeleler, leke leke pervaneler, kanatlı böcekler, örümcekler, sinekler ve siyah çikolataya benzeyen kapkara bir akrep vardır. Bir akrebin çikolataya benzetilmesi şaşırtıcı gelebilir ama Gerald nasıl anlatıyor akrepleri:

“Akrep onu incelediğiniz sırada sessiz sessiz oturur, eğer nefesiniz fazla yakına gelirse kuyruğunu uyarı niyetine, adeta özür dilercesine kaldırmakla yetinirdi. Güneşte fazla tutarsanız sırtını dönüp gider, başka bir siva parçasının altına girerdi. O akrepleri çok sevdim. Sevimli, alçakgönüllü yaratıklardı, davranışları genel olarak pek hoştu. Saçma sapan ya da sakarca bir şey yapmazsanız (elinizi üstüne koymak gibi) insana saygılı davranırlardı; tek arzuları kaçıp bir an önce saklanmaktı.”

Sonra akreplerin geceleri yaptıkları ışık danslarını eve taşımaya karar verir Gerald. Ta ki sigarasını yakmak için elini attığı kibrit kutusu içinde yaşayan akrebin Larry'nin elinin üstüne çıktığı güne dek. Sonra evde inanılmaz bir kargaşa kopar ve akrepler dışarı atılır.

Mayıs sonlarından başlayarak bahçemizde yılan görmeye alıştım. Bölgemizin en ünlüsü karayılan. Kocaman ama zararsız, çiftçi dostu diye anılıyor. Arada engerek gördüklerini söyleyen komşularımız var ama pek aklım yatmıyor buna. Yılandan korkmuyorum, belki de korktuğum tek hayvan gene de akrep. Kertenkeleler de oradan oraya koşuşup duruyor. Burası sıcak bir bölge, böcek çeşitliliği de inanılmaz. Biz de artık onlarla daha yakınız.

Bir gün Gerald'ın da eğitimini sürdürmesi için ailenin Korfu'dan ayrılması gerekecekti. “Umutsuzca bu fikre karşı çıktım,” diyor Gerald ve şu düşüncenin güzelliği insanı gülümsetiyor. “Yarı eğitilmiş olmaktan hoşlandığımı söyledim, insan cahil olunca her şeyi merak ediyordu.”

Merakını yenmek için yeni dünyalar kurmak zorunda o. Aile adadan ayrılmak için eşyaları toplarken kuşlara ve kaplumbağalara kafesler yapılır, köpeklerle yeni tasmalar takılır, saksıya oturtulan ispinozların kafesleri hazırlanır ve eşya dağıyla yerleştikleri gemi lacivert suları iki yana ayırıp ilerlerken köpüklerin ardında kaybolan Korfu'nun hüznü görüntüsü yüzünden Gerald'ı karalar basar.

Ailem ve Öteki Hayvanlar, hayvanlar için yazılmış en güzel kitaplardan olmalı. (Benim bu en'lerimi tuhaf karşılayanlar oluyor ama sanırım kendi kendime böyle düşünebilirim.) Hayvanlar Gerald'ın anlattığından daha büyük bir sevgiyle nasıl anlatılmıştır, bilmiyorum. Bu kitabı okuduktan sonra doğayı hayvanlarla paylaştığımızı düşünenlerimizin bile doğru dürüst hayvanseverler olduğunu söylemek kolay mı? Kendi gücü ve silahlarıyla davrandığında, hayvanları yok edecek güce sahip olan insanoğlunun yardımını olmadan hayvanların yaşamlarını sürdüremeyeceğini savunan Gerald gibi düşünmek için ne yapmak gerekir?

Bir yer yurt sahibi olmak var ve insan toplulukları arasındaki yer yurt öncelikleri için verilen kavgalar arasında, hayvanların yaşadığımız yerlerin bizden çok önceki sakinleri olduğunu aklımıza getirmeyiz. Neden sonra insanlar onların arasına karıştığında, doğanın tarihi yeniden yazılmaya başladı. İnsanların hayvanları evcilleştirmeye başladıktan sonra dengeleri bozmaya başladığını da kim yadsıyabilir. Bir de atalarımız büyük maymunları düşününce kendi soyumuza ettiğimiz kötülükler bizi daha üzebilir, sonunda hayvanı evcilleştirerek kendimize benzettikçe onlara duyduğumuz sevgi artıyor. Buna baştan yalancı sevgi denemez belki ama insan, *kendine benzettiği* hayvanı seviyor da, kendi kimliğini inatla koruduğu için vahşi doğada yaşamayı sürdüren hayvana yakınlık duymuyor.

Gerald'ın yaşadıkları ancak on yaşlarında bir oğlan çocuğunun başından geçebilecek hikâyeler değil. Sonra bir doğabilimci olarak da hayvanlarla ilgilenmiş, soyu tükenmekte olanların korunması için uğraşmış Gerald Durrell. Bu arada Korfu'nun çiçekleri, ağaçları, çalılılarıyla da ilgiliydi ama hayvanlar başkadır onun için. Çabaları 1995'teki ölümünden sonra Durrell Vahşi Yaşam Kurumu Vakfı aracılığıyla sürüyor.

Ailesinin bireyleriyle sevdiği hayvanlar arasında ayırım gözetmeyen küçük Gerald'ın büyük hikâyesini aklı ve vicdanı olan herkes öğrenmeli.

Akrebe Aman Vermeyenler

Ben akrepten korkuyorum korkmasına ve Gerald gibi düşünecek kadar tam insan olmam da olanaksız ama Refik Halid Karay'ın "İnsanlarla Akrepler Arasında" yazısındaki akrep katliamından duyulan zevkle de yakınlık kuramam. Neymiş, ta o yıllarda Mardin'de akreplerle insanlar arasında iki yıldan beri süren muharebe insanlar lehine büyük bir gelişme göstermiş ve "3 ayda o çirkin, zehirli, sinsi hayvanlardan tam 36 bin 274'ü maktul düşmüş."

Refik Halid gene de çuvaldızı kendi düşüncelerine batırıyor ve insanla akrep arasında nasıl bir ayırım yaptığını da açıklıyor:

"Fakat fikrimce akrabayı akrebe benzetmekten –iki kelimenin baş harflerindeki müşabehetten başka– isabet yoktur. Filvaki akraba dahi çok defa zehirlidir ve zehirli iğnesini kullanır; ama akrep bunu nefsi müdafaa için yapar ve iğnesini ancak hasım sandığına batırır; akraba gibi çekemediği, kıskandığı için hısmına değil! Sonra akrep lehine şu ciheti de kaydetmeli: Bu hayvan pek onurludur; bir ateş çemberi içinde kalıp da kurtulmaktan ümidini kesince kendi zehirini kendine batırır, silahını göğsüne sokan bir trajedi kahramanı gibi haysiyetle ölmeği bilir!"

Bu son sözlerinde Refik Halid'in Gerald'a yaklaştığını söyleyebiliriz. Üstelik akrebin tanrısal ve kutsal olduğuna inanıldığı zamanlar da olmuş. Tanrıça Artemis onu burç olarak seçip ödüllendirmiş. Deniz Gezgin'in güzel kitabı *Hayvan Mitosları*'nı (Notos Kitap'ta yayım-

lamak isterdim) ara ara açar, orasından burasından okurum. Akad, Asur ve Babil dönemlerinin ortak mitolojik karakterlerinin başında gelen *akrep adamlar*'dan Gilgamiş Destanı'nda nasıl söz ediliyormuş:

Gilgamiş bir dağa geldi
Dağın adı Maşudur
Her gün güneşin doğuşunu ve batışını sağlayan,
Başları cennete kadar yükselen
Göğüslerine kadar cehenneme batmış bulunan
İki akrep insanın bu dağın kapısını beklediklerini
gördü.
Bunlar öyle dehşet vericiydi ki
Korkudan yüzlerine bakılamazdı
Bunların görünüşü ölümdür
Bunların göz kamaştırıcı hareleri
Doğan güneşin koruyucusu olan dağları silip
süpürüyordu.

Hayvan Olsaydım

Reenkaryasyona inanmıyorum, resmi tarihe, insanlara, zamane şarlatanlıklarına inanmadığım gibi. Ama pekâlâ hayvan olabilirdim. En çok kartal olmak isterdim, insandan korktuğum için. Aslanı vuruyor insan, kafese kapatıyor, uyuşturuyor, sirklerde aşağılıyor. Avcı adı verilmiş asalaklardan en kolay kurtulabilecek hayvan kartal. İnsan daha kartalın kaç yıl yaşadığını anlamaktan uzak, çünkü insana en uzak hayvan kartal. Yan yana, yüz yüze gelemiyor. Kartalın yüz yıl yaşadığı söylenir, doğru değil elbette, on iki yıl yaşadığını söyleyen de hasetten söylüyordur. Kartal olsaydım kırk yıl yaşardım, iyi yaşardım, gagamın ve pençelerimin sertliği gidene kadar.

Erişilmez oluşu kartalı da kutsallaştırmış. İskandinav mitolojisinde bir kartala benzeyen Hrasvelg kanatlarını çırptığı zaman fırtınalar oluşurmuş. Yakutlarda da kartalın bir kanat çırpışıyla buzlar erir, ikinci kanat çırpışıyla bahar gelirmiş. Şaman inanışında ormanın ruhu olarak düşünülürmüş kartal. Yunan mitolojisinde Zeus'un en sevdiği hayvanmış.

Kartal bu.

Hayvan ile Bitki

Ağaçların, çalılarının, otların, çiçeklerin bütününe *bitki* demek, siyahlara *zenci* demekten farksız.

Çam, kızılağaç, sığla, zeytin, nar, söğüt, turpotu, ebegümeci, gül, sardunya, gardenya, ortanca demek yerine bitki. Olmuyor.

Gene de, "Bitkiyi hayvandan ayıran en açık fark hayvanın devingenliğinden ileri gelir," diyor Michel Tournier.

Bir yeni zaman filozofu olarak ayrık bir yeri olan Tournier'ye yakıştıramadığım bir ayrım. Bitki toprağın üstünde durağanmış, hayvan koşuyor, yüzüyor, uçuyormuş – fark bu mu.

Bitki ile hayvan arasındaki farklar üstüne bir *çeşitleme* yapmış ama doğru noktayı bulamamış Tournier. Oysa yazısının sonunda Julien Gracq'tan bir alıntı var.

Bir yirminci yüzyıl şaheseri olan *Sirte Kıyısı*'nın hayranlık duyduğum yazarı, "Batailleuse Adası'nın çayırılarına serpilmiş ağaçların yağmurun sisinden beslenmesini izlerken, ansızın dinazorlardan bile daha çok şaşkınlık veren bir hale büründüler," diyor.

Harika bir söz. Bir ağaca sarılmanın duygusunu gerçekten bilenler için bitki sözcüğü ancak sözlüklerde olabilir.

Hayvanın sinir sistemi onun canının çok farklı, tıpkı insanınki gibi acımasına neden olur. Asıl –belki tek– ayırım orada. Bir ağaca sarılmanın duygusunu biliyorum ama Hera’ya sarılmanın sıcak kanlı duygusu daha güçlü. Bunun yadsınabileceğini düşünemiyorum, hem de ağaçlarla, çalılarla ve çiçeklerle her an içli dışlıyken.

Hayvanat Bahçeleri

Peki hayvanat bahçeleri insanın kendisiyle hayvanları sürekli karşılaştırabileceği ya da üstünlük duygusunu gösterebileceği küçük dünyalar yaratma tutkusundan –hırslıdan– mı geliyor acaba? Adorno, *Minima Moralia*’da hayvanat bahçelerinin Nuh’un Gemisi’yle yok olmuş –tek ya da çift– hayvan türlerinin alegorisi olduğunu söylüyor.

Ona göre büyük Avrupa kentlerinin aşırı zengin hayvanat bahçeleri birer yozlaşma belirtisi olarak duruyor. Kafeslerle, hendeklerle çevrilmiş hayvan çiftlerini saklayan, dolayısıyla hayvanların özgürlüğünü iyice kısıtlayan bahçeler için söylüyor bunu. Hayvanlara açık alanlar sağlayan hayvanat bahçeleri de var ama onlar da botanik bahçeleri karşısındaki palmiye korularına benziyor. Amsterdam’da gittiğim ve ilk girişte ne kadar küçük diye düşündüğüm ama arkalara doğru gitgide açılan devasa hayvanat bahçesinin hayvanlara geniş alanlar sağladığını görmüştüm. Gözümün önünden gitmeyen ve en çok unutamadığım hayvan kurttu. Bir kurt, dev gibi, görkemli, etkileyici, tek başına büyük bir alanın içinde yaşıyordu ve ancak epeyce uzaktan izlenebiliyordu. Kısacası, hayvanların kafeslerde açık alanlarda olduklarından çok daha fazla acı çektikleri biliniyor.

Bir de Afrika ve Asya’daki vahşi koruma alanları var, Batı’daki hayvanat bahçelerinden farklı olarak. En bili-

nenlerden biri Kenya'daki Nairobi Milli Parkı. İnsandan görece bağımsız hayvan alanları bunlar ama sonunda tümü sömürgeciliğin kalıtı gibi görünen, birer gösteri alanı. Yaban hayatı korumanın Afrika ülkeleri için parayla ölçülen bir kullanım değeri olduğu kuşkusuz, Nairobi Milli Parkı şimdi zengin Batılıların turizm alanı. Vicdanları rahatlatmak için birebir. Bu arada insanla doğa arasındaki ilişkinin yenilenmesi için de olanaklar veriyor.

Geleneksel hayvanat bahçelerinin tarihin bir sonucu olduğunu ve sömürgeci emperyalizmin ürünü olduğunu belirtiyor Adorno ve her zamanki gibi kafamı gene biraz daha açıyor. Eco ve Barthes'la birlikte çok şey borçlu olduğum üçüncü düşünür o.

Böcekleri Korumak

Yakından bakmaya çekindiğimiz, parmaklarımızla tutup avucumuzun içine koymayı aklımıza getirmediğimiz böceklerle sorunumuz az değil. Oysa bir böceğe iyice yaklaşıp burnumuzun dibindeki bu canlıların nasıl yaşadığını keşfetmek de var. Apartmanda yaşama alışkanlığım içinde hiç umursamadığım böceklerle bir bahçemiz olduğunda farklı bir ilişki kurmaya başladığımızı her geçen gün daha çok şaşırarak görüyorum. Bitkilerden farkları şu: Bizim yardımımıza hiç mi hiç gereksinimi olmayan canlılar. Bir böcek insandan zarar gelmemesinden başka şey beklemez. Toprağa girip çıkarken taşların, saksıların, sık yapraklı bitkilerin dibine saklanıp ara sıra kendilerini gösteren böcekler: bahçe böcekleri, bütünüyle zararsızlar.

Ebru böceklere karşı benden daha şefkatli ama o da evin içinde ya da verandada bir böcek gördüğünde hemen harekete geçiyor, yalnızca kovalamak için. Böcekle-

ri öldürmez o, tek tük böcekleri bir kâğıt ya da kürek gibi bir şeyle alıp yeniden bahçeye gönderiyor ama onun asıl korkusu hızla çoğalan böcekler, başta karıncalar, onların en minikleri evin içinde önünün alınmasını güçleştirecek bir hızla çoğalabiliyor, büyük bir aile olarak yaşıyorlar, sürü halinde geliyorlar. Ta bahçeden mutfaktaki tezgâhın üstündeki bir yiyeceğin kokusunu alıyor, ip gibi bir yol çizip geliyorlar. Başka hangi canlı kendinden o kadar uzaktaki bir şeyin kokusunu alır, bilmiyorum. Bence doğadaki en güçlü canlılar karıncalar, onlar hamamböceklerinden daha güçlü ve akıllı (hamamböceklerinde akıl olduğunu sanmıyorum).

Bir bahçeyle çevrilmişseniz evin içinde böcekler olur. Arada zararsız bir böcek, birkaç tane belki. Zaten evde yaşamak için değil, yollarını şaşırdıkları için gelirler. Yoksa niçin gelsinler? Evde yiyecek olduğu için mi ya da su? Onlar için elbette. Böceklerin çok ama çok iyi koku aldığını (insanlardan daha iyi) öğrendim. Nasıl bir duyargasayla suyun olduğu yeri hemen hissedip oraya yöneliyorlar.

Geldikten sonra anladım: Böcek dünyasını öğrenmek zorundayım. Üstelik bizim küçük bahçedeki böcek çeşitliliği inanılmaz, sayılamayacak çeşitlilikteki böcekler, kendilerini adeta sırayla gösteriyor bize. Yazlarımız çok sıcak, başımızı dışarı çıkaramadığımız temmuz-ağustos günlerindeki sıcaklık 40'ın üstünde, sonra çabuk normalleşiyor ama o sıcaklarda böcekler de çıldırıyor, kışın ortalıktan çekilen bütün böcekler adeta çoğalarak ortalığa fırlıyor. Kış yumuşak geçmişse böcekler yaz gelince daha da çoğalıyor. Kınkanatlıların 400 binden çok türü varmış. Buna bakınca: Onlar mı bizim dünyamızda yaşıyor, biz mi onların dünyasında?

Fazlı arıcılık yaptığı için arıların yaşamını iyi biliyor, onun arıların dünyasıyla ilgili anlattıkları bir yerlerde

vardır elbette ve biliniyordur ama size anlatılınca aklınız duruyor. Arıların yaşam biçimindeki sistem başka hangi hayvanlarda vardır, bunu da bilmiyorum. Tamam, arılardaki akıl değil, bir duyarga işi ama hangi akıl onların doğalarında var olan duyargaların yaptıklarını yapabilir. Arıların akıldan öyle üstün yaşam biçimleri var ki inanılmaz, insan arılara da tapabilirmiş.

Bu ülkenin insanları hayvanları sevmez, hele “işe yaramayan” bir hayvan onlar için gereksizdir, dolayısıyla pek çok hayvan gereksizdir. Ebru sütçü Meliha’dan artık süt almamaya başladı, üç ineği çamur içindeyken bile Meliha’nın bir gün olsun ineklerini temizleyip tımar etmemesinden. Çevremdekilere soruyorum, inek nasıl temiz olsun ağbi, diyorlar. Oysa izledikçe görüyorum, ciddi çiftliklerdeki ineklere tertemiz bakılıyor, bizim buradaki köylerde de bir-iki ineği olanlar arasında ineklerini her gün temizleyen insanlar var. İnek gibi güzel, masum, iyi huylu, sana neler neler veren hayvan temiz tutulmaz mı? Onların da temizlenip okşandıkça mutlu oldukları anlaşılmıyor mu? Köylü kültürünün dar kafalılığı ve yararcılığıyla baş etmek zor, Troçki haklıydı.

Bir de doğasever insanlar var, onları “kendi kendini doğa dostu diye nitelendiren tipler” olarak görüyor John Fowles (ondan çok şey öğreniyorum), onları bahçelerinde kuş besleyen, yuva kursunlar diye kutular koyan kişiler olarak görüyor, tiye alıyor yani.

“Sonra bahçelerini görürüm, kusursuz çimenlerin ve çiçeklerin arasında tek bir yabani ot ya da zararlı böcek yoktur,” diyor ve her yerde böcek öldürücülerin kullanıldığının kanıtları olduğunu söylüyor. Genellikle böyledir.

“Bir bölgedeki tüm isimsiz küçük böcekleri kitle halinde katledip sonra da kelebeklerin yokluğundan yakınamazsınız,” diyor.

Bu sözlere ne denir. Şehirlerdeki koskoca sitelerde ev içlerinde yaşayan kedileri köpekleri bile istemeyen ahlak yoksunları o kadar çok ki.

İstanbul'un orta yerinde yaşarken böcek öldürücü zehirleri kullanmayı olağan bir hak olarak gören insan, buraya gelip bir de küçük bir bahçeyle sürekli haşır neşir olunca böcekleri ilaçla yok etmenin anlamsızlığını da öğreniyor. Hem sonra önümüzdeki birkaç on yılda, dünyadaki dört yüz bin böcek türünün yüzde kırkının yok olacağı öngörülüyor. Bu yok edişe biz de elimizde ilaç pompalarıyla katılacaksak yuh olsun. Böceklerin olmadığı bir dünya tasavvuru da yaşanmaz bir dünyaya dönüşebilirdi.

Bahçelerin doğal haline tahammül etmeyip her şeyi düzgün yapmaya çalışanları da iğneliyor Fowles, ayrıkotuna tahammül etmemeyi üstünlük görenleri. Gerçi ayrıkotu deyip geçmemeli, o bir canavar, yabani otların şahı ayrıkotu olmalı ama o da sonunda bizim yakınımız oldu. Niçin mi? Buradaki iklimin çime tahammülü yok, bahçelerinde çim deneyenler hep başarısızlığa mahkûm olmuş. Nedeni yakıcı güneş, ne kadar bakılırsa bakılsın, güneşimiz öylesine sadırgan olabiliyor ki, biraz da gölge, serinlik ve dinginlik isteyen çim yaşayamıyor. Ayrıkotu, dediler, artık ayrıkotu yapıyoruz, çim gibi düzenli sulayıp boy atığında biçerek bahçeleri yemyeşil yapmak mümkün.

İnsana bu akıllı bahçenin, yani doğanın kendisi veriyor işte, ayrıkotu, ben buradayım diyor, akıllı ol, sonu hüsrarla bitecek arayışlara girme.

Santolina Tomentosa

Kaç gündür aldığım bitkilerin yolunu gözlüyorum. İki kez sitem mesajı yazdım fidanlığa, nisan ayının ilk haftasını geçtik ve bitkilerin dikilme zamanı geçti geç-

cek ama satın aldığım fidanlar hâlâ gelmedi. Gönderdikleri telefon mesajında kargonun salı günü teslim edileceği bildirildi ama ben bu pazartesi günü geleceğinden eminim. Kargoyla o kadar sık alışveriş yapıyorum ki burada (istediklerimi uzanıp alabileceğim bir yerde yaşamıyorum artık), nereden neyin hangi gün geleceğini öngörebiliyorum. Sezgilerimle pek çok şeyi çekip çevirebilirim, bana öyle geliyor.

Sonunda tam düşündüğüm gibi geldi mi. Merdivenden aşağı çabuk adımlarla indim. Verandada büyükçe bir koli. Ya içindeki fidancıklar yollarda ve depolarda bekledikleri için pörsümüşse? Bıçakla bantları çabuk çabuk kesip açıyorum: Yemyeşil yaprakları görünce rahatlığın verdiği bir baskı hissediyorum. Koliyi sürükleyip verandanadan aşağı indirdim. En çok böcek kovucu lavantini merak ediyorum. En çok o şaşırtacak beni. *Santolina tomentosa*. Afili bir ad. Sarı çiçeklerini ne zaman görebileceğim? Plastik koruyucusuna güzelce yerleştirilmiş iki küçük saksı. Kendi kendime bu fidanlığa epeyce söyledim ama bu kadar iyi hazırlanıp paketlenmiş fidanlar almamıştım. İnternette fidan siparişi vermenin biraz enayilik olduğunu deneyerek öğrendim ama bizim buradaki fidanlıklarda istediğimiz her şey bulunmaz ki. Benim bir *santolina tomentosa*'m olmalıydı işte.

Plastik kabı açtım. Tülsü gri yapraklı küçümen bir lavantin. Düpedüz çekici. Büyüyünce ne olacağını merak ettiriyor. Bir mucize bekliyorum ondan da, nereye dikelim? Bir grup fidan alındığında nerelere yerleştirileceği gitgide zorlaşmaya başladı. Verandanın önüne sıraladıklarım hayal ettiğim gibi olmadı. Temmuz ve ağustosta dışarıda oturulamayacak kadar sıcakken kışın kuzeyden vuran soğuk en önemli sorunumuz mu? Sanırım öyle. Veranda kuzeye bakıyor. Yazın azmanlaşan muzluğu her kışın sonunda dibinden kesmek zorunda kalıyoruz.

Büsbütün gidiyor zavallı. Verandanın önündeki gruptan da bozulanlar çok oldu.

İklimle inatlaşma, her yeri yakıp yok eden iklim o, senin ortancalarına aman verir mi. Bunu öğrendim. Yaşadığın yer hangi bitkileri istiyorsa sen de onları isteyeceksin, yoksa kaybedersin. Toprağa ve hayvanlara, insanlara verdiğin kadar değer vermeyi öğrenmek kolay değil. Bu bir Kızılderili inancıymış, sonra elbette başkalarının da inancı olmuştur. Benim için de böyle mi?

Çok eski bir arkadaşşıma, “Benim için bir hayvanla, bir köpek ya da atla insan arasında hiçbir fark yok, hatta hayvanlar daha değerli olabilir,” dediğimde inanmadı. Güzel sözler ettim gibi gelmişti ona. Oysa ben buna tam anlamıyla inanıyorum. Sanırım bu düşünceler bende aklımın kemale erdiğini düşündüğüm günlerde oluşmaya başladı. İki aşamada olgunlaştı düşüncelerim, önce olgunlaştığını düşündüğüm bir zaman var, iyi hoş ama o zaman daha ilk evreyi yaşıyormuşum, farkında olmadan, sonra doğa, hayvanlar, insanlar, aşk, evlilik ve cinsellik gibi konularda ikinci bir dönüşüm yaşamam gerekti. Artık sanıyorum hayvanları insanlardan daha çok seviyorum, insanları sevmek için nedenlerim azaldığı için de olabilir.

Kitapla Yatıp Kalkmak

Konuşma dilinin yazıya geçirilmesini insanın en büyük buluşu gören kültür tarihçisiyle hemfikirim. Ateşten de, tekerlekten de önemli bir buluş yazı. Çünkü ondan sonra insan kendisinden önceki on binlerce yıllık tarihinden bambaşka bir kültür yaratmaya başladı. Yazı insanı değiştirdi. Ses söze geçerken kim bilir ne sancılar çekti ama sözü yazıya geçirdikten sonra onun için bir gramer yaratması gerektiğini bilen Sümerler, MÖ 3300 dolayla-

rında, başkent Uruk'ta, tarihin bir dönüm noktasında olduklarını eminim görüyorlardı, sanırım insanın herkese doğadan verilmiş zekâsını onlar şaşırtıcı biçimde kullandı. Sümerler böylece yazılı kültürün doğumunu başlatıp bilginin sonra gelen zamanlara aktarılmasını sağladılar. Onların kil tabletlere yazdıkları bilginin en basit haliydi ama tarihteki en önemli buluşlardan birini yapıyorlardı.

Gılgamış Destanı yazının kutsal kitaplarından sayılır. MÖ 1750 dolaylarında zamanın Akkad diliyle yazıldığı düşünülen, iki yüz yıl sonra yeniden düzenlenen ilk büyük yazılı eser ve neden sonra söyleneceye dönüşen gerçekleri anlatıp insanın hayallerini zorlayan bir büyük yaratı. İnsanı hangi dürtü o hayalin hikâyesini kil tabletlere çivi yazısıyla işlemeye itmiştir ve öylesine kalıcı, etkili ve gerçek hayatta yaşananların sahici bir yansıması olmuştur ki yazılan, ondan sonra gelen kutsal kitaplar yazılırken ona bakmadan edememiştir.

Kitabın doğadan gelen inançların ürünü oluşundan sonra yaşadığı büyük değişim onun aynı zamanda güzel bir nesne oluşundan geliyor. Kitabı herhangi bir mal olmaktan çıkarıp estetik bir nesne yapan nedir? Zaman içinde her şey değişiyor elbette ama yaratıcı düşünce ürünü oluşu, kitabı bir estetik nesne yapan etmenin yaratıcılıktan gelişi, kurmacanın içinde onu doruk noktasına çıkardı ve tasarımla tamamlandı.

İnsanın her sabah sokağa çıktığında cebinde ya da çantasında bir kitap bulundurması aslında ilginç değil mi. Belki o gün kapağını açmayacağım ya da birkaç paragraf okuyup bırakacağım kitaplar ara sıra değişirken yıllardır okumadığım kitapların evde ne aradığını soranlar da çıkar. Kitaplığımdaki kitapları görünce, tamamını okudunuz mu, diye soranlar, pek çok kitabın alınır alınmaz okunmadığını, belki yıllar sonra gelecek zamanlarını beklediklerini düşünmeyebilir.

Geçenlerde Jorge Semprun'un *Neçayev Dönüyor* romanını okumaya başladığımda kitabı otuz iki yıl önce aldığımı gördüm. Tuhaf gelebilir, alıp kitaplığınıza koyduğunuz bir kitabı, hem de Semprun gibi sevdiğiniz bir yazarın romanını otuz iki yıl sonra okumak. Demek *Neçayev Dönüyor* romanının, çeşitli nedenlerin bir araya gelerek köpürttüğü bir an içinde okunma sırası gelmişti, hem de elimden bırakmadan okudum.

Şimdi raflarda Elsa Morante'nin *Arturo'nun Adası* ile Lawrence Durrell'in *Mekân Ruhu* kitaplarını hemen görüyorum. Yıllardır bekliyorlar, onları okumaya da başladım. Bazen bir sorunu enine boyuna düşündüğüm sırada örnek almam gerektiğinde, belki bazen de yazdığım bir metnin tıkanıdığı yerleri açmak, daralan ufkumu genişletmek için. Yavaş yavaş. *Mekân Ruhu*'nu yarılardım bile. Aslında bu kitabı yazmaya başladığım, oradaki ruhu yakalayabileceğimi düşündüğüm için.

Fernando Pessoa ölümünden çok sonra yayımlanan *Huzursuzluğun Kitabı*'nın bir yerinde, "Okumaktan nefret ederim," diyor.

Pessoa gibi büyük bir yaratıcı, acaba niçin bu aykırı sözü etmiştir? Oysa hemen karşı sayfada yer alan bir önceki notunda, "Hiçbir şey kitaplar kadar zevk vermez," diyor, çok az okuduğunu da ekleyerek. Kimi yazarlar böyledir.

Pessoa, P. Figueiredo'nun *Retórica*'sının kutsal kitabı olduğunu belirtiyor. Sözcüklerle yapılmış edebiyatın kutsallığı onun bir yaratıcının ürünü olduğundan ve yüzyıllar boyunca birbirinden bambaşka kültürler ve insanlar tarafından tutkuyla okunmayı sürdürmesinden geliyor. Elias Canetti de her sözcüğün sahte olduğunu dile getirirken, "Ama sözcükler olmadan ne olabilir ki?" diye tamamlıyor. Belki hiçbir şey.

Sözcükler olmadan konuşamayız, tamam ama asıl

olan şu ki, artık yaşayamayız da. Konuştuğumuz sözcüklerle yaratıcının sesi soluğu arasındaki ayrım duygularımızın yoğunluğunu, düşüncelerimizin derinliğini, sevgiliye edilen büyüleyici sözleri düşününce anlaşılır ve insan soyunun sonsuza evrilen hayat zincirini sözcüklerden başka hiçbir şeyle daha güçlü tamamlayamazsınız.

Hükümdarlar kitapları yaktırırken kendilerinden önce yaşanan hayatın belleğini silmeye çalışmış. Enis Batur'un *Gutenberg Gökadasına Gezi* derlemesinde okumuştum, Çin Seddi'nin yapımını buyuran İmparator Shih Huang Ti, tarihin kendisiyle başlamasını istediği için bütün kitapları yaktırmış. İmparatora bravo, tarihi kendisiyle nasıl başlatacağını iyi görmüş.

Muhteşem İskenderiye'nin tarihin en acı olaylarından birine neden olan kütüphanesi çokkültürlülüğe ve bilgiye düşman olanlarca önce talan edildi, sonra yakılıp yok edildi.

Canım İskenderiye Kütüphanesi

MÖ 48'de, Jül Sezar'ın ordusunun Kleopatra'nın ağbisi bilmem kaçınıcı Ptolemaios'un askerleriyle savaşırken kendi gemilerini yaktıkları sırada bir kaza sonucu yandığı da düşünölüyor ama o kazaya neden olanların tarih önünde yeniden ve yeniden yargılanması gerekmez mi?

Ki MÖ 330 dolaylarında hizmete giren o kütüphanenin, harita yapımı ve kullanımı bilimi, sanatı ve teknolojisi anlamına gelen kartografi tarihinde de çok önemli bir yeri varmış.

Carl Sagan, "İskenderiye Kitaplığı, biz insanların, dünyamıza ilişkin bilgiyi ilk olarak sistematik ve ciddi biçimde devşirebildiği merkezdi," diye anlatıyor.

İskenderiye'ye demirleyen gemiler kaçak eşya için

değil, acaba kitaplıktan kitap mı kaçırıyorlar diye aranır-mış. Sonraki iki bin yıl boyunca böyle bir kitapseverlik bir daha yaşanmadı. Antik zamanlar içinde bir kütüphane yüz binlerce kitap barındırıyor, bu gerçek ama inanması çok zor. İnsanlık kültürünün kilometre taşlarından biriydi İskenderiye Kütüphanesi. Ayrıca kütüphanede botanik bahçesi de varmış, hayvanat bahçesi de, rasathane de.

Batlamyus da tarihin en önemli eserlerinden *Geographia*'yı İskenderiye'de çalışıp hazırlamış. Ondan önce gelen iki büyük haritacı Eratostenes ile Strabon, Batlamyus'un büyük eserinin öncülleri sayılır. Sonra daha ciddi haritalar yapıldı. Bilmediğimiz yerleri ve yolları gösterme tutkusunu taşıyan haritacıların yaptıklarının düpedüz bir özveri işi olduğunun farkında mıyız? Çocukluğumun en önemli kitapları arasında atlaslar vardı, bütün ülkelerin başkentlerini, bayraklarını ezberlemeye çalışır, haritalara uzun uzun bakarak hayaller kurardım, sonunda kendime bir bölgeyi seçmiş, gerçek bilgilerden de yararlanarak hayali ama her şeyiyle tam bir ülke yaratmıştım.

Eratostenes, Strabon ve Batlamyus, Pîrî Reis'in de öncülleri sayılır. Pîrî Reis onların haritalarını görmüş müdür, bilmiyorum ama ondan hemen önce Fatih Sultan Mehmet'in harita merakı ve haritalarla ilgili olarak yaptırdığı çalışmalarla karşılaşmış olabilir. Burada benzer durumlarda hep olduğu gibi, denir ki, Kristof Kolomb da "Amerika"ya doğru yelken açmadan önce Pîrî Reis'in dünya haritasını görmüş. Pek inandırıcı değil ama öyle.

Sonunda ne olmuş? Pîrî Reis bir donanma başarısızlığından sonra Kanuni Sultan Süleyman'ın fermanıyla seksen yaşında idam edilmiş.

Kitaplardan Kurtulabilir miyiz?

“Sanmayın,” diyor Umberto Eco ile J-C. Carrière, “yeni teknoloji günümüzün kuşaklarını esir alsa bile basılı kitabın hayatımızdan çıkıp gitmesi düşünülemez.”

İnternetin bilgiyi ve okumayı herkesin önüne getirmesi sonunda bizi Gutenberg galaksisinin içine soktuysa bunu nasıl karşılamak gerekir? İnterneti tu kaka edenler hâlâ var elbette ama bu düşünceler de artık herkesin odasına kapatılmak zorunda, dışarıdakileri pek ilgilendirmiyor.

J-C. Carrière, “İnternetle alfabe çağına döndük,” diyor, herkesin doğrudan ve kolayca okuma fırsatı bulduğunu, bilginin kaynaklarına dönüldüğünü anlatmak için.

Öte yandan yeni teknolojiye bağlı okuma için uygun ortam, bunun için her şeyden önce bir bilgisayar (ya da okuma cihazı), sonra bir elektrik donanımı ve okumak için bir oturma biçimi almayı da unutmayın. Oysa kitap her koşulda okunabileceği için önkoşullar gerektirmeyen büyük esnekliğiyle vazgeçilmesi olanaksız bir nesne.

“Kitap tıpkı kaşık, çekiç, tekerlek veya makas gibidir. Bir kere icat ettikten sonra daha iyisini yapamazsınız,” diyor J-C. Carrière.

Sayfaları zamanla yıpranan kâğıttan değil, plastikten yapılırsa kitabın özü değişmeyecektir.

Kitabın pahalı olduğu da söylenebilir. İster İngiliz olun ister Türk, bir okurun alabileceği kitapların sayısı, öteki bütün öğeleri yanında, fiyatları nedeniyle de sınırlı. E-kitap bu sınırları büsbütün ortadan kaldırmıyor elbette, onun da bir fiyatı var ama bir kitap yerine üç e-kitap alma olanağının çekiciliği yeni alışkanlıkları *zamanla* artırabilir. Öte yandan bugün İstanbul’un en büyük kitapçısında bulabileceğiniz kitap çeşidi internetten satış ya-

pan bir siteden alabileceğiniz kitap çeşidinden her zaman daha az. Oysa binlerce kitaplık kütüphanenizi yüklediğiniz bir e-kitap okuma cihazını cebinize koyup evinizden uzaklara gidebilirsiniz. Benim gibi, çocukluğu bilgisayarsız, televizyonsuz, telefonsuz geçmiş bir kuşağın bunu bir zamanlar hayal bile etmesi olanaksızdı. İnsanın kuracağı hayaller geçmişten süzülüp gelen gerçekliğin sınırları içinde kalıyor. Oysa bugün çocuklarımızın yakın gelecekte neler yapabileceğini düşünmek bile çılgın bir dünya imgesi getiriyor önümüze.

Umberto Eco, tarihin ancak onun hakkında bilgi edinmek gerektiği için hatırlandığını belirtiyor. Sözgelimi, Senato'ya gitmemesini öğütlediği için, suikast gününe kadar yaşadıklarıyla yakından ilgilenilen Caesar'ın son karısı Calpurnia'nın o günden sonraki yazgısını kimse merak etmemiştir. "Kültür bu ayıklama demektir," diyor Eco. Geçmiş zamanların kültürü olarak tarih de ayıklamayla yazılarak gelir bugüne. Yazılı kültür, geçmiş zaman içinde süzgeçten geçirerek bugüne taşıdığı için, gelecek kuşaklara nitelikli bilgi aktarır.

Peki internetin ayıklama yapmadan depoladığı bilgiye birkaç tıkla ulaşıldığında ne çıkıyor karşımıza: Sınırsız bir bilgi yığını – doğruyla yanlışın, ölmüşle yaşayanın, nitelikliyle niteliksizin çorbaya çevrildiği bir karışım. Demek internetten alınan yüzeysel bilgiyle tarih yazılmaz. Öğrencilerin yararsız ödevleri yapılır belki ama artık internet alanlarında yazılı bilgiyi veri alanların sık sık yanlış yaptığına da rastlanıyor. Sözde ortak ansiklopedi olarak tasarlanan Wikipedia sözgelimi, taşıdığı sayısız yanlış bilgiyle kullanıcılarını sık sık yanıltmıyor mu? Bunlar böyle ama internetin sağladığı sınırsız olanaklar olmadan da yapamam.

Kitabın insanla kurduğu ilişkiyi elektronik araçların kurabileceği düşünülebilir mi? Arada dokunma ilişkisi

de var ve insan, doğadan gelen bir dürtüyle en çok, dokunduklarını sever. E-kitap dokunulan bir nesne mi? Dokunduğunuz şey bir cihaz, kitabın kendisi değil, cihazın ekranında görünüyor kitap ama bir nesne olarak var olmuyor. Demek e-kitapla ya da bilgisayar başında internetle kurulan ilişki insani değil, bilindiği gibi, yalnızca elektronik.

Ben yazdıklarım için not tutma becerisine sahip olmadım, bir defter tutamıyorum, küçük kâğıtlara not alıyorum ama onları da kullandıktan sonra çöpe atıyorum. Bu arada her gün on beş saat başında olduğum bilgisayarda not tutma alışkanlığı edindim. Ama en çok da okuduğum kitapların sayfa kenarlarına aldığım notlardan yararlanıyorum. Benimkiler yalnızca benim için anlamlı ya da işlevli. Öte yanda, edebiyat tarihinin yapıtaşları olan büyük yazarların elinden düşmemiş kitaplar üstüne elyazısıyla alınmış notlar var.

Eco değerli kitaplara merakından söz ederken, “James Joyce’un elinden çıkmış notlarla dolu eski bir kitap nüshasının nasıl bir şey olabileceğini düşünelim,” diyor ki düşünmek zor elbette.

Demek gelecekte basılı kitabın hayatımızdan bütünü çekileceğini, kitabın öleceğini öne sürenler için değerli kitap kavramı da yok olacak. Öyle ya, bir nesneyi değerli kılan etmenler arasında, bugün yaşayan yenilerini önceleyen ama artık ulaşılması olanaksız oluşu da var. Elektronik kitap ya da internetteki malumat alanları eskimek bir yana, yenileri geldikçe varlıklarını koruyamayıp siliniyor. Hayranlık duyduğumuz bir yazar, okurken aldığı notlarla onları paha biçilmez hale getiremeyecek.

Hayatı Demokratikleştiren

J-C. Carrière, "Kitabın tarihi aracılığıyla uygarlığın tarihini yeniden şekillendirebiliriz," diyor ki, bunu da elektronik ortamda yapamayacağız. E-kitap birbirinden farklı zamanları ve kültürleri bize yansıtmaya yeteneğini gösteremeyecek. Yenisi gelince eskisi yok olacağı gibi, dünyanın hemen her yerinde, yalnızca belli teknoloji adalarında üretilmiş okuma cihazları kullanılacak ve her ülkenin kendi cihazını, dolayısıyla elektronik araçlarını üretmesi gibi bir düşünce akla gelmeyecek. Demek ki uygarlık ve kültür tarihini yeni teknolojinin yarattığı kitaplara bakarak anlamak olanaksızlaşmak üzere.

"Matbaanın icadı hiç şüphe yok ki gerçek bir demokratik devrim olmuştur," diyor Eco.

Kitap aracılığıyla taşınan bilginin matbaa baskısıyla çoğaltılmasının ve alabildiğine yaygın biçimde paylaşılmasının yarattığı demokratizmin olumlu olduğu belli. Kitap doğası gereği hemen her zaman süzülmüş, nitelikli bilgi içerdiği için, düşünce üretiminin dışavurulduğu başlıca araçtır da. Yazılı, dahası basılı olmadıkça düşünce üretiminin elle tutulur karşılıklar yaratma olanağı da olmazdı.

Peki, bilginin çok daha yaygın bir dolaşım ağı içinde bulunmasını sağlayan internet, daha etkili bir bilgi taşıma yolu mu? İlk bakışta öyle görünüyor. Ne ki elektrige, iyi korunması gereken pillere, ikide bir arıza yapan elektronik donanıma gereksinimleri yüzünden, bilgisayar ya da okuma cihazları hiçbir sorun çıkarmayan kitabın yanında huysuz çocuklar gibi kalıyor. Dolayısıyla şimdiki zamanların demokratizmine uygunmuş gibi görünen internet aslında taşıdığı bilgi kargaşası ve o bilginin güvenilir olmaması yüzünden, bir yandan büyük bir bilgi dünyası yaratırken öbür yandan bilinen ortalamaları kendiliğinden aşağı çekiyor.

İnternetin en önemli işlevi ânında iletişim sayılır mı? Bugün Twitter gibi sosyal paylaşım sitelerinde televizyonlardan ve gazetelerden bile hızlı bir iletişim biçimi kurulabiliyor bazen ve bunun gerçek bir karşılığı var. Benim asıl haber kaynağım artık Twitter. İnternet ağının bütünündeysen haber dünyanın her yerindeki insanlar tarafından aynı anda öğrenilebiliyor. Bu yüzden de Eco, "İnternet var olsaydı Yahudi soykırımını mümkün olur muydu? Emin değilim," diyor. Yahudi soykırımının o denli fütursuzca yapılabilmesinin en önemli nedeni gizli kapaklı kalması değil miydi? Yalandı ama Almanlar bile o toplama kamplarında yaşananlardan haberleri olmadığını söylüyordu. Oysa internet bugün özellikle diktatörlük rejimlerinin baş belaları arasında ve her türlü gizliyi, suçu açığa çıkarma yeteneği yüzünden yasaklanıp sınırlandırılıyor. Sosyal medyanın bütün dünyada nasıl bir iletişim zinciri oluşturduğunu tam içinde yaşadık.

Oysa kitabı ateşe atabilirsiniz. Kitapların tedirginlik ve kötülere korku yaydığını kabul edenler, onları yakmaya çalışmaktan vazgeçmedi. Kitap yakmak, en rezil davranışlardan biri, aslında adı hiçbir dilde konmamış bir vahşet olmalı. 12 Eylül'ün alçak darbecilerinin de marifetlerindendi bu. Nazilerin, Haçlı Seferlerinin, Yeni Dünya'da İspanyolların, Moğolların yakıp yok ettiği kitaplarla insanlık tarihinden neler silinmiştir, tümünü de bilmiyoruz.

Neleri Okumalı?

Sonunda yönetenlerin tarih boyunca yaptığı düşmanlıklar boşuna, okunacak kitaplar bütünüyle ortadan kaldırılamaz. Okurların zaman içinde kendi istedikleri kitapları okuyarak ilerlemesi döşer kilometre taşlarını.

Öte yandan herkes ne isterse onu okumalı. Bazı kitapları okumayı görev olarak dayatmak gereksiz. Okul eğitimi içindeki başarısızlık nereden geliyor? Asıl sorun ne okunduğu değil, ne okunuyorsa onu doğru biçimde okumak.

Roland Barthes, Fransa'daki eğitim sistemini değerlendirirken, "Okullarda edebiyattan başka bir şey öğretilmemeli," diyor. Anlamı derin bu büyük sözün çevresinden ayrılmamalı.

Öğretmenlerin resmi eğitim zoruna bağlı kalması onların kimliğinde bozulmaya da kuşkusuz yol açıyor. Bir ara lise edebiyat öğretimine daldığım için alternatif bir lise edebiyat ders kitabı yazmaya karar vermiştim. Nasıl bir ders kitabı tasarlamam gerektiğini bulabilmek için İngiltere, Fransa ve ABD'den, oradaki arkadaşlarımdan üç ayrı lise edebiyat ders kitabı getirttim ve onlarda gördüm ki, kitaplar yalnızca –bizim de bildiğimiz– yazarların örnek metinlerinden oluşuyor ve genç öğrenciler dört yıl boyunca yalnızca metin okuyup anlamaya, yorumlamaya alışıyor ve bu alışkanlık daha ilköğretim yıllarında bir düşünme –yani soyutlama– biçiminin içselleşmesini sağlıyor. Buydu işte. Oysa şimdi dinin ve resmi ideolojinin içine karıştığı bir eğitim anlayışından ve berbat müfredattan ancak cehalet fişkırıyor. Oysa eğitimin tek amacı olmalı: İnsanı insan, bir birey yapmak. Roland Barthes'ın önerisi bunu yapmak için.

Okunmaya değer sayısız kitap var (kim sayabilir), sizden isteneni değil de aynı değerde başka bir kitabı bulmak zor değil. Bu arada bazı kitapları size bir yakınınız söyler, onunki de öznedir ama nitelikli bir okurun öznel seçimleri, kırk yıllık okul deneyiminden daha değerli.

Kırmızı ve Siyah romanını sorgulayarak okuyan, Julien Sorel'in sevgilisi Madame de Renal'le ilişkisini verilmiş doğrudan anlamlara değil, söylenmeyenler içinde saklı anlamlara bakarak okuyan okurlardan oluşan bir

toplum hayalini kurmak elbette zor. Hem de çalışan nüfusunun yüzde 60'ı ilkokul ve altında eğitim görmüş bir ülkede. Düşünme biçimini değiştirmek için daha çok uzun zamanlara gereksinim duyan bir toplumda, nitelikli okurları tek tek kazanmak da önemli çaba.

İnsan yüz kitapla da büyük bir coşku içinde bir ömür geçirebilir. Her okumada başka bir şey öğrendiğiniz yüz kitabı döne döne okumak için o bir ömür yetmez insana. Nabokov'un, bir kitabı okuyamayacağımız, ancak *yeniden okuyabileceğimiz* biçimindeki önermesi bunu anlatıyor.

Flaubert de sevgilisine yazdığı bir mektupta, "Şöyle beş-altı kitabı iyi bilmekle ne büyük bir bilgin olabilir insan," diyor.

Üstelik ben yüz kitap dedim. Bazen listeler yaparız, güvenilir bir kamuoyu olarak gördüğümüz yüzlerce yazara yöneltilmiş sorulardan çıkan listelere dudak bükenlerin iyi okur olduklarına inanmam. Listeler ekmeği ve suyu koyar önünüze. Önünüze gelen bir liste size zorla dayatılmıyor ki, o bir öneri. Kendinize önerilerde bulunulmasına da karşıysanız, ne bileyim...

Ben bu kitabımda hem okumak hem yazmakla ilgili bende iz bırakan, bir bölümünü birkaç kere okuduğum 100 öykü, roman, şiir, deneme-eleştiri kitabının listesini verdim.

Dileyen bu listeye bakabilir, kitaplarını seçebilir. Dileyen kendi başına, okunmasını gerekli gördüğü başka bir yüz kitaplık liste yapar, sonra da içlerinden okumadıklarını okumaya başlar ya da yalnızca benim dünyanın nasıl oluştuğunu görmüş olur. Zamanın nasıl dar geldiğini görmek ürkütücü olabilir.

Yazanların da okunması gereken kitapları bulamadıkları –belki aramadıkları– bir yerde, nasıl bir okuma kültürü içinde bulunuyoruz ki. Sonunda kitaplar yazarlara gerçek hayattan daha büyük bir dünya sunar. Yazıla-

cak dünyalara ilişkin bilginin çoğunu kitaplardan öğreniriz. Yoksa ömür boyu denizi görmeden yaşayan bir yazarın anlattığı denizin gerçekliği, sahiciliği nasıl sağlanabilir. Bazen başka kültürlerden yazarların yazdıklarını okuduğumuzda, biz bunu yazamazdık, çünkü o hayatı yaşamıyoruz, o birikime de sahip değiliz derim. İnaniyorum buna. Hiç bilmediklerimizin, işitmediklerimizin, görmediklerimizin rüyasını göremiyorsak, onları hayal edemiyorsak kurgulayamayız da.

Şu sıralarda elimde gene çok eskiden okuduğum *Doktor Jivago* var. En güzel aşk filmi ondan yapılmadı mı. Bir zamanlar içinde yaşadığım hayat da Pasternak sevgimin üstüne çıkamamıştı. Acaba iki insan arasındaki aşk, *Doktor Jivago*'dakinden daha etkileyici nasıl anlatılabilir, bunu öğrenmek için de okuyorum.

Parçalanmış Zamanlar

Sanırım kültür tartışmasını da yeterince yapamıyoruz. Şimdiki toplumun nasıl bir geçmiş kültür içinden çıktığına ilişkin toplumbilimsel araştırmalar var, onlara dönüp bakabiliriz ama gene de sözgelimi günlük yaşam kültürüne ilişkin nitelikli çözümlemeler pek az. Kültür tarihi asıl olarak saray tarihçiliği çevresinde dönerken sıradan insanların hayatına sokulmakta pek istekli olmadı. Popüler tarihçi İlber Ortaylı da yukarıdakilerin tarihini anlatıp duruyor, bir özveride bulunup aşağıdakilerin tarihine de dalmaya gönül indirmiyor.

Cumhuriyet döneminin gönüllülükle ya da zorla verilmiş kültürü kendiliğinden onaylandı ve egemen bir kültür olarak onun dışına çıkılmasına hoşgörülle bakılmadı. Bugün de kültür, üstüne kafa yorulan sorunlardan sayılmaz. Yaşayıp gidiyoruz işte, büyük bir hızla. Üstelik

bireyliğimize, yaşam biçimimize bunca saldırı altında kendimizi korumakta bile güçlük çekerek.

Eric Hobsbawm, bütün hayatı boyunca Marksizm içinde kalmış ve politik tarihin öteki tarihçilerce el atılmamış yanlarını farklı bir bakış açısıyla nesnelleştiren, günümüzün en önemli tarihçilerinden, aynı zamanda kültür tarihçisi. Hobsbawm'ın ölümünden önce yayına hazırladığı *Parçalanmış Zamanlar-20. Yüzyılda Kültür ve Toplum* kitabında, birbirinden uzak zamanlarda yazdığı kültür yazıları var. Daha çok 1990'lardan günümüze uzanan yazılar, yirminci yüzyılda ve çok yakın geçmişimizde yaşanan kültürel değişimlerin dinamiklerini çözümlüyor.

Kültürün bilimsel teknolojik devrime bağlı olarak aldığı yeni biçimler, belki de bugün en çok anlaşılması gereken kültür sorunları. İlk, geçen dönemlerin sorunlarına hiç benzemeyen olguların epeyce şaşırtıcı oluşu onları anlamayı güçleştiriyor. İkincisi, bu kez çok hızlı bir değişim var ve birini anlamadan gelen ikincisi bizi daha da şaşırtıcı bir durumla karşı karşıya bırakıyor.

"Bizim ülkemizde sanatları karakterize eden şey, sanatların tarihsel bakımdan eşsiz nitelikteki teknolojik devrime, özellikle de iletişim ve yeniden üretim teknolojilerine bağımlı olmaları ve onlarla dönüşüme uğramalarıdır," diyor Hobsbawm.

Dün sinema, televizyon vardı, sonra dünyanın iki ucunu birleştiren iletişim araçları sanatı ve kültürü değiştirmeye başladı. Sonra sesi gömlek cebimizde taşıyabildiğimiz bir aşamaya geldik. Bugün bilişim ve internet teknolojilerinin medyayı üçüncü büyük güç olmanın da ötesine geçiren niteliğiyle ve sosyal medya gibi yepyeni olgularla karşı karşıyayız. Dünyanın görünümünü değiştiren medyanın yerine geçen sosyal medya, bu kez demokratik hayat alanları yaratmaya başladı. İnsanları çamura bula-

yan bir yanı da yok değil ama sosyal medya olmasaydı, dünyada medyanın gözlere kopkoyu bir perde indirdiği, bu ülkedeyse intihar ettiği yerde dünyanın her yerinde işlenen suçları öğrenmek neredeyse olanaksızlaşacaktı. Görüntü etkileyici. Güç her zaman kötüye de kullanılabilir. Yirminci yüzyıldaki bu hızlı gelişme neredeyse kendinden önceki bütün yüzyılların toplamına eşitken, şimdi bir on yılda, yüz yıldakinden daha çoğu üst üste yığılıyor. Bu tuhaf birikimin altından kalkmaktan değil, belki de yalnızca altında kalmaktan söz edeceğiz.

Müzik ve edebiyat, sanatın sanat oluşunun başlangıcında ve bütün sanatların doruk noktasında yer alırken neden sonra görüntüyü ve teknolojiyi kullanan öteki sanatlar kültürün toplumsallaşmasında önemli roller oynadı.

Hobsbawm, edebiyatın Gutenberg'le birlikte kendini mekanik yeniden üretime uyarladığını düşünüyor. Yazılı edebiyatın kültürün oluşumuna en önemli katkıyı böylece yaptığını söyleyebiliriz. Neden sonra piyasa keşfetti edebiyatı. İkinci savaştan sonra dünya yeniden biçimlenirken insanın yitip giden değerleri yerine, bitip tükenmiş Avrupa'nın, yıkılmış bir kültürün yeniden inşası için piyasa ve popüler kültür canlandırılmaya çalışıldı ve bu bütün sanatları değişmeye zorladı.

Baskı teknolojilerinin gelişmesi ve kitabın yaygınlaşması yazılı kültürü demokratikleştirmiş de oldu ama Hobsbawm 19. yüzyılda çevirmenlerin altın çağının yükselişiyle birlikte, bu demokratikleşmenin parçalanmaya uğradığını belirtiyor.

Çevirinin Shakespeare, Dickens, Balzac ya da büyük Rus yazarlarını burjuva kültürünün ortak mülkü haline getirdiğini belirtiyor. Doğrusu böyle bakmamıştım. Üstelik bu arada, görüntünün gücü karşısında yazı da geri çekilmeye başladı. Popüler yazarların ve kitapların nitelikli edebiyat karşısındaki gücü her şeyden önce görünürlük-

ten gelmiyor mu? Okurlar sürekli önlerinde gördükleri yazarlar ve kitaplar karşısında nitelikli edebiyatı gerçekten temsil eden yazarları ve kitapları görmüyor bile.

Dijital teknolojinin kitabı alıp bambaşka bir şeye dönüştürmesi de var. Böylece kitap internet aracılığıyla ya da dijital kitap okumak için geliştirilmiş cihazlarla sayısız insanın önündeki ekrana geliyor. Bunu abartıp geleceğin yalnızca bu gelişmede olduğunu öne sürmek de, bundan korkup mahvolduk demek de anlamsız. Hobsbawm da aynısını söylüyor. E-kitapların yalnızca karşılaştırılamayacak kadar büyük depolama olanağı yaratma üstünlüğü var. Yoksa okunurluk bakımından basılı kitapla aşık atacak özellikleri yok. Dijital teknoloji, basılı bir kitabın okunurluğuyla şu anda yarışmıyor, basılı kitap kadar pratik de değil. Kitabı elinizde taşımak, cebinize koymak, onunla birlikte yaşamak çok daha kolay, onu ara sıra şarj etmeniz de gerekmiyor. Üstelik basılı kitabın muazzam dayanıklılığı yanında, e-kitap okuyucuları her an bozulabilir, suya düşebilir, okunmayı olanaksızlaştıran bir sorunla karşılaşabilir.

Bugün etkisini koruyan ikinci güzel sanatın mimari olduğunu belirtiyor Hobsbawm. Çünkü gelecekte de insanlar binalar olmadan yaşayamayacak ve lüks sanat tüketiminin dışında, mimariye zorunlu olacak. Şu var ki, yirmi birinci yüzyılın binaları büyük olacak. Devletler büyük yapıları güçlerinin göstergesi olarak tasarlayacak. Büyük şirketlerin kültürleri gökdelenleri gerektirecek. Büyük spor alanlarıyla stadyumların, uluslararası otellerin ve alışveriş merkezlerinin devasa binalarının, içinde yaşadığımız zamanın mimari anlayışı olacağını belirtiyor Hobsbawm. Bizde olur olmaz yerlere yapılan stadyumlara bakınca, demek tek neden inşaat sektörünü palazlandırmak değil, sanatı öteleyip iktidarı öne çıkaran bu anlayış, kendi kültürünü de yaratıyor. Mimarinin günü-

müzün kültürünü değiştiren en etkili alanlardan olduğunun göstergesi, yaşadığımız şehirler. İstanbul'a bakınız, bu şehri olduğundan bambaşka ve çok çirkin yapan en önemli neden mimari, yani yeni yapıların şehrin doğasını ezen biçimleri.

Müziğin de yeni yüzyılda insanın yaratıcılığına gerek duymadan üretileceği söylenebilir mi? Elektronik, müziği çoktan başkalaştırdı.

"Klasik müzik esasen ölü bir repertuvarla varlığını sürdürüyor," diyor Hobsbawm.

Klasik müzik konserlerinin dinleyicileri yaşlı kadınlar ve erkeklerle sınırlanmaya başladı. Gençler gitgide uzağa düştü. Öte yandan değil bugün, yirminci yüzyılda doğmuş büyük bestecilerin sayısı bile birkaçı geçmiyor. Bütün zamanların en iyi yüz rock albümünün çoğunun 1960'larda kaldığı görülüyor. Öyleyse şimdiki zamanların müziği nasıl bir yaratıcılık ve kültür eşiğine takılıp kalmıştır ve kulaklarımızın kötü eğitilmesine neden olurken niçin ayakta duramamaktadır.

Kavramsal sanat orada da burada da sanatın değil, düşüncenin konusu olarak görölmeye başladı. Marcel Duchamp'ın pisuvarı yeni sanatın ne olduğunu göstermiyor, sanatı yok sayıyordu. Enstalasyonlar, videolar da aynı bağlamda. Sanat yirminci yüzyılın sonlarına doğru elden ayaktan düşüp kaldırımlara serilince sanat olmaktan da çıkmaya başladı. Postmodernizm bu yeni kültüre karşılık verdiği için yaşamaya başladı ama onun da sanatın kendisi değil, fikri olduğu biliniyor.

O Ne Mükemmel İnsan...

Federico Garcıa Lorca. Hem çok büyük bir şair hem de faşizmin katlettiği büyük bir simge, çok seviyorum onu.

Pablo Neruda'nın onun ölüm gününü anlattığı şu sözlerini buraya almadan edemedim. Bir insan çok güzel bir insan tarafından ancak bu kadar güzel anlatılabilir.

Federico kararlaştırdığımız yere gelmedi. O saatlerde ölüme giden yolculuğuna başlamıştı. Bir daha birbirimizi görmedik. Başkalarıyla buluşmak zorunda kalmıştı o akşam! Şiirimi değiştiren bu İspanya İçsavaşı benim için bir şairin ölümüyle başlar!

Ne mükemmel bir şair! Ondaki kadar yürekliliğe ve dehaya, heyecanlı bir kalp ve duru sese bir daha hiç rastlamadım. Federico taşıdığı yaşama sevinciyle bir yıldız gibi parlardı. Saf ve komik, başarılı müzisyen, mükemmel pantomimci, çekingen ve batıl inançlı, pırıl pırıl ve iyi yürekli. Lorca'da İspanya'nın bir çağını yaşamak mümkündü, halkçı gelişme çağını. Gelip geçmiş o İspanya'yı aydınlatan biri, güzel kokular saçan bir yasemin demeti. Böyle bir insanın günün birinde öldürüleceğini hiç kimse düşünemezdi. İspanya'daki şairler arasında en çok sevileni, en çok beğenileni ve o neşesiyle en çok çocuğu andırıanıydı. Kim bilebilirdi ki o topraklarda, onun topraklarında, böylesine inanılmaz bir cinayeti işleyecek bir canavarın yaşayabileceğini?

Federico Garcia Lorca

Ölünce

Ölünce

kuma gömün beni
gitarımla.

Ölünce
portakal ağaçları
naneler arasına.

Ölünce
gömün isterseniz beni
bir rüzgâr gülüne.

Ölünce!

Çeviren: Alovera

Gıdasız Her Şey Yalan

Çocukluk yıllarımızda köy nüfusunun azalıp şehir nüfusunun artması olumlu bir değişim gibi öğretilirdi. Böylece tarım yerine sanayileşme artacak, ülkenin sanayi üretimine dayalı kalkınması hızlanacaktı. Hem sosyalizm de her şeyden önce kapitalizmin yarattığı sanayileşmenin üstüne kurulmayacak mıydı, demek buna zorunluyduk, ne güzel.

Bunun nereye kadar doğru ya da yanlış olduğu şu anda anlamını yitirmiş durumda. Ülke ticaretin, sıcak paranın ve inşaat sektörünün pamuk ipliğine bağladığı bir tuhaf ekonomik model içinde, yönsüz ve geleceksiz, dayanıksız bir köprüden geçiyor. Tarım da bitti bitecek. (Yoksa bitti mi?) Üstelik bizde kültür denince önce sanat geliyor, kültürün ondan ibaret olduğu düşünülüyor.

Tarım var bir de, tarlalar, bahçeler, bütün ekili alanlar, üretim biçimleri, toprakla insan arasındaki ilişki, ormanlar, sular... Tarım-insan ilişkisi kültürün temellerinden. Abdullah Aysu bu konularda benim kafamı biraz daha açtı. Onun *Gıda Krizi-Tarım, Ekoloji ve Egemenlik* kitabını okuma gereksinimini bu belirsizlik yüzünden

duydum. Pek de iyi bilmediğim bu konuyla gitgide daha çok ilgileniyorum. Doğrudan beslenmeyle ilgili değil mi: Yemek de sıradan hayatımızın en vazgeçilmez hoşluklarından. İnsanların yedikleri yemek ve yeme biçimleri bütün toplumlarda kültürün nasıl büyük değişiklikler alabileceğini gösteriyor. Hayat evler, arabalar, yollar, insanlar değil ki yalnızca – kuşların uzun yollar aldığı gökyüzü, kararıp açılan bulutlar, narenciye bahçeleri, üzüm bağları, dağlar, dağların volkanik yaşlı kayaları, kayalar arasından fışkıran yeraltı suları, arıların vızıldadığı otlaklar, insanı kendinden geçiren kuş ötüşleri, baştan çıkaran bahar kokuları, gök gürültüleriyle boşalan yağmurlar, günbatımı, dolunay, kefal oltalarını salmış göl balıkçıları, sularının gitgide azaldığını görüp içlendiğimiz dereler, çiftçinin alın terinin suladığı buğday tarlaları, tütün ve çay tarlaları, onca sıcağa karşı doruklarındaki karı eksiltmeyen Sandras Dağı, yemyeşil çayırılar. Peki, bunlar belki biliniyor bilinmesine ama yaşanıyor mu?

“Gıda tükendiğinde yok olan birçok medeniyete tarih tanık,” diyor Abdullah Aysu, ki elbette böyle.

Bir uygarlığı kalmayan bu ülke de tarımı yok ederken kendini de yok etmeye doğru koşuyor.

Küresel gıda şirketlerinin yol açtığı sorun, gıdayı kolayca ulaşılabilir olmaktan çıkarmış durumda. Artık ihtiyaç için üretenler, sözleri edilmeye degecek büyüklüğe sahip değil. Gıda sektöründeki büyük şirketler ve küresel devler toprağı mal gibi gördüğü için doğanın yıkımı gitgide hızlandı.

Şu da ilginç değil mi: 1960’lardan bu yana dünya nüfusu iki kat artarken gıda üretimi üç kat arttığına, dolayısıyla 12 milyar insan doyurulabileceğine göre, niçin bir buçuk milyar insan açlık çekiyor? Peki durumun en kötü olduğu yerlerdeki insanları açlıktan kurtarmak için ne gerekiyor: Afrika Boynuzu’ndaki açlığı sona erdirmek

için gereken para 1,6 milyar dolarmış. Herhangi bir devlet için k, çok k bir para. Ama olmuyor, çünkü dünyanın değişmemesi gereken bir düzeni var. Biz de 128 milyarı arayıp duruyoruz.

Abdullah Aysu bu çarpıcı rakamları sıralarken, “Gıdanın olmadığı yerde demokrasi olmaz,” diyor.

Uzaktan bakıldığında ajitatif bir söz gibi duruyorsa da, tamamıyla gerçek bir saptama. Gıdanın olmadığı hayatta eşitlik son kertede bozulmuş olduğu gibi, gıdaya ulaşamayan insanların onun otesine geçecek taleplere sahip olması da beklenemez. Üstelik gıdanın olmaması ekolojinin bozulduğunu, üretimin ve dağıtımın tekelleştiğini, dolayısıyla daha baştan demokrasinin olmadığını gösterir. Bunları koca bir metropolden çıktıktan sonra narenciye ve nar bahçeleriyle, binlerce sığla ağacıyla, dağların yeşil sırtlarıyla çevrili bir yerde daha çok sorun ediyor insan. İnsan İstanbul’da yiyemediği domatesi, portakalı yerken bencilce bir mutluluk da duyuyor.

Kaldı ki gıdaya erişim sorununun bir nedeni üretimin olmadığı alanların genişlemesiye öbürü de gıda fiyatlarının yüksekliği. Dünyanın yaklaşık yüzde 70’i günde on dolardan, her 5 kişiden birisi de iki dolardan az kazanıyor. Türkiye’de aylık geliri 500 liradan az olan nüfusun 12 milyon olduğu belirtiliyor. Rakamlar sıkıcı ve can sıkıcı. OECD ve FAO verilerine göre, dünyanın en yoksul ülkelerinde insanlar, kazandıkları paranın yüzde 80’ini gıdaya harcıyormuş, Türkiye’de en az yüzde 30’u. Kalan paralarını ne yaparlarsa yapsın insanlar.

Abdullah Aysu’nun kitabının her sayfasında –bazılarını bildiğimiz, bazılarını yeni öğrendiğimiz– yle çarpıcı gerçekler var ki, bu kitabın okullarda satır satır okutulması gerektiğini düşünüyorum. İklim değişikliğiyle gıdaya ulaşma yollarının tıkanmaya başlayacağını biliyoruz bilmesine ama dünya yalnızca 3,5 derece ısındığı

zaman canlıların yüzde 40 ile yüzde 70'inin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olacağını bilmek de önemli. Ormanların ve otlakların geri dönüşü sağlanamazsa küresel ısınmanın önüne geçilemeyeceği apaçık. Bu süreç atmosferden denizlere, dağlardan Amazon Ormanları'na kadar gezegeni tehdit ederek şimdi de sürüyor. Küresel yangın felaketiyle yüz yüze kalınca şaşıyor dünya ama iklim yıkımı gelecek yıllarda yangınların daha da artacağını bildiriyor. Kendimizi çaresiz hissediyoruz değil mi. Çaresizlik, demokrasinin olmadığıнын en önemli göstergesi işte.

İleri kapitalist ülkelerden çıkan büyük tekeller gıdayı ne yapıp edip yutturur insanlara. McDonald's, KFC ya da Pizza Hut gibi gıda restoranları geleneksel yeme içme kültürünün yerini aldı almasına ama ABD Senatosu bile bu tür restoranlarda sunulan işlenmiş tavuk ve dana etlerinin her yedi saniyede bir, bir kişide ortaya çıkan kanserin nedenlerinden biri olduğunu açıklamış. Kanser nedenleri arasında hazır gıdanın sigaradan sonra ikinci sırayı aldığı biliniyor.

Ama aynı ABD'nin gıdayla ilgili pek çok belanın kaynağı olduğu da biliniyor. Et tüketimi konusunda şaşırtıcı rakamlara sahip ABD. Yaklaşık 1 kilo sığır eti için 14,4 kilo hububat ya da soya, 9.460 litre su ve 3,7 litre benzin tüketiliyormuş. Türkiye'de neler olduğunu düşünün. Bir kilo etin niçin o kadar pahalı olduğu anlaşılıyor değil mi. Peki şu nedir: 1950-1999 arasında bütün dünyada et tüketimi 50 kat artmış. Acaba aynı yıllarda Somali'de et tüketimi ne kadar artmış, hatta Türkiye'de – ya da ne kadar azalmış? Demek ki beslenme rejimi değişmiş ve bunun politik rejimin değişmesi gibi etkiler yarattığından kuşukumuz olmasın.

Bu tür rakamlar çekici: Et temelli beslenme ve fabrikasyon hayvan üretimi için ABD'de 220 milyon dö-

nüm -adet değil- ağaç kesilmiş ve Orta Amerika'daki yağmur ormanlarının 25 milyon dönümü sığır yetiştirmek için yok edilmiş. Bu arada etin çok ama çok büyük bölümü elbette Batı'nın zengin ülkelerinde tüketiliyor. Az gelişmiş ülkelerde aynı oranda et tüketilmesi için dünyadaki besi hayvanlarının sayısının iki katına çıkması gerekiyor.

Şimdi durup düşünülmez mi, biz bu doğaya neler ediyoruz? Ekosistemi bozdukça bağları koparıyoruz ve bir felaket zincirini güle oynaya çekiyoruz. Arılar yok olursa başımıza neler geleceğini sonradan öğrendik. Bir sineği yiyerek beslenen canlının herhangi bir nedenle yok olması durumunda, sineğin çoğalması engellenemeyeceği için bütün dünyayı kaplayacağını bilmek, aslında tam şu anda sürmekte olan bozulmanın en küçük halkası.

Ekoeleştiriden Yoksunluk

Bu somut çöküşü içinden izleyemediğimiz ortada. Doğayı bir duygu olarak içimizde taşıırken onun üstüne düşünmekten hâlâ uzak olduğumuzu söyleyebiliriz. Bu toplumun çevre bilinci yeni oluşuyor ama ekolojik sorunların bilgisi daha özel merakları gerektiriyor. Greg Garrard *Ekoeleştirir*'de yaşadığımız dünya üstüne ne çok şey düşünmemiz gerektiğini iyi anlatıyor.

Doğanın yalnızca bize yararlı olduğu ölçüde önemli olduğunu savunanlar her yerde var. Kuzey Ege'de de gördüm, Güney Ege'de, kasabamızda da, köylüler meyve vermeyen ağaçla pek ilgilenmiyor. Ne işe yarıyor derler, varsa da bahçelerinde, ilk fırsatta köklemeye bakarlar. İleri kapitalist ülkelerde doğaya yararlılık açısından bakan, böylece onu gerekli gördüğü ölçüde kemiren bir anlayışın egemenliğinden söz edilebilir.

“Oysa pek çok çevreci, doğanın içsel değerini çıkış noktası olarak kabul eden bir değerler sistemi geliştirmemiz gerektiğini söyler,” diyor Garrard.

Garrard’ın dört radikal ekoloji anlayışından ilki olarak belirttiği derin ekoloji, insan dışı dünyanın insani amaçlara feda edilmemesi gerektiğini savunuyor. Ekolojinin anahtarı bu olmalı. Derin ekoloji, “insanları sadece ekosferin tüm üyelerine karşı eşitlikçi bir tavır almaya çağırmakla kalmaz, bunu ekosferdeki tüm varlıklar ve türler için de ister”

Ekomerkezciliğin insan düşmanı olduğunu savunanlar da var. Sanırım bunu ciddiye almak gerekmez. Öte yandan insanmerkezciliğin yanlışlığı daha az düşünülüyor ama onun da doğanın yok edilmesinin önünü açık tuttuğu kuşkusuz. Ayrıca insanı hayvandan ve doğanın öteki bileşenlerinden üstün tutmak için geçerli nedenler var mı? İnsan da doğadan geliyor ve onun bir aslanın hayatına son verebileceği düşünülüyorsa, tersi de niçin düşünülmesin?

Sistem karşıtı hareketler ekolojik sorunlar karşısında aynı kaderi paylaşıyor. Ekoloji hareketleri küresel iklim değişikliğine karşı, doğanın korunması amacıyla oluşan örgütlü ve kendiliğinden hareketleri içine alırken demokratik özgürlükler için harekete geçen toplumsal kesimlerle, nükleer karşıtlarıyla, feministlerle, barış hareketleriyle, sosyalistlerle ve benzeri bütün hareketlerle birlikte davranıyor.

H.D. Thoreau modern hayatı topyekûn reddetmemişti. Onun Walden Gölü’ne çekilmesinin nedeni, modern hayatın olumsuzluklarının gözden geçirilmesine neden olmaktı. Bir kültür simgesiydi o. Yoksa yeni bir hayat seçeneği sunmaya çalışmıyordu. Asıl olan, onunki gibi ütöpik önerilerin gerçek hayatta somut karşılıklar yaratıp yaratamayacağının tartışılmasıydı.

Garrard, "Pastoralin kökeninde doğanın, insanın yıkıcı enerjisine ve insan toplumlarının değişimine karşı sabit ve dayanıklı bir karşıtlık oluşturduğu fikri yatar," diyor.

Thoreau'nun Walden'ı da Amerikan toplumu için pastoralin son durağı olarak görülüyor. Sonunda yaban hayatı bir eski zaman miti olmaktan çıktıktan sonra, yeni dünyanın şehirleri tarafından kaçınılmaz biçimde bozulmaya başlayan bir gerçekliği anlatıyor.

William Cronon, yaban hayatın insanın reddettiği değerleri sessizce yeniden ürettiğini şu sözlerle anlatıyor: "Yaban hayat ruhunu kaybetmiş ve doğal olmayan bir medeniyetin doğal, günahkâr olmayan antitezidir."

Bu düşünme biçimi de sonunda insan hayatının adeta sonunu, yaban hayata dönüşü anlatır ki, gerçekliği zayıf. Evet, insan atmosferi zehirledi, küresel ısınmaya ve iklim yıkımına neden oldu, doğanın özerkliğini yok edip her yeri yapay biçimde değiştirdi, gücünü kötüye kullandı. Böyle giderse çocuklar eski şeftalileri bir daha göremeyecek, akarsular azalacak, mevsimler kimliğini kaybedip birbirine karışacak. İnsan kendini merkezde görmekten belki hiçbir zaman vazgeçmeyecek ama doğanın gadrine uğradıkça onu bugünkünden daha iyi koruması gerektiğini de öğrenecek – umarım.

Yüz elli yıl önceki 1845 kıtlığı sırasında bir milyondan fazla İrlandalı açlıktan ya da yetersiz beslenmeden kaynaklanan hastalıklardan hayatını kaybetmiş. Bugün de her beş saniyede iki insan, bir yılda 12 milyon insan açlıktan ölüyor. Bunun da bugün bir kıyamet olup olmadığını, önce açlık bölgelerindeki insanlara sormak gerekir.

Antikapitalizm ve Ekoloji

Unutmuyorum, *Elveda Proletarya* Türkçede yayımlandığında (1986) André Gorz biraz canımızı sıkmişti. Duvar daha yıkılmamıştı, harıl harıl yeni düşünceleri okuyorduk, Poulantzas, Lacan, Avrupa komünizmi filan... Bizim için çok yeni bir durumdu bu ama daha tam değil, bizi reel sosyalizme bağlayan düşüncelerin dışına yeni yeni çıkıyorduk, Stalinizmin uzağına çekilmiş, katılıkları-mızdan kurtulmaya başlamıştık. Ama ne yapacağımızı tam bilmiyorduk. *Elveda Proletarya* epeyce tartışma yarattı, sonra 1987 ve 1991 yıllarında art arda yaşanan iki büyük sıçrama –ya da çöküş– tepeden tırnağa bir sorgulama süreci başlattı, o günlerde yeni düşünceleri ortaya atan yazarları ve kitapları art arda okumaya çalışıyordum.

O yıllardan bu yana, André Gorz'un yazdıklarını ve söylediklerini gördüğüm yerde okudum. Çünkü bağımsız ve gerçekten özgün düşünceler ortaya atıp onları sorular sorarak derinleştiren düşünörlere gereksinim duyuyordum. Ve bu topraklardan sanırım bir André Gorz da çıkmayacak.

Onun *Ekolojinin Kızıl Hattı*, felsefenin yaşadığımız kirli zamanlara dönük yorumlarından kapitalizmin günümüze özgü sorunlarına uzanan bir düşünce işleyişinin zenginliğini yansıtıyor. Ekoloji ve kızıl hat: Yan yana gelir mi? Marksizmi bir düşünme biçimi olarak günlük hayatın içindeki her ânımıza uygulamak nasıl mümkünse, ekoloji ile kızıl hat arasındaki ilişkinin gerçekliği de o kadar anlamlı.

Bütün sorun insanın doğayla ilişkisi – ya da doğayla ilişkisinin erken zamanlarda kopması. İnsanın doğaya açtığı savaş, hayvanın dışlanması da yol açmıştı ama bunun ne denli yaşamsal bir sorun olduğu ancak modern zamanlarda anlaşıldı. Hayvanın ve doğanın ötekileştiril-

mesinin yol açtığı derin boşluğun başka hiçbir şeyle doldurulamayacağını anlamak için, bilgiyle bilincin kesiştiği noktadan çıkan bilişsel enerjinin ışığı gerekti. Şehirlerin karanlığından kırların aydınlığına çıkmak gibi bir şey bu.

İnsan toplumsallaştı ve *insana özgü* bir kültür yarattı. André Gorz bunu, insanın doğayla ilişkisinin doğal olmadığı, “daima doğru ya da yanlış, metafizik ya da dinsel kavrayışlar üzerine kurulu kültürel bir ilişki” olarak tanımlıyor.

Bugün doğayla insan arasındaki uzlaşmaz çelişkinin, kapitalizmin kendini onarma süreçlerini çıkmaza sokacak kertede önemli olduğu görülmeye başlandı. Orada ya da burada, kapitalizmin çıkmazları içinden yeni bir toplum biçimi çıkıp çıkmayacağı kesin olarak söylene-
mez. Özellikle bilişsel birikimin bir üretici güç olarak ortaya çıktığı günümüzde, demokrasinin ve demokratik bir toplumun ne olduğunun yeniden tanımlanması gerektiğini, bu konularda düşünen hiç kimse yadsımıyor. Dolayısıyla sosyalizm idealini terk etmeyenlerin önce bu tanımları yapması gerekiyor. Bildiğimiz ve çok değer verdiğimiz demokrasi, bir kavram olarak da, gerçeklik olarak da çürümek üzere.

André Gorz, “kendi kendini idareye, herkesin kendi amaçlarını ve önceliklerini belirleme hakkına geniş yer bırakan bir demokratik toplum”u “sosyalist ya da ekososyalist” olarak niteliyor. Demek sosyalizmin hangi reel biçimleri alacağı konusunda akıl yürütmelere daha yakın durmak gerekiyor.

André Gorz’a göre bilgi “en önemli üretici güç”

O elbette bilginin üretici güce dönüşebilmesine olanak veren bir birikimin içinden konuşuyor. Bizim onunla aynı frekansa gelmemiz kolay değil. Özgün düşünce üretmeyen, buluş yapamayan bir toplumda üretici güce dönüşecek bilgi birikimini oluşturmak olanaksız. Orada bi-

lişsel kapitalizm kavramına göre gelecek tasavvurları yapılırken burada antikapitalist hedefler ister istemez geçmişe bağlı kalıyor, antikapitalizmin yerine antiemperyalizm geçiriliyor.

Düşünmenin Yolları

Bir düşünme biçimi edinmek için neler yapmak gerekir, derken bile biri tamamlanmadan öbürünü çağıran pek çok düşünce üşüşüyor zihnime. İstanbul'un kaosu içinde yaşayıp çalışırken de düşünmek için pek çok fırsat vardı, yollarda düşünüyordum en azından, buranın sakinliği içinde daha çok bulunmuyor o vakit. Demek ki insanın zihni her yerde, her an, aynı biçimde çalışabiliyor. Sorun zihninin bir lokomotif gibi kendini durmaksızın işletebilmesi. Yüksek bir bilişsel yetiye ve pırıltılı bir zekâya sahip olmak için her şeyden önce kurmaca metinler okumak gerekir. Çünkü orada soyutlamalarla katlandıkça katlanan bir derinlik ve zenginlik var ki hiçbir yerde bulunmaz.

Ayakları yerden kesen böyle bir düşünme biçimi insana doğadan verilmiyor. Demek herkes düşünemez. Okumayla içselleşen düşünme biçimi, zaman içinde gösterilen çabayla kendine bir kanal açıyor. Sonra alışkanlıklar gelir. Alışkanlık, yaptıklarımıza kendimize benzeyen bir biçim kazandırmak.

Murakami koşarak düşünüyormuş. Sonra da yapının, düşünülenin ve yazılanın bir noktada buluşmasından, benzerleri arasında apayrı özgünlük kazanan bir metin çıkmış ortaya.

"Kendime ait bir sessizlik zamanına sahip olabilmek," diyor Murakami.

Kendimize ait, boyunu ve boylamlarını kendimizin

belirlediği özel dünyamız. Yaratıcı insanın ruh sağlığı için.

İnsan sık sık kendini bir boşluğun içinde bulmak istiyor. Gürültü nedenlerinden uzakta. Murakami'ninki tam böyle değil. O maraton koşmaya karar verdikten sonra, onu da adına uygun bir yerde yapmaya karar verip Yunanistan'a gitmiş ve Atina'dan Maraton kasabasına koşmuş. Sonra Honolulu, New York ve başka maratonlar.

Roman yazmak için her şeyi bir yana bırakıp evine çekilen insan koşarken önce yazdıklarını düşünür. Gerçi Murakami roman yazarı için en önemli niteliğin deha olduğunu söylüyor, bunu içinden çıktığı kültüre bağlıyorum. Japonların akli başka türlü çalışıyor olmalı. Akli başında bütün yaratıcılar, yeteneğin payının yüzde onu geçmeyeceğini, kalanın çalışmak olduğunu yaşadıklarıyla bilir. (Aslında o yüzde on da yetenek değil de, kişiye özel kazanımlar.) Bu da bir buzdağı. Herkese gösterilen pırıltıyı veren, görünmeyen yüzde doksanlık bölümdür.

Murakami'yle aramdaki buzları o çok güzel metni *Uyku* eritti. Yanı başımda Ishiguro ile Kenzaburo Oe varken ona uzak duruyordum. Belki önyargıydı benimki, belki nedenlerim vardı ama *Uyku* ile onun da özel bir yazar olduğunu anladım. *Koşmasaydım Yazamazdım*'da roman yazmak için nelere sahip olunması gerektiğiyle ilgili notlarını özellikle genç yazarlar iyi düşünmeli.

Bir noktaya odaklanma, onu sürdürebilme gücü –ki bunlar çalışarak kazanılır–, sonra da öykü yazıyorsanız iyi kullanabileceğiniz zihin emeği, roman yazıyorsanız kas gücü. Kısa metinler yüksek bilişsel yetilerle yetinirken romanın uzunluğunu derleyip toparlamak ve kusursuz bir kurguya kavuşturmak için gereken enerjinin kas gücünü de içerdiğini önemsemezseniz, bir süre sonra sürdüremediğinizi görebilirsiniz.

Murakami roman yazmaya dair pek çok şeyi sabahın erken saatlerinde koşarak öğrendiğini söylüyor, yazmaya karar verdikten sonra uzun mesafe koşmaya başlamış olmasaydı yazdıklarının şimdikinden çok farklı olacağını da ekliyor.

Önemli bir yazarın yazdıklarına bakmak için ilgi çekici ayrıntılar ama bilinmeyenlerden söz etmiyor. Yürümek ne denli tılsımlıdır, yürüyerek yazarlar bilir. Yaşar Kemal'in romanlarını önce başından sonuna dek kafasında yazdığını, sonra kâğıda geçirdiğini ara sıra yineliyorum. Geçen yüzyılın başının nadir saflıktaki yazarı Robert Walser da mikro yazılarını hiç durmadan çoğaltırken arada uzun yürüyüşlere çıkıyordu. 1925 güzünde Bern'den Cenevre'ye gidişinin unutulmazlığından hep söz edilir ama bu uzun yolculuğunda yaşadıklarını sır gibi saklamış. Oysa aklından kim bilir neler geçirmiş, neler kurmuştur.

Yürürken yazmak için hem öteki insanlarla yaşadıklarımızı hem de çevremizde dolananları düşünmek yerine, yazacağımız hikâyenin ve onu yaşayan kişilerin içinde gizli olanı bulup çıkarmaya odaklanmak gerek. Yazma uğraşının ne denli çetin olduğuna ilişkin sözlerin fiyaka olduğu sanılmamalı, sözcüklerle bizi kendilerine bağlayan sahici dünyalar kurmak bazen sınırları gerdikçe gerer. Tökezledikçe dik durmaya çalışmak her zaman kolay olmayabilir.

Yollarda düşünmenin yanı sıra yürürken düşünme alışkanlığım da vardı, dizlerim bu alışkanlığımı kaybetti. Kıkırdak erimesi başlangıcı, hekimin emredici önerileri: yürüme, merdiven çıkma, ayakta durma. Bunları yapmak zor, yürümeyi seviyordum ama doğru, yürümeye başlayınca dizlerim kendini çok çabuk hissettiriyor. Üstelik burada trafikten, kalabalıklardan uzak, kırlarda yürüme alanları var. Üzücü.

Benim 126 Kitabım-2

Şiir-Deneme-Eleştiri

Şiir

Yannis Ritsos, *Bir Mayıs Günü Bırakıp Gittin Beni*

Pablo Neruda, *Yeryüzünde Konaklama*

Odisseus Elitis, *Çılgın Nar Ağacı*

Raymond Carver, *Bilmezsin Aşk Nedir*

Çağdaş Yunan Şiiri Antolojisi (Cevat Çapan)

Çağdaş İngiliz Şiiri Antolojisi (Cevat Çapan)

Çağdaş Latin Amerika Şiiri Antolojisi (Ülkü Tamer)

Nâzım Hikmet, *Son Şiirler*

Oktay Rifat, *Bir Aşka Vuran Güneş*

Behçet Necatigil, *Eski Sokak*

Turgut Uyar, *Göge Bakma Durağı*

Cemal Süreya, *Üstü Kalsın*

Ece Ayhan, *Yort Savul*

Edip Cansever, *Gelmiş Bulundum*

Gülten Akın, *Kuş Uçsa Gölge Kalır*

Cevat Çapan, *Bana Düşlerini Anlat*

Enis Batur, *Gri Divan*

Şavkar Altınal, *Yol Notları*

Ahmet Erhan, *Burada Gömülüdür*

Alova, *2001-1973 Dizeleri*

Barış Pirhasan, *Bütün Şiirleri*

Turgay Fişekçi, *Nerdesin?*

Adnan Azar, *Avare Çalı ve UzaKTan*

Akif Kurtuluş, *Herkes Gitmiş Hepsi Bir Arada*

Salih Bolat, *Rüya Zamam*

Şükrü Erbaş, *Otların Uğultusu Altında*

Haydar Ergülen, *Üzgün Kediler Gazeli*

Birhan Keskin, *Ba*

Didem Madak, *Ah'lar Ağacı*

Deneme-Eleştiri

Ernst Bloch, *Umut İlkesi*

Karl Marx, *1844 Elyazmaları*

Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti*

Paul Weyne, *Tarih Nasıl Yazılır*

Jean-Paul Sartre, *Edebiyat Nedir?*

Italo Calvino, *Klasikleri Niçin Okumalı?*

T.W. Adorno, *Kültür Endüstrisi - Kültür Yönetimi*

Theodor W. Adorno, *Minima Moralia*

Umberto Eco, *Açık Yapıt*

Umberto Eco, *Yorumun Sınırları*

Alberto Manguel, *Okumalar Okuması*

Colin Wilson, *Yabancı*

E.M. Cioran, *Ezeli Mağlup*

Eduardo Galeano, *Latin Amerika'nın Kesik Damarları*

Edward W. Said, *Yersiz Yurtsuz*

Fredric Jameson, *Modernizm İdeolojisi*

Gerald Durrel, *Ailem ve Öteki Hayvanlar*

John Fowles, *Zaman Tüneli*

Milan Kundera, *Roman Sanatı*

Paul de Man, *Körlük ve İçgörü*

René Girard, *Romantik Yalan ve Romansal Hakikat*

Roland Barthes, *Eleştirel Düşünceler*

Roland Barthes, *Yazının Sıfır Derecesi*

Svetlana Boym, *Nostaljinin Geleceği*

Terry Eagleton, *Edebiyat Nasıl Okunur*

Jean Baudrillard, *Kötülüğün Şeffaflığı*

Ursula K. Le Guin, *Zihinde Bir Dalga*

Wayne C. Booth, *Kurmacanın Retoriği*

Dorrit Cohn, *Şeffaf Zihinler*

Alejandro Zambra, *Okumamak*

Salâh Birsell, *Paf ve Puf*

Cemal Süreya, *Şapkam Dolu Çiçekle*

Enis Batur, *Yazının Sınır Boylarına Yolculuklar*

Şavkar Altınel, *Tepedeki Yabancı*

Hayat Akıp Gidiyor

Hayatın geriye götürülmesinin olanaksızlığından hep çok emin oldum, zaman ilerledikçe yarının bugünden daha iyi olacağını bile düşünürüm. Kavganın içine atıldığımız zaman mutlaka böyleydi ama aradan elli yıl geçtikten sonra da aynı düşüncedeyim. Sanıyorum bu düşüncelerimin, hayatı bütün olarak gördüğüm olgunluk yıllarında daha da pekiştiğini kabul etmeliyim. Yoksa bu ülkenin nerede durduğuna bakıyorum, dünyanın eksenine ince bir iplikle bağlı, sallanıp duruyor. Hiçbir şeye bağlı değil, hiçbir şeye olumlu katkısı yok, verdiği zararlardan başka. Üstelik biz olmadan da varlığını böyle sürdürecektir bu ülke. Bu ülke de kendi demokrasisini ve özgürlüğünü bulup kurtulacak belki ama sanırım onu da bizim kuşak görmeyecek.

Hayatın bütününe karşı determinist bir anlayışta değilim ama bir dizi nedenin yanı sıra ve onlardan önce, kuşaktan kuşağa aktarılan bilginin izlenmesi olanaksız bir hızla yarattığı birikimin büyüklüğü var. Biz çocuklarımızdan ne kadar az bilgiye sahibiz, çocuklarımızısa çok daha büyük farkı kendi çocuklarıyla aralarında görecek.

Gene de kendimden kuşku duymuyor değilim. Böyle bir dünyada, aptalca bir iyimserlik mi benimki? "Umut insanı delirtebilir." *Esaretin Bedeli*'nde, umuda sahip olmadığın bir yerde umuda kapılanlar için Red söylüyor bunu. Yakın bir geçmişin verilerine göre, Microsoft'un malvarlığı İspanya'ninkine, Wal-Mart'ınki Arjantin'inkine, Cisco Systems'inki İran'inkine, IBM'inki Kolombiya'ninkine eşitmiş. Doğru mu bunlar? İnsan bazen okuduklarına inanamıyor. Öyleyse İspanya, Arjantin, İran ve Kolombiya'da, insanların geleceklerini kendi ellerine alacaklarını söyleyebilir miyiz?

Üstelik hayat çoğu kez ona karşı olanlarca düzenle-

niyor, değiştiriliyor, böylece zaman her zaman pekâlâ geriye sarılabilir. Bir zamanlar Osmanlı parlamentosunda bir Rum mebus ayağa kalkmış ve parlamentonun Lübnanlı mebusuna, *Odyseia*'yı Arapçaya çevirdiği için teşekkür etmiş. İnanması bile zor. şimdiki parlamentoya bakınca, gülünsün mü, ağlansın mı. Yaklaşık yüz yıl geçmiş aradan ve şimdikilere ne desek yetmez. Otoriteye kul olmuş, söyleyecek sözü olmayan, *Odyseia*'dan tek satır okumuş olanların belki ancak yüzde 1'i bulabileceği, okuma yazması olmayan bir topluluk, koca ülkeyi sınırsız bir özgüvenle yönetiyor.

Ne kadar bekleyeceğimizi bilmiyoruz ama kendi adamıza çekilip bekleyeceğiz. Kendi adama çekilmiş, bekliyorum. Damarlarımdaki kanın akışı yavaşlamış, içimde uzun bir uykuya çekilip uyanma düşü. Bir şey yapamadığım için canım sıkılıyor. Yapılanları görünce her günümüz acıyla geçiyor. Zamanı kötüye kullanmanın benzeri az bulunur kötülükteki örneklerinden birinin zorunlu yurttaşı olarak duruyorum ve izliyorum. Elbette söyleyecek sözümüz yoksa bunları konuşmaya da gerek kalmaz. Entelektüel olmanın ilk koşulu, sözünü açıkça söylemektir. Söylemekten kaçındığımı düşünmüyorum ama neye yarıyor? Baskı altında kalmadan konuşma özgürlüğünü kullanabilenler için sözü edilmeye değmeyen sorunlar, burada her türlü şiddetin aynı anda kullanılmasının yolunu açıyor.

Bir toplum hep egemen anlayışların, üst kimliklerin altında yaşamaya koşullanırsa, günlük hayattan aydınların kendi alanlarındaki üretimine varıncaya dek, özgün kimlikler yerine ortak kimliklerin ortalamaya inen çizgisinin altına sığınmak zorunda kalır. Toplumcu gerçekçilik edebiyatın önünü tıkamaya başlamışken kendinden başkasına da hayat hakkı tanınamaya çalışınca her şey tarumar olmuştu. Güzel romanlar yazıldı bu arada, yazılmaz olur

mu, Maksim Gorki'nin ya da İlya Ehrenburg'un anlattığı hayat hikâyelerini bugün de okuyabilirim, içinde yaşadığımı hissederek, geçmişe bağlılığımdan ve o zamanların içinde taşıdıkları anlam elbette çok güçlüydü, biz nasıl hayal ediyorduksak onları anlatıyorlardı ya da anlatılanları biz zaten yaşıyorduk. Bunun ne demek olduğunu, o yılları içinden yaşamayanlara anlatmak sanırım olanaksız. Bunu da ikide bir yineliyor muyum. Ama bu o kadar gerçek ve yakıcı ki elimde değil. Yeter ki insan zaman içinde yaşanan değişim içinde kalabilsin.

Bizim edebiyatımızda da Cumhuriyet döneminin başlangıcındaki kuruculuk döneminin eksigi, yazılanların yalnızca içine doğdukları dönemin sorunlarını yansıtmaya çalışması, geleceğe dönük olmayışlarıydı. O romanlar bir zamanların gerçekliği için yazıldı, biyografik ve otobiyografik yanları da vardı, dolayısıyla o gerçeklik yok olunca işlevlerini kaybettiler, değerleri de aşındı.

İçimizdeki Kanser

Foucault, "Evinizi terk eder etmez başlar hapishane," diyor. Her toplum hastalıklıdır, bizimki kanser, onun içine girerken her zaman tetikte olmak gerek.

Prozaclı Dünyanın İktisadı

İlkgençlik yıllarımızın düşünce dünyasında iktisat her zaman önemliydi. Değil mi ki kapitalizmi yıkmak için onu anlamak gerekiyordu, Marksizm konuyu tepeden tırnağa çözümlemeye çalışmıştı, iktisattan uzak duramazdık. Neler neler okuduk. Marx'ın *Ücretli Emek ve Sermaye* kitabıyla başlayıp *Ekonomi Politikin Eleştirisine*

Katkı ile devam ettikten sonra *Grundrisse*'ye toslamıştım. Onu okumam zordu. Neden sonra *Kapital*'in birinci cildini büyük mücadelelerle birkaç yılda bitirmiş, ikinci cildini yarılammış, sonrasını bırakmıştım. (Nasıl olabilirdi ki. Ama arkamdaki kitaplığımda Yordam Kitap'ın şahane bir iş yaparak yayımladığı *Kapital* var, ciltli üç koca kitap, çok güzel görünüyor.) Anlıyor muyduk peki? Tek kaynak *Kapital* değildi ama daha pek çok kaynak da aynı yerden çıkıyor gibiydi, hem *Kapital*'in o kadarını okumak bile göğsümü kabartıyordu. Ne anlamıştım, onu hiç hatırlamıyorum. Bu arada Oskar Lange en sevdiğim adamlarımdandı, *Ekonomi Politik* kitabını evirip çevirip okuyordum. Eskimiş iktidarı yıkmak için onun iktisadi temelini çökertmek gerektiği kadar sosyalizmi kurmanın yolu da oradan geçiyordu. Aynı sözü değişik biçimlerde söyleyen bir politik-iktisat literatürü içinde yaşadık. Daha doğrusu yalnızca düşündük; yoksa yaşamadık. Şimdiki gibi bir hayat yoktu o zamanlar. Biz de ya yoksullardan yana olacaktık ya da hiçbir şey.

Ben 1970'lerin sonuna dek günlük hayat içinde para diye bir kavramla ilgilendiğimizi hatırlamıyorum, para yoktu, tüketim diye bir şey yoktu. Sokağa çıkarken bile cebimizde para olup olmadığını düşünmezdik. Düşünsek de ne kadar paramız olabilirdi ki, öğle yemeği yiyebilecek kadar, iki buçuk liraya menemen ya da kuru fasulye, yalnızca üç öğün yemek yenir, o da tıka basa değil, abur cubur alışkanlığı yoktu. İlkgençlik yıllarımızın fotoğraflarına bakıyorum, Fen Lisesi'nde yatakhanedeki fotoğraflarımıza, şişman denebilecek bir kişi yok.

Mim Savaşları-Neoklasik İktisadın Yaratıcı İmhası kitabını heyecanla okurken 1960'lar ve 1970'ler gözümün önünden her sahnesi canlanarak geçiyor. Bugün o yıllardan çok farklı. Şimdi parasız da olsa paranın içinde yaşıyoruz. Gene de iktisatla içli dışlı oluşumuz ve ikti-

satçılarının televizyon yıldızlığına terfisi 2001 krizinden sonra oldu. 2001'den bugüne, günlük iktisadi hareketler, borsadaki dalgalanmalar, enflasyon ya da büyüme rakamlarıyla yatıp kalkıyoruz ve hepimiz birdenbire birer küçük iktisatçı kesildik, olanlar bilir. İyi de oldu ama bir şeyler öğrendik.

Luke Sherlock, Marksist bir düşünür olan hocası Erik Swyngedouw'un 1970'lerle bugün arasında yaptığı karşılaşmadan çıkarak, "Para kazanmanın kendisinin kötü bir şey olduğunu düşünmüyorum," diyor.

Luke akıllı adam. Ama biz gençlik yıllarımızda para nedir bilmezdik, aradan kırk yıl geçti gene öğrenemedik gibi sözler ederken para kazanmanın kötü bir şey olduğunu düşünmüyorum elbette. O kadar tutucu değilim, dinazor olacak kadar erken de doğmadım (önceki kuşaklara yakıştırılan bu dinozorluk bizim kuşak için pek kullanılmaz). Düpedüz yenilikçi olduğumu da düşünürüm düşünmesine de, parayla ilişki kurmayı beceremedim.

Mim Savaşları harika bir kitap. Başından sonuna dek elimden bırakmadan okudum, ayrıca güzel bir tasarımı var. Çok parçalı oluşu nedeniyle rasgele bir yeri de açıp okunabilir. Özellikle 2008 krizinin küresel boyutları dünyanın her yerinde insanlara hem kötümserlik aşıladı hem de gerçek bir maddi çöküntü yarattı. On yıllar boyunca sinsice borçlandırılan milyonlar (milyarlar mı demeliydim acaba) çaresiz durumlara düşürülürken yalnızca işsiz ve parasız kalmadı, aynı zamanda moral, dolayısıyla topyekûn bir kültür çöküntüsünün de altında ezildi. İkinci Savaş sonrasındaki yıkım modernizmi nasıl bitirdiyse postmodern tasarımlar da aslında 2008 kriziyle çöktü.

Mim Savaşları'nda bir resim yazısında da belirtiliyor:

"Başlangıçta kilise borç verilen paradan kâr elde etmeyi –tefecilik diye bilinen şeyi– günah kabul ediyordu ama bankerler dinsel öğretilerde bir boşluk buldular: Borç

verilirken maruz kalınan zararın ödemeyle tahsil edilmesine izin veriliyordu. Buna 'faiz' adı verildi."

Hikâye bütün dinlerde fikrî takiple izlenir. Yüzde 99'unun Müslüman olduğu söylenen bu ülkede ne haram kaldı ne günah. Paranın padişahlığına oturanlar hırsızlığı mubah sayıyor, paranın debisi yüksek akarı aptal milyonları nedense mutlu ediyor. Ah ki ah.

Bu ülkede ya da Wall Street'te, sıradan insanlar için durum değişmiyor: Topyekûn bir aldatılmışlık duygusundan sıyrılamıyor toplum. Biz aldatılmaya alışkın bir toplumun bireyleriyiz ama öteki dünyada insanlar 2008'den beri daha çok üzülüyor. Orada Amerikan rüyası çöktü, burada popülistler halkı kendi yalanlarının rüyasını görmeye zorluyor. Oysa rüya yalnız başına görülür, başkaları o rüyayı paylaşamaz. Düzenin paslanmış dişlileri bu yöntemlerle yağlanarak zorlansa da sistem çirkin sesler çıkararak gıcırıyor. Dünyanın yüzde 99'u içinden isyan ediyor, oysa çoğunluğun sokaktaki isyanı, finansal iktidarlara pabuçlarını ters giydirebilir.

Bütün ekonomik kısıtları dert etmek yerine, yönetenlerin durumlarında neler değişmiş, onu merak edelim. Televizyon ekranlarında ahkâm kesen neoklasik iktisatçılar uzağa gitmek zorunda değiller, İstanbul'un bir gecekondu mahallesinin çamurlu sokaklarından geçip girdikleri evde ocağı yanmayan dört çocuklu kadınla erkeğe, sıcak paranın gidişinin ekonomi için ne kadar kötü olduğunu anlatmayı deneseler. Nasıl olur? Orada ekonomi hemen saçmaya dönüşür.

"İktisatçılar rahat ofislerinde yoksulluğu araştırır ve çözümler sunar, ellerinde tüm istatistikler vardır, modelleri inşa eder ve her şeyi bildiklerini sanırlar. Ama yoksulluğu anlamazlar."

Sonra bir çimdik daha atalım kendimize ve doların 14 TL'yi geçmiş olmasından daha büyük bir felaketle

çaktırmadan altımızı oyarlarken ülkenin yakın geleceğinin ne hale gelebileceğini düşünelim.

Türkiye dünyada ağaç katliamının en hızlı olduğu ikinci ülkeymiş. (Yakında birinci de olabilir.) Kendileri matematik bilmeyen yöneticiler üçüncü köprüyü, kent-sel dönüşümü, madenleri, çılgın projeleri ekonomik gelişme diye yuttururken ormanları, çevreyi, havayı, suyu yok ediyorlar. İnsan denen canlı, doğayı unutmakla yaptığı yanlışın farkına yeni yeni varıyor ve şimdi daha iyi anlaşılıyor ki doğayla ilişkisi kesilen insan, hayat alanlarını da kaybeder. Demokrasiden, hak ve özgürlüklerden söz etmedim şimdi.

Elbette iktisat da nane ruhu değil ama bir ülkenin iktisadını asıl doğanın yok edilmesinin mahvedeceğini sandığa gidip oy atanların yüzde 1'i mi düşünüyor? Ya da aşırı sağcı siyasetçiyi hem de Paris belediye başkanlığına getirenler, Sarkozy ya da Berlusconi gibi tipleri tepesinde birkaç seçim tutabilenler demokrasinin beşiğini sallayanlar değil mi? Demokrasinin beşiğinde bir tuhaf Boris demek. Nereden nereye. Öte yanda dünyanın ikinci en büyük lüks tüketim malları pazarının Çin oluşu insana tuhaf duygular veriyor. Delirmeye yüz tutmuş otoriter Çinliler dünya ekonomisini boynuzları üstünde tutacak, akılları sıra. Onlar da okyanus ötesindeki CIA'nın Pekin sokaklarında yürüyen Çinlinin telefon konuşmalarını dinleyebildiğini biliyor.

Dünya eskiden daha anlaşılırdı, artık anlasak da işe yaramayacak noktaya geliyoruz. Birkaç yüz yıl sonra kriz çıkacak bir dünya kalır mı, bu da sorulmuyor. İklim yıkımı dünyayı yörüngesinden çıkarabilir.

Ne idüğü belirsiz ülkelerdeki politika şarlatanları popülizmle insanları ayağa kaldırırken ekonomik büyümenin gitgide düşüşünün dramatik sonuçlarını rakamlarla oynayarak gizlemeye çalışıyor. Oysa büyüme dibe

vurursa sistem çözülmeye başlar, o zaman bu sistemi değiştirmek gerekir. İşte bu düşünülmeli ama bunu düşünecek sol partiler ya da hareketler var mı?

İki buçuk santim toprağın oluşması için gereken süre 1000 yılmış. Bu da 1000 yıl – rakamlar inanılmaz. Antikapitalist bir gelecek olanaksız ya da yalnızca bir ütopya, öyle mi? Demek böyle yaşamaya koşullu bir dünyanın mutlu olması beklenecek.

“Para ne zaman bir araç olmaktan çıkıp put haline geldi?”

Çeşitli yanıtları var. Ben kendi yanıtlımı vermek için *Mim Savaşları*’nı okudum. Dahası üniversitenin iktisat, bankacılık, finans bölümlerinde hoca olsaydım, sayın profesörlerin, dünya sanki elli yıl önceki yerinde duruyormuş gibi hiç sıkılmadan okutmayı sürdürdükleri teraneler yerine, *Mim Savaşları*’nı ders kitabı olarak okuturdum. Onlar hiç görmeyecek, biliyorum ama neoklasik iktisatçılara ve üniversite hocalarına kitabın bir sorusunu daha sormak istiyorum: “Niçin müfredatınızda İslami iktisada dair hiçbir şey yok?” Başka söze gerek varsa soran sorsun. Acaba niçin?

Başka Bir Dünya Mümkün

Adına ne denirse densin, yeni sol ya da solu, sosyalizmi, demokrasiyi, antikapitalizmi çağrıştıran herhangi bir ad, asıl olan niteliği. 1989’da başlayıp 1991’de tam çözüme ve dağılma sürecine giren sosyalizmin karşılıklarını bütün bütüne kaybettiği yılların hemen ertesinde beklenmedik bir hareket ortaya çıktı. Subcomandante Marcos önderliğindeki Zapatista Ulusal Kurtuluş Ordusu (EZLN) Meksika’nın Chiapas eyaletindeki San Cristobal de las Casas kentini işgal etti ve Kuzey Amerika

Serbest Ticaret Anlaşması'nın (NAFTA) Meksika halkı için "ıdam kararı" olduğunu açıkladı.

Başlangıçta Zapatista hareketinin ne olduğu anlaşılmadı. Silahlı bir özgürlük hareketi olarak görüldü. Topyekûn gerileme döneminde zamansızdı belki, şaşırttı. Ocak 1994 eyleminde işçilerin ve öğrencilerin EZLN'yi askerlerden korumak için harekete geçmesi ve bunda başarılı olmaları, Meksika'da yepyeni bir durum yarattı. Sonra da Zapatistaların bütün dünyada yankılanan yeni mücadele biçimleri, neoliberalizmin yok edici uygulamaları altındaki milyonlarca insan için yeni bir ümit oldu.

David McNally, *Başka Bir Dünya Mümkün*'de, Chiapas'tan Seattle'a, Bolivya'ya, Cenova ve Paris'e uzanan antikapitalist mücadeleleri anlatırken Zapatistalardan başlıyor. Zapatistaların aslında silahlı mücadeleye değil, halkın çoğunluğunun desteğine dayanan mücadele biçimleri, küreselleşme karşıtı antikapitalist hareketin ve yeni solun en çarpıcı kılavuzları arasında oldu.

Yalnızca o kadar mı yaptılar?

John Berger'ı Seviyorum

Niçin? Nedeni pek çok. Yücel Gökürk sağ olsun, John Berger'le yaptığı söyleşide ona Zapatista Marcos'la karşılaşmalarını da soruyor. Subcomandante Marcos, John Berger'in kitaplarını Chiapas'lı çocuklara okuyormuş. Özellikle köylüler hakkında yazdığı üçlemenin (*Bir Zamanlar Avrupa'da, Leylâk ve Bayrak, Domuz Toprak*) kırsal hayata alternatif bir bakış getirdiğini düşündüğü için.

John Berger kalkmış –bizde böyle şeylere yalnızca Metin Yeğin kardeşim kalkmıştır–, Chiapas'a Marcos'la konuşmaya gitmiş. Daha başlangıçta öyle güzel şeyler söylüyor ki, buraya ayrıca almak istiyorum.

“Ona büyük saygı duyuyorum. Çok önemli bir kişilik. Politik düşüncenin kelime haznesini, kavramlarını, dilini değiştirdi. Ve bu, bugün hayati önemde. Genel olarak politik söylemin, özel olarak da solun söyleminin içi boşalmıştı tamamen. Gerçeklikle ilişkisi kalmamıştı. Bu yüzden insanların politik süreçlere katılımı son derece düşük ve giderek daha da düşüyor. Marcos yeni bir siyaset dili keşfetti, daha doğrusu icat etti. Dahası politik düşünceye yeni bir zaman perspektifi getirdi. Neoliberalizmle taban tabana zıt bir perspektif bu. Çünkü neoliberalizm ‘şimdi’yle ve yakın vadeyle iştigal eder. Borsa işlemleri ve spekülasyon öyle gerektirir çünkü. Marcos’un zaman anlayışı ise yavaş ve uzun vadeli. Zapatistlerin sembollerinden birinin salyangoz olması boşuna değil. Salyangoz yavaş hareket eder fakat toprağın sesini dinler. Efsane o ki, insanın kalbine girebilen bir hayvandır. İnsan kalbinin sesini dinler, sonra çıkıp gider, toprağa döner ve toprağa dinlediklerini anlatır. Bu bir Maya inancı.”

John Berger ile Subcomandante Marcos: Birbirlerini sanki uzun zamandır tanıyorlarmış gibi ilişki kurmuşlar. Marcos da nihai –dolayısıyla ivedi– çözümlere değil, “sürdürülebilir” mücadeleye inanıyor. Zamana inanarak. Karizması olgunluk ve sabırla yoğrulmuş.

Sürdürülebilir mücadele. Yeni bir kavram, çok ilgimi çekti, şaşırtıcı ve önemli. Bizde sol ve sosyalist partiler kendilerini yenilemeyi hiç düşünmüyor, çok yazık.

Douglas Bravo da Zapatistaların yeni bir uygarlık yarattığını söylüyor. Batı’dan başlayıp Türkiye’yi içine alan coğrafyada bilinmeyen bir uygarlık bu. Şimdi olmasa da belki gelecekte, dünyanın yeniden kuruluşuna öncülük edecek bir örnek dünya bu. (Douglas Bravo gençlik yıllarımızın Venezüela Ulusal Kurtuluş Cephesi’nin efsanevi önderi, sonra legal politik hayata döndü, daha yenilerde, 31 Ocak 2021’de kaybettik. Ant Yayınları’nın

yayımladığı *Milli Kurtuluş Cephesi* adlı kırmızı-yeşil kapaklı kitabını on altı yaşında almış, elimde eskitmişim.)

Latin Amerika devrimini bir uçtan öbür uca kat eden ve yaşanabilecek pek çok şeyi yaşayan Metin Yeğin de Subcomandante Marcos'la karşılaşp konuştuklarını anlatmıştı, Notos Kitap'ta yayımladığımız o çok güzel *Dünyanın Sokakları* kitabında.

Kendisi konuşmayıp Metin'in anlatmasını isteyen Marcos, "Öcalan idam edilecek mi?" diye sormuş.

"Sokaklardan, geçmişten ve Terzi Fikri'den söz ettik," diye anlatıyor Metin. "O purosunu yaktı. Her nefes çekişinde ateşböcekleri sardı etrafı. Ve sonra sorular sormaya başladık."

Bütün güzel sohbetler gibi uzun uzun konuşmuşlar. Sonunda dışarı çıkmışlar, bir gösteri içinde kalmışlar ve Marcos, "Biz iktidarı değil, dans edecek bir bölge istiyoruz," demiş.

Bir de Metin'e yazdığı not var:

"Metin Yeğin'e. Bilincimiz onura uzanan büyük bir köprü... Okyanusları ve sınırları aşabilen, sesleri olmayanların konuşabilmesi ve dinleyebilmesi için."

Kim bilir, belki bir gün Metin'le (o kılavuz) Lacandon Ormanları'na gidip Subcomandante Marcos'la sohbet ederiz.

Ne İstiyoruz?

Subcomandante Marcos'un Lacandon ormanlarında fısıldanan sözlerinden:

"Eğer bize ne istediğimizi sorarsanız utanmazca cevap veririz: Tarihe bir çizik atmak."

Hayat Yanığı

İnsanın yanındaki arkadaşı için ölebileceğini düşünmesi... Bu duyguyu kuşkusuzca, sanki başka türlü düşünülemezmiş gibi, doğallıkla yaşaması. Bir benlik yarılmaması mı bu, insanın kendi varlığını yok saymasına neden olan hiçleşme ya da bir kör inanış mı? Aradan kırk dört yıl geçtikten sonra bugün, verandada oturmuş, dağın aşağı indirdiği sessizliğin içinde bunları düşünüyorum. Şimdi kendisi için ölebileceğim arkadaşlarım yok yanımda, olmasını beklemiyorum. Şiddetin gözleri kapalı, oysa insanın arkadaşı için ölebileceğini düşünmesi tek kişilik bir ayin gibi, kendiliğinden yaşanan, üstelik insanın kendisinden başka hiçbir şeye, kendisinden hiçbir farkı olmayan arkadaşlarından başka hiçbir şeye inanmadan katıldığı bir ayin. Şimdi hayat her şeyi değiştirdi.

Sevgi emekse karşılıksız sevgi nedir? Yalnızca çocuğa verilen. Kırk üç yıl önce aklıma gelmesi olanaksız bir düşünceyi şu sıralarda çeviriyorum kafamda: İnsan kendisini feda edebilir ama çocuğunu edemez, bu ülkede insanlar ne kadar çok çocuk doğuruyor ve bu kadar çok çocuk doğurulan yerde insanlar daha kolay köleleşmeye başlıyor. Kendimi bu türden düşüncelerle tartıyorum: Demokrasiyi çocuk doğurganlığıyla açıklamak bana anlamlı geliyor şimdi, kırk dört yıl önce olmayan demokrasinin nedenleri yalnızca politikti. Devletin tepeden tırnağa örgütlü bir şiddet aygıtı olduğunu okuyorduk ama kırk dört yıl önce, 1978'de, sokaktaki milislerinin işlediği tepeden tırnağa kusurlu cinayetler ve hapisane demekti devlet. Yeterince somut değil mi?

Somutluğun ürkütücü olduğunu biliyorum. Düşüncenin soyut biçimlerinin yaratıcılığın kaynağı olduğunu, soyutlama olmadan hayatın ayrıntılarının süzülemediğini öğrenmiştim, her şeye soyutlama yetisiyle bakma-

ya çalışıyordum. Somut olan ya insanların yabancı düşünceleri ve davranışlarıydı ya da zamanın sürekli etimizi ısıran şiddeti. Bizim için 1 Mayıs 1977 en sert somut gerçektir. O güne dek.

Her günkü gibi bir gün değildi. Ankara'da bütün örgütlerden temsilcilerin katılacağı bir TİP toplantısı, ev sahipliğini yapanlar için günler öncesinden hazırlanılmış, hiçbir aksaklık olmadan ve her zamanki gibi öteki illerden gelen partililerin gıpta ederek içinde bulunacağı bir düzen, disiplin ve görkem içinde yaşanmalıydı. Hep öyle olurdu. Herkesin ayrı bir görevi vardı ve böyle toplantılarda öteki görevler bir-iki günlüğüne ikincil kalır, hazırlık için seferber olunurdu. Daha çok *Yürüyüş*'te ve gençlik örgütünde çalışıyordum. Çoğu kez olduğu gibi dergiden de ayrılanlar ayrılmış, birkaç kişi kalmıştık. Asıl olarak üç kişi: Mehmet Aközer, İlhan Nevşehirli, ben. Sabah gelip, akşam çıkıyorum. Gazeteleri tarayıp bütün illerden gelen haberleri değerlendiriyor, tıkr tıkr yazmaya başlıyorum. Politik yazılar, haberler, ara sıra kültür sanat sayfalarına da bir şeyler karalıyorum *Yürüyüş*'te. Sessiz sakin bir çalışma içinde iki yıl boyunca birkaç yüz haber ve yorum yazmışımdır. Bir gazeteci gibi çalışmak daktilonun başına oturup hızlıca yazmak, yazma alışkanlığını geliştirir. Böylece önünüzdeki kâğıda (o zaman ekran yoktu) bakarak hem düşünüp hem yazmak işlek bir yazı alışkanlığı kazandırır.

Toplantıda gençlik örgütü yöneticilerinin ve üyelerinin görevleri çoğalırdı. Yapılacakların ağırlıklı yanını yüklenirdik. Profesyonel devrimcilik sözü edilirdi o yıllarda, yanlış bir yakıştırma. Yirmi dört saat partiliydik ve hayatta başka bir şey düşünmüyorduk ama profesyonel değil, tam tersine, tepeden tırnağa gönüllülüktü bizimki, yalnızca bir amacımız vardı, onun için de her şeyden –kendimizden de– vazgeçebilirdik. Bugün ro-

mantik geliyor o yıllar, bana kalırsa insanı insan yapan, olumlu bir romantizm.

O gün benzerleri gibi bir toplantı oldu. Sabahtan başladı, bütün gün sürdü, sonra dağıldı. Toplantıda neler olup bittiğinin bugün sözünü etmek gereksiz. Sıradan bir toplantıydı gene de. Bütün illerden temsilciler gelmiş, konuşulup görüşülmüş, o sınır içindeki görevler tamamlanmıştı. Sonra evlerimize gittik. O günlerde eve gidebiliyor muydum, tam hatırlamıyorum. Tam karşımızdaki apartman MHP Genel Merkezi olmuştu. Evin bulunduğu sokak benim için güvenli olmadığından, bazı geceler arkadaşlarımda kalıyorum. Annemi habersiz, pencerenin önünde bıraktığım geceler çok olmuştur. Sanırım o akşam evde kalmıştım. Sabah kalktım, *Yürüyüş*'e gittim. İlk orada aldım haberi. Böyle haberlerin dili hep aynıdır. Birkaç sözcükle, çırılçıplak bir dille konuşulur. Karşındaki haberi verince ayrıntıları sorma cesareti bulman zordur. Şimdi düşünüyorum, hayatın başka her alanında her şey olan ayrıntılar o anlarda hiçbir şeydir. Anlamsızdırlar, fazladan bir şey anlatmazlar.

Yedi arkadaşımız toplantıdan sonra kaldıkları evde öldürülmüş. Şimdi adları, cibiliyetleri açıkça bilinen faşistler evi basmış, tümünü katletmiş. Bir tek Serdar Alten hastanede kısa bir süre kaldı, sonunda o da gitti. Hayatımda her şeyimle şoka uğradığım ikinci andı, 1 Mayıs 1977'de Taksim'de yaşadığım günden sonra. Katliamın etkisi bugün hâlâ hissediliyor. Bahçelievler Katliamı buydu işte. Yedi arkadaşımızı vahşi, hunharca yöntemlerle katleden faşistlere pek bir şey olmadı.

Pablo Neruda

Ağır Ağıt

Damlar adın yavaştan
yüregine gecenin
devinip sessizlikte, düşer
ve parçalar yayıp suyunu.

Hafif zararını ister bir şey
sonsuz, kısa saygısını onun,
ayak sesi gibi yitik kişinin
ansızın duyulan.

Ansızın, ansızın duyulup
yayılan yürekte
üzgün bir ısrarla, bir artışla
soğuk bir güz düşü gibi.

Kalın tekerleği yeryüzünün,
ıslanmış lastiği unutuştan,
döner, keserek zamanı
iki erişilmez yarıya.

Kaplar yüregini senin, sert kadehleri
onun, saçılıp soğuk yeryüzünde
mavi, yoksul kıvılcımlarıyla
yağmurun sesinde uçuşan.

Çeviren: Alovera

Yaşadıklarımızın Anısını Canlı Tutmak

Bütün seslerin içinde bir ses, onu ayırt edebildiğimiz yerde durur, dinler, düşünürüz. Ayırt edebildiklerimiz oluşturur belleğimizi. Bir de unutamadıklarımız. *İbrahim Kaypakkaya Kitabı* belleğimizin zorlandığı yerlerde, durup yalnızca düşündüğümüz bir hayata yeniden tanıklık ediyor. 12 Mart'ın sokaklarına ve dağlarına vuran devlet terörünün hemen öncesinde parlayan yıldızları birer birer söndürmek için silaha, işkenceye ve şiddete başvurduğu günler aklımızdan çıkmadı. Sürek avı içinde kılıçlarını parlatan çetenin ilk büyük deneyimiydi 12 Mart.

Şimdi daha büyük bir acıyla düşünüyor insan. İbrahim Kaypakkaya da gencecikti. Yirmili yaşlarının başında kırları tutuşturarak devrim yapma hayalinin kuramsal temelini işliyordu. Onun için doğruydı yazdıkları, pek çokları gibi, doğruları için hayatını hiçe saydı, gerisi önemli değil. 6. Filo'ya karşı gösterilere katıldığı gerekçesiyle Çapa Yüksek Öğretmen Okulu'ndan atıldığında yirmi, TKP(M-L)/TİKKO'yu kurduğunda yirmi dört, yaralı olarak yakalandığında yirmi beş yaşındaydı ve bilinen işkence tezgâhlarında aynı yaşını yaşarken öldürüldü.

Bu kadar büyük bir hayatın kısacık bir zaman dilimine nasıl sığdırıldığını düşünmeyelim, ancak içinde, yanı başında yaşayanların anlayabileceği bir hayattı o, ertesinde daha da can yakıcı bir dönem geldi ve geçti.

İnsanın çevresinde toplananlara önderlik etmek, zor karşısında kahramanlık etmek zorunda kalması değil aradığımız. Bu arada Kaypakkaya'nın adeta putlaştırılmasının yanlışlığından, *İbrahim Kaypakkaya Kitabı*'ndaki yazısında Garbis Altınoğlu da söz ediyor ve asıl olanın onun düşüncelerinin değerlendirilmesi olduğunu belirtiyor. Köylülüğün devrimci niteliğine vurgu yapmakla kalmayıp kırlardan başlayan ateşle devrimin kazanılması strate-

jisinin geçersizliği de, ülkenin 1970'lerden bugüne gelen gerçekliğiyle ortaya çıktı elbette. Bir ayağı Avrupa'nın sınırlarındaki bir Ortadoğu ülkesinde köylülüğün devrimci niteliğinden söz etmek de ne demek, tersine, toplumsal ve kültürel gericiliğin taşıyıcısıdır köylülük.

Daha pek çoklarının söylediği gibi, elbette İbrahim Kaypakkaya'yı da yüceltmek istemiyorum, o belleğimde yaşadığı doğrular ve düşündüğü yanlışlarla birlikte duruyor. Kaldı ki ne İbrahim Kaypakkaya ne o günlerden sonra gelen yıllar içinde yaşayanlar, kurdukları hayalin karşılığı olup olmadığını dün de sormadılar bugün de. Karşılıksız hayat, bütün acımasızlığı, hoyratlığı içinde yaşanıyor, anlaşılıyor, sonra onun içinden çıkıp bambaşka bir gerçeklik tasarımı kuruluyor ve belki hâlâ ütöpik sayılan bu gerçeklik, her zaman da dört başı düşünölmüş bir gelecek hayali olarak kurgulanmıyor. Elle tutulur bir gerçeklik olmadı bu, değil mi ki bir kurgu içindedir, bildiğimiz gerçek artık bambaşka bir gerçek olarak görölmeye başlar, onun her şeyiyle sahici olduğunu düşünölür. Gerçek olup olmadığı sorgulanmadan inanılır ona.

Yaşarken de bir *gelecek imgesiydi* İbrahim Kaypakkaya. Belki hiç gerçekleşmeyecek o hayalleri kuranlar için şimdi de. Yirmi beş yaşında, sanki hayatta yaşanacak her şeyi yaşamış gibi, hayatın bildikleri ve öğrettikleri gibi olmadığını anlattığı için intikamcı bir ruhla ve işkencelerle öldüröldü.

İbrahim Kaypakkaya da kısacık bir ömre sığdırdığı düşöncelerini asıl olarak öölümünden sonra gelen yıllarda yenileyebilirdi. 1960'lar bütün dünyada bir atılım döneminin başladığı yıllardı ama düşünce üretimi sol ve sosyalist dünyada 1970'lerde sıçrama yaptı. Olasıdır ki 1974'ten sonra yaşamış olsaydı Kaypakkaya da düşüncelerinde yenilenmeye gidecekti. Bu şansı bulamadan öldürölmüş olması, onu yalnızca içinde yaşadığı yılların

kısıtları içinde değerlendirmeyi gerektirir. Ahlaki tutumdur bu.

Sonunda 68 hareketi demokrasi anlayışının niteliğini değiştirirken sol ve sosyalizm düşüncesinin ülkede o güne dek görülmemiş bir yaygınlık kazanması tedirgin edici oldu. Devlet bu değişimi şiddetle bastırmayı önemsemi. Hem sosyalist solun kendi içindeki hızlı ayrışma süreci hem 12 Mart'ın kanlı oyunları, 71 hareketinin militan kadrolarla sınırlı kalmasına ve devrimci anlayışın düşünceden adım adım kopuşuna neden oldu.

Harekete geçen devrimci örgütlerin kuramsal düşünceyle ilişkilerinde bağımsız bir ada oluşturuyordu Kaypakkaya. Kırılardan gelecek bir devrimin gerçekliğinin olmadığı kuşkusuzdu ama bu arada Kemalizm eleştirisi, Kürt sorunu ve hareketin bağımsızlığı konularında yeni düşünceler getiriyordu.

1971 kalkışmasının örgütleyicisi ve yürütücüsü olan devrimci örgütlerin Kızıl Tugaylar, RAF ya da Kızıl Ordu gibi silahlı gruplardan farkını belirten Yaşar Ayaşlı, "71 devrimcileri belki kitlelerden kopuktular," diyor, "kısa sürede yenildiler, sonraki döneme kadar ayakta kalamadılar ama fedakârlıklarının gecikmiş bir ödülü olarak arkalarında geniş bir sempati ağı ve mücadele azmi bıraktılar."

Bunun anlamı nedir, ayrıca düşünülmeli ama böyle olduğu kuşkusuz. Hayatını karşılıksız veren insanlar elbette ayrı bir yere konur, sonuçları tartışılır ama onların çevresindeki sempati, 1974-1980 arasında radikal sol hareketlerin oldukça yığınsal bir nitelik kazanmasının yolunu da açtı. Sonunda elle tutulur, somut kazanımlar elde edilemedi ve ikinci büyük yenilgi 12 Eylül'de yaşandı ama bu kez de demokratik haklar için mücadelenin önceki yıllardan farklı, yeni biçimleri keşfedildi. Memurların, öğretmenlerin, öğrencilerin ve bütün çalışan-

ların kendi hakları için yaratıcı mücadele biçimleriyle ortaya çıkmaya başlaması, 1980'lerin, özellikle 1990'ların önemli bir özelliği oldu.

Şöhret Baltaş, anlamlı bir özdeşlik kuruyor, John Berger'ın, Che Guevara'nın öldürüldükten sonra bir çeşme yalağının üstüne uzatılmış sedyede, gözleri açık, tepesinde poz veren resmi görevlilerin çok ötesine, uzaklara bakışını şu sözlerle yorumladığını hatırlatıyor:

“Çok az rastlanan bazı durumlarda bir insanın ölümlündeki trajedi, onun tüm yaşamının anlamını tamamlar ve örnekler.”

İbrahim Kaypakkaya, Deniz Gezmiş, Mahir Çayan ve arkadaşları da bu ülkenin vicdanında tam burada duruyor. 71 devrimcilerine saygı ve sevgi hep canlıdır içimde. Biz de daha genç olmadan onların izleyicisi olmuştuk. Onlar belleğimizde hep aynı yerde, sonsuza dek yaşar. Ama bugünkü sorunlarımızla ilgili olarak Şöhret Baltaş'ın şu sözlerinde dile gelen kaygıyı da hatırlatarak:

“Muhelif güçlerin Barış Bloku'nda kümelenmesine bile, bu kadar acil bir güç birliğine bile çeşitli itirazlarla karşı çıkan sol geleneğimizin varlığı, kendi adıma beni geleceksiz ve çaresiz hissettiren etkenlerin başında yer alıyor.”

Sartre ve Sartre

Hayatın bizi içine çektiği koşullar davranış biçimlerimizi bizden bağımsızlaştırabilir, kendimiz olmak yerine hayatın çekip çevirdiği edilgin insanlara dönüşebiliriz. Bir zamanlar sosyalizm içinde sayılanların kapıdan bile içeri sokulmaması gerektiğini görmek için kendi irademizden daha güçlü bir değişimin gerekli olduğu görüldü. Sartre da, *Sartre ile Sartre Hakkında* adıyla derle-

nen üç söyleşide, erken zamanlarındaki yanlışlarından söz ediyor. Nazi işgaline karşı hain olmakla olmamak arasındaki seçimlere karşı direniş yıllarında söylediklerini aradan epeyce zaman geçtikten sonra şaşkınlığa veren sözleri gibi. Oysa savaştan sonraki deneyimin daha zor ve işkence altında efsanevi davranışlar göstermekten daha başka olduğunu ve toplumun yeniden inşası için çok daha zor bir sürecin başladığını belirtiyor.

Onun için gene de değişmez bir doğru var: Sonunda insan, kendisini o insan yapan şeylerden her zaman sorumludur.

68 hareketi çok erken yaşlarda içimize işlemiştir ama bizim kuşağın kişiliğini 1970'lerin çok zor koşulları belirlemiştir. Bir kimliğimiz ve kişiliğimiz varsa bunda o dönemin etkisi her şeyden çoktur. Onu yadsımakta özgürsünüz de. Başkasının belleğini silemezsiniz ama kendi yaşadıklarınızı bir daha hatırlamamak üzere unutabilirsiniz.

Tanığı olduğumuz o yarım yüzyılın ya da dünyanın karanlığından aydınlık çıkarmak için inanılmaz savaşımaların verildiği o bir yüzyılının entelektüelleri arasında akla ilk gelenlerden biri her zaman Jean-Paul Sartre oldu. Entelektüel duruşun simgesiydi o. Sonunda kararlılığından ödün vermeyen bir muhalif olduğu gibi, Avrupa'nın düşünce hayatına da önemli katkılar yaptı. Edebiyat ve sanattan kültürün bütün alanlarına uzanan düşünce ufkunun bugüne kalan pırıltıları, yaratıcılığın içinden geliştendir.

Tam dediği gibi düşünmedim ama bir Sartre dersi de şu: Felaketlerden ders çıkarılmaz.

O bunu savaşta Fransa'nın yenilgisi üstüne söylüyor. Belki bir praksisin zirvesine ulaşınca, "Yanlış yaptım," denebilir diyor ve ekliyor. "Ama ülkeyi mahveden felaket bize hiçbir şey öğretmemiştir."

Bir benzerini arıyorum. Ortadoğu'da son altmış yılda yaşanan felaketler kime ne öğretti, sorulabilir. Bu ülkenin herkesten gizli ya da herkesin bildiği felaketleri, Dersim, 6-7 Eylül, 12 Mart ve 12 Eylül faşist darbeleri, Kürt sorununda son otuz yıldaki felaketler inip çıkan dalgalar halinde yaşanırken kimlere ne öğretti? Kürt halkının büyük deneyiminden çıkardığı dersleri kullanma olanağı da karşılaştığı topyekûn şiddet yüzünden kendine bir hayat kurma biçiminde gerçekleşemiyor.

Etkinlikleri sınırlı kalan sol ve sosyalist hareketlerle demokrat aydınların yanlışı da, devleti kullanarak pervasızca şiddet kullananların ne düşündüğünü tartışıp amacını sorgularken orta yerdeki kanlı oyunu, yapılanları yeterince düşünmemek. Acıların ve kayıpların üstünden atlamadan, buradan bir yere çıkılacak ama yalnızca politik açıklamalar ve hedeflerle varılmayacak oraya. Bir toplum tasarımı yürüyenlerin önüne gene dikilecektir.

Sartre, burada aynı yılları yaşarken tam öyle düşündüğümüz gibi, "Ben hep mayıs isyanının kökeninin Vietnam devrimi olduğunu düşünmüşümdür," diyor.

Böyle düşünmüş olması çok güzel. Vietnam devrimi, tanımlanması olanaksız acılarla yaşanırken bütün dünyayı da ruhen kasıp kavuruyordu, 1960'lardan 1975'e kadar Vietnam dünyanın merkezindeydi, kalbimiz Vietnam için atardı. Böylece "mümkün olan"ın alanının genişletilebileceği düşünüldü. Bir yanı gerçek, bir yanı ütopya olan gelecek tasarımlarımız yenilgiyle sonuçlandı ama bizim ufuk çizgimiz de o güne dek gördüklerimizle karşılaştıramayacak kadar uzayıp açıldı. O yıllarda bizim için ikinci önemli olay da Şili'deki 11 Eylül 1973 Pinochet Darbesi, faşist darbecilerin Başkan Salvador Allende'yi Başkanlık Sarayı'nda öldürmesi ve sonrasında gelen katliamlar.

Sürekli yenilginin içinden zafer çıkmıyor. Her şeyin biçimi kadar özü de değişmeli. Bireysel özgürlükleri te-

mel alan bir hayat tasarımı nasıl kurgulanabilir, önce bunu durup düşünmek gerekiyor. Üstelik azınlığın diktatörlüğü ve sistematik şiddeti engellenemiyorsa çürümesini beklemek zorunda kalabiliriz. Kendiliğinden değişimin beklenmesi çaresizlikten gelse de. Sonunda her şeye kültürü demokratikleştirerek varılacak, asıl olan bu. Yalnızca demokratikleştirerek de değil, nereden geldiğine bakmadan ve ayırt etmeksizin nitelikli kültürün bütün birikimini alarak.

Şüphe İçinde

Öte yandan yazmanın –yazmak istemenin– meşruluğu kabul edilse bile bizim kuşağımıza hâlâ şüpheyile yaklaşıyordu. Hani şu süpürge saplarıyla destek yapılmış ağaçlar gibi büyüyen bizler, atıl, uyuşturulmuş, bastırılmış olan bizler ne hakkında konuşacaktık ki? Bambaşka hayatlarımız vardı ama hepimizin çocukluğu diktatörlükle geçmişti ve şimdi de bu ani sözde demokrasiyi paylaşıyorduk. Öyle karmaşık, öyle kasvetli zamanlardı ki Pinochet hâlâ silahlı kuvvetlerin başındaydı ve hayat boyu senatör olma yolunda ilerliyordu. Şimdi şüpheden söz ederken o zamanlar sırf şüphe sebebiyle insanları tutuklamanın halen yasal olduğunu da anlamadan geçmemeli.

Alejandro Zambra

Çılgın Nar Ağacım

Geçen yıl diktiğim kayısı ağacım küçüktü ama ona güveniyordum. İlk aylarda kendini gösterdi, yaprakları bozulmadan kaldı. Tek korkum, buradan uzağa düştü-

ğüm birkaç yıl içinde kışın sert etkileri. Burada dayanılmaz temmuz-ağustos sıcakları dışında, gece yarısından sabaha doğru havanın tepetaklak olması var, soğuk bahar aylarında üşütürken kışın dondurucu olabiliyor. En güney uçlarda olup çok sıcak olduğunu beklediğim kasabamızda (çoğu kez köyümüz diyorum) sabah soğuğu İstanbul'dan fena. Soğuk hava güzel, o beni ısırırken ben hep onu ısırdığım duygusuyla çıkıyorum bahçeye ama önceden sürekli burada değildim işte. Kışın kaybettiğimiz çalılarımız, çiçeklerimiz az değil. Özene bezene büyüttüğümüz güzel begonvilimiz bir kış ertesinde yalnızca bir çatal sopa gibi kaldı ama mayıs ayı gelince yeşil filizleri kendini göstermeye başlar, temmuzla birlikte çiçeklenir. Çoğu kez böyle ama bazen bütünüyle kuruyabiliyor da.

Kayısıyı dert ediyordum. Artık buradayız, gelin görün ki kayısı kurumuş. Başka kayıplar da oldu kışın ama kayısıyı daha çok taktım kafama, ümit ederek bir ay bekledim, tık yok. Karar verdim: Kavruk kayısını kökleyip alacağım, yerine nar diyeceğim. Küçümen bir narımız var ama daha serpilmiş bir nar da dikebilirim. Karşımızdaki binlerce nar ağacı mayısla birlikte çiçeklerini göstermeye başladı. Narçiçeği: benzersiz, büyüleyici. Nar deyince bir Cevat Ağbi gelir aklıma bir de Elitis. *Çılgın Nar Ağacı*. Cevat Ağbi'nin çevirilerinden Elitis'i okuduktan sonra nar ağacı olmayan bahçe olmayacağına karar verdim. Hep göz önünde bulunan yere dikilmeli hem de.

Hafif rüzgârların ardından gelip on ay boyunca bahçeyi terk etmeyen yağmurlar altındaki çılgın nar ağacımız bütün bulutları tepesine toplayan Mavi Dağ'a karşı durur, yanıma gel istersen der gibi gıcırdar.

Yunan şiirini çok seviyorum, Seferis de büyük şair.

Söyleyin, ilkin büzgülü etekleriyle Nisan'ın,
Sonra yaz şenliğinin ağustosböcekleriyle gülüp
oynayan,
Öfkelenen, her türlü gözdağını kara kötülükten arıtıp
Güneşin kucağına esrik kuşlarını serpen,
Söyleyin, o çılgın nar ağacı mı bu, her şeyin,
En gizli düşlerimizin bile üstüne kanat geren?

Dünya nar üretiminde Türkiye üçüncü sıradaymış. Bunun değerini de kim bilir bilmem. Fenikelilerin armağanı. Kuzey Ege'yi terk ettiğimiz zaman aklım en çok bahçeye diktiğimiz ve daha boylanmadan tadından yenmeyen kocaman narlar veren ağacımızda kaldı. Ağaç bile denemeyecek boyda kalmıştı ama onunki kadar güzel narları daha önce yememiştim. Şimdi burada, son ve asıl yurdumuzda bir nar ağacı istiyorum – derken iki oldu.

Nar, doğanın tarihinde üç kadim bitki olan zeytin, üzüm, incirin yanı sıra biliniyor. Arada hurma, badem, keçiboynuzu da var ama onlar hakkında bilgim daha az, hem onlar öncekilerin ardı sıra geliyor. Badem, kayısı ve armuttan önce ekilmeye başlanmış nar. Türkiye'nin doğusundan İran'a uzanan bölgede, sonra İsrail ve Filistin topraklarında, MÖ 3000 yıl önce yetiştirilmeye başlanmış. Çocukluğumun denizcileri Fenikeliler narı bize bundan yaklaşık iki bin yıl önce getirmiş, sağ olsunlar. Bernd Brunner'in küçük ama dopdolu *Nar Kitabı*'nı iyi ki alıp okumuşum. Var olup olmadığı kesin bilinmeyen ama varlığına inanmanın mutluluğunu yaşadığımız Babil'in Asma Bahçeleri'nin nar ağaçlarıyla bezeli oluşu da harika değil mi.

MÖ neredeyse bin yıla yakın bir geçmişte, büyük Kral II. Aşurnasirpal'in sözleri yazıtlara işlenmiş: "Öbek öbek meyvelerle şarap rengine bürünen nar ağaçları bu zevk bahçesinde esen meltemlere ayrı bir keyif katıyor."

İnsanın bu hali bazen şaşırtıcı geliyor, üç bin yıl önceki insanla bizim aramızda tat alma bakımından temel bir ayrım yok işte, hem insanın özündeki acı, hüznü, mutluluk, mutsuzluk gibi duygular üç bin yıl önceki insanda da vardı, bizde de, yalnızca bambaşka koşullar içinde birbirinden farklı biçimler alıyor, o kadar.

Nar cennet bahçelerinin süsü. Elitis'in çılgın nar ağacı *Odyseia*'dan mı geliyordu bilmiyorum ama yaşam ve bereket simgesi olan nar tipik Akdeniz ağaçlarından oldu.

Sabah altı buçukta hava gene soğuk, kazağımı üstüme geçirip bahçeye çıktım, kurumuş kayısıyı bel küreğiyle köklemeye başladım. Dün akşam suladığım için toprağı yumuşak, küreği çevresinde küçük bir daire çizecek daldırdım, son dalışta küreği yerden destek alıp kaldırıncaya kayısı da kökleriyle birlikte havalandı, ince gövdesini tutup çekince elimde kaldı. Kökü de zayıfsa gitmiş demektir işte. Çukuru iyice açıp toprağı dışarı aldım ki toprak yerine gelecek narı iyi karşılasın. Çukurdan ne solucan ne böcek çıktığına göre, kök de besleyici özelliğini kaybetmiş. Neyse, nar onları da besler, toprağı da. Küçük, suları çektiği için iyice hafiflemiş kayısı ağacım ölü. Hayvanlarımızın ölümlerine daha çok özen gösterdiğimiz doğru. Ağaçlarımızın ölümleri içimi burkuyor ama sonra gidip karşıdaki tarlaya bırakıveriyoruz, kuru dallarını belki birisi gelip yakacak olsun diye alacak. Üzüldüm ama.

Hera öldüğünde ne yaparım bilmiyorum.

Yaprak Biti

Bahçede mayıs ayı gelince hızlanan canavarlarla savaşmak kolay değil. Yaprak biti bu yıl önce elmayı sarmaya başladı. Unlu bit, cüceler ordusu en zayıf halkalara

saldırıyor. Bu da bir akıl işi mi, içgüdüsel mi, bitin içgüdü. Bilmiyorum. Doğadan gelen bir radarı var belli ki, önce en tepedeki taptaze filizlere saldırıyor, incecik dalları sarıp yaprakları kuşatıyor. Yaprak bitinin huyuna bakın: Yaprakların üstüne değil de altına çörekleniyor ki ilk bakışta hemen görülmesin. İtici mahlukat, parazit. Nereden nasıl gelip nasıl hızla çoğalıyorlar.

Erken teşhis ağacı kurtarabilir. Yaprakların renklerinin solmaya, kıvrılıp lekelenmeye başladığını görür görmez harekete geçtim. Ebru doğal yolları öneriyor. O her yerde doğal yolları seçti seçeli bir kara böceğe bile kıyamaz. Organik ilaçlar çözüm olur mu? Bulaşık deterjanıyla ayçiçek yağını suya karıştır, havanda dövülmüş sarmisakları içine at, bir-iki gece karışımı çalkalayıp bir el pompasıyla püskürt. Olur mu? Bu kadar etkili bir karışım bitleri yok ederken yaprakları ve patlamaya başlamış meyveleri de çürütmesin. Ben ilk iki yıl kimyasalı seçtim, istemeye istemeye ama artık bıraktım.

Düşman çok güçlü. Aldığı şekerin fazlasını salgılayıp yaprakları ve dalları zehirliyor. Canavarlar. Hiç korkmadan ve çok ama çok büyük bir hızla çoğalıyorsa akla ilk gelen çarşıya gidip Tarım'dan bir yaprak biti ilacı alıp uygulamak. El pompasına bir çay kaşığı yeterli (zehirin gücüne bakın).

Ama yapmayacağım, kimyasal ilaç kullanmayacağım. Başka bir karışım öğrendim: İki litre suya birer çay bardağı arap sabunu, sirke, kekik suyu. Tümü doğal. Önce elmayı ve eriği tepeden alttaki dallara kadar ilaçladım. Şeftaliye geçtim. Mandalina ile limonu da sağlama aldım, onların da üst dallarına ve yapraklarına, sonra portakalın aşağı sarkan dallarına. Hadi bakalım.

Ve ertesi sabah baktım: Bu doğal ilacımız etkili olmuş. Sonra ara ara ilaçlamayı sürdürdüm ve karışımımız ciddi bir çare olarak kendini gösterdi.

Karayılan

Mayısın ortalarından sonra yılanlar uyanmaya başlıyor. Su gerekir, süt ve böcekler ve yiyecek gerekir, aşk gerekir. Çiftleşme zamanı hazıranda kendini gitgide dayatır, yılanlar ortaya çıkar, istemeden de olsa kendilerini insana da gösterirler. Nar bahçesinin çiçekleri kıpkırmızı patladıkça patlarken arada yağın yağmurunun etkisi zayıflamaya başladı. Güneyden, İstanbul'dakine benzemeyen bir lodos bulutların rengini karartıp Olympos'un üstünden kayarak yağmurları getiriyor. Bu bulutlar karardır, kuzeye düşen Mavi Dağ'ın üstünde toplanan bulutlar bize gelmeden dağa boşaltır sularını.

Altı bine yakın nar ağacının bulunduğu büyük bahçenin içinde yüzlerce yılan olmalı. Bahçenin sessiz kuytularında kalmak yerine dolanırken bizim bahçeye gelen karayılanı tam kapıya çıkan basamakların yanındaki sak-sıların arasından süzülürken gördüm. Sanırım yilandan korkmuyorum. Ben mutfaktaki yemeğin dibi tutmasın diye içeri girmeye yeltenince kıvrılarak kaydığı sırada Ebru ile en yakın komşumuz Gülseren Abla'ya bağırarak haber verdim. Onlar verandanın önüne gelip bakarken gördüler ama karayılan bir anda gözden kayboldu.

Şimdi ne olacaktı?

Ali Ağbi küreği alıp geldi, herkes karayılanın beton düzlüğün altındaki yarıktan aşağı gittiğini gördü ama nasıl bulup da öldüreceksin? Önce herkes biraz ürktü.

Peki öldürecek miyiz?

Hadi bakalım. Girdiği deliği toprakla kapadık ama yararsız, yılan nasıl olsa toprağı delip çıkar. Sabah gene bakarız.

Hemen Google'a baktım, bildiğimiz gibi. Karayılan büyük olmasına büyük ama zehirli olmayan, bu bölgelerde çok görülen, insana bulaşmayan, ayak seslerinden

bile kaçan, korkup ısırsa bile ısırığı kedi tırmalaması kadar etkili. Benim işim ekolojik dengeyi korumaktır, di-yormuş, çiftçi dostuyum.

Bunlarla biraz daha rahatladım.

Bizim Karayılanımız

Sabah altıda uyanır uyanmaz kalktım, ilk işlerimi yapıp bahçeye çıktım. Önce karayılanımızın girdiği deli-ğe baktım, toprakta bir farklılık yok, ya başka bir yerden çıkıp gitti ya da hâlâ betonun altındaki oyukta. Uzamış otların arasına, sağa sola baktım. Önemli değil. Bazı fide-lerdeki kiraz domatesler üzüm salkımı gibi büyümeyi sürdürürken sararmaya başlamış. Her sabah ilk işim on-ların renklerindeki değişime bakmak. Sebze tarhındaki işler şimdilik iyi gidiyor. Tek korkum domates düşmanı tuta kelebeği. Domates üreticilerinin kâbusu. Tarım'a gittiğimizde, seralar içinde bile üreticilerin tutayı önle-mekte çok zorluk çektiğini anlatmışlardı. Yolunu gözlü-yoruz. Ama tuta kelebeği de doğanın içinden çıktığına göre, onu yok etmenin bir zararı var mı, bilmiyorum. Doğayı anlamak için bin yıl yaşamak gerekiyor.

Tuta gelince adeta geometrik hızla çoğalıyor. Bir dişi, yaşam süresi boyunca maksimum 260 adet yumur-ta bırakıyormuş. Ne yazık ki bizim bulunduğumuz böl-gede sık görülüyor. *Tuta absoluta*, adı fiyakalı ama kendi-sini sevmiyoruz. İlkın Arjantin'de, 1964'te görülmüş, Avrupa'ya İspanya üstünden 2006'da gelmiş. İnternet-ten yapışkan siyah kartlardan sipariş ettim, onları fidan-ların tepelerine asacağım bakalım.

Herkes uyanınca önce Ebru'ya, sonra Gülseren Ab-la'ya karayılanla ilgili öğrendiklerimi anlattım. "Öldürme-yelim," dedim, "yazık, o da bizim karayılanımız olsun."

Hep birlikte, “Tamam,” dediler. Ama dipleri görünmeyen otları keselim ki gözümüzden kaçmasın, yanlışlıkla üstüne basarız filan. Elbette otları kısaltacağız, ilk işimiz o.

Domateslere gelince, çok iddialıydım ama başaramadım.

Pazarda domatesleri hep onun tezgâhından aldığım bir kadın var, ona gittim, “Bana domates yetiştirmeyi öğretir misiniz,” dedim.

Güldü, “Zor,” dedi, “burada dışarıda kimse yapamıyor, ancak serada oluyor.”

Kızgın güneşimiz domatesleri de kavuruyor, gelişmelerini önlüyor, bu güneşten korumak da neredeyse olanaksız.

Engerek ve Galeano

Karayılanın internette gördüğüm mektubunda şu diğerkâmlık da vardı: “Oluklu kertenkeleyi, suyılanlarını, Toros kurbağasını, engerekleri, lekeli semenderi, dikenli keleri, Türk kelerini de öldürmeyin.”

Öbürlerini anladım ama engerek tehlikeli. Galeano’nun *Zamanın Ağzları*’nın başlarında, “Yılanlar” parçasındaki minik hikâyede eve giren engerek yılanını gören çocuk eline sopayı alır, çocuğa yetki verilince o da haçlı engereği sopayla ezip öldürür. Yemeğin sonunda Don Venancio çocuğun şerefine kadehini kaldırır ve yılanın derisini onun hak ettiğini söyler. Ama o ne? Bıraktıkları yerde yoktur yılan.

Don Venancio şaşırmaz. “Yılan ister erkek olsun ister dişi, ölünün her zaman onu aramaya gelen bir eşi olurdu.”

Engerekleri de öldürmeyelim. Çünkü hiçbir yılan,

aynı öteki hayvanlar gibi durduk yere insana saldırmaz. Yanlışlıkla üstüne basılan engerek sizi önce bir çarparmış, eğer donakalırsanız ikinci vuruşta zehrini bir yerinize saplar, kaçamadıysanız üçüncü, dördüncü. İşte o zaman öldürür. Bunları yaşamadığım için bilmiyorum. Bizim karayıldan sonra epeyce okudum yılanlar hakkında ama mektuptaki sözün doğruluğuna inanıyorum. Korkutmadıysanız, yanlışlıkla üstüne basmadıysanız, engerek de size sevdalı değildir, önünüzden akıp gider. Yok gene de çekiniyor musunuz, alırsınız aktardan kükürt tozu, çevrenize serpip ortasına otursunuz, belki çare olur.

Balsız Ev Olur mu?

Balsız ev düşünemiyorum. Her gün bir tatlı kaşığı bal yemek var, her gün yenmese bile evde bal olduğunu bilmek, asıl olan o. Pazarda yaşlı köylü kadının tezgâhındaki balları görünce sordum. (Bizim pazarda kadın ile erkek pazarcı sayısı eşit. Erenköy pazarında öyle değildi.)

“Senin mi bu ballar?”

“Bizim,” dedi, “bir tadına bak, başka bal yemezsin.”

“Neredesiniz?”

“Beyobası’ndanım.”

“Oranın çileği güzel olur, balları da güzel mi?”

“Güzel olmaz mı.”

“Çiçek mi çam balı mı?”

“Çiçek,” dedi.

Fiyatını sormadım. Bir kilo gelecek bala 70 lira verdim.

Eve gelir gelmez tadına baktım. Tadı güzel, akışkan, bir şey katılmadığı belli. Yalnız tadında... tadında bir klor tadı var. Bal nerede, klor nerede. Şehir suyu mu katıyorlar acaba?

Biraz vakit geçtikten sonra bir kez daha bakayım tadına dedim. Bir tatlı kaşığı. Ama gene aynı klor tadı.

Birden aklıma geldi. Fazlı geçen yıl bir arkadaşıyla arıcılık yapmaya başlamıştı. Peki arıcılık mı balcılık mı, hangisi doğru? Düşündüm. Arıcılık elbette. Balcı olan arı, biz arıcıyız. Hem *Samuel Beckett'a Göre Arıcılık* değil miydi, tam o anda geldi aklıma. Güzel bir küçümen kitaptı. Fazlı'ya WhatsApp'tan mesaj yazdım.

Fazlıcım, ballar ne oldu?

Bu kadar.

Yanıt üç dakika sonra:

İki gündür içimden geçiriyorum sizi. Rahatsız etmeye-yim diyordum. Hangi tür bal istiyorsunuz? Petek, süzme.

Telefon edip anlatsam daha iyi olacak. WhatsApp'a bir mesaj, hadi ikincisi tamam da, üst üste yazmak zorunda kalmak sıkıcı.

Fazlı'ya önce arıları, balları sordum. Her şey yolunda. Mutlaka bir hesap numarası göndermesini istedim –yoksa para almaz–, bir kavanoz süzme bal, bir kutu da petek yeterli.

“Tamam,” dedi Fazlı, “önce siz bir tadına bakın, beğenirseniz sonra konuşuruz.”

Ebru'ya dedim ki: “İşte bu ülkede en çok güveneceğim bal Fazlı'dan gelecek, yüzde yüz arıdan, saf ve tertemiz bal.”

Ondan sonra nefis ballarımız hep Fazlı'dan geldi. “Yolun düşerse mutlaka uğra,” dedim Fazlı'ya. Ondan öğrendim: Arıların içtiği su şehir suyuysa onun klorlu tadı elbette bala geçer.

Türkiye bal üretiminde Çin'den sonra dünyada ikinci sıradaymış. Arılar gezegenin sigortalarından, bir gün biterlerse biz de biteceğiz.

(Ve ne yazık ki bu satırları yeniden yeniden okuduğum günlerde ülkenin yaşadığı en büyük felaketlerden

biri olan 2021 yangınlarını yaşadık. İklim yıkımının sonuçları olarak başlayan yangınlar Muğla'yı yakıp yok etti. Doğu Karadeniz'den sonra ülkenin en nitelikli ormanlarına sahip olan Muğla'da yangınlar bir türlü söndürülemedi. Marmaris çevresinden sonra en çok zarar gören –yanan– bölge Köyceğiz'de dağın arkasındaki ormanlık ve dağlık alanlar. Muğla Türkiye'nin balının yüzde 80'ini üretiyor ve arılar öldü, kurtulanlar kaçtı, kovanlar yandı, Beyobası da yangından etkilendi. Yaşadığımız en acı yıkımlardan biri olan yangınların herhalde toplumsal ve politik sonuçları da olacak. Yangından sonraki günlerde Fazlı geldi, onların kovanları da Marmaris'teymiş ve yanmış. Çok acı.)

Uçurumlar İçinde Kanayan Dünya

Bugün dünyanın yaşanır bir yer olmaktan çıkmaya başladığını söyleyebiliriz. Yüz yıl öncesine göre çok daha büyük tehlikeler var. Neoliberal politik ekonomiler kapitalizmin küresel krizini çözme yeteneğini gitgide daha çok kaybetmeye başlarken ekonomik yoksulluk, küresel çevre sorunları, geleneksel demokrasilerin yerini alan antidemokratik iktidarlar üretmekten başka bir dünya vaat etmiyor.

Neoliberalizmin ekonomik mucizeleri olarak sunulan Uzakdoğu ekonomileri büyük hayal kırıklıklarıyla çökerken bu zavallı gezegenin hiçbir zaman sahip olamadığı küresel adalet de büsbütün ortadan kalkmaya başladı. McNally, 1997 krizinde Tayland parasının bir gecede çöktüğünü, Endonezya'nın şiddetli çöküşü sonunda 282 borsa şirketinden 260'ının yok olduğunu, sonunda Güney Kore de çökerken Doğu Asya borsalarından 600 milyar Amerikan dolarının silindiğini hatırlatıyor.

Kapitalizmin yalanları yerine gerçeği anlamak için bu rakamlara bakmak yeter. Neoliberallerin yüzünü kı-zartması gereken gerçekler, küresel adalet hareketine ne denli zorunlu olduğumuzu gösteriyor.

2000 yılı verilerine göre, dünyadaki 500 şirket dün-ya ticaretinin yüzde 70'ini yürütüyor. Dünyadaki en bü-yük 100 ekonominin 51'i şirketlerken yalnızca 49'u ulus devletler.

2005 İnsani Gelişme Raporu'na göre dünyada 1,5 milyar insan günde 1-2 dolarla yaşamaya çalışıyor. 1 mil-yar insanın güvenli içme suyu yok. Uluslararası tanımla-ra göre, dünyadaki insanların yüzde 75'i yoksul.

2006 sıralamalarına göre, dünyanın 793 milyarder-i-nin toplam zenginliği, 6 ülke dışında, dünyadaki bütün ülkelerin gayrisafi hasıllarının üstünde.

Bill Gates'in geliri bütün Amerikan hane halklarının en altındaki yüzde 45'inin gelirinden fazla. Gene Gates'in geliri, Orta Amerika ülkelerinin –Nikaragua, Guatemala, El Salvador, Panama, Honduras, Belize'nin– ve Jamaika ile Bolivya'nın toplamının gayrisafi hasılasından fazla. *Başka Bir Dünya Mümkün*'de McNally daha pek çok ra-kam veriyor ve yaşadığımız gezegenin kimilerince uçu-rumdan aşağı nasıl itildiğini gösteriyor.

Dünyanın hali bir yanda böyle bir çöküntü içindey-ken, bundan bir çıkış yolu arayanlar her zaman çıkar. Za-patistaların bildirilerinin evrensel, kalkışmasının yerel ol-duğunu düşünenler, sonra gelen Seattle sokaklarına baka-bilir. 30 Kasım-1 Aralık 1999'da Seattle sokaklarında, yeni dünya düzeninin yıkılması ve Dünya Ticaret Örgü-tü'nün kararlarının protesto edilmesi için yakılan meşale bir daha sönmedi. Seattle o gün bugün küreselleşme kar-şıtı antikapitalist hareketin yeni başlangıcı oldu. Gösteri-cilere karşı kullanılan göz yaşartıcı bombalar ve polis şid-deti bile şiddete başvurmayan ayaktakımının sesinin bü-

tün dünyayı dolaşmasını önleyemedi. McNally, Luis Hernandez Navarro'nun heyecanını aktarıyor:

"Seattle, Washington'da 30 Kasım 1999'da, küreselleşenlerin isyanıyla yeni bir yüzyıl doğdu."

Yeni Radikalizm

Daha sonraki yıllarda Seattle sokaklarında duyulanlarla ilgili milyonlarca konuşma yapıldı. Sokaklara taşan işçiler, gençler, öğrenciler ve güçlülerin yandaşı olmayan basının attığı manşetlerin etkilerinin heyecan verici olduğunu belirtiyor McNally. Yeni bir radikalizm doğuyordu. Asıl olarak şiddete dayanmayan, geleneksel örgütlerin bütün bütüne dışında oluşan, aynı zamanda kendiliğinden, gerçekten yığinsal, tamamıyla aşağıdan gelen bu isyan, tam da aradığımızı, demokrasinin yeni bir biçimini haber veriyor, onun için bir örnek ortaya koymaya başlıyordu. Bunlar Gezi Direnişi'ni anlatıyor, tam da böyle yaşandı Gezi ve hayatımızın en güzel günlerinin önemli bir bölümü onun içinde geçti.

Seattle'dan sonra dünyanın çeşitli ülkelerindeki çeşitli şehirlerde küreselleşme karşıtı antikapitalist hareketler giderek yığinsallaşan gösterilerle kendilerini ortaya koymaya başladı. 15 Şubat 2003'te Irak Savaşı'na doğru giderken 30 milyon insan dünyanın 800 kentinde sokaklara çıktı. Bu gösteriler dünyada görülmuş en yığinsal gösterilerdi ve çıkış noktası barıştı. Roma'da 3 milyon insanın gösterisi de o güne dek yapılmış en büyük savaş karşıtı eylem olarak tarihe yazıldı. Aynı sıralarda Latin Amerika ülkelerinde kapitalizmin seçenekleri aranmaya başladı.

McNally, "Birkaç on yıldan beri öldüğü söylenegel en antikapitalizm geri geldi," diyordu.

Sosyalizmin bir sistem olarak çöküşüyle birlikte, kapitalizm bir dünya sistemine dönüştü belki ama sonra gelen büyük krizler –ki sonuncusundan bir türlü çıkılmıyor– arızalarını düzeltme yeteneğini neredeyse kaybetmiş bir sistemin içinden yaralanabileceğini göstermeye başladı. Antikapitalizm reel karşılıkları da olan bir düşünce ve eylem alanına dönüştü.

Bugün dünyanın tepesinde bir antikapitalizm hayaleti dolaşıyor mu?

Daha tam korkutucu değil belki ve zaman zaman kendisini gösterip kayboluyor ama 21. yüzyılın kahrmanının neoliberalizm değil de antikapitalizm olacağından kuşku duymak için neden yok. 1991’den bu yana, doğrudan sosyalizm için olmasa da, kapitalizme karşı üretilen gelecek tasavvuru ilk kez gerçeklik kazanmaya başlamış durumda. Bir radikal demokrasi ve antikapitalizm modeli ortaya konmadı daha ama kapitalizmin yıkıcı etkilerine karşı toplumsal adalet hareketinin karşılığı da artık aynı noktada toplanıyor.

Kendimi içeriden sosyalist, dışarıdan küreselleşme karşıtı antikapitalist hareketin parçası olarak görüyorum ve bu hareketin yığinsallığına inanıyorum. Artık bütün ülkelerde küçük, toplumsal karşılıkları sınırlı ve öyle olmaktan kurtulamayan sol ve sosyalist partilerin de bu hareketin parçası olarak var olabileceklerini sanıyorum. Merkeziyetçilik yerine, her zaman ademimerkeziyetçiliği savundum.

Canım Rosa Luxemburg, yüz yıl önce söylemişti: “Kapitalist bir toplumda her kim seçimi kazanırsa siyasi makama gelir, iktidara değil.”

Eski demokrasilere sosyalistler de sahip çıktı çıkmasına ama bugün o köhnemiş demokrasilerin yerine yeni tür bir demokrasinin geçirilmesi gerekiyor. Peki iktidar neyle kazanılır? Kapitalizmin kurumlarını adım adım

değiştirerek. Halkın desteği olmadan, tepeden inme yollarla değil, yalnızca toplumsal karşılıklarını bulmuş, bazen barışçı, bazen sert mücadelelerle kazanılabileceğinin somut örnekleri de ortaya çıkmaya başladı. Zapatistaların dünya görüşünü ve amaçlarını örnek alıyorum.

İnsan Olarak Entelektüel ve Yazar

Karşımızdaki insanın yaptığı iş toplumsal hayatın uçlarına, doruklarına kondurulurken bazen onun insan olduğu unutulur. Çoğu kez yazdıklarıyla değerlendirilmekle kalınmayan yazarlar bu yaklaşımdan tatsız bir pay alır. Nedense onların *yazar gibi* davranması, bir edebiyatçı olarak (bunlar neyse) yaşaması beklenir. Edebiyatın dışındaki alanlara sivri uçlarıyla müdahale etmek yerine, sınırları içinde kalmaları istenir. Yazarın da herhangi bir birey, herkes gibi bir insan olarak yaşaması, dolayısıyla herkes ne yapabilirse onun da istediği gibi yapması tuhaf karşılanır.

Demek yazar olduğunu bilmelidir o. Sözgelimi politik iktidarın baskı ve şiddet uygulamalarına karşı çıkarırken bir edebiyatçı olduğunu unutmamalı, herkes gibi davranmamalı.

Yaygın ve bu ülkenin 1960-1980 arasında yaşadığı politik çatışmanın içinden tanığı olanlar için tuhaf bir düşünme biçimi. Tipik örnekleri 7 Haziran 2015 Seçimi sürecinde görüldü, politik seçimlerini açıkça yapıp o doğrultuda tavırlar alıp söz söyleyen yazarlar, onları izleyen çok sayıda kişi tarafından yadırgandı. Yazarın açık politik söz söylemesini, bir partiyi desteklemesini ya da o partinin içinde olmasını doğru bulmadılar, onu herhangi bir insan gibi değil, bir yazar olarak fildişi kulesinde görmek istedikleri için. 7 Haziran Seçimleri'ne giden aylar boyunca

ca pek çok politik söz söyledim, kimi, niçin desteklediğimi saklamadan, sözümü sakınmadan. Bu yüzden çevremden eleştiriler aldım, yazarlığıma zarar verdiğim söylendi. Öyle düşünmediğim için tutumumu değiştirmedim, sanırım hasımlar da kazandım. Politik seçimlerimden hoşlanmayan bir grup ve çevre, yazdıklarımın çıkararak ama aslında kim bilir hangi nedenler yüzünden, hakaretlerle bezedikleri yazılar yazdı. Kendimle barışık olduğum bir yanımda, dışarıdan gelen bu hakaretleri edenleri kendi bulundukları yerde bırakmam, ciddiye almamam. Kendine yazar diyen birkaç kişi de gene kişisel hakaretlere çok meraklı, böylece beni kötü duruma düşürdüklerini düşünüyor olmalılar, bir yazar ya da kitap hakkında yazı mı yazıyorlar, o yazar ya da kitap hakkında önceden yazdığım birkaç cümleyi alıp yazdıkları yazının bağlamından dışarı atlayıp bana sövgülerini sıralıyorlar. Ne yapabilirim, bugüne dek hakkımdaki tek bir eleştiriye tek sözcükle yanıt vermedim ki sövgülere yanıt vereyim.

Michel Foucault, *Entelektüelin Siyasi İşlevi*'nde, "Entelektüel hâlâ hakikati görmemiş olanlara, hakikati söyleyemeyenler adına, hakikati söylüyordu," diyor, "entelektüel vicdandı, bilinçti ve belagatti."

Bu sözün üstüne söz gerekmez belki ama nicedir azınlığın içselleştirdiği, çoğunluğun yabancı durduğu bir anlamı olduğu da kuşkusuz. Demek ki entelektüel, politik duruşunu açıklamak için yapmaz seçimini. Onun hakikat arayışı, hakikati tersine çevirmek isteyen politik güçlerin karşısında durmak içindir.

Bunun ötesine geçmeye, ezilenlerin yaşadıklarını yönlendirmeye gerek yok, onların entelektüellerden bağımsız işleri ve günlük hayatları var. İşçi fabrikasında, beyaz yakalı plazasında ücretli çalışıyor, asıl olan onların sesi soluğu olmak, iletişim araçlarına ulaşamayan insanların sözü olmaktır. Entelektüelin amacı yığınların ken-

diliğinden bilincinin açığa çıkması, o direniş bilincinin bütün topluma iletilmesidir. Onların sözcüsü olmayı düşünmeden.

Sonunda karşıda politik iktidar, onun polis örgütü, ordusu, bürokrasisi, yargısı ve halkın çoğunluğuna karşı kullandığı ekonomik gücü, yani bütün olarak devlet aygıtı var. Onun karşısında işçiyle entelektüelin, ev kadınıyla öğrencinin konumu aynıdır. Bütün bu kesimler ekonomik ya da demokratik, aynı şiddete, aynı ölçüde uğruyor.

Toplumsal hayatın bu derin sorunu karşısında yazarların duruşu her zaman önemli oldu. Edebiyatçılar hem toplumların yeniden kuruluş dönemlerinde öne çıktı hem de politik iktidarların otoriter ve baskıcı uygulamalarına karşı ilk söz alması istenenler arasında görüldü. Bir ülkenin karnı ne zaman ağrırsa, yazarlara yapılan çağrılar da hemen gelmeye başlar.

Foucault, 1976'daki bir söyleşisinde, "Şimdiye kadar kusursuz entelektüel öncelikle yazar olurdu," diyor. "Evrensel bir bilinç, özgür bir özne olarak yazar-entelektüel, devletin ya da sermayenin hizmetindeki yetkili mercilerden başka bir şey olmayan entelektüellerin (mühendisler, yargıçlar, profesörler) tam zıddı bir konumda yer alıyordu."

Dolayısıyla yaratıcı yazarların politik iktidar ve devlet karşısında bütün bütüne ya da görece özgür oluşları, onların entelektüel kimliklerine kendiliğinden bir katma değer ekler.

Yazarın Metin İçinden Çıkışı

Yazarın krallığı sözcüklerle yapılmış büyümlü bir dünyada kurulu ama hayatı ya da edebiyatı belli bir dü-

şünce dizgesi içinde açıklamak, yazarın yaratım sürecini o kalıp içinde tutmasına yol açmaz. Yazar modernist ya da postmodernist olabilir ama bu onun yazacağı romanın modernist ya da postmodernist olmasını gerektirmez, gerektirmemeli. Kaldı ki bütün anlayışlar ve akımlar, içine doğdukları âna denk düşerken kendileri hiç değişmeseler bile zamanla farklı algılanmaya da başlar.

Svetlana Boym *Tırnak İçinde Ölüm*'de, "Nasıl romantikler arzu ettiklerinden daha klasikçi, gerçekçiler de sandıklarından daha yanılsamacı idiyse, modernistler de genellikle hayli gelenekseldir," diyor.

İyi algılamak için düşünüyorum, bütün bütüne öyle olmasa da haklılığı var ya da o bildiğimiz büyük modernistler artık yerleşik bir edebiyatın yazarlarına dönüştü. Ben içinde yaşadığım edebiyatın modernizmle anlatılabileceğini düşünüyorum. Modernizm yirminci yüzyılın başında hemen önceki yüzyılın geleneksel gerçekçilik anlayışına göre yenilikçiydi. Biçime ve içeriğe ilişkin yepyeni bir anlayış getirmişken zamanla ve farklı kültürler içinde farklı anlamlar da kazandı. Özellikle Avrupa'nın yirminci yüzyılın ortalarına doğru yaşadığı yıkım yüzünden asıl anlamını yitirmeye başlayıp yenilikçi özelliğini büsbütün yitirmeye başladı ama ne hayatı ne edebiyatı baştan ayağa anlatabilecek yeni düşüncelerin üretiminden yoksun olunuşu, belki de geçmodernizm olarak anlatılması gereken bir yeni modernlik durumuna yol açtı. Bu konu bence bizim için hâlâ iyi bir çerçeve sunuyor.

"Modernlik sorunu edebiyat meselesinin kalbinde yer alır," diyor Svetlana Boym.

Tam da böyle düşünüyorum. Büyük anlamlar barındıran bu küçük sözün neler anlattığına bir adım geri çekilip bakınca, modernizmden önceki bütün anlatıların geleneksel kaldığı görülüyor. Modernizmin başlangıçtaki büyükleri edebiyatın gerçek hayat kadar önemli olduğunu söylüyordu, göz alabildiğine uzanan, bazen çarpıcı

bazen kaotik bir gerçek dünya var ama onu yeniden yaratan romanın gerçekliği insanın zihnine çok daha büyük zenginlikle sızar. Bunun asıl nedeni yazar ile yazdıkları arasındaki ilişkinin değişmesiydi, roman, içinden çıkmış bile olsa, artık gerçek hayattan da önemliydi. Benim için de şimdi böyle: Edebiyat hayattan daha önemli ama *Yarın*'ı yayımladığımız yıllarda böyle düşünmediğim kuşkusuz. O zaman hayat her şeyin üstündeydi. Bu noktaya gelmemin bir nedeni edebiyatın yüceliğini, zorluğunu ve önemini daha iyi kavramış olmamsa öbür nedeni yaşadığımız şu kahredici hayattan ümidimi kesmeye başlamış olmam. Bu dünyada politik gericilikle dinci gericilik arasında zımnî bir anlaşma, örtüşme var ve bu dünyanın büyük bölümü artık yaşanmaz durumda. Bizim ülkemiz olmaktan çıkmaya başlamış bu ülkenin her gün biraz daha karanlığa gömüldüğünü ve iktidar güçlerinin paraya ve silaha dayalı diktasının geri dönülmesi çok zor bir noktaya götürüldüğünü biliyorum.

“Yazarın ölümü” kavramı modernist edebiyatı anlatan temel kavramlardan biri olarak, gerçek olanla kurmaca olan arasındaki çatışmanın da çözümünü anlatır. Böylece her şeye kadir anlatıcının maskesi düşürüldü, yazarın gölgesi sığınacak bir limandan yoksun kaldı. Kurmaca dünyanın *kendisi için* var olma iradesi yazarın gözden kaybolmasına neden oldu.

Edebiyatın kendini yeniden yaratma süreci aynı zamanda o güne dek edebiyatın öğretici, yararlı, politik, ahlaki ölçütlerin etki alanından çıkarılması için de yeni yollar açmaya başladı. Edebiyat artık kan ve ter olmaktan çıkıp dilin yarattığı, kullandığı anlatım teknikleriyle kimlik kazanan bir gerçekliğe dönüştü, bununla birlikte o gerçeklik insanı can evinden yakalama konusunda kendisinden öncekilerden geride durmamış, yalnızca yollarını değiştirmişti. Hayata benzeyen edebiyatın önüne

edebiyatın anlattığı hayatların geçmesi, modernizmi ayırt eden düşünme biçimini anlatır.

Bir de şu durumdayız: Modernizm –ya da modernlik– kendi kaynaklarımızla açıklayamadığımız bir dünya, karmaşık bir edebiyat sorunsalı. Çünkü böyle kapsamlı bir çözümlemeye temel oluşturacak modern yapıtlar zenginliğimiz olmamış. Vüs’at O. Bener’e ve *Aylak Adam*’a kadar, kendini metinden uzaklaştırıp bütünüyle dışarıda tutan yazar kimliğiyle de pek ilgili değiliz. Yazarın ölümü kavramı ancak 1950 Kuşağı’nın yazdıklarıyla birlikte, bizdeki tanıklıklarıyla yaşanmaya başladı. Bu gecikme metin içinde yazarın ve anlatıcının konumunun bugün bile sorun edilmediği bir edebiyat üretimine götürdü, yani edebiyat üstüne düşünmeyen bir edebiyata.

Bu yüzden yazınsal metnin iç biçim sorunlarını Roland Barthes, Paul de Man, René Girard ya da Wayne Booth’la anlamaya, öteki edebiyatların örnek alınabilecek yazarlarının metinleri üstünden anlatmaya çalışıyorum.

Svetlana Boym’un benzetmesinden yararlanarak, eleştirinin kurmaca metinle şu noktada ayrıldığını da belirtebilirim: Kurmaca metin kendi kanıyla sulanıp saf bir yapıyla ortaya çıkarken eleştiri başkalarının kanıyla beslenen melez bir tür olarak var oldu.

Paul de Man örneğindeki gibi, eleştirmenin hayatındaki sorunlu kimlikler yazdıklarını lekeliyorsa, yazılanlar yazarın somut varlığını yok ederek okunabilir. Oysa kurmaca metinde yazarın ölümü, onun gölgesinden kurtulmaktan başka şey değil.

Edebiyat Nereden Nereye

Edebiyatımızın yakın geçmişinden söz ettiğimizde, 1990’lardan sonrasını düşünüyorum, ondan önceki dö-

nemlere, sözgelimi 1950 Kuşığı'na gitmek için epeyce yol almak gerekiyor. 1970'ler de çok farklıydı. Ondan sonraki on yıl içinde de kendine bir yön bulma arayışındaydı. Biz ruhen bizden önceki kuşakla birlikte yaşadık, içinden çıkanlarla büyük-küçük kardeş ilişkimiz de oldu, aynı masalarda içki içtik, aynı yerlere de gittik ama şimdiki zamanların kültürüne bakınca, en gençler için uzak bir geçmiş o.

1950'lerde edebiyatımız ana akımın zapturaptı altındaydı ki Sait Faik düzeni bozdu ve onun paltosundan çıkan 1950 Kuşığı'nın öykücüleri ile –dediğim gibi– Yusuf Atılgan'ın *Aylak Adam*'ı edebiyatın ayaklarını yerden kesmeye başladı. Bu arada yazarlar neredeyse bir arada yaşıyor, birbirlerini yakından tanıyor, pek çoğunun yediği içtiği ayrı gitmiyor, birbirlerini seviyorlar ve dövüyorlar –başkası da yok çevrede–, aralarından otoriter söz sahipleri de çıkıyor ve onlara korkuyla karışık saygı duyuluyor. Oktay Rifat, Melih Cevdet gibi şairlerin büyük şairler olduğu hissedilmeye başlanıyor ama şairler daha çok kendilerine dönük.

Nurullah Ataç farklı, o yumruğunu masaya vurmaya başlıyor. Nasıl yazılması ve nasıl yazılmaması gerektiğini paylayarak söylüyor ve o ne derse öyle olması gerektiği düşünülüyor, karşı çıkmak zor gibi. Masa sarsılınca altındakiler aralarında konuşuyor ama kimse sesini çıkarmıyor. Zaman, edebiyat söz konusu olduğunda bile herkesi hizaya getirecek bir otoritenin varlığını kabul ettirebiliyor, üstelik bundan pek şikâyet de yok. Olur olmaz yazıp konuşmanın kimse deniyor aslında.

Sesini özgürce çıkaramamış, okulda kendi düşüncesini söyleyememiş, yazar olduktan sonra bile kendi istediğini yazmaya çekinmiş, devletin ürkünç gücünden hep kaçınmış insanların ülkesinde otoritelerin ruhunu çağırma seansları eksik olmaz. Neden sonra vurduğu yerden

ses getirenlerden olan Fethi Naci'den sonra bile yazarları hizaya sokacak bir otoritenin yokluğuna hayıflananlar olmuştu. İlk düşturlardan biri *kendine güven, yazdıkları-na güven* ise, o da bizdeki yazarlarda azdı.

Edebiyattan böyle söz etmek şimdi tuhaf geliyor. O zaman da tuhaftı demek ama kendi modernleşmesinin farkında olmadan yaşamış bir edebiyatın bu gölgeden çıkma çabasını güçlü biçimde seslendirmesi olanaksız. Bir ritüel olmaksızın yaşamak istemeyen yazarların ülke-sindeyiz ama edebiyat ritüellere gerek duymaz. şimdi mezarından kalkıp şu tuhaf, paramparça dünyamıza gel-se, Ataç da kimseye sözünü dinletemez. Zaman bambaşka. Bundan da zamanın kötü olduğu sonucu çıkmasın, anlamaya çalışalım.

Biz, bizden önceki büyüklerimiz gibi yaşamadık. Daha doğrusu edebiyatı onlar gibi yaşadık ve edebiyatı ipek kozaların içinde tutan son kuşaktık ama ilişkileri-miz farklıydı. Öncekiler birbirlerine karşı çok sertti, on-ların sertliğinden payımıza düşeni de almışızdır. Gördüğüm en çelebi ve terbiyeli insanlardan biri olan Memet Fuat'ın *Tartışmalar* kitabını Adam Yayınları'nda yayına hazırlarken yazıları bir arada okuyunca, aynı zamanda arkadaş olan yazarların birbirlerine öyle ağır sözler ettik-lerini gördüm ki, onları Memet Fuat'ın yazdığına çok şaşırdığımı hatırlıyorum.

"Memet Ağbi bunları siz mi yazdınız gerçekten," demiştim.

O yazıların yazıldığı yıllar bizim çocukluk yılları-mızdı, o kuşak öyle tartışıyordu. Biz birbirini inciten bir kuşak değildik (kötü istisnalar elbette vardır, her zaman çıkar) ve bir arada yaşıyorduk. Kafelerde, biracılarda oturup bütün gün hem edebiyattan hem de 12 Eylül yıllarında olduğumuz için politik sorunlardan, sosyaliz-min geleceğinden konuşuyorduk. Birbirimize düşünce-

lerimizi ısrarla dayatmaya çalışmadan. Bütün bunlar 1990'larla birlikte bozulmaya başladı.

Memet Fuat'ın Bendeki İzi

Memet Fuat'tan söz edince onun hayatımdaki yerini düşünüyorum. Onun edebiyatımızın özellikle bir döneminde bıraktığı iz, çevresindeki kişiler üstünde olduğu gibi bende de kalıcı etkiler bıraktı.

Memet Fuat, *Yeni Dergi* ve De Yayınevi'yle başlayan yayıncılık serüveninde kendi yazarlığını geriye çekerek öylesine benzersiz bir katkı yapmıştı ki, bana kalırsa bütün bir edebiyat tarihimiz onun bu katkısıyla eksenini değiştirmişti. 1950 Kuşağı'nın düzyazıda, İkinci Yeni şairlerinin şiirde yolunu açtığı dönüşüm süreci, edebiyatımızın –o günlerde adı konmamış– modernizminin doruk noktalarıydı ve Memet Fuat, *Yeni Dergi*'yle bu modernist atılımın kalıcılışmasında, olgunlaşmasında öncü bir rol oynamıştı.

Özellikle *Yeni Dergi* zamanlarında kendi edebiyat anlayışına uygun düşmeyen yazarlar ve yazılanlar için esnek ve demokratik bir zemin oluşturmaya özen göstermişti Memet Fuat. Ankara'daki erken yıllarımda *Yeni Dergi*'nin yalnızca okuruydum, çoğuna yetişememiştim. Ömrünün hiçbir döneminde ödün vermediği dünya görüşünü bir başına yaşarken ona uygun düşmeyen anlayışlara kapıları ardına dek açıyordu Memet Ağbi. 1960'ların görece özgürlük ortamını tamamlayan bir tutumdu onunki.

Yazarlığı yanı sıra, Memet Fuat'ı her zaman editör olarak da düşünmek gerekir. Editörlük aslında öylesine önemli bir iş, bir uzmanlık alanı ki, başka sıfatlarla güçlendirilmeye gereksinimi yoktur. Yayıncılık dünyamızın en önemli editörlerindendi Memet Fuat, belki en önem-

lisi. Bilinir, kitap ve dergi yayıncılığının bizde o yıllarda daha yerleşik olmayan pek çok biçimsel unsuru üstüne düşünmüş, araştırmalarının sonunda seçimlerini yapmış ve o seçimlerini kendi yayımladığı dergide ve kitaplarda titizlikle uygulayarak yerleştirmeye çalışmıştı.

Memet Fuat, bu titiz uygulama biçiminde sürekli ve kararlı olduğunda kuralların da yerleşeceğine inanıyordu. Öyle de oldu. Bir kitap nasıl hazırlanır, kitabın kapağından içine bütün ayrıntıları nasıl tasarlanır, metin nasıl yerleştirilir, bunları uzun uzadıya düşünmüş ve uygulamıştı. Bugün uyguladığımız biçimlerin önemli bir bölümü Memet Fuat'tan kalmıştır bize.

Kitapları yayına hazırlarken editörün ve yayıncının önüne çıkacak bütün biçimsel sorunlara hangi çözümleri getirmek gerekir: neler italik yazılacak, bold harfler kullanılacak mı, dipnotların biçimi, başlıklar ve ara başlıklar, kaynakça ile dizinin biçimi nasıl olmalı, kapakta yazar adı mı üstte olmalı kitap adı mı, sırt yazısı yukarıdan aşağı mı bakmalı aşağıdan yukarı mı, giriş sayfaları nasıl düzenlenmeli ve bunlar gibi bir dizi biçimsel soruna kalıcı ve tutarlı ilk çözümleri Memet Fuat getirmişti. Sonra öteki titiz editörler de benzerlerini uyguladı ve yayıncılık dünyamızda editörlük bir kimlik kazanmaya başladı.

Onunla on iki yıl birlikte, yardımcısı olarak çalıştım, sonraki üç yıl rahatızlığı nedeniyle Memet Ağbi evinden çalıştı. Adam Yayınları'ndan içeri 24 Temmuz 1990'da girdim ve on beş yılımı Memet Ağbi'yle –bu arada Cevat Çapan, Turgay Fişekçi ve İnci Asena– yan yana odalarda geçirdim. İşe başladığımın ertesi günü geldiğinde Memet Ağbi'yle tanıştırılırken dizlerimin titrediğini hiç unutmam. O yanılsız kitap yayımlanabileceğine inanırdı ve öyle çalışırdı. En küçük bir yanlışımızda bile Turgay ile bana kızardı, kızdığını belli etmeden. Kendimi bildim

bileli dergicilik ve yayıncılık yaptığım için, editörlüğün nasıl yapılması gerektiğine ilişkin en temel ve ayrıntılı bilgileri Memet Fuat'tan aldım.

Aslında işin başında da sonunda da Türkçe vardı. Oysa Memet Fuat'ın denemelerini renksiz ve kuru görenler de olmuştur, ona buna sataşan bir şair, Memet Fuat'ın, "Ali geldi, Veli gitti düzeyinde bir Türkçeyle yazdığını" söylemişti ki Türkçe duygusunun ne olduğundan habersizdi demek. Oysa yeni Türkçenin kusursuz ve güzel biçimde nasıl kullanılacağını görmek için vazgeçilmez kaynaklardandır Memet Fuat'ın denemeleri. Onun denemelerinde dili nasıl kullandığına ilişkin, ilk bakışta görünmeyen çok önemli ayrıntılar vardır ki, üstünde düşünmek öğreticidir. Memet Fuat'tan bütün öğrendiklerimi bana ondan kalan miras olarak gördüm.

Edebiyatın Ruhu Öldü mü?

Lars Iyer'in *edebi manifesto'sunu* *Notos'un* 49. sayısında yayımladık, okurların ilgisini hemen çekti. Aykırı bir yazıydı, alışılmış olanlardan başka sözler ediyordu. Lars Iyer "edebiyat öldü" demiyor ama sezgisel olarak edebiyatın öldüğünü gösteren semptomların elle tutulur olduğunu hatırlatıyor. Edebiyatın öldüğü tanısı ampirik olarak yanlış, çünkü hiçbir zaman şimdiki zamanlarda olduğu kadar çok yazılmadı ve yazılanlar bu kadar çok okunmadı, nasıl ölecek?

Şimdi okunacak bir şey bulamadığını söyleyenlerin yüzüne bakın, onlar da klasiklere değil, öncelikle bugünün gözde yazarlarının kitaplarına uzanıyor. Orada Garcia Márquez ya da Paul Auster, burada Orhan Pamuk ya da Ahmet Ümit, bu arada okunmayı sürdüren Dostoyevski ya da Stendhal'den çok okunuyor. Demek yaşa-

yan edebiyat elden düşmüyor. Bu arada tepedeki on yazarın kitaplarının toplam satışı, aşağıdaki bin yazarın kitaplarının toplam satışına eşit. Elimde bir veri yok ama hemen hemen öyle olduğunu gözlüyorum. Bir değer karşılaştırması yapmadan belirtiyorum bu veriyi.

Üstelik teknoloji kitapların dünyasını altüst etmeye de kararlı. E-kitapların niçin çoğalmadığını merak eden okurların sayısı artıyor, çünkü özellikle en genç okurlar, kitabın aynı zamanda estetik bir nesne oluşuyla ilgilenmeden ve sevginin dokunmak demek olduğunu pek de umursamadan, elinin altında bir elektronik cihaz bulunmasını ve istediği yüzlerce kitabı cebinde dolaştırabilmeyi daha çok önemsiyor.

Kitapların dijital dünyayı da doldurmaya başlaması olumsuz değil elbette. Olumsuz saysanız, suyun akışını değiştirebilecek misiniz. Hem sonra, basılı kitapların yüzlerce yıl boyunca bozulmadan kalabildiği dünyada, elektronik kitaplar ve onları okumanızı sağlayan cihazlar her an bozulabilir. Bin kitabı küçücük cihazınıza yükleyip uzun bir yolculuğa çıktınız, peki ertesi gün bozulursa cihazınız. Oysa o yolculuk boyunca okuyacağınız on kitabı çantanıza attığınız zaman, başlarına hiçbir şey gelmez. Bir arkadaşım da bana bir e-kitap okuyucu hediye etti ama dijital olana yakınlığımı sürekli belirtmemeye karşın bir kere bile kullanmadım.

E-kitapların çoğalmasından çoksatar yazarlar endişe duyabilir, haklıdır. ABD’de e-kitap satışı yüzde elliye geçtiğine göre, yazarların ve yayıncıların kazancının dörtte biri gitmiş demektir. Bu durum onlar için elbette ürkütücüdür. Hem sonra ABD’de en çok konuşulan konulardan birinin yayıncılık sektöründeki zayıflama olduğunu oraları iyi tanıyan Orhan Pamuk da söylemişti.

Neyse ki bizim burada tehlike daha çok uzak. Yazar-

ların büyük çoğunluğunun kitaplarının bir yıldaki satışının ortalaması bin-iki bin dolayındaysa e-kitap hangi kitabın satışını tehdit edecek.

Bana kalırsa bundan daha çok konuşulması gereken sorun, piyasa kültürünün –yani popüler kültürün– edebiyatın değerlerini, niteliğini bozmaya başlaması. Bu çok daha önemli. Ben de Lars Iyer gibi, edebiyatın soğumaya başladığını tam içinde yaşayarak hissediyor ve bundan korkuyorum.

“Edebiyata olan inancımız çöktü,” diyor o.

Sanırım dışa doğru genelleştiriyor çünkü bunu diyen bir yazarın edebiyata olan inancı çökmez, benim için artık hayatta edebiyattan daha önemli ne var ki.

Karamsarım karamsar olmasına ama onun kadar kötümser olmamalıyım, diyorum ve biliyorum ki onun gibi düşünüyorum. Bir farkla: Ben dünya edebiyatı için değil de bu ülkenin edebiyatı için böyle düşünüyorum. Edebiyat artık bizim 1970’lerde ve 1980’lerde düşündüğümüz gibi değil, o zaman bizim verdiğimiz değer sonra gelen kuşakların elinde eritildi. Şimdi varsa yoksa yazarın kendisi, bir-iki kitabı yayımlanan yazar sürekli poh-pohlanmayı, en iyi yazarlardan biri olarak görülmeyi istiyor, bu isteğinin karşılığını da buluyor. Yaşasın sosyal medya – orada yazarın yazar arkadaşları, sadık okurları, yayıncısı var, onlar genç yazarın istediği haleyi başının üstüne kondurabiliyor. İçi boş ya da sandığın kadar dolu değil mi – önemli değil bu.

Edebiyata inanmayan edebiyatçıların sayısının gitgide çoğalması, beni asıl tedirgin eden bu. Anlatacak hikâyeleri olduğunu düşünen pek çok kişi, edebiyatın aslında ne olduğunu sorgulamadan romanlar ve öyküler yazıyor. Benim hayatım roman, sözünün romanın nedeni olmadığını nasıl anlatmalı. Senin hayatın, senin hayatın işte, o kadar, onun roman olabilmesi için roman olarak ortaya

çıkması gerekir, asıl olan anlatmaya değer gördüğün *hikâ-yenin hikâyesi* değil, *yaratıcı yazının hikâyesi*.

Edebiyatın uğradığı nitelik kaybında onu öğrencilere verilen bir akademik formasyon olarak gören ve bu yüzden yalnızca suyun yüzeyinde kalarak kulaç atmayı öğreten üniversitelerin payı (suçu demek istiyorum) da büyük.

Karşılaştığım yüzlerce yazar adayının düşüncelerine ve üniversite gibi çorak kurumların yaptıklarına bakınca, edebiyat dendiğinde korktuğum iki refleksin ne denli sakıncalı olduğunu görüyorum: İlki, edebiyatı gerçeklik etkisine bakarak değerlendirmek, yani edebiyatın hayatta karşılığı olup olmadığını sorgulamak. İkincisi de yazanın duygularını dile getirme aracı olduğunu sanmak. Bugün edebiyattan bunları bekleyen yazar ve okur, en azından şunu bilmeli ki, edebiyat bu değil.

“Önceleri edebiyat neydi,” diye soruyor Lars Iyer.

Benim için *Büyük Umutlar*, *Sönmüş Hayaller*, *Kırmızı ve Siyah*, *Karamazov Kardeşler* – sonra *Mrs. Dalloway*, *Ses ve Öfke*, *Dönüşüm*, *Niteliksiz Adam* – sonra *Ve O Hiçbir Şey Demedi*, *Seksek*, *At Çalmaya Gidiyoruz*, *Eve Dönmenin Yolları*, *Dolambaç*, *Ruhun Kuytusunda...* Büyük, yaratıcı, okudukça içine daha çok daldığım, derinlik sarhoşluğuyla kısıkvrak yakalayan, kendi değerlerinden başkasına gönül indirmeyen, insanı yakasından tutup sarsan, kendine getiren, aynaya bakmaktan korkmamayı öğreten, muhalif (muhalif olmadan yaşanır mı), kendi doğduğu zamanlar için doğası gereği devrimci ve dahası var. Bütün bunlar çok, biliyorum, bir romanda tümü olmalı demek istemiyorum, bu ruhu taşımak önemli...

“Bu ruhu taşıyan eserler artık yok,” diyor Iyer.

Gene o kadar kötümser değilim, gerçekten değilim. Bugün de başka yerlerde nitelikli edebiyatı yücelten öyküler ve romanlar yazılıyor, sayıları az da olsa.

Hemen hemen bütün yazarlar tanınmak, apayrı bir tat haline gelmek için yazar. Bense kocakarı ilacı gibi bir şey olmayı yeğlerim. Budist falan değilim, ama gerek, Avrupa gerek Amerika'daki sanatçıların, entelektüellerin, düşünen sınıfın tipik benmerkezciliklerinden nefret ediyorum.

John Fowles

Gene Klasikler

Klasikler deyince akla hemen gelenlerin yanında hangi romanları klasik olarak okuyacağımız yerinde bir soru olduğu gibi, klasikleri nasıl okumak gerektiğini de sık sık soruyorum. Değil mi ki zamanın eskitemediği romanlardan, onların bizde yaşayan hikâyelerinden ve kahramanlarından söz ediyoruz, niçin okuduğumuz belli. Yeter ki zaman akıp gittikçe nasıl okumamız gerektiği sorusunun karşılıklarını da hakkıyla vermeye çalışalım.

Acaba bizim için önemli kitapları yeniden ve yeniden okumanın anlamı nedir?

“Gençlik, her deneyime olduğu gibi, okumaya da özel bir tat ve özel bir anlam yükler,” diyor Calvino, “olgunluk çağımızda ise, birçok ayrıntı ve düzeyi ve ek anlamları fark ederiz (fark etmemiz gerekir).”

Sık sık, öncelikle hangi klasikleri okuyalım diye de sorulur. Sözgelimi *Moby Dick* bambaşka bir roman, her okumada açıldıkça açılır. Bugüne dek Kaptan Ahab'ın tutkusunun bütün anlamları çözülerek okunabildi mi, bilmiyorum. *Moby Dick*'i yeniden okumayı her zaman öneririm. Kendini öylesine yücelten bir kişiliği var ki Ahab'ın, bilinçli ya da bilinçsiz, elbette bireyciliği de

kutsar, dolayısıyla birbiriyle çelişen değerleri simgeler. Hem Moby Dick'le özdeşleşen doğaya –ve hayata– başkaldırıcı ve onu alt etme azmini temsil eder Ahab hem de gemide (*Pequod*) bir başına kurduğu otoriteyle insanın altındakiler için tehlikeli bir yöneten olduğunu.

Peki ya o eşsiz balina Moby Dick? Doğayı temsil eder Moby Dick ama bununla kalmaz, şiddeti de simgeler, Ahab gibi otoriter şeflere karşı aşağıdan gelenlerin kullandığı zoru da.

Melville'in romanı, geçmişte olduğundan daha çok anlam kazanırken ona verilebilecek yeni anlamların karşılıklarını metin içinde bulmamıza olanak veren zenginliğini adeta çoğaltarak okunmayı sürdürüyor.

Klasikleri yeniden okurken onları tersyüz etmenin anlamını görmek, bu yorumların doğru ve geçerli olup olmadığını sorgulamaktan daha önemli. Dahası on dokuzuncu yüzyılın büyük klasiklerinin çoğunluğu üçüncü kişi ağzından anlatılırken *Moby Dick*'in birinci kişi ağzından, adını Kutsal Kitap'tan alan kahramanı Ishmael'in ağzından anlatılması da bir başına önemli ve bunun üstünde özellikle durulmalı.

Bu arada, *Moby Dick*'in onca zaman içinde ne kadar çok ve ne kadar güzel resimleri, illüstrasyonları yapılmış.

Dip Sulara Yapılan Dalışlar

Dickens'in *Büyük Umutlar*'ını da belki dilini, üslubunu, olay örgüsünü, anlatım tekniklerini bir yana bırakıp önce hikâyesine bakarak okumak gerekir. Gerçekçilik anlayışı ve hikâye anlatma tutkusu, Dickens'in öteki büyük yazarların yanında gölgede kalmasına da neden olmuş mudur? Buradan bakınca biraz öyle görünüyor. Kişileri ve hikâyeleri gerçek hayatı tam da yaşadığı gibi

yansıtıyor gibidir. Oysa Dickens'ta, yazarın gerçek hayattan yararlanma biçiminin gücü ve alması gerekenleri alıp gereksiz olanı atan duyarlılığı önemli. *Büyük Umutlar* da döneminin başyapıtlarından. Belli aralarla yeniden okunması düpedüz heyecan yaratabilir.

Proust'un *Kayıp Zamanın İzinde* akarsuyunun, kişilerinin ruh çözümlemeleri bakımından mihenk taşlarından biri olduğunu biliyoruz. İç dünyaların izini sürmek, Proust'un bu anıtsal yapıtının yanına boyu ondan kısa bir anıt dikmeyi gerektirebilir. Buna pek kimselerin vakti yok burada. Kendi romanları için Proust'un büyük bir akarsu gibi ağır ağır akan romanından su çekmek için romancıların yeterince çaba gösterdiği söylenemez.

Stendhal'in *Parma Manastırı*'ndaki olay örgüsünden Calvino da söz eder. Stendhal'in romanını olayların nasıl örüldüğüne bakmak için bir kez daha okumak, yalnızca olay örgüsüyle ilgili kendi yapımbiçimlerini sınamak isteyen yazarlar için değil, okudukları romanlarda nelerin nasıl yapıldığına bakan nitelikli okurlar için de önemli olmalı. *Parma Manastırı*'nin okurları var çevremizde. Demek ki onlara yeniden okuma biçimleriyle romanın zenginliklerinin nasıl artacağını anlatabiliriz.

Balzac'tan söz açınca, "romanı bir şehre dönüştürmek"ten söz ediyor Calvino. İnanılmaz gibi gelir ama *İnsanlık Komedyası*'nın bütününde 2.500 kişi varmış, Balzac bize neler bırakmış neler. Bu arada Proust'un o büyük romanında 500 karakter olduğunu da unutmayalım. Mahalleleri, sokakları, anlatılan mekânları birbirleriyle ilişki ve karşıtlık içindeki kişiler gibi yansıtmak. Balzac eşyayı, mekânları ve şehirleri tutkuyla anlatırsa, okuduğumuz bir romanında hikâyeyi bir yana bırakıp bunları nasıl anlattığına bakmak, önümüzde başka bir Balzac canlandırabilir. Romanda eşyanın düzenlenişi konusunda öğreneceklerimiz varsa bu da Balzac okumadan olmaz.

Ulysses üstüne de biz ne yazsak yetersiz kalır. Enis Batur, 1922'de basılan *Ulysses*'in tek başına bir *kültür devrimi* yarattığını söylüyor ki onun bu sözü aynı zamanda *Ulysses*'in tarihsel değerini belirtiyor. *Ulysses*'ten önce ve *Ulysses*'ten sonra olmak var. Araya Kafka da girmiştir elbette. Bu zamanın edebiyatı Kafka'nın suyunun denize açıldığı yerde oluşturdu deltasını ama Joyce'u unutarak okuyamayız Kafka'yı. *Ulysses*'in kılıcı bir çağı açtı, Kafka'nın bütün yapıtı da o çağı kanatlandırıp başka bir düzeye çıkardı.

Robert Musil'in *Niteliksiz Adam*'ı belli bir zamanı, içinden çıkan kişinin çelişkilerine bağlayarak anlatmanın yüksek nitelikli örneği. Dileyen bir dönem romanı olarak okuyabilir *Niteliksiz Adam*'ı. Dönem romanı deyince yaratılan karton kişilerin, içinde yaşadıkları dönemleri anlatmak yerine, romanı nasıl yarı yolda bıraktıklarını anlatan örnekleri düşünerek. Savaş yıllarının öncesinde yaşanan hayat, dolaylı biçimde nasıl anlatılır. *Niteliksiz Adam* benzersiz romanlardan.

Proust'un bir Flaubert okuması var, okunmaya değer. *Edebiyat ve Sanat Yazıları* içinde, "Flaubert'in 'Üslubuna' Dair" yazısında Flaubert'in romanlarının önüne bakmakla yetinmez, arkasına da geçer, onunla da yetinmez, çekmeceleri açar, örümcek ağlarını temizler, böylece sözcüklerin arasına sızar. Müthiş bir yazı bu. Bu yazının yazıldığı zamanı düşünürsek, Proust'un Flaubert'in *Madame Bovary* ve *Duygusal Eğitim* romanlarındaki zaman kipleri kullanımındaki doğrular ve yanlışlar, sıklıkla kullandığı birleşik zaman kipinin yerindeliği, edatların ve ve'nin kullanımı gibi bir dizi dil ayrıntısı üstünde durması, sıra dışı ve olağanüstüdür. İnsan bugün bile böyle yazıların pek yazılmadığını düşünüyor..

Demek okuduğumuz bir klasiği, bugüne dek bize verilmiş okuma biçimlerinin dışına çıkıp nesnelliğimizi

koruyabileceğimiz bir uzaklığa koyduktan sonra, kendi öznelliğimizle devreyi bağlayarak okumak. Yapılacak olan bu. Dolayısıyla okuduğumuz bir romanı, ister *Suç ve Ceza* olsun ister *Goriot Baba* ya da *Madame Bovary*, bugüne dek taşıdığı anlamların ötesinde, bugün başka hangi anlamları yüklenebileceğine baktığımız kadar, anlatım biçimine, anlatıcıyı nasıl ve niçin öyle kullandığına, dil biçimine, cümle yapılarına bakarak okumak, okuma biçimimizi değiştirebilir ve önümüzden geçen her şeye farklı bakmamıza yol açar.

Okuduklarımız Canlanınca

Büyük klasiklerin ilk aklıma gelenlerini sıralamış oldum. O büyük gerçekçilik döneminin kahramanlarını gözlerimizin önünde canlandırırken onların aynı hayal ettiğimiz gibi olduklarına inanırız. Yeniden okunduklarında biraz daha netleşir görüntüleri, her şey tam zihnimizde canlandırdığımız gibidir artık. Anna Karenina ile Madame Bovary önümden kol kola süzülerek geçerken az sonra Leopold Bloom'la karşılaşacaklar, Bay Oblomov ise koltuğunda inlemektedir.

On dokuzuncu yüzyılda romancıların, karakterlerinin dış görünüşlerini ayrıntılı biçimde betimleme tutumunu düşünüyorum. Yarattıkları karakterleri bütün özellikleriyle anlatamama, iletişim araçlarının yetersizliği nedeniyle birbirinden farklı dünyaları öbürüne gösterme kaygısından da geliyordu bu, iç dünyalara sonra girilecekti. Bu arada yazarın betimlemeleri arasında bazen işlevi olmayan ayrıntılar araya girmiş, bazı boşluklar, anlatılmayan özellikler de bırakılmıştır.

Edebiyatın asıl anlamı, bizim hiçbir zaman göremeyeceklerimize gerçeklik kazandırmak. Kurmacanın so-

yut sözcüklerle canlandırdığı hayatlar yoktan var edilir, aynıları başka hiçbir yerde bulunmaz. Bu özellik sanatın asıl kaynağının soyutlama, onun en yetkin zemininin de –müzikle birlikte– edebiyat olduğunu anlatır.

Romanın elle tutulması olanaksız sözcüklerle anlattığı dünyaları yaratıcı zihnimizde canlandırmaya, gözümüzün önüne getirmeye çalışırız. Bir insanın düşünme biçiminin böyle çalışması yaşam biçimini, kültürü değiştirir.

Dolayısıyla yazar ne kadar eksiksiz ve canlı biçimde anlatırsa biz de o kadar iyi anlarız. Gökyüzünün sürekli değişen rengini, yeşil çayırların dokusunu, tepelerin inip çıkarken aldığı biçimleri, ormanın içlerine doğru yürürken bir örtü gibi inen akşamın verdiği duyguyu, insanlar arasındaki ilişkileri ve çatışmaları, yüzlerden yansıyan mutluluk ya da mutsuzlukları anlamak, her seferinde yeni hayatlara girip çıkmak demek. Öteki alanların somut gerçekliği verileni bize zorla dayatırken kurmaca anlatılar resmi canlandırmayı okurdan bekler.

Demek bir yazınsal metni okumak görerek değil, düşünerek yapılan bir alımlama edimi. Çocuklukta önce görerek sonra duyarak ve dokunarak gelişen alımlama yetisi, yetişkin insanın zihninde zenginleşip karmaşıklaşırken belli biçimler de kazanır. Yoksa ne okuduğumuz sorusu, her zaman nasıl okuduğumuzdan önce gelir.

Okumak Denen Hikâye

Yaratıcı yazar yazdığı kurmaca metne verdiği anlamların okurlarca da anlaşılmasını bekler. Bazen doğrudan söylemediği ama yazınsal dilin çok-anlam üreten doğasınca üretilmiş anlamların bulunması onu mutlu eder. Peki bunu bulabilir mi? Şansının pek az olduğunu biliyorum, en azından son on yıl içinde yayımlanan ve

satılan kitapların sayısında yaklaşık on kat artış oldu ama okuma biçiminde *neredeyse* hiçbir değişiklik olmadı.

Peter Mendelsund, *Okurken Ne Görürüz?* kitabında, “okumak denen hikâye”nin bütün açılardan nasıl göründüğünü, daha doğrusu nasıl görünebileceğini çözümlüyor. Okuma ediminin yaratıcılığına ve bunun hiçbir zaman eskimeyen hikâyesine bu denli değer veren bir yazarı tanımak benim için büyük mutluluk. Okuduğum günden beri Mendelsund’un kitabını dilimden düşürmüyorum.

Mendelsund, yaratıcı yazarlık atölyesinde yıllardır adını en çok andığım roman kahramanıyla başlıyor kitabına: Anna Karenina. Sonra soruyor:

“Romanı okumuş olanlardan, Anna’yı tarif etmelerini isteseydik nasıl anlatırlardı?”

Benim yanıtlım belli: “Anna çok güzel kadındı.” Peter Mendelsund’u okuduktan sonra ben de bu soruyu yüzlerce kişiye sordum, yanıt hep aynı oldu: Anna çok güzel bir kadın.

Okurken Ne Görürüz? kitabını bu arada bakarak okuyoruz. Baştan sona çizimler ve fotoğraflarla örülmüş. Üstelik Mendelsund’un kitabında, Anna Karenina’nın Tolstoy’un betimlemelerine dayanarak ve polislerin kullandığı “robot-resim” yazılımından yararlanarak çizilmiş bir portresi de var. Eleştiri tutkusunu daha iyi anlatan bir örnek hatırlamıyorum. Doğrusu kıskandım, Anna Karenina’ya kafayı takmış birisi olarak bunu ben de akıl edebilirdim. Çünkü öteden beri kişilerin yalnızca sözcüklerle yaratılmasını bir mucize olarak gördüğümü anlatıyor, yazıyorum.

Öyle sanıyorum ki okuduklarımı zihnimde canlandırırken belki de hiçbir roman karakterini Anna Karenina kadar düşünmemişimdir. Onun apayrı bir yerde olduğunu söyleyebilirim. Dünya güzeli bir kadın durur gözleri-

mizin önünde. Acaba Anna gerçekten de bizim düşündüğümüz kadar güzel, çekici bir kadın mı, gözlerimizi ayırmayacağımız bir yüzü mü var, Anna'nın narin, ince elleri gerçek mi? Merak ettiğimiz bu. Tolstoy'un yazdıkları robot resmi çıkarmak için işe yarayacaktır elbette ama süslü betimlemeler, daha da önemlisi, söylenmeyenler... Olduğundan başka bir Anna imgesine neden olurlar mı? Belki ama dışarıdan gelen dayatma, hayal ettikçe zenginleşen okuma biçimimizi daha fazla bozmaya başlar.

Sinemanın, görüntüyü bir de teknik olanaklarıyla gözlerimizin önüne getirmesi hayallerimizin çökmesine nasıl neden oluyor, bunu irdeliyor Mendelsund. *Anna Karenina*'nın sinema uyarlamalarında Anna'yı birbirinden güzel kadın oyuncular oynadıkça bizdeki Anna Karenina imgesini yansıtan ayna birden kırılmaya, dağılmaya başlıyor. 2012'deki son uyarlamada Anna'yı oynayan Keira Knightley'yi aklımızdan çıkarıp kendi Anna'mızı düşünebilir miyiz? Orada görüntü anlatılanı somutlaştırırken soyutlamalar artık etkisizleşmeye başlar.

Sorun bunun neresinde? Biraz uzaklaşıp bakınca görüyoruz.

Okuma yazma biçimindeki kamburluğu düzeltmek için yapılması gereken zihinsel hareketleri umursamayan bir kültür içinde, görüntüye hayranlık düpedüz tehlikeli. Zihinleri çalışmaktan alıkoymanın neden olduğu yoksullaşmanın onarılması böylece zorlaşmaya başlar.

Okuduğumuz romanlarda karakterler en çok davranışlarına ve konuşmalarına dayanarak ortaya çıkarılır. En akılcı ve kolaylaştırıcı yöntemdir bu. Dış görünüş, gerçek hayatta da romanda da kişilik özelliklerini ancak çok sınırlı verir. Oysa davranışlar ve konuşmalar kişileri ortaya çıkarmak için asıl dayanaklardır. Ama o da bir yere kadar, kişiliklerin asıl büyük bölümü iç dünyalarda saklıdır çünkü gerçek hayatta da kurmaca hikâyelerde de.

Mendelsund imgeleri anlamaya ve anlatmaya çalışıyor. Gerçek hayatta iyi tanıdığımız kişilerin imgesi gözümüzün önüne hemen gelebilir, görünüşlerini anlatabiliriz. Oysa çok iyi tanıdığımız yazınsal bir karakteri gözümüzün önünde canlandırmaya kalkıştığımızda, onun düşündüğümüz belirginliği kazanamadığını görürüz ve Mendelsund'un deyişiyle, "siz daha yakından bakmaya çalıştıkça o daha uzağa kaçar."

Niçin? Gerçek hayatın somutluğu yanında, bir kurmaca karakter sözcüklerin soyut anlamlarıyla yaratıldığı için.

Faulkner'ın *Ses ve Öfke* romanının zihinsel engelli karakteri Benjy Compson'u örnek veriyor Mendelsund. Okuduklarımızdan neler gördüğümüzü sorguluyor gene ve, "Birinden en sevdiği kitaptaki kilit bir karakterin fiziksel görünümünü betimlemesini istediğimde, çoğu zaman bana bu karakterin nasıl hareket ettiğini anlatır," diyor. Bir okuru da Benjy'yi "hantal hantal yürüyen sarsak biri" olarak anlatmış. "Ama nasıl görünüyor?"

Dahası, yazınsal karakterlerin fiziksel özellikleri düşünüldüğünde, kadın karakterlerin daha belirgin, erkek karakterlerin daha belirsiz olduğu da söylenebilir mi? Hayal gücümüz kadınları daha ayrıntılı biçimde ortaya çıkarırken erkekler için aynı biçimde işlemiyor. Kadın ya da erkek oluşumuz da okuma sırasında farklı sonuçlar vermiyor.

Bana gerçek hayatla ilgili bir ışık tuttu bu: Yaşadığımız hayatın kadın karakterleri daha güçlüyken erkekler daha zayıf mı acaba?

Sevdiğimiz romanların film uyarlamalarının bu yüzden tehlikeli olduğunu da unutmayalım. *Moby Dick*'in Kaptan Ahab'ı da pek çok filmde canlandırıldı. Asıl olan roman karakteri olarak Ahab ise, sizin gözünüzde canlanan imgesi Gregory Peck'e mi benzer? İşte bu romanı

öldürebilir. Sizin yaratıcı okuma biçiminiz zihninizde bambaşka bir karakter canlandırırken bir dış etken romanın iç dünyasını bozmaya başlamıştır.

Mendelsund, “Gözlerim kapalıyken görülenden (gözkapaklarımdan sızan ışıklar) hayal edilene (mesela Anna Karenina’nın imgesi) geçmek için küçük bir adım yeterlidir,” diyor.

Yaşadıklarımızı görmek için gözlerimizi açmak gerekir. Okuduklarımızı görmek içinse kapamak.

Tam anlamıyla canlandırmak istiyorsanız gözlerinizi kapayıp düşünün derim. Yazıyorsanız sımsıkı kapayın. Böylece okuduklarınızı ya da yazdıklarınızı zihninizde bütün ayrıntılarıyla canlandırabilirsiniz.

Sözcükler yaratıcı yazarın hazinesidir. Bütün anlamlar onlardadır çünkü. Benim de hep söylediğim: “Kelimenin bağlamı önemlidir. Bir kelimenin anlamı, çevresindeki kelimelere bağlıdır.”

Mendelsund sözcükleri notalara benzetiyor. Bir nota bir nota eklendiğinde ilkiyle birlikte düşünülebilecek bir bağlam çıkar ortaya, bir akor oluşur. Üçüncü bir nota eklendiğinde anlam yoğunlaşmaya başlar.

Yazınsal bir metin de böyle oluşur ve okunur. Bu arada okuduğumuz cümlelerin taşıdığı anlamların metnin devamında başka hangi anlamlarla çoğalacağını, hikâyenin nasıl süreceğini de düşünürüz. Karakterimiz bir yere gidiyorsa orada neyle karşılaşacağını hayal ederiz. Çünkü oraya kadar okuduklarımız bize sonrasını da zihnimizde canlandırma olanağı verir.

Oliver Sacks da, “İnsan gözleriyle görmez, zihniyle görür,” diyor.

Okurken algılarımız gözlerimizden değil, zihnimizden geçerek hücrelerimize sızar. Göz olanı alır, sonra zihninizde renklerine kırılır, hayal ettiklerimizle birbirine karışır ve gördüklerimizin bir imgesini yaratırız. Göz-

lerimizle gördüklerimiz yazarın yazdığıysa zihnimizle gördüklerimiz kendi okumalarımız içinde verilenden ayrı bir imgelem yaratır. Bütün nitelikli yazınsal metinler aynı sonucu verir. Yazarın verdiği anlamlar başlangıçta okur için yalnızca birer veridir.

Mendelsund ne diyor: “Okumak, okunanın içinden bakmaktır, ötesine bakmak... ama aynı zamanda miyop gözlerle, umutla ileriye bakmaktır...”

Edebiyatın Belleği

Mendelsund’un sözleri beni zaman tüneline gönderiyor, zamanın içinden ilk okumalarımın gidip onları nasıl okuduğumu hatırlamaya çalışıyorum. Çok erken zamanlarımda bazı masalları okuduğumu hatırlıyorum ama elim aldığım ilk kitaplar önce Kemalettin Tuğcu’nunkiler olmuştu. Neden sonra Kemalettin Tuğcu’nun hikâyelerinin çocuk kalbini ezdiği, çocukların zihnini olumsuz etkilediği üstüne çok söz duydum ve okudum. Hiç öyle düşünmedim, o hikâyelerde insanı insan yapan değerler vardı, vicdan hikâyeleri anlatıyordu Kemalettin Tuğcu, bizim çocukluğumuz üstünde olumsuz değil, olumlu etkileri olmuştur.

İstiklal Caddesi’nde yürüyorduk, elbette romanlarından konuşarak, Yaşar Ağbi, “Roman ne anlatır, sonunda yalnızca insan psikolojisini anlatır,” demişti, hiç unutmam.

Psikolojiye inanıyorum ama psikologlara ve psikiyatristlere pek inanmıyorum. Günlük hayatta küçük sorunların kolay çözülüp büyük sorunlarla baş etmenin yollarının hemen bulunduğu elli yıl öncesinin Türkiye’sini hatırlayanlar bunu daha iyi anlayabilir.

Ciddi edebiyat okurluğum dergilerle oldu. *Varlık*

dergisini almaya başlayınca küçücük harçlıklarla alınabilecek üç cildini de postayla getirterek edinmişim. Ardından *Türk Dili* dergisini almaya başlayınca kendimi biraz daha yetişkin bir okur gibi görmeye başladım, onun o zamanlardaki yeri ayrıydı. Dergilerdeki şiirleri, öyküleri, yazıları okumaya başlamak demek edebiyat okuru olmak demekti.

Edebiyat okuru: altını çizelim.

Ortaokul yılları, okumanın en yüksek biçiminin bu olduğunu bilmekle birlikte, okuduğum bir şiiri, öyküyü, onları iyi edebiyat yapan özelliklerini anlamaya başlayarak okuyamıyordum daha. Kendi okurluğunuzu sınamak için iki şiiri birbirinden ayırt etmeye çalışın: Hangisi öbürüne göre nasıldır? Bunu yapabildiğiniz zaman iyi okur olduğunuzdan kuşku duymayın.

Gelin görün ki böyle okurlar hâlâ pek az. Romanla başlamaz iyi okurluk, şiirin ateşlemesi gerekir. Edebiyatın aslında soyutlamalarla hayallerin sınırlarını nasıl genişlettiğini anlatır şiir. Düzyazı duvar örmek gibidir. İncecik ister istemez azalır. Adım adım yükselirken duvar, tuğlaların arası doldurulur, her parçayı birbirine bağlayan ilmekler atılır. Çok ama çok az okuru ilgilendiren nitelikli okuma biçimi, toplumun hiçbir zaman yanına yaklaşmayacağı bir hayal adası gibi okyanusun ortasında yüzer.

Buradaki edebiyat ortamına, yayımlanan kitaplara ve onlarla ilgili söylenenlere bakılırsa herkes iyi yazıyor, bütün kitaplar güzel. Bir romanı iyi roman yapan özellikler pek kimselerin umurunda değil, iyiyi aramakla ilgisi yok çoğunluğun. Oysa bir romanı yazınsal bir metin yapan özellikleri anlamak, yani gelişkin bir anlak sahibi olmak, insana bireyliğini kazandıran en önemli neden. Bu kitapta da iyi edebiyatla kötüsünün birbirine karıştırılmasından sık sık söz ediyorum, canım sıkılıyor demek

ama hiçbir şeyden şikâyet etmeyen birisinin bundan da şikâyet etmeden çözümleri bulup göstermesi gerekir. Kendin yazamıyorsan bulduğun çok iyi örneklerden söz et. Ben de bunu yapmaya çalışıyorum.

“Yazmak bir cehennemdir,” diyor İlhan Berk.

“Okumaksa bir cennet,” diyorum ben de.

Sonunda nitelikli okumayla yakınlığı sınırlı bir toplumun içinde yaşıyoruz. İlhan Berk’in sözüne bakınca, yanılıyor muyum bilmiyorum ama bizden önceki kuşağın yazarları ve şairleri için yazmak bir cehennemdi, yani hep o kaynayan kazan içinde olmaktan hoşnutlardı onlar, okumanın cennet olduğunu düşünenler daha azdı.

Salman Rushdie, “Evinde yere düşen ekmeği öpmek gibi, yere düşen kitabı öpme geleneği vardır,” diyormuş. Alberto Manguel aktarıyor. Oysa ekmeğin kutsallığını bilen bu toplumun kitabın kutsallığından haberi yok. Sokakta karşılaştığınız polis aramasında çantanızdan kitap çıkarsa, kitabın ne olduğuna bakılmaksızın sakıncalı kişi sayıldığınız, bu çirkinliği içselleştirmiş, kitapsız ve tam şimdi gördüğümüz gibi kolayca canavara dönüşen bir ülke bu.

Oysa kitaplarda yazılanlar olmasaydı ne olurduk acaba? Belki siyaset kitaplarında yazılanlar eskiyip unutuluyor. Bilim hızla değişiyor ve yenileri bulunsa da sanki eskileriyle doğduğumuz yanılsaması içindeyiz. Tarih öncekilerin yerini alan yazımlarla sürekli yenileniyor. Edebiyat, bir tek o, hiç eskimeden yerinde duruyor. Hiçbir şey edebiyat kadar zamana dayanıklı değil. *Don Quijote* tek sözcüğü değişmeden, dört yüz yıl sonra bugün, hem de bugünkü anlayışları aydınlatacak biçimde okunuyor. *Tom Jones* bugün yazılan popüler romanlardan daha ilginç bir popüler roman. Balzac’ın *İnsanlık Komedyası*’nın her kitabı dönemin bir yüzünü anlamak için okunuyor. Hiç kimse suç ve ceza kavramlarını Raskolnikov kadar ayırın-

tılı tartışmadı. Kadın ve erkek ilişkilerinin bir zamanlar bizde nasıl yaşandığını öğrenmek için *Aşk-ı Memnu* ya da *Üç İstanbul* romanları sahici kaynaklar yerine geçer.

Edebiyat öyle sağlam bir bellek ki yazıldıktan sonra bir daha hiç kimse onu değiştiremiyor, silemiyor, yok saymıyor. Ürkütücü ama yaşadıklarını unutmaya yatkın, belleksiz bir toplumun ömrü birkaç kuşaktan öteye gitmez. Burada daha yetmiş yıl önce yani kendi yaşadığı yıllarda işlenmiş suçları bilmeyen, duyduysa üstünde durmayan, belleği boş, demek yaşamayan insanlardan oluşmuş bir toplum var.

Edebiyat, belleği zayıf toplumların ömrünü uzatır, unutulmaları hatırlatır, bir daha unutulursa yeniden hatırlatır.

Payitahtın Abdülhamid istibdadından mütareke yıllarına uzanan kısa tarihi içindeki insan ilişkilerini Mithat Cemal Kuntay'ın *Üç İstanbul* romanı, bir sinema şeridindeki canlı sahneler gibi gözümüzün önünden geçirir. Hangi tarih ya da toplumbilim kitabı, mütareke döneminde işgal altında kalan İstanbul'da yaşayan aydınların ruh durumunu Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Sahnenin Dışındakiler* romanındaki kadar sahici biçimde anlatabilir? Orhan Pamuk'un *Benim Adım Kırmızı* romanı, Osmanlı'nın on altıncı yüzyılında nakkaşların düşünce biçimlerini ve sanat tartışmalarının neler olabileceğini kurgulayarak tarih kitaplarında yazılmayanları düşündürür. Kurulanlar, yıkılanlar, doğumlar ve ölümler, toplumları tersyüz eden dönüşümler, tersine akan ırmaklar, çekilen sular sözcüklerle ortaya çıkarılıp bizi bütünüyle gerçekmiş gibi düşündürdüğü için, edebiyat olmadan kendimizi anlamamız zorlaşır. Nahid Sırrı Örik'in Osmanlı'nın saray çevresinde dönen entrikaları sergilediği romanı *Sultan Hamid Düşerken*, sözelimi İttihat Terakki'nin öldürttüğü muhalif gazeteci Hasan Fehmi'yi gerçek bir

kişi olarak alıp her okuduğumuzda hatırlatan ve sorguladığımız bir roman kişisine dönüştürmüştür.

Edebiyat insanlığın en azından iki bin yıllık serüveninin cilasını alıp özünü gösteren bir dünya kurar. Tarihin çektiğı cilayı kazıyıp içerideki cevheri göstermiş olur. İnsanlar kendi toplumları içinde yaşayan tekil kişiler, oysa kitaplarda sayılamayacak çoklukta yazar tarafından yaratılmış sonsuz çoklukta kişi var. Okudukça çoğalır kitaplar ve doğrusu bu bazen insanı ümitsizliğe düşürür. Okumamız gereken kitapları okumadan öleceğimizi görmek bizi küçültür, olumlu anlamda sıradanlaştırır ve bunu hissettiğimizde kitaplara sırtımızı dayamak kulağımıza bir başına da var olabileceğimizi fısıldar.

Çocukluk yıllarında okuduklarımdan pek azı var bugün. Gençlik yıllarımızda okudukları mıysa belli ki belleğim sağlam bir duvarla korumuş. O zaman okuduklarımızı adeta yaşıyorduk da, unutulmamaları bundan olmalı. Bazen alıp karıştırmak, aralarından seçtiklerimi yeniden okumak beni o kitapları ilk okuduğum yıllara götürüyor. Geçenlerde, hayatımda özel yerleri olan ve ilk alındıkları günleri canlı biçimde hatırlatan, artık aynı basımlarını sahaflarda bile bulmanın olanaksızlaşmaya başladığı yüz kitabı ayırdım. Onların bendeki hikâyelerini birbirine bağlayarak yazsam, yaşadıklarımı yazmış olurum diye düşündüm.

İnsanın kişisel tarihini yaşadıklarından çok okudukları oluşturuyor.

İlk Okuma, Okuma Sayılmaz

Çok iyi bulduğum bir öykünün başkalarınca beğenilmemesi beni her zaman zor durumda bırakıyor, öyle zamanlarda düpedüz bir düş kırıklığı yaşıyorum. Ken-

dimden emin olsam da, karşımdakini nasıl inandıracam. Oysa belki ilk okumada tam anlayamamış bir metni yeniden okumak gerekir ama bunu kim yapabilir? Üstelik ilk okuma, nitelikli bir yazınsal metin için okumak gibi değil de, bakmak gibidir, yukarıdan, yüzeyden.

Her kuşak kendi tercümesini yapar denir ama daha doğrusu şu olmalı: Önceki kuşakların tercümesi ancak sonraki kuşaklarca yapılır.

Demek tarih hep kendi üstüne basarak ilerliyor. Her kuşak kendinden önceki kuşakların bütün bilgisine sahip oldukça bir basamak yukarı çıkıyor.

Vüs'at O. Bener'in yazdıklarının değerinin aradan neredeyse kırk yıl geçtikten sonra anlaşılmaya başlamasının nedeni artık o basamaklara çıkılmış olmasıydı. Önceki kuşakların yaptığı okumaları ilk okumalar olarak gören yeni okumalar kuşkusuz daha yüksek nitelikliydi. Bana kalsa ve elimde olanağım da olsa, bir başına Vüs'at O. Bener için bir dergi çıkarıp onun dünyasını çepeçevre saran bir yazınsal coğrafya oluşturmaya çalışırdım. Bunu Yaşar Kemal için de düşünmüştüm. Böyle önemli yazarların yayınevleri bunları yapmayı niçin düşünmez?

Gene de bir Vüs'at O. Bener öyküsünün anlamına varılamadığı için yok sayılmasının nedeni nedir? Sık sık rastlanabilir bu duruma. Bunun da suçu önceki kuşaklarda olmalı. Demek elli yıllık bilgi bugünkü okuma kültürünü besleyecek damarı hâlâ oluşturabilmiş değil ki, zorlandığımız bir metni hemen itebilenler pek çok.

Ah Vüs'at Ağbi, yazdıklarınızı okumak çok önemli, bunu herkese anlatmaya çalışıyorum ama sizi tanımak da hayatımın şanslarından. Çok ciddi bir suratla anlattığınız komik anekdotları dinledikçe ne kadar gülüyordum. Hem ne kadar çelebi bir insandınız hem de ne kadar zeki. Yazdıklarınıza yakından bakanlar bu özelliklerinizi hemen görebilir.

Bu arada romanın yapısal esnekliği onu toplumsal hayata, hayatın değişimine ve gereklerine daha çok mu bağlıyordu? Bunu eskiden (1970'lerde) pek tartmıyorduk ama aradaki fark şimdi daha iyi görülüyor. Yakıcı toplumsal ya da politik sorunlar romanın iplerini elinde tutmaya çalışıyordu. Okuma kültürünün edebiyatı sınırlayan etkisi böylece oluşurken bir yandan yeni anlayışlar içinde farklılığını gösteren, öbür yandan toplumsal sorunlara bağlılıklarıyla daha geniş bir okur çevresinin ilgi odağına kurulan, birbirlerinden farklı anlayışlarda yazarlar hemen yüceltiliyordu. Az yapmadık bunu. O günden bugüne okuma biçiminde temelli bir değişiklik olmadı ve bu, aynı yazarların zaman içinde hep aynı kalıplar içinde okunagelmesine neden oldu.

Vüs'at O. Bener'in öykülerinin sıradan okumalara yakın gelmemesi ya da Orhan Pamuk'un *Kafamda Bir Tuhaflık*, Camus'nün *Yabancı* ve Orwell'in 1984 romanları çok okunurken Cortázar'ın yeterince ilgi görmemesi; Paul Auster hemen okurlarını bulurken Sebald'in okunamaması, Per Petterson'un keşfedilememesi. Bunlar okurun ve yazarın sorunu değilse kimin sorunu? Böylece öteden beri hep aynı burçlarda tutulan yazarlar yeniden değerlendirmeden ve eleştiriden uzak tutulurken yeni yazarların bazen eski ustaların yerini aldığını görmek de zorlaşıyor.

Yazarların kendi yazdıklarını yayımlandıktan sonra okumaktan korkmaları gibi, kimi iyi okurlar da eskiden baştacı ettikleri yazarları yeniden okumaya korkar. Bende bu iki korku da var. Sevdiklerimizi gözden düşürmek istemeyiz, geçmişte önemli bir yerde gördüğümüz yazarlar, bulundukları dönemi yansıttıkları için tarihsel bakımdan eskimez elbette. Ama bir de romanı ya da öyküyü yazınsal ölçütlerle değerlendirirken edebiyatın kesintisiz değişim ve gelişim çizgisinin hep yukarı çıkan eğirisine tutunmak ya da tutunamamak var.

Bir okur Yakup Kadri'yi ve *Yaban*'ı yeniden okumakta zorlanabilir ama Nahit Sırrı Örik'in *Sultan Hamid Düşerken* romanını okumadıysa okumalı. Attilâ İlhan'ın romanın sorunlarının ateşli biçimde tartışıldığı o geçmişin içinden çıkmış romanlarını bugün okurken yazınsal dilin ötesine sıçradığı, cümlelerinin yersiz fiyakalar taşıdığı, anlatıcıya soluk aldırmayan yazarın roman kişilerinin ne yapıp edeceğine karar verdiği yerde yazınsal ölçütlerin kullanılmasını olanaksızlaştırdığı da saptanmalı. Daha dün gibidir ama bugün Attilâ İlhan'ın di- liyle de roman yazılmaz. Oysa Gürsel Korat'ın hikâye anlatıcılığı bu toplumun kalbini oyan acıları çok daha yetkinlikle anlatıyor. Latife Tekin'in romanları üstünde de çok daha kapsamlı durulmalıydı. Böyle baktığımız zaman, sözgelimi ne Oğuz Atay ne Tomris Uyar ne de Tezer Özlü yeniden düşünmeden okunabilir.

Bugün, geçen zamanların en sevdiğim romancılarından Balzac gibi yazılamayacağını söylersen, karşı çıkılır mı? (Aslında geçen yüzyılların romancılarını kastediyorum.) Çıkılır elbette ama ben de bugün Balzac gibi yazılamayacağını, yani yazılmaması gerektiğini söylemekte ısrar edebilirim. Bizde Balzac'ın da pek okunmadığı görülüyor ama bütün romanlarında anlattığı dünyaların ve kişilerin benzersiz zenginliği yanında, onun anlatım biçimiyle bugün de yazılabileceğini düşünemeyiz. (Balzac'tan çok söz etmem onu ne kadar sevdiğimi de gösterir.) Öykünün zaman içinde kendini koruyan biçimleri onu daha sağlam kazığa bağlarken roman hareket edebileceği açık alanlar ister. Bu yüzden iyi okur öykü hakkında edindiği belli düşünceleri uzun süre korurken roman hakkındaki düşüncelerini sürekli yenilemek zorunda kalır. Ama bu da çoğu kez olumlu sonuçlar verir.

Bir zamanlar Henry Fielding döneminin en önemli romancıları arasında görülürken bir başına *Büyük Umut*-

lar, roman sanatında hikâyenin yazardan bağımsızlaşmasının başyapıtları arasında yer aldı. Dickens da yirminci yüzyılın altüst oluşları içinde hayatı yeniden biçimlendiren modernizmin başyapıtlarının neler getireceğini bilmiyordu. Çevremde *Tom Jones*'u okuyan birisini görmüyorum, oysa *Büyük Umutlar*'ı ben de herkese öneriyorum. Virginia Woolf ya da Faulkner'ın bütün romanlarıysa başkalarının önerilerine gerek olmadan ilgiyle okunuyor, okuyanların roman üstüne düşüncelerinde köklü değişiklikler de yaratıyordur herhalde. Ki arada yazarın tezlerini romanlarına sokmasından rahatsız olan Lawrence var.

Peki *Mrs. Dalloway*, *Tom Jones*'un yayımlandığı 1749'da yayımlansaydı deli saçması gibi mi karşılanırdı?

Anlamlı bir soru. En azından okunmayacak kadar yadırganırdı. *Büyük Umutlar*'ın yayımlandığı 1860'ta yayımlansaydı, bu kez de yazarı, herkesin anlamasını zorlaştıran gereksiz çabaları yüzünden eleştirilecekti. Bizim dünyamızda da bu hep böyle oldu.

Asıl sorun okurda mı? Bir yanıyla evet, okur, okuduğu metnin bir edebiyat metni olduğunu, her yazarın kendi beklentisine göre yazmak zorunda olmadığını, dolayısıyla iyi bir okur olmak istiyorsa yazılanların da ondan bir çaba beklediğini umursamadan, yazarları ve kitapları doğru dürüst tanımadan keskin yargılarda bulunduğu da görmek zorunda.

Edebiyat Anlayışımız Nelere Göre Biçimleniyor?

Eğitim dilinin İngilizce oluşu geçmişte daha çok tartışılırdı. Özellikle sözel derslerde kendi anadilinde düşünüp yazmamanın bir eksilmeye yol açacağı dile getirilir-

di. İngilizce artık yalnızca bizde değil, yabancı dilde eğitim anlayışından uzak duran Avrupa'da da eğitim dili olarak üniversitelere girmeye başlamış. Avrupalıların yüzde 38'inin ikinci dili İngilizceymiş. Tim Parks, üniversitelerde İngilizce derslerin yaygın olduğu İskandinavya ve Hollanda'da bu oranın yüzde 90'ı bulunduğunu belirtiyor.

Bu veriler en azından şu soruyu yeniden sorduruyor: İngilizcenin bütün dünyadaki egemenliğinin sonuçlarının ne olacağı üstünde yeterince duruluyor mu?

Sözgelimi bu durumda dünyada yalnızca İngilizce yazılmış ve yerel dile çevrilmiş romanların okunma oranındaki artışın etkileri neler olacak? Hollanda'da çeviri kitapların oranı yüzde 35'e çıkmış. Bu oran kurmaca kitaplarda yüzde 71'e ulaşmış. Bu son veri daha önemli. Demek ki Hollanda'da kendi edebiyatlarındaki üretimi yeterli görmeyen okurlar ve yazarlar için İngilizceyle yapılan edebiyat belirleyici bir yere sahip. O zaman edebiyat anlayışının da İngiliz ve Amerikan edebiyatına göre biçimlenmeye başlayacağı düşünülebilir mi? Ciddi bir soru. Bunun yadsınamayacak bir durum olduğunu söyleyebiliriz. Bizde yayımlanan çeviri kitapların büyük çoğunluğunun da İngilizce asıllarından geldiği düşünülürse.

Başkalarıyla ortak konuşma konumuzun öncelikle Amerikan ve İngiliz edebiyatı oluşu da yaptığımız yazar ve kitap seçimlerini etkiliyor belki ama daha önemli olan, İngiliz ve Amerikan edebiyatından çıkmış kitapların ve yazarların uluslararası dolaşımda daha çok görünür oluşu. Biz de önce onlarla karşılaşyoruz.

Bu arada Tim Parks, "Yaklaşık 1970'lere kadar birçok Avrupalı yazarı (Moravia, Calvino, Sartre, Camus, Böll) ünlendiren, siyasi angajmanı olan toplumsal roman, Anglosakson dünyasında varlığını sürdürmekte," diyor, "ama birçok Avrupa ülkesinde hızla yok oluyor."

Bunu da insanların kendi toplumlarına ilişkin daha az kitap okumasına ve belki daha az yazmasına bağlıyor. Onun sözünü ettiği türden toplumsal romanın bizde de az olduğu söylenebilir.

Bu saptamayı neredeyse yirmi yıldan beri düşünüyorum: Niçin en sevdiğim edebiyat önce Amerikan, sonra İngiliz edebiyatı? İçeriğe ilişkin nedeni Tim Parks'ın söylediğine bağlı: Gündelik hayatın ilk bakışta göze görünmeyen yanlarını bulması, onları en iyi anlatan ayrıntılarından yararlanması, önemsizmiş gibi görünen sorunları unutulmaz izler bırakacak biçimde anlatması, insanın insanla arasındaki ilişkilerin dramatiğini her an sıcak tutması.

İngilizcenin uluslararası egemenliği, kendi ülkeleri dışında dünyanın pek çok yerinde tanınan yazarların bakış açısını da etkiliyor olmalı. Kitapları Türkiye'de iki milyon, dünyada yirmi milyon satılan Orhan Pamuk'un anlattığı hikâyelerin buradaki okurdan çok dünyadaki okurlarına dönük oluşuna rıza gösterip göstermediği düşünülebilir. Göstermektedir de. Sözgelimi *Kafamda Bir Tuhaflık*'ta anlatılan, bir ülkenin kırk yılının hikâyesinin, o hikâyeyi içinden yaşamış okurlardan çok dünyadaki okurların ilgisini çekeceğini görmek için pek fazla düşünmeye gerek yok.

Günümüz Avrupa'sı da piyasanın isteklerine karşılık vermeye çalışan bir edebiyatın anaforu içine çoktan çekildi. Nicedir herkesi ilgilendiren yazarlar pek çıkmıyor oradan... derken de düşünüyorum: Yanılıyor muyum acaba? Arada var elbette, sanırım İskandinav ve Alman edebiyatları bu piyasa eğiliminden kopabildikleri noktalarda çarpıcı yazarlar da çıkarıyor. Onların sıradan bir okuru olarak söylüyorum bunu. Son zamanlarda okuduğum yazarlar arasında Kuzey Amerika ve Latin Amerika dışında bulduğum pırıltılı yazarların oralardan çıktığını görüyorum.

Bizde uzun zamandan beri yazılanlarda dile, biçime, kurguya ilişkin durağan bir anlayış var ama yaşadığımız hayatın pek çoğumuzu ilgilendiren büyük ya da küçük dünyaları içine sıkışan bireysel sorunları can evinden yakalayan romanların az yazılması da bana artık önemli bir sorun gibi geliyor.

Demek geleneksel, bilinen, dolayısıyla yazarın da öteden beri içselleştirdiği anlatım biçimlerinin ve dünyaların içinde kalarak bekleneni yazma eğilimi yeterince öne çıktı. Alışılmamış olanı bekleyen bir edebiyatın şimdi içinde yaşadığımız dönemde kendini gösterebileceğinin ipuçları –yok değilse de– zayıf görünüyor.

Yazdıkça Yaşıyoruz

Edebiyat metinlerinden duyduğum hazzın bir dizi nedeni var. Herkesin aradığı başkadır ama bu arada öne çıkan ortak nedenler olduğunu da söyleyebilirim. Kimimiz bir romanı bir dizi cümlelerin anlamını içselleştirmek için okur. Ezberleyemeyiz hemen o cümleleri ama meraklı bir okur onları aramak için önceden okuduğu kitabın kapağını sonra da birçok kere açabilir.

Cümle deyip geçilebilir ama o bizim için yalnızca bir dil birimi değil. Sözcüklerin taşıdığı anlamların umulmadık itkileri cümleleri bazen kanatlandırabilir, onlar o zaman hayata bizim önceden düşünmediğimiz anlamlar verir, izleri süreriz, artık birkaç sözcüğün bir araya gelerek oluşturduğu yazı parçası olmaktan bambaşka şeylere dönüşürler. O cümleleri yakaladığı zaman bütün bir kitabı okuduğunu hisseden okur, yazarın sözcüklerle örerek yarattığı dünyanın bir benzerini yaratmıştır.

Sanırım bu okur bugün, geçmiş zamanlarla karşılaş-tırılamayacak kadar çok. Tolstoy'un yaşadığı günlerde

okuyanlar Dostoyevski'yi, Balzac'ı, Stendhal'i, Çehov'u, Turgenyev'i okuyordu ama onlar ne Faulkner'ı ne de Virginia Woolf'u, Kafka'yı, Musil'i ya da Cortázar'ı okuyabildi. Bunun ne kadar muazzam bir fark yarattığını düşününce, bizim de gelecek yüzyılın okurlarının tanıyacağı pek çok harika yazardan haberimiz olmayacağını düşünmek bana tuhaf geliyor.

Gene de yazmakla ilgili sorunlar bitmiyor. Celan, şairin yalnızca kendi anadilinde *hakikati* söyleyebileceğini belirtiyor. Yazarın, yapabileceklerinin dışına çıktığında yalan söylemesine benziyor Celan'ın sözü. Ne kadar yalın ama ne kadar olağanüstü. Hemingway sözgelimi, Musil gibi yazmaya kalkışsaydı yazdıklarına karşı dürüst davranmamış olurdu.

Tolstoy Gibi Yazmamak

Yazarları kendi dünyaları içinde anlamak gerekiyor. Zor anlaşılır bir metnin niçin apaçık yazılmadığını sorgulamaya başlayınca, okuduğumuz romanın ya da öykünün yazınsal değerini değil de *işlevini* dayatmaya başlamış oluruz.

Bazen de öyle sorunlardan söz edebilir ki yazarlar, anlattıkları hikâyelerin geçmişte kaldığını düşünürken zamanımızın yazarlarına dönüşüverirler. John Berger, romanlarında anlattığı yoksulluk günümüzde de görülmemiş bir nicelik ve nitelikte yaşandığı için, Dickens'ın da çağdaş bir yazar olduğunu belirtiyor. Bunu böyle düşünmemiştim. Düşündükçe hak veriyor muyum, bundan da emin değilim.

Peki burada yazılanlara bakınca, niçin aradığımı bulamama sıkıntısı yaşıyorum? Başkaları böyle düşünmüyor olabilir, elbette, buna bir şey diyemem ama başka

edebiyatlardan yazarları okuyunca onların anlatmaya değer buldukları bambaşka ve yalnızca bu kadar da değil, anlatım biçimleri de çoğu kez başka bir düzeyde. Benim beklentim mi yanlış, yazılanlar mı eksik?

Sorunun ağırlık merkezi şu iki noktada olmalı: Biri, yazarın seçtiği sorunun bizde bir iz bırakıp bırakmadığı, yani bizim bilmediğimizi anlatıp anlatmadığı; ikincisi de dile verdiği biçime bizden önce yazarın saygı gösterip göstermediği. Bu ikisine olumlu yanıt vermeden edebiyatın can evini kavramak olanaksız.

Dil ile ilişki adeta onsuz yaşanamayacak gibi kurudur. Sözcükler, cümleler, birbiri ardına eklenerek ortaya sahici hayatlardan daha etkileyici hayatlar çıkaran cümle dizileri rüyalarımıza girer.

İşte bunun için sözcükler elmadan değerli. Bir yerde taşıdıkları anlam, başka bir yerde birkaç anlama neden olabilir, o anlamları bulmak için adeta sözcüklerin içine girmeliyiz. Böylece insanın özünde var olan ve evrensel olduğunu bildiğimiz bir sorun daha önce sayısız kere yazılmış olsa bile yepyeni bir biçimde gene yazılabilir.

Her sözcükte söylenmemiş bir şeyler vardır.

Giorgio Agamben

Okuduğum romanların ve öykülerin benim için çekici olmasının, onları unutamamamın ve yeniden okumamın nedeni, yaşadığımız hayattan bambaşka ve başka bir yoldan bilmemizin olanaksız olduğu hayatlar yaratıp onları yaşamamızı sağlaması. Romanlarda yaşanan hayatların gerçekten yaşandığını düşünerek okumak aslında inanılmaz bir durum. Böyle olmasaydı onlardan bu kadar etkilenmezdik. Yazarın yaratıcılığının bittiği yerden alıp bizi o dünyalara götüren de okur olarak kendi yaratıcılığımız.

Antonio Muñoz Molina'nın *Güzel Karanlık* ya da Manuel Vázquez Montalban'ın *Merkez Komitesinde Cinayet* romanlarında yaşananları geçmişte yaşadıklarımızı düşünerek canlandırıyorum önümde.

Yazmak, hayatı yeniden yaratmak. Ustalarımın söylediği bu sözü ben de sayıklıyorum. Okumak da bir kez daha yaratır mı, sorusunun karşılığını iyi okurlar verebilir. Okunanların birer dil ürünü, yaratıcı yazının örnekleri olduğunu düşünmeden, hikâyenin çekiciliğine kapılarak okumak, bu dediklerim göz önünde tutulmadan yapılan okumalara gönderir ki orada ilk dalgada suyun dibine batılır.

İnsanı oyalayan romanlar bir çırpıda okunabilir ama *Deniz Feneri* ya da *Döşegimde Ölürken* yavaş yavaş okumak zorunda olduğunuzu hissettirir ve sözcüklerin dibine kadar sokulma çabası, anlatılan hikâyeye üstüne size pek bir şey söylemez ama iki güzel roman okuduğunuzu fısıldar, insanı gerçek olduğunu hissettiren ama gerçek olmamasına karşın büyüleyici bir dünyaya ait kılar.

Calvino'nun, Dostoyevski'nin, korkunç ve bilinmez bir tanrıya hizmet etme inancını kışkırtan edebiyatını, açık bir denizde karayı yitirecek denli ileri götürdüğü sözünü unutmam. Bir romanın bunları yaptığını düşünmek çok olağanüstü. Her iyi okurun ve yazarın böyle romanları olmalı, olmadan yapılan okuma, denize girip yüzmek yerine, suya ayağını sokmakla yetinmek gibi kalır.

Şu sıralarda Tom McCarthy'nin *C* ile Jonathan Franzen'ın *Özgürlük* romanlarını eşzamanlı olarak, yaşayan edebiyatımız adına kıskanarak okurken geçen yüzyılın büyük yazarlarından sonra bir kez daha, "Edebiyatın derin sularına yelken açmak demek bu," diyorum. Türkçede yayımlandıktan sonra büyük ilgi gören ve değeri meraklı ve geniş bir okur kesimince anlaşılan Alejandro Zambra'nın romanlarını da teknemize almalıyız elbette.

Daha çok var ama son zamanlarda onların adlarını sık sık belirtiyorum.

Yazarları da önemli ama edebiyatın aslında ne olduğunu bu üç yazarın romanlarının yaratım biçimlerinin hikâyesi anlatıyor, nasıl yazıldıkları onların özünde saklı duranı anlamaya götürüyor beni. Bunu okurlar kadar yazarların da düşünmesi gerekiyor mu? Onun da karşılıkları var sanırım.

Thomas Bernhard, “Sokağa çıkıp yürümeniz yeterlidir, başka bir şey yapmanıza gerek yoktur,” diyor, yazara söylüyor, “ama kasıntı ve budalaysanız ve bir şeyler yapmaya çalışıyorsanız, onlar da işe yaramayacaktır,” diye ekliyor.

Thomas Bernhard söylerse böyle söyler. Burada budalalıktan çok çektiğimizi kim yadsıyabilir.

Bütün bunlar belki herkesi ilgilendirmiyor. İyi edebiyatın ne olduğunu gösteren pek çok roman ve öykü kitabı yayımlanıyor, onlar da pek az kimsenin umurunda. Ne kadar satıldıklarına bakın, anlaşılır, ne okurların ne de yazarların ilgi alanına doğru dürüst girebilmişler. Ortalığa kötü bir okuma biçimi egemen oldu.

Sonunda gösterge flamasını ortalamaya diken okur ve yazar, o hizaya tırmanan her romanı beğeniyor. Farkında olmadan, ortalamaya razılar. İyi edebiyat nedir, o belirsizlikler içinde. Bazen durup düşünmeden, yaşanıp gidiliyor işte. Edebiyatımızın kökleri mi zayıf, şiirin öyle olmadığını biliyorum, öykü de kesintisiz bir suyun içinde akıp gidiyor, belki roman, romanın köksüz olduğundan kuşku yok.

Orhan Pamuk Nobel'den önce bizde roman olmadığına benzer sözler ediyordu, Nobel'den sonraki bir söyleşisinde, artık bizde güçlü bir roman olduğunu belirten sözlerini okudum. Olmadı işte, dedim içimden. Bugün çok roman yazılıyor ve yayımlanıyor, tamam, bu olumlu

ama bu verimin sonunda bir birikim oluşturması kolay değil, kırk yıl beklemek gerek.

Beceremediğinden mi?

Tolstoy gibi yazarak kitabı daha büyük, daha bilgece falan filan hale getirebilirim. Ama hemen sonra Tolstoy'u neden atlaya atlaya okuduğumu hatırlıyorum. (...)

Tanrı gibi yazmaktan hoşlanmıyorum. Eleştirmenler bunu beceremediğimi varsayıyorlar, halbuki tek sebep istememem.

Ernest Hemingway

Yazmadan Yaşayabilirim ama...

Bu ülkede neredeyse bir gün bile istediğimiz gibi yaşayamadığımız bir hayatın nesini reddedeceğiz? Topyekûn ret? Onu hiçbir zaman yapamıyoruz. Yaşananlar hakkında iki çift söz etmek için araya girmeden yaşamanın güçlüğünü de biliyorum. Yazmak böyle değil, varlık nedeni kötülük olan bir toplumu reddetmeyi başara bil-diğimizde yazmayı da reddetmek zor değil.

Bazen ve kimilerinde oluyor: İçinde yaşadıkları toplumla bütün bağlarını kopardıktan sonra hiçbir şeyin kullanımı değerinin olmadığı ıssız adaya varınca yazmayı da anlamsız buluyor. Yazmayı reddedebilirim. Hem hiç kim- senin benim yazdıkları mı beklemediğini hem de okumak varken bir daha tek sözcük bile yazmasam da dayanabile- ceğimi biliyorum. Yazmadan yaşayabilirim ama okuma- dan yaşayamam.

Yazının yörüngesinde çıkılan yolculukların sıkıntıla- rını çözerek alınan yollar çoğu kez aynı yerlerden geçti-

ğimiz duygusunu verir. Sonunda aynı noktaya dönmek yazarın canını sıkabilir. Kendini yenileyememek, yaratıcılığın keskinleşememesi, anlatılacakların tükenmesi... Oysa okumak, hangi kapıdan girilirse öbür ucundan çıkılması gereken, içinde kaybolmaktan korkmadığımız labirent, insanı yücelten Babil Kulesi.

Okumayı reddedebileceğini söyleyenlerin acıyı da sevinci de bildiğinden kuşkulandırılabilir. İnsan hayatında edebiyatın yarattığı sonsuzluk ormanı içinde yaşamaktan daha çekici ne olabilir, diye düşünüyorum: aşk, cinsellik –biri kısa süren, ikincisi ay çarpmasından etkisiz; arkadaşlık– bir anda bir ömrün harcanabileceği korkusuyla yaşanan; doğa – edebiyatla boy ölçüşebilecek zenginlikte olmalı ki ormanın sonsuzluğuna benzetmişim. Okumak, doğayla barışık bir hayat, demek hayatın kendisi.

Üstelik yazmak şimdi çekici olmayan ritüeller içinde gösteriyor kendini. Bilgisayarın olanakları bir mucizenin içine attı yazarı ama biraz uzaktan bakınca onun fotoğrafı başka bir şeye de benziyor: mühendislik, yazılım uzmanlığı – ve ayda yürümek gibi de değil.

Oysa Walser, süslü elyazısıyla okunması neredeyse olanaksız harflerle ördüğü dünyaları önemsemez bir tavırla yazıp yazıp bir yere tıkıştırırken çılgın yazar imgesi neyse tam onu getirir gözlerimizin önüne. Umursamaz, renkleri birbirine karışan, gri-kahverengi bir sıkıntının yazarı, düzen adamı gibi görünürken her şeyi reddedebilecek cesareti şaşırtıcı, bir nihilist olduğu da söylenir. Bu hayatta Robert Walser gibi insanlar olmadan ben de olmazdım.

Roberto Calasso onun için, “Uzak ve içine kapanık bir kişidir, doğaya paralel bir yol izler, pek fark edilemeyen bir aşırı uçtur,” diyor.

Benim için böyle sözler edilmiş olsa daha ne isterim.

Edebiyat bizi âşık olduğumuz insanlardan bile özgürleştirir. Hayal kırıklıklarını yenebilir, gözyaşlarını ku-

rutur, yaraları iyileştirir. Hem yaratıcılığın taşları üst üste koyarak yaptığı bir hayal adası hem de kendi kendini yaratan doğanın ikizi gibi.

Yoğun bir sis altında uzun bir sonbaharı yürümek gibiyse edebiyat, her yazar kendisine Seelig gibi bir arkadaşının, yazdıklarının uzun yıllar sonra da okunacağını söylemesini bekler mi? Bilmiyorum ama bunu duyma şansına sahip olan yazarın Walser'in köklerine tutunması ve bu tür sözlere inanmaması akıllıca olur.

Çok katmanlı bir romanı okurken neye benzediğimiz, Victor Hugo'nun büyük yaratıcılar için söylediği sözlerde:

"Dipsiz uçurumların sularında neredeyse bilinçsizce ilerlerken düşlerinden ve sezgilerinden ötürü sarhoş olurlar, ideal olanın garip sınırının ötesine geçmişlerdir."

Soysuzluk çetelerinin insanlara sokak ortasında saldırdığı bir zamanı yaşarken uzun mesafe koşucusu gibi davranmak.

Zorluğunu biliyoruz. Uzakta bir yol ayrımı varsa hangisinin doğru yol olduğunu da. Aslında çok sıradan bir hayatı yürümek bu, abartılmasın.

Kendi İçine Çekilmek

Sıradan hayat nedir peki? Bu ülkede neredeyse hiç yaşayamadığımız' mı? Evet, o. Düşünüyorum, insan –ne için değil ama– nasıl yaşar. Uyur, uyanır, yer, içer, çalışır, arkadaşlarıyla ilişki kurar, konuşur, gezer eğlenir... İnsan böyle yaşar. Rodos, Kavala ve Selanik'te beni en çok etkileyen, Yunanların günlük hayat içinde bu dediğim gibi yaşamasıydı. Olumlu önyargılarla gitmiştim oralara (burada öteden beri körüklenen aptal milliyetçiliğe karşı tepki olarak bizim kuşağın Yunanistan'a ve o kötü içsa-

vaşın cesur halkına karşı hep olumlu bir yaklaşımı, yakınlığı, sevgisi vardır), nereye gidelim diye kendimize sorduğumuzda vereceğimiz ilk yanıt, elbette Yunanistan'dı, adalardı. Oralarda bizim yaşadığımız gerilimden uzak bir günlük hayat olduğunu gördüm, yaşamak istediğim yer işte burası, böyle yerler, dedim.

Şimdi sıradan bir hayat yaşamaya çalışıyorum burada, tam şu anda sağanak yağmur var, verandaya çıktım, yağmura hem bakıp hem dinliyorum, her şey çok güzel ve geçenlerde Bülent WhatsApp'tan, *Yağmuru sevenlere pluviofil denir* diye yazdı.

Ben de ona, *ben iflah olmaz bir pluviofilim* diye yazdım. Bülentsiz bir hayatım pek olmadı.

Pluviofil: Yağmurla ilgili her şeye hayranlık duyan, yağmurla mutlu olan insan. Ben buyum. Sıradan hayat bu işte. Sonra... kendimize küçük bir mutluluk yaratabileceğimizi düşünmek o kadar kolay değil. Sizi sürekli tehdit eden, her an cezalandırmaya hazır güçlerin keyfi saldırganlıkları altında o küçük hayatı yaşamak, dışarıdan soyutlanmak da kolay değil. Onları ve yaşananları unutmak olanaksızken.

Bundan iki bin beş yüz yıl önce büyük bilge Demokritos'un melankolisini alıp bu kötücül dünyadan kaçmak için Abdera eteklerindeki bir barakaya çekilmesi gibi değil benimki. Biz nasıl çağdaşımız olan Batı'daki *öğretmenlerimiz* gibi olamayacaksak atalarımız Demokritos gibi de olamayız. Ama değiştiremediğimiz hayatı reddetme hakkına sahibim elbette. Sevgili arkadaşım Şavkar'ın İngiltere'nin taşralarına çekilmesi de başka nasıl görülebilir ki. Kişiliğimizin ve kimliğimizin asıl büyük bölümü iç dünyamızdaysa onu yalnızlık içinde besleyebiliriz. Demek otuz yıl önce de tam şimdiki gibi düşünüyordum—ya da hayal ediyordum— ki bir kitabımın başına Konfüçyüs'ün şu sözünü almışım:

“Bir bahçesiyle bir kitaplığı olan insanın başka hiçbir şeye ihtiyacı yoktur.”

Binlerce yıl önce söylenmiş sözün şimdi yaşadığımız şu acayip hayattaki karşılığı nedir, sahici bir ilişki mi bu, diye de düşünülebilir ama bu bilge sözünü kendine kılavuz edinen nice insanın varlığı da yadsınabilir mi.

Benimki yalnızca basit bir ardıl olmak, o kadar. Edebiyat dünyasının bizim yakından bilip her şeyiyle yaşadığımız heyecanlarının yerini piyasanın, ucuzluğun, vasatlığın, benbenciliğin aldığı, artık kendine yazar diyenlerin kendilerinden başka yazarlara büyük bir rahatlıkla ve kolaylıkla hakaret edebildiği utanç yoksunluğuyla bütün ilişkilerimi kesip tek bir yazarla bile yazar olarak ilişki kurmayı reddetmek. Kafka’nın deyişiyle “içimde bir oda” taşıyorum, bu bana yeter. Aynı zamanda arkadaşım olan yalnızca birkaç yazar var.

Olamayacaklarımı çok iyi biliyorum ama hiç değilse doğayı tanıma ve anlama çabası içinde bir hayat sürmeye de çalışıyorum. Çevremizde o kadar çok, daha doğrusu sayısız ağaç, çalı, çiçek, ot çeşidi var ki. Ben de ağaç yapraklarını toplayıp kurutarak kendimce küçük bir koleksiyon yapıyorum, daha doğrusu eskiden İstanbul’da yapardım bunu, şimdi sürdürüyorum. Ki gene adamım John Fowles’un benim düşünüp de ifade edemediğim cümleleriyle karşılaştım. *Zaman Tüneli* başucu kitabım, elkitabım, okuduğum en güzel kitaplardan biri, sayısız kere elime aldığım kitap (Ayrıntı Yayınları sağ olsun ama keşke kapağı ve içi daha güzel tasarlanıp basılsaydı). Malum doğaseverlere iğneleri gene batırıyor. O amatör –ve sözde– doğa hayranlarının doğanın ırzına geçmede suçsuz görüldüğünü belirttikten sonra, bu gruptakilerin en beter çeşidinin koleksiyoncular olduğu sözleriyle hedefe saplanıyor ve of, neler diyor:

“Yumurta toplamak, kelebek avlamak, hayvan postu

doldurmak ve bu rezil türe giren diğer narsisist ve parazitçe hobilerin hepsinin ne kadar kötü şeyler olduğu öylesine açıkça belli hale geldi ki bunları lanetlemek için zaman harcamam.”

Daha ne denir. Nabokov’u yazar olarak bir deha gibi görüyorum ama huyu suyu makbul bir adam da değil gözümde. Huysuzdu, Tolstoy’u seviyor, nedenlerini anlıyorum ama Dostoyevski’yi yok saymasına ne demeli. Kibirden öleyazmış. Onun kelebek koleksiyonculuğuna ne diyor Fowles Amca? Neyse ki bitki koleksiyonculuğu –ki ben tam koleksiyoncu da sayılmam– rezillik sayılmaz. Hayvanla bitkiyi ayırt eden sinir sistemi önemli, bunu bilmezseniz hayvanla bitkiyi özdeşleştirme gibi bir saçmalığa düşmüş olursunuz ki düşenler var.

Yaşananları Yeniden Yaşamak

Nabokov’un tarihten yararlanma tutkusundan söz ederken, “Bu tarih içinde Nabokov’un, edebiyatta okurun yerini tekrar keşfettiğini, içine bambaşka hikâyelerin saklandığı zekice anlatılar içeren kitaplar yarattığını görürüz,” diyor Andrea Pitzer, Vladimir Nabokov biyografisinde.

Nabokov çapında yazarlar üstüne yazılan iyi biyografiler, yazmaya ilgi duyan okurlar için öğreticidir. O yazarların kendi yazdıkları yaşamöyküleriye hem edebiyat tutkunu okuru bir rüyanın içine çeker hem de doğrudan sözün inandırıcılığını taşır.

Konuş, Hafıza’da çocukluk yıllarını hızlandırmadan anlattıktan sonra yazıyla kurduğu ilişkiye yaklaştığında, Nabokov gözümüzde daha açık seçik belirlemeye başlıyor. Kendi gençlik yıllarımızın, çocukluk yıllarına göre daha çok hatırlanmasının nedeni yalnızca bilişsel yetile-

rimizin ulaştığı olgunluk ve yakın geçmişe gelmek değil, yazıyla kurulan ilişki. İnsanın hayatına yazı girdikten sonra kişisel tarihi de bir dönüm noktasından geçer.

Düpedüz yaşadıklarımızı anlatmanın yanı sıra, onlara bizden başka hiç kimsenin anlayamayacağı dolgular yapıp hayatımızı bir kurguya dönüştürmek. Bunu yapmayı düşünenler *Konuş*, *Hafıza*'dan etkilenebilir. Nabokov, ailesinin bütün bireyleriyle birbirinin içine geçen hikâyeleri birkaç katmanda ilerleyen bir anlatıya dnştrveriyor. En azından ben böyle okuyorum. Nabokov'un da derdi, anlayış ikizlerinin hep yaptığı gibi, yalnızca nelere tanık olmuşsa onları aktarmak değil, aynı zamanda onları romanlarından bildiğimiz dil ve anlatım biçiminin yanına koymak. Böyle bir yaşamyksn yazarın romanlarıyla aynı düzlemde okuyorum, bunu özellikle semesem de okuma biçimim beni o düzeye çekiyor.

Büyük bir ailenin maliknelerinde özel öğretmenlerle geçmiş bir hayat, yoksul evlerde yaşananlardan bambaşka bir kişilik çıkarır ortaya. Tersine ender rastlanır. Gene de sonunda büyük bir devrimle altüst olan hayatına bir de İkinci Savaş'ın karışması Nabokov'da olumsuz izler bırakmamış. St. Petersburg, Londra, Berlin, Boston, Montreux, okyanusun iki yakasında oradan oraya savrulan hayatı uyumla yaşamış o, yaşadığı sarsıntıları adeta anlayışla karşılamış. Kibirli duruşunu ve öfkesini saklı tutarak. Avrupa'nın büyük altüst oluşlarının içinde yaşamak onu politik hayatın dışına çıkar mış, her gününü içi sızlayarak yaşamak yerine, edebiyata kapan mış, sürgündeki odalarını Rus edebiyatının düzyazısının görkemiyle doldur muş.

Bana hep tuhaf gelmiş bu soylu ama yabanıl yazarın aile hikâyelerini okurken tam tanımlayamadığım tuhafliktaki bir anlatının parçası olduğumu hissediyorum. Annesi onu yatağa götürmek için basamaklardan çıkar dığı sırada sahanlıktan izliyorum, ikisi de art arda tkez-

liyor. Çocukluk yıllarındaki eşyaların evdeki yerlerini terk edip bıraktıkları boşluğu romanlarında yerleştikleri yerlerdeki hayalleriyle doldurduklarını düşünmek bambaşka duygular veriyor bana.

Çocukluk, kalabalıkta oynadığımız sıradan günlerden çok, içinde bulunma fırsatını pek az bulabildiğimiz kırlar, bahçelerdir, zamanının izdüşümü gibi hatırlanırlar. Issızlığın fısıltısı kulağımızdan, boşluğu zihnimizden, yarattığımız imgesi gözümüzün önünden gitmez.

Çocukluğunun efsanevi Rusya'sında uyandığı bir yaz sabahı, Nabokov önce beyaz panjurların arasındaki hafif açıklığa baktığını hatırlıyor, o açıklıkta ıslak, soluk bir renk görülüyorsa panjurları açmamak, kasvetli bir günün su birikintilerine yansıyan görüntüsünü izlemek daha iyidir belki ama donuk bir ışık çizgisi, kurşuni gökyüzü, ıslanmış kumlar, leylakların altında sulu lapa gibi yığılmış kahverengi yapraklar o görüntüyü hemen silip atıyor. Sabahleyin önce güneye bakarsa güneş ışığının getirdiği kelekler görünecektir. Bulduğu bazı keleklerle onun adı verildi. John Fowles duymasın ama bir insan ömrünün bazen yalnızca böyle bir nedenle anılması da olağanüstü sayılabilir. *Nabokov Güvesi*: Hiç kimseye benzemeyen, biricik.

Nabokov'un yaşamöyküsü, belli ki yaşanan bir hayatı yeniden yaşamak gibi. Onu tam anlatan bir yaşama biçimi. Romanlarına ısınmadığım bu büyük yaratıcının bir edebiyat dehası olduğunu biliyorum, düşünce yazılarından çok şey öğrendim.

Ret Yazarlarımın Yeri Doldurulmaz

Enrique Vila-Matas'ın *Bartleby ve Şürekâsı*'nı okumasaydım, Bartleby sendromunun aslında ne denli fark-

lı bir dünyayı dışa vurduğunu, sonunda yazmaya son veren ya da dopdolu dünyasını başkalarıyla paylaşmayı baştan reddeden yazarların yarattığı kısa ama sert fırtınaların nasıl yaşandığını belki de anlayamayacaktım. Üstelik kendine şırınga ettiği acıların duyarlı hücrelerine yürüyüşünü izlerken Bartleby sendromunu üstünde durmadan geçirenlerin hiç de az olmadığı bir edebiyat coğrafyasında yaşıyoruz.

Bartleby, Herman Melville'in ünlü öyküsünün kahramanı ama otuz iki yaşında büyük romanı *Moby Dick*'i yazan Melville, sağlığının bozulduğu yıllarda bile yazmamayı aklının ucundan geçirmiyordu.

Yazmasam yaşayamazdım diyen yazarların bir gün yazıyı nasıl terk edebildiklerini her zaman merak ederim. Bunun nedeni esin kaynaklarını ya da yeteneğini yitirmek, yeni ilgi alanları bulmak, tembelliği seçmek değil. Kaldı ki bu etkenlerle yazmayı bırakanlar Bartleby yitikleri arasında sayılmıyor. Bartleby sendromu, kendi gelecekleri için yeni bir yazarlık –ya da yazmazlık– konumunu, hayata ilişkin yeni bir tavır alma biçimini, konuşmak yerine susmayı yeğleyen bilinçli yazınsal ve etik seçimleri anlatıyor. Okumak varken yazmayı gereksiz de bulmuş olabilir Bartleby ailesi üyeleri. Ne kadar anlaşır bir seçimdir bu. Onlar gibi, orta yerdeki çoğunluğun okumayı bilmediğini düşündüğüm belli.

Vila-Matas edebiyatın Bartleby'lerini düşünüp seçerken, "Bartleby'leri hepimiz tanırız, dünyaya karşı derin bir ret duygusu içindedirler," diyor.

Demek bir Bartleby olabilirim, çoktandır yaşadığım derin ret duygumu yenecek bir mutluluk ülkesinde yaşamıyorum. Ret duygusunu yazıya yönelttikleri için yazmayı reddetmez Bartleby'ler. Hayatın yaratıcı insana ettikleri, belirlenmiş konumlar, uzlaşmalar, yazmaya değmez durumların baskın çıkmasıdır reddedilen. Gel-

gelelim Bartleby olmak göründüğü kadar yalın bir bireylik durumu da değil. İnsanları yalın hallerinde anlamaya yatkın olduğumuz için, Bartleby retçilerinin yürüdükleri dolambaçlı patikaların nereye çıkacağını bilmeden izlerini sürmek yorabilir. Değil mi ki ret edebiyatının bireylerinden değilim, olanaksız edebiyattan değil de, bir gerçeklik olarak varlığını sürekli hissettiren edebiyatın yanında duruyorum.

Juan Rulfo'yu benden daha çok mu seviyor Vila-Matas, bilmiyorum. Romanına (bu kitabına roman diyor Vila-Matas) bakılırsa onu aklından hiç çıkarmıyor. Rulfo'nun sanatının büyüğü şurada ki, *Pedro Paramo* ile *Ova Alev Alev*'i borçlu olduğu sezgileri kaynağından alıp getiren esintiler dindiğinde, iki kitapla Latin Amerika'da ilklerin yaratıcısı olan bu büyük yazar da otuz yıl boyunca sessiz kalmayı seçmiş. Onu hep Meksika'nın kaskatı kurumuş topraklarının üstünde, elini gözlerine siper etmiş, kızgın güneşin sararttığı kırlara bakarken düşünüyorum, duvarın üstünde otururken rüzgâr ceketinin eteklerini savuruyor.

Bartleby ve Şürekâsı'nda satır aralarını dolanan yazarların pek çoğunun ününden kuşku duyulamaz ama ünü ve toplumsal değerlere bağlanmanın olası sonuçlarını reddettikleri için dünya edebiyatının saygıyla eğildiği yazarlar onlar. Benim bildiklerimin tümü de Seneca'nın ün üstüne sözünden çıkmıştır:

"Pek çok kişinin yargısına bağımlı bulunduğu için korkunç bir şey."

Ün üstüne nicedir düşünüyorum ama bu denli yalın ve çarpıcı bir tanım gelmemişti aklıma. Bu durumlarda, kullandığım aklın Seneca'dan bu yana bir arpa boyu ilerlemediğini görünce kendimle uğraşmıyorum da, insanoğlunun iki bin yıl boyunca nasıl da özünü değiştirmeden kaldığını görerek şaşırıyorum. Pek çok kişinin yargısına, ortalama beğenilere göre siperlerini kazmak, so-

nunda başını kuma gömüp kıcını açıkta bırakmak değil mi? Kendini tanıtmaya biçimlerine kafa yormanın yaratıcı yazarın yapıtını yazmayı bitirdikten sonraki uğraşları arasına girmesinden yüksünmemek edebiyatın yüzünü solduruyor. İnce hastalık içini kemirirken kendini aldatmayı nasıl sürdürür yazar?

Bartleby ve Şürekâsı'nın en ilgi çekici sendromlarından birine eleştirmende rastlandığını anlatıyor Vila-Matas. William Hazlitt "Artık Deneme Yazılmasın" adını verdiği yazısında, en anlaşılmasız ret yazarının bir eleştirmen olabileceği düşüncesine gönderiyor. Şairi, romancıyı, öykücüyü anladık ama bir eleştirmen niçin artık yazmama-ya karar verir? Yaratıcılığı tükendiği için mi, düş gücünü yitirdiği için mi, esin perileri gelmez olduğu için mi?

Doğrusu bu gerekçeler akla uygun gelmiyor ama öteki eleştirmenimiz Jordi Llovet da, "düş gücü noksanlığı yüzünden bir süredir edebi bir yaratıcı olmaktan vazgeçtiğini" söylüyor. Demek düş gücü. Eleştirinin bu denli yüceltildiğine pek tanık olunmayacağı için, eleştirmenler bu ânın tadını çıkarabilir.

Öte yandan William Hazlitt bizim buradaki edebiyat ortamımızı bilmiyor elbette. Burada eleştiri değersizleştirilmiş durumda, yazarlar ve yayıncılar eleştiriden hoşlanmıyor, artık yozlaşmış bir piyasa kültürü, yazarları yukarı çıkaran sosyal medya var, tuhaf ama durumdan hoşnutlar, okurların da pek umurunda değil eleştiri. Bu durumda eleştiri yazarı niçin yazsın? Kendisi için yazıyorsa onu da kendi elinde tutuyordur ve arada kendisi için yayımlayacaktır da.

Hüseyin Cöntürk kimdir o zaman? Genç kuşaklar pek tanımaz. Cöntürk için, bizim Bartleby takımı yıldızımızın en çarpıcı, çakı gibi ve pırıltılı yıldızlarından diyebiliriz. Kırk yaşında ilk eleştiri kitabı *Eleştirmeden Önce*'yi (1958), sonra da hepi topu dört kitap yayımlayıp kırk yıl-

lık suskunluğa çekilmek, hem de bizim edebiyat dünyamızda üstünde doğru dürüst düşünülmeden geçirtilmiştir ki, vay bize. Cöntürk hem de nasıl edebiyat adamıydı. Uzun yıllar boyunca genç şairleri ve öykücüleri, neredeyse birini bile atlamaktan korkarak izliyor, her birinden en sevdiği birer örnek seçerek defterlerine not düşüyordu. O defterleri göstermişti bana, müzeliktir. Yazmak yerine bir ömrü okumaya adanmış, çünkü *bilmenin* yazmaktan önemli olduğuna karar vermiş büyük Bartleby'lerden o.

Belki de lambayı yakan Ahmed Arif'ti. Bartleby takımı yıldızımızın yol göstericisi. Halk şiirinden aldığı sesi onca yükselttikten sonra ansızın suskuya gömülmesinin nedenini kimsenin doğru dürüst açıklayabildiğini görmedim. Hep bir deli tüfek gibi düşünüp konuştuğu bilinir, günümüzün söylencelerindendir oturup kalkışı. Kırk bir yaşında *Hasretinden Prangalar Eskittim*'i yayımlayıp gürül gürül akacağı düşünülürken nice yıllar sonra gelen bu pırıltının ardından kaynağını kendi eliyle kesen, neredeyse öldüğü 1991'e dek aradan geçen yirmi üç yıl boyunca dünyayla alay eden Bartleby'lerimizin en ünlüsüdür Ahmed Arif – bize niçin ret şairi olduğunu sorgulama hakkını tanımamıştır.

“Reddetme, vazgeçme, susma, derinlerinde kültürün huzursuzluğunun sergilendiği aşırı biçimlerin yarattığı boşluklardır,” diyor Vila-Matas.

Bu yargının Ahmed Arif'i açıklayabileceğini sanmıyorum ama Bartleby sendromunun aslına ışık tutuyor. Kaldı ki ne kadar çok yazılırsa o kadar az düşünülür.

Bartleby ailesinin yaşı çok genç, yeri çok büyük, ilk akla gelen üyelerinden Rimbaud, “Artık sanatın bir saçmalık olduğunu söyleyebilirim,” demiş.

Şiirin, hayatın başkaldıran yüzü karşısındaki sarhoşluğa yenik düşeceğini gördüğü için öyle konuşuyordu Rimbaud. Öyleyse yaşamak varken niçin yazsındı?

Neden sonra, “Yaşamı tanımadan önce yazıyordum; şimdi yaşamın anlamını bildiğim için artık yazacak bir şeyim yok,” diyen Oscar Wilde da aynı kapıyı, bana kalırsa aynı düşüncelerle açmıştır.

Başarısızlıkları yüzünden yazmayı bırakanlar ancak Bartleby’lerin gemisi limandan kalkarken el sallayarak katılırlar bu serüvene.

Vila-Matas, “Başarısızlık nedeniyle bir ret yazarı olmanın hiçbir değeri yok,” diyor ki, elbette ve intiharı başkaldırı olarak seçenlerin ardında, yalnızca çaresizliği yüzünden seçenlerin durumuna benzetebiliriz bunu. Ret yazarlarıyla başkaldırının bir biçimi olarak intiharı seçen aydınlar öylesine karmaşık ve önlerinde eğileli köktenciler olarak yazılıyor ki tarihimize, hepimizi sıradanlaştırıyorlar.

Bir ret yazarı olarak anılan Beckett sessizliklere tutkundu, Bilge Karasu da öyle. Bilge Karasu’nun yazdıklarıyla gördüğü saygıya aldanmamalı. Onu yazdıklarıyla değil, yazmadıklarıyla düşünürsek belki daha iyi anlayabiliriz. *Troya’da Ölüm Vardı*’dan ölümüne, otuz iki yılda yedi kitabı yayımlanmış. Neredeyse beş yıla bir kitap – bir de bugünkü sabırsızlıklarla karşılaştırır mısınız? Hem de ilk kitaptan ikincisine yedi yıl beklemiş. Bence marjinal duruşunu vurgulamadan geçmek de istemem. Bilge Karasu’nun yanına, bir retçi olmasa da Memet Fuat’ı koyalım: Edebiyatımızın alabildiğine normal görünen bu iki ustasının kimselere benzemez, belki de hüzünlü yaşantıları ve halleriyle marjinal sözcüğünün anlamını nasıl da tam karşıladıklarını düşünür müyüz?

Öyle bir arkadaşım var uzakta, diye düşünmenin beni gönendirdiği Şavkar Altınel’in şiir yazmayı niçin bıraktığından kimin haberi var? Şairler için geç sayılan bir yaşta *Kraliçe Viktorya’nın Düşü*’nü yayımladıktan sonra da şiir çevresinde kurulan dünyayı uzaktan izlemeyi se-

çen Şavkar, belki bu yüzden şiirlerini topladığı *Yol Notları*'na seksen dokuz şiirini alırken şu notu da düşmüştü: "Son çeyrek yüzyıl içinde yazıp kitap halinde yayımlamak istediğim bütün şiirler buradadır."

Belki benim burkulmamın nedeni, Şavkar'ın ne eksik ne fazla yazmaya özen göstererek seçtiği sözcükler. Bir vasiyet gibi... Sonrası kalsın, diyen iç sesini *Kvangva-mun Kavşağı* ile dışa vurduğunu düşünenlerin yanıldığını biliyorum. Ret edebiyatının tarihine asılı kalan büyük kitaplardan birini *içinde* barındırdığını bilen az sayıda kişi de var. Onu yazamayacağını, bundan sonra yazacaklarını da yazdığını düşünen gerçek bir Bartleby, bizden iyi bir okur olarak şiirin belleğinde yaşamayı gene sürdürecektir Şavkar Altınel.

Bazen Gülderen Bilgili'yi de düşünürüm. *Bir Gece Yolculuğu*'ndaki güzel öyküleriyle herkesin ilgisini çektikten sonra, kimselere görünmeden çekilip gittiğinden beri onlarca yıl oldu. Niçin yazmayı bıraktı? Yetenekleri tükendiği, daha iyisini yazamayacağı, hayatın gündelik kaygılarına kendini bıraktığı, reddettiği için mi? Yoksa *Bir Gece Yolculuğu*'nu Ricardo Reis'in yazdığının açığa çıkmasından korktuğu için mi?

Onat Kutlar. Daha yirmi üç yaşında (1959) yayımladığı *İshak* kitabındaki öyküleri düpedüz sıra dışı. Hikâyeleri, hikâye etme biçimi, anlatım sorunlarına kendiliğinden bulduğu çözümler dönemin edebiyat kültürünün üstündeydi. O da bunu –belki sonradan– görmüştü ve *İshak*'takilerden daha iyisini yazamayacağı için bıraktı yazmayı. Sonra birkaç öyküsü daha var, uzun yıllar sonra dergilerde yayımlanmış ama hiç kuşkusuz ki o öyküler de kesmemiştir onu. Edebiyatımızın en önemli retçilerindendir Onat Kutlar.

Edebiyatın yalnızlık burcu yazarlarından Enrique Vila-Matas, postmodern demeye dilimin varmadığı küçük

deneyssel romanında, yazarlık ve yazma kavramlarına apaçık yanıtlar veriyor. *Bartleby ve Şürekâsı*'nı dipnotlar biçiminde yazdığını belirtiyor. Ne ki dipnotlarının alt metinler değil, asıl metni oluşturduğunu kendi de biliyor.

Calvino'yu Okudukça...

İçinde yaşadığımız edebiyatın sıkıntılarını dağıtmanın kalıcı yolu onu zenginleştirmekten geçer geçmesine ama zenginliğin ne olduğu sorusuna verilen yanıtlar birbirinden farklı olduğu gibi, özellikle bizim edebiyatımızda yalnızca kurmaca biçimlerin çeşitliliğidir asıl –çoğu kez de tek– yanıt. Sözelimi İhsan Oktay Anar'ın o güne dek akla gelmedik roman biçimi ve dili bir şenlik ateşi gibi aydınlatır ortalığı, Cemil Kavukçu öyküyü kendine kapanmaktan kurtarır, Murathan Mungan öne çıkarken de ödün vermek zorunda kalmamanın örneğini verir. Edebiyatı zenginleştiren asıl etmen yeniliklerin kurmaca biçimleri içinde ortaya çıkışı ama düşünsel zenginliği yaratanlar da hemen ardından geliyor.

Edebiyat sonunda yazınsal dil içinde, kurmacayla yaratılıyor ama sözelimi Italo Calvino gibi, yazdığı denemelerle edebiyat düşüncesini çarpıcı biçimde zenginleştiren, gördüğü her ayrıntıyı parlatan, okuduklarını bir uçtan öbür uca altın madeni gibi işleyen yazarlar da edebiyatı bulunduğu yerden alıp yukarı çıkarır, onu herkesin gördüğünden bambaşka gösterir. Sonunda ne çıkardıysam çıkardım ama her zaman bir madenci olmaya çalıştım, edebiyatı hayatın en önemli değeri olarak gördüğüm için. Bizim edebiyatımızda yaratıcı düşüncüyü yazınsal yaratım biçimlerinde sınamaya meraklı yazarların sayısı ne yazık ki giderek azaldı. Bu yüzden eskiden yazarlar gibi yazılmamasından hayıflanalar pek çok,

yeni düşünceleri içeri sızdırmaktan korkanlar da çoğunluğu oluşturuyor – ikisi de doğru değil.

Italo Calvino'nun *Yeni Bir Sayfa* kitabındaki yazıları okuduktan sonra durup düşünmeyen yazarların yazdıkları merak edilmeyecek. Calvino Batı'da çok rastlanan edebiyat düşünürlerinden biri, *Yeni Bir Sayfa* ise edebiyat dünyasının önüne çıkan bir yazarın, orada kendi adına söz almışken bütün dinleyenleri de aynı sırada nasıl zenginleştirip bir adım öne çıkmaya zorladığını gösteriyor. Bu tür yazarların her kitabı yazıldığı dönem içinde tamamlanıp yeni bir sayfa açmaya da neden olur. Edebiyatı yazınsal düşüncenin giriş kapısı olarak gören yazarlar, açtıkları her yeni sayfayı önceden dile getirmedikleri düşüncelerin yeri olarak görüp düşünsel yaratıcılığı bir basamak yukarı çıkarmayı amaçlar. Bunların bizde pek görülmediğini sanıyorum. Belki yaratıcı edebiyat düşüncesi bakımından zengin bir dünyamız vardır da yalnızca ben görmüyorumdur.

Bunu okuma biçiminin derinliğini çoğaltma biçiminde anlayabiliriz. Gelgelelim yalnızca istemek de her derinliğe indirmez. Sözgelimi Calvino'nun Tolstoy'u, *Savaş ve Barış* ya da *İvan İlyiç'in Ölümü*'nü ya da Tolstoy ile Dostoyevski arasındaki Hristiyanlık inancına göre yaptığı ayrımı görme biçiminden söz edilebilir. Keskin bir gözle karşı karşıyayız.

Calvino, öteki'ni arayışını "açık bir denizdeki gibi, karayı gözden yitirecek denli" ileri götüren Dostoyevski'nin yanında, "gelmiş geçmiş en büyük gerçekçi" olarak gördüğü Tolstoy'u (bu saptamanın da cuk oturduğu belirtilebilir) bir tür aklı başındalıkla değerlendiriyor.

Tolstoy'un "doğal ve insancıl" Hristiyanlığı yanında Dostoyevski'nin "korkunç ve bilinemez bir Tanrı'ya hizmet etme" inancını kışkırtan edebiyatını, önyargısızca, ne olumlayıp ne olumsuzlamadan, insanı en uç noktaya

götürdükçe anlamlandıran bir mutlak acıyla dışa vurduğunu anlatıyor Calvino.

Üstelik Hristiyan öğretisine bağlı bu iki büyük yazarın ses getiren tutumları yanında, “Daha alçak sesli, daha sakınlı bir üçüncü yazar daha vardır: Çehov,” diyor Calvino. “Çehov, mutlak ilkeler ya da yargılar dile getirmez; ironinin paylaşımı yok etmediği hafif bir yazıyla, insanların tutkularını duyumsamakla, daha doğrusu kaydetmekle yetinir.”

Belki de bu yüzden Çehov’u getirip önümüze asıl kaynağımız olarak koyuyor Calvino. Dostoyevski ya da Tolstoy’un, Kutsal Kitap’ın da içinde bulunduğu güçlü tinsel kaynaklarıyla heyecan verici varlıklarına karşın, dünyanın olumsuzluğunu olduğu gibi dile getiren, “ama bizi bu olumsuzluk karşısında kendimizi çaresiz hissetmeye de yönlendirmeyen küçük Çehov’un bilinemez-ciliği”nin bizi daha güçlü kıldığı düşüncesi, Calvino’nun edebiyatı nasıl gördüğünü anlatıyor.

Bu hem öteki bütün okuma biçimlerinden farklı, dolayısıyla saf bir özgünlük kazanıyor hem de her seferinde üstüne koyarak kendini yükseltiyor. Böylece sıradan ve hemen fark edilmeyen saptamaların her biri, içine girilip bakılmaya değer madenler gibi görünür. Sonunda bütün edebiyat yapıtları okurun zihninde bir kuşaktan öbürüne taşınmıyor mu. Bu zihinsel süreçler derin düşünmeyi kutsal bir göreve dönüştüren yazarlar için kesintisiz bir aydınlanma ve aydınlatma süreci olarak yaşanır. Aslında bir edebiyatı zenginleştiren öbür etmen, okunan yapıt hep bir nesne olarak kalırken ona kendini bırakmayan dik başlı okurların çoğalmasındır. Nesnesini inançla değil, sorgulayarak eline alan okur, edebiyatın organik yaratıcılarından, onunla kuşaklar birbirine bağlanır.

Yeni Bir Sayfa, bu arada Calvino’yu neredeyse bütün düşünce dünyasıyla tanımak için de benzersiz bir

olanak. Büyük yazarların elimizi uzattığımız her yerde bulamayacağımız saydamlığı, geniş açılı düşünme biçimi, yazdıklarıyla yarattıkları dünyanın içinde herkese tanıdıkları var olma hakkı da sanırım az bulunur. Komünist Parti'den 1957'de uzaklaştığını düşünmeden ("kendimizi geleceğe ilişkin en büyük ve en bütünsel yorumla –Marx'ın yorumuyla–" diyor), onun edebiyatı postmodern bir dünyaya indirgediğine inananlar da olmuştur ki, bu düşünme biçimini hayatımızdan çıkarabildiğimizde, belki kendi düşünme biçimimizle daha barışık olacağız. Sonunda Borges'e bile postmodernin içinde bir anlam aramak saçmayken, Calvino'nun insanı yücelten yaratıcılığını terimler ve kavramlarla açıklamak boşuna olur.

Bir yaratıcının hayattan çektiklerini yazdıkları da yaratıcısından çeker. Yalnızca yazarın sürekli değişim ve yenilenme kaygıları elinde biçim alan bir nesnedir yaratıcı yazı ve onu doğallıktan çıkarma becerisi, doğal haliyle yaşamayı seçenlere göre her zaman daha kalıcı katkılarda bulunur. Bu kitabın benden neler çektiğini düşünüyorum şimdi, bunu düşündüğümü belirttiğim sözcükleri art arda sıralarken. Dördüncü gözden geçirme sırasında yazıyorum bunu (yayımlandığında kaç kere gözden geçirilmiş olacağını şimdilik bilmiyorum).

Yoksa yaşadığımız çağ nasıl bir çağdır ki yaratıcı yazarları onunla kurduğu ilişki yüzünden yargılamaya kalkışacağız. İnsanın şeyleşmesi, meta üretim ilişkilerinin kendini ilk gösterdiği modernleşme zamanlarındaki gibi olsaydı çareler de kolay bulunur, yazarın yaratım sürecini kendi denetiminden kaçırma endişesi çok daha az olurdu. Oysa şeyleşme, biçim değiştirerek geldiği günümüzde, üstelik belleğini büsbütün umursamaz toplumlarda, modernizmin yerine postmodernizmi geçiren etmenler arasında sayılır. Bireysel yok oluşun da istemli oluşu felsefi bir sorun olarak alınmış, sözgelimi intihar

bir başkaldırı sorunsalı olarak enine boyuna sorgulanmıştır ama artık insan zihni de şeyleşmeyi rasyonelleştiriyor, giderek yüceltiyor.

Bu koşullarda edebiyat bildiğimiz biçimlerde yaşamayı sürdürürken hiç bilmediğimiz biçimlerini de geleceğin edebiyatı olarak önümüze pekâlâ sürecektir. Calvino da Zola'yı, çocukluk ve okul arkadaşı ve hemşerisi olup onunla birlikte Paris'e gelen Cézanne'la karşılaştırıyor ve: "Zola hâlâ Rougon-Macquart romanlarını yazarken Cézanne yüz yıl sonra yapılmış gibi duran bir resim yapmaya koyulur." Edebiyatın sorunu başka nedir ki? Hem de Calvino gençlik yıllarının gözde yazarlarından olan Hemingway'in çapından hiçbir şey yitirmediğini de belirtmişken.

Öyle bir çağ başladı ki Calvino'nun zamanlarından beri (ve 1985'te öldükten sonra yaşanan çağ yangınlarını da göremedi o), "ulus-dışı kültürler, din-dışı ahlaklar, aile-dışı ilişkiler"ın egemen olduğu dünya, eskisinden daha iyi olmayacak belki ama daha kötü olacağı da söylenemez ve biz ne istersek isteyelim, o nasıl olsa olacak. Bu zamanların insanlar için oldukça güvensiz bir ortam yarattığı da kuşkusuzsa, edebiyat için de güvenli alanlar bulmak zor. Yeter ki yaratıcı yazı, yazarların sığınacağı tek liman olarak görülebilsin. Yoksa öteki limanların tümünde her an su almaya neden olacak tuzaklar saklı ve ne yazık ki tuzaklardan arınmış bir dünyanın yazarı değilim artık.

Yüzyıllık Yalnızlık'ın Çekici Dünyası

Zamanımızın kahramanları arasında yüzyıllar içinde değeri hiç eksilmeden kalan romanlar da var, onların bugün nasıl olup da geçmiştekinden daha büyük coşkuyla okunduğunu çözmek gerekir. Dört yüz yıl boyunca en

çok okunan roman olmakla yetinmeyen *Don Quijote*'nin, bir de her dönemin yazınsal eğilimlerine bükülmeye yatkın oluşunu, sözcüklerin büyüğü gibi tılsımını yitirmiş sözlerle açıklamayalım, ama edebiyatın gizilgücüyle de kolayca hiçbir şeyin boy ölçüşemeyeceğini belirtelim.

Sefiller, Ölü Canlar, Suç ve Ceza, Karamazov Kardeşler, Anna Karenina, Oblomov, Babalar ve Oğullar, Kırmızı ve Siyah, Parma Manastırı, Goriot Baba, Sönmüş Hayaller, Madame Bovary, Duygusal Eğitim, Büyük Umutlar gibi romanların bugün onlara verilen anlamlarla yazıldıkları yıllardan çok daha zengin okumalara açıldıkları hiç kuşkusuzken *Don Quijote*'nin şimdi de sözgelimi postmodernizmin yazınsal kaynaklarından biri olabileceği üstüne çözümlemeler yapılması şaşırtıcı gelmiyor.

Topyekûn klasik sayılan romanların gücünün her okur için önsel bir veri oluşu bazen onları sıradanlaştırabilir ama yakın geçmişte yazılmış kimi çağdaş romanların da sanki bundan sonraki yüzyıllar içinde şimdikinden daha nitelikli okumalarla ömürlerine ömür katacaklarına inanıyorum. Bunlar arasında geçmişe daha yakın görünen *Ulysses, Ses ve Öfke, Mrs. Dalloway, Dönüşüm, Niteliksiz Adam* gibi romanlar var ama *Yüzyıllık Yalnızlık* bugünün romanı ve dünyanın neresine gidilirse gidilsin, ölümsüz romanlar arasında adı anılanlardan olmayı şimdiden başarmış görünüyor.

Yüzyıllık Yalnızlık, üstüne yazılmış sayısız eleştirinin, yapılmış sayısız çözümlemenin ardından bile çözülecek daha pek çok düğüm taşıyor. Onu tanımlamaya çalışmak ya da birkaç cümleyle karşımızdakine anlatmak yersiz olur. İlk okumada öylesine yoğun bir imge fırtınası, kişiler ordusu, ilişkiler yumağıyla çıkıyor ki karşımıza, tümünü birden kavramak olanaksız. *Yüzyıllık Yalnızlık* nasıl bir roman, sorusunu soran okura, bu öyle bir roman ki, ancak ikinci okumada anlaşılmaya başlanabilir, denebilir.

Şu anda onu tanımlayacak her söz hemen sonra önünde bir boşluk yaratarak çoğalacak ve bu hep böyle gideceği için, herkesin onu kendi payına göre okuması ve şimdi ondan ne anlıyorsa eksik anladığını unutmadan tadını çıkarması gerektiğini de unutmamalı. Sözcüklerin fısıltısıyla geçen zamanlar bizi elbette Márquez'in öbür romanlarıyla da tanıştıracak, *Kırmızı Pazartesi*'yi okurken, roman böyle de yazılabilirmiş dedirtecektir ki, roman da işte bunu dedirtmeli. Değil mi ki neyi nasıl yazacağını kara kara düşünürken Kafka'nın *Dönüşüm*'ünü okuyunca, "Buldum," diye gizleyememiştir heyecanını, aradığı bilgi hiç beklemediği bir anda çıkmıştır karşısına, Márquez de insanları şaşırtmak için gelmiş gibidir dünyaya.

Kimileri *Yüzyıllık Yalnızlık*'a epik roman diyor: *Savaş ve Barış* nasıl anlatmışsa kendi büyük çağını, bu zamanlar da böyle anlatılır demek gibi sanırım. Elbette bir Latin Amerika epigi bu, çünkü kıta Avrupa'sından bu romanın çıkması olanaksızdı. Gene de benim okuma biçimim ve roman sanatını gördüğüm bakış açısı içine *Yüzyıllık Yalnızlık*'ın epik bir roman olduğu yorumu girmez. Bir Macondo epigi ya da Buendia ailesinin Macondo'yu ve çağımızı –kendi gökkuşağı ve alışılmamış dili içinde– yansıtan dünyası. Sürekli muzip dil ve anlatım oyunları, türlü çeşitli tuhaflıklar içinde bir dikleşip bir ezilip giden trajik durumlar da onun anlam alanını sürekli büyütüyor ama bu romanda olup bitenlerle oyunun yazınsal aktörleri metni belki Brecht epigine yaklaştırır. Çünkü *Yüzyıllık Yalnızlık* diyor ki: Anlatılan bizim hikâyemizdir ama aldanma, kurgudur olup biten.

Postmodern romancının oynadığı kurmaca oyunu değil bu. İlk kez Kübalı romancı Alejo Carpentier'in adını koyduğu büyülü gerçekçilik, bizim edebiyatımızda bizden önceki kuşağın en çok tanıdığı –yeni okurların da pek tanımadığı– Jorge Amado'nun sözcüklerinde biçim-

lenirken bizim kuşağımızın okumaları arasında asıl ustalığını *Yüzyıllık Yalnızlık*'ta buldu.

Yüzyıllık Yalnızlık Kolombiya'nın ya da bütün Latin Amerika kardeşliğinin tarihine göndermelerle dolu ve o tarihin benzersiz bir soyutlaması olarak okunacaksa, elbette böyle okunabilir ama bu romanın ardında tarihin birkaç yüzyıllık karanlığına uzanan derin bir hayatın var olduğunu hiç düşünmeden yapılacak okumaların da aynı değerde olduğunu belirtmek gerekir. Buendia ailesi ister yeni sömürgecilik döneminin yarattığı bir aile olsun ister Macondo küçük Kolombiya, *Yüzyıllık Yalnızlık* Latin Amerika edebiyatının yazılmış en büyük –ve belli ki en ünlü– romanı olarak bütün bu gerçekliği unutturacak kadar büyüdü.

Yüzyıllık Yalnızlık'ta oyunun bıçak sırtında oynandığını getirelim gözümüzün önüne. Epeyce ciddi politik ve toplumsal gerçeklerle içli dışlı olup gene de herkesin gözleri önünde oynanabilir oluşu, *Yüzyıllık Yalnızlık*'ı –ve büyüü gerçekçiliği– yakından izlemek zorunda kaldığımız bir yazınsal oyuna dönüştürdü.

Büyüü gerçekçilik değil mi ki belleğin karanlık noktalarını açığa çıkaran, hayata ilişkin sıradan sözlerin ve bilinen yaşantıların ötesinde neler olup bittiğini gösteren, bütün yaşananların ardında saklı duran ya da gelecek tasarımları içinde hayallerle bir arada var olan bir dünyanın kurucusu olarak Latin Amerikalı büyücülerin eline düşmüştür, oradan *Yüzyıllık Yalnızlık* ve ardıllarınca akan bir su gibi inmiştir vadilere.

Yüzyıllık Yalnızlık Kuzey'in yüzyılların katılaştırdığı tortusu içinden çıkabilir miydi ya da Doğu'nun bezginliğini zenginlikmiş gibi yaşayan gizeminden? Bunları düşününce onun hem önceden hayal edilmesi olanaksız yerelliği gösteriyor kendini hem de o katkısız yerellik dünyanın her yerindeki okurlara kendi hayatlarını an-

lamlandırarak kertede sahici gelebilen bir evrensellik, ucsuz bucaksız bir açıklık olarak beliriyor önümüzde.

Elbette ne Macondo gibi bir kent bulunabilir dünyada ne de Buendia ailesi gibi birörneklğini kaçıklıklarla kuşaktan kuşağa taşıyan bir aile. Edebiyatı hep bir gerçeklik alanı, tarihin ve bugünün bilgisi olarak okuma alışkanlıklarını kırmadan *Yüzyıllık Yalnızlık*'ı ayrı bir yere koyuyorsak, içtenlikli davranmadığımızı itiraf edelim kendimize. Çünkü bu bakış açısı daraldıkça daralıp *Yüzyıllık Yalnızlık*'ın temsil ettiğı edebiyatı dışarı püskürtecektir.

Fantastik bir romandan söz etmiyoruz, fantastik bir roman olduğı sık sık belirtilmişse de. Burada fantastik ile gerçek iç içe yaşıyor, içe içe geçirilmeye çalışılmadan.

Bu iki düzeyi birbirinden ayırmadan, giderek iki ayrı düzeyden de söz edilmesi olanaksızlaştırılmışken *Yüzyıllık Yalnızlık*'ın kendine özgü gerçekliğinin fantastik, alışılmamış, gerçeküstü, doğaötesi yanları birbirinden ayrılması olanaksız bir bireşim içinde yaşıyıp zenginleşiyor.

Macondo adım adım kurulmaya başlayıp sonunda bir kente dönüşüyor ve masumiyeti içinde küçük çatışmalarla yaşıyıp giderken birdenbire kendini içsavaş, devrim ve darbe koşullarında buluyor. Ardından ekonomik gelişme, sonra çöküş ve dağılma. Macondo, yazınsal kahramanımız, aynı zamanda organik bir kent, kurmaca içinde gerçeküstü ama doğurduğu sonuçlara bakılırsa gerçekliğinden kuşku duyulamayacak bir canlı. Belki başlangıçtaki doğumu nedensiz ve gerçekdışıydı ama sonunda kurulmuştur ya, orada büyük bir kent doğacağı Buendia ailesinin içine doğmuştur ya.

Kuşaktan kuşağa geçen hayat Macondo'nun kapitalizmin her türlü çamurluğı içinde yükselişini sergilerken işçi sendikalarının uç verişine tanıklık eder. Yoktan

var olan Macondo zamanla büyüyüp içinde her türlü kavganın yaşandığı bir kente dönüşüyor: Kerpiç evler yerlerini çimentolu, tahta panjurlu yapılara bırakıyor, koca kent görülmemiş bir zenginliğe gömülüyor, sapsarı trenler “bir yığın kuşku ve kesinliği, bir yığın mutlu ve mutsuz ânı, bir yığın değişikliği, felaketi ve özlem duygusunu” taşıyor. Sonra generaller de olur elbette, grevler ve katliamlar da.

Gene de her şey yazarın istediği gibi yaşanmaz, bu kargaşa içinde yaşanması herhalde olanaksızdır da. Márquez’in *Yüzyıllık Yalnızlık*’taki kahramanlarından söz ederken yaptığı itiraflar, hem romanda önceden bütün bütüne tasarlanması olanaksız karmaşık hayatların nasıl gerçekleştiğini anlatıyor hem de okurların gireceği yollara iz sürmeyi kolaylaştıracak ipuçları bırakıyor. Bu yüzden *Yüzyıllık Yalnızlık*’taki karakterlerinden birinin kendi kontrolünden çıkıp çıkmadığı sorusuna şöyle karşılık veriyor Gabo:

“Kişilik ve yaşayışları istediğim gibi olmadığı anlamında, üç tanesi bütünüyle kontrolümden çıktı. Aureliano José, halası Amaranta’ya, şaşkın bakışlarım arasında, korkunç bir aşkla bağlandı; José Arcadio Segundo hiçbir zaman istediğim gibi bir muz işçileri sendika lideri olmadı ve José Arcadio (papaz çırağı) romanda yersizce, çökmüş bir tür Adonis’e döndü.”

Görüldüğü gibi Márquez’in ilk aklına gelenler yüzyılın romanını yazmanın güçlüklerini de anlatıyor, öte yandan romandaki erkekler hep Aureliano ya da Arcadio’dur, demek ki kadınların kişiliği daha renklidir.

Sanırım büyülu gerçekçilik kadınları erkeklere üstün görüp kişiliklerini daha zengin, renkli, çok boyutlu çiziyor. Kadınlar başta cinselliklerini her zaman cerbezeli biçimde yaşayıp kanlı canlı kişilikler olarak sahneye fırlarken birbirine benzeyen erkekler her an dayak yiyecek gibidir.

Soğan demetini keserken kokudan rahatsız olup ölen kraliçe gibi kadınlar da var, koca bir tren dolusu orospular da. Gelgelelim Márquez'in yarattığı dünyalarda kraliçeyle orospu arasında ayırım ne yapılırdı ne görülür.

Belki *Yüzyıllık Yalnızlık*'ın kahramanları geleceklerini tümüyle ellerine alamıyor ve Buendia'lar erkekleri ve kadınlarıyla gelecek endişesine de düşebilir ama değil mi ki Macondo bildiğimiz Latin Amerika damarından almıştır kanını, orada gelecek kurucuları için bile parlak değildir.

Yüzyıllık Yalnızlık, roman sanatının geleneksel yolundan benzersiz bir kurtuluş biçimi olduğu için büyük ilgi gördü ve romanın insanın serüveninin yalnızca bildiğimiz görünümlerinden bambaşka biçimlerde yaşanabileceğini gösterdi. Sonunda okuduğumuz bir roman ama *Yüzyıllık Yalnızlık* Macondo ile Buendia ailesinin yüzyıllık hikâyesi olarak okunmanın çok ötesinde, insanı bütün hücrelerinden kavrayan dili ve anlatım biçimi nedeniyle çok okunmuştur ve belki en çok bu yanıyla birbirinden bambaşka kültürlerden insanları bu denli etkilemiştir. En çarpıcı roman cümleleri arasında yer alabilecek son sözü de romanın insanı hangi yüzünden kavradığını çarpıcı biçimde gösteriyor:

“Çünkü yüzyıllık yalnızlığa mahkûm edilen soyların, yeryüzünde ikinci bir deney fırsatları olamazdı.”

Yalnızlığını yenebilenlerin yaşayabilecekleri üstüne pek çok ümit ışığı düştüğü de belli.

Ettiğim bunca sözün sonunda şunu da belirtmeliyim ki *Yüzyıllık Yalnızlık* benim romanlarımdan değil. Öteden beri Amerikan edebiyatının yalınlık içinde çok-anlamlılığa kapıları açan modern kurmaca biçimi içinde yaşadığım için, okurken sürekli başucumda olanlar Amerikan ve İngiliz romancılar ve öykücüler ile Latin Amerika'nın büyümlü gerçekçiliği artık reddeden genç kuşak yazarlarının

yazdığı romanlar. Macondo'da yaşamak yerine büyükşehirlerin karanlık sokaklarında, çaresiz odalarında ya da yeşil tepelerin ve ormanların ortasında görünmek bana daha uygun. Bu son cümleleri yazarken *Yüzyıllık Yalnızlık* kitaplığımdan bana göz kırpmıyor.

Edebiyat Olmasaydı Halimiz Nice Olurdu

Roman yaşadıklarımıza ilişkin, ister istemez savlı konulara saplanır. Hikâyemizi bize ait olmaktan çıkarıp başkalarına da ait kılmaya çalışması bundan. Bu yüzden çoğu zaman kendimizi değil de başkalarını bulduğumuz yerdir roman. Yazarken tersi olabilir ama okurken başkalarının bilmediğimiz yaşantıları, üstelik daha çok ilgimizi çeker. Çocukluk yıllarımda *Define Adası*, *Pal Sokağı'nın Çocukları* ya da *Tom Sawyer* nasıl rüyalarım taşkınlıkla dolmuşsa, büyüdüğümde de *Karamazov Kardeşler*'i ağzım açık okumuşumdur. Çekimine kapıldığım o düş-dünyalar içinde yaşarken okuduklarımın ötesine geçmek için beni uçan halıların üstüne edebiyattan başka ne çıkarır.

Bunu ben de yazarım diyemediklerim, çoğu kez edebiyatın yüzlerce yıl boyunca özenle saklayıp korudukları olur, arada bazı metinler aldatır, apaçıklığı ve yalnlığı aynı biçimde yakalanıverilecekmiş gibi gelen bir Hemingway öyküsünün yazılmasının ne denli zor olduğunu bilmiyorsak, yazmaya başlayınca anlatır sözcükler. Yaratıcı yazarın önünde birer direnç gibi dikilmeye başlayan sözcükler, metnin en küçük birimleri olarak birbirlerine kusursuz biçimde bağlanmak zorundadır. Amerikan öykücülerinin her şeyi sıradanlaştırarak dümdüz anlatılıyormuş gibi yazdıkları öyküleri erişilmesi zor buluyorsam, yalnızca benim öykü anlayışımdan değil.

Yazmak, zor elbette, yeni başlarken daha da zor. Öykü ya da roman, yazılma sürecinde sıkı ve uzun bir okuma sürecinden geçmeyi zorunlu tutar. Mario Vargas Llosa, 2010 Nobel Edebiyat Ödülü töreninde yaptığı konuşmada, okumanın ve yazmanın güçlüklerini ve yollarını öyle canlı ve etkileyici biçimde anlatıyor ki, bu yazıyı kim bilir kaç kez okumuş ve okutmuşumdur.

Flaubert'den Conrad'a, okuduğu büyük yazarlardan neler öğrendiğini anlatıyor Llosa ve ne diyor:

"Bu konuşmamda bir şeyler ya da pek çok şey borçlu olduğum tüm yazarları saymaya kalksam, onların gölgeleri bizi karanlıkta bırakır. Saymakla bitmezler."

Yazarların başucu yazarları ve kitapları vardır ya, onların bazıları daha yakınımızda durur ama uzağımızda duranlar da sık sık yanı başımıza gelip kendilerini hatırlatır, yazmakla ilgili sıkıntılarımızı gidermek için omuz verirler. Faulkner'ın *Ağustos Işığı* romanıyla böyle çatışmalı bir ilişkim oldu. Kitaplığımda sürekli gözüme batıyor, daha doğrusu o bana bakıyor, ben onu atlasam da başka bir kitabı ararken kendini gösteriyor, varlığını gözüme sokuyordu. Kitabı alalı sanırım en az yirmi yıl olmuştu, hem bir Faulkner tutkunuyum ama *Ağustos Işığı'nı* okuma kararlılığıyla elime almamışım. Sonunda zorla geldi yanıma ve okumaya başladım. Böylece benim için klasik olarak nitelenebilecek yazarların en başında gelen, dünya edebiyatındaki bir numaralı yazarım olan Faulkner'ın *Ağustos Işığı'nın* da öteki romanlarından aşağıda olmadığını görmüş oldum.

Yeteneğin insana doğadan verilmiş olmadığını da, yaratıcı yazının hamuruna karışmış olmadığını da düşünüyorum ama bana hep ilginç gelmiştir: En gençler, sözgelimi lise yıllarında yazmaya yönelmiş olanlar yeteneğe çok daha büyük bir değer biçiyor, onları, sözünü ettikleri yeteneğin sonradan kazanılmış bir özellik olduğuna

inandırmakta daha çok güçlük çekiyorum. Demek ilköğrenlik yıllarında insanın düşüncelerini savurma eğilimi, düşler içinde yaşama ve kendi doğasına güven, olgunluk yıllarından daha güçlü ve esnek. Oysa zamanla çalışma geçiyor öne. Çalışma her şeyin hareket ettirici gücü, yaratıcı yazının enerji kaynağı gibi görünmeye başlıyor. Dolayısıyla yazılanlar sabırla dokunmuş bir elekten geçirilince de onların hemen ilgi görmesi bekleniyor. Anlatacak hikâyeler bulmak, hele bu ülkede, çevresinde olup bitenlere duyarlı hiç kimse için zor olmamalı. Orada ayrıntıların nasıl bulunacağıyla ilgilidir yaratıcı yazar.

Yazdıklarımız çoğu kez umduğumuz karşılıkları bulmayabilir. Kimi yeni yazarlar yazdıklarının okura bir şey anlatmasını, yararlı olmasını ister. Bunun paradoksu da, onların hikâyesini, onların beklentisine uygun anlatmaya çalışırken anlatılanı etkisizleştirmektir. İnsan edebiyattan düşünmeyi, sorgulamayı, eleştirel bir bakış açısına sahip olmayı öğrenebilirse hayata karşı direnç aşılar. Bunları daha iyi öğrenebileceği başka bir yer olduğunu da sanmıyorum ama nitelikli edebiyat da bunlara zaman içinde ve kendiliğinden yol açar.

Llosa, "Yazmak gibi, okumak da hayatın yetersizliklerine karşı bir protestodur," diyor. "Kurmacayı, yalnızca tek bir hayatımız varken pek çok hayatı yaşayabilmek için yaratırız."

Okumak nasıl yapar bunları, düşündürüyor ama önce insanın gözünü açar. Sonra duruşunu değiştirir. Bu demek ki bağımsız düşünüp davranabilen, yere daha sağlam basan bireyler tedirgin de eder.

"Öykü yazarları hikâyeler uydururken, isteyerek ya da istemeyerek, bilerek ya da bilmeyerek, bu dünyanın kötü yaratıldığını ve fantezilerle dolu hayatın gündelik, tekdüze hayatımızdan daha zengin olduğunu gözer önüne sererek doyumsuzluk yaratırlar," diyor Llosa. "Bu olgu

yurttaşların duyarlık ve bilincinde kök salarsa, onların istendiği gibi yönlendirilmeleri daha zorlaşır, onları parmaklıklar ardında daha güvenli ve daha iyi bir hayat yaşayacaklarına inandırmak isteyen sorgucular ve zindancıların yalanlarına inanmakta daha isteksiz kılar.”

Bu sözleri yazarların özlemleriyle sınırlı görmek doğru değil. “Edebiyat ne işe yarar” sorusu onları değil, toplumsal beklentileri ilgilendirir. Edebiyat ancak uzun zaman içinde güç verir ve aynı zaman içinde korkutur. Bunun fantezi olmadığını yazıyor tarih. Diktatörlerin doğrudan canlarını aldığı şairlerin ve yazarların sayısına bakınca, sözcüklerin sırrına ve gücüne yazarların duyduğu hayranlık daha da anlaşılır oluyor. Lorca’yı hatırladıkça öldürüldüğü ânı gözlerimin önünde canlandırırım, sahici acılar yaşanır o an. O harika insanın kimsesiz bir ânını yakaladı faşistler, oracıkta öldürdüler. Faşistler cinayetlerini karanlık yerlerde işlemeye yatkındır. Sözcüklerin zalimlere korku, insanlara sevinç ve mutluluk vermesi, onların çizgilerden oluşan biçimlerinden ya da seslerinden değil elbette. Sözcüklerin bir başlarına taşıdığı anlamlardan da değil. Sözcüklerin kurmaca içinde kazandığı anlamların kendini sürekli çoğaltan doğası aşağıdakilere öyle güçlü bir bilinç kazandırıyor ki, yukarıdakilere sorun çıkarıyor. Edebiyat olmasaydı insanın tarihinde ne olurdu, düşünmek bile tüyler ürpertici, hiç olurduk.

Üstelik düşünceden sonra gelip onu tamamlayan bir yanı da var edebiyatın. Düşünce dediğimiz, öncelikle insanların yeni bir toplum biçimi kurmak, gelecek tasarılarını canlandırmak için yarattığı dizgesel ilkeler bütünü. İnsanları kalıplandırır, biçime sokar, ortalamaya indirir, sertleştirir. Oysa edebiyatın orada araya girmesidir insanı çemberinden kurtaran. Baktıklarımızın, bizim gördüğümüzden başka yanları da olduğunu anlatır edebiyat,

kuşukları ve soruları çoğaltır, dolayısıyla insanın düşünme biçiminin niteliğini yükseltir.

1980'lerden sonra düşünce zorunlu nedenlerle geriye çekilirken edebiyatın onun yerini almak için öne çıkmaya başlaması aslında hazırlıksız yakalandığımız bir durumdu, böyle bir kısa dönem yaşandı ama neden sonra görüldü ki bunun da olumlu katkısı oldu. Okuma kültürünün yükselmesi ve yazınsal metni okuma biçimlerinin zenginleşmesi bu kez edebiyatımızın daha nitelikli değerlendirilmesine yol açtı, bir zamanlar anlayamadıklarımız anlaşılmaya başladı. Oğuz Atay'ın edebiyatımızın modernizmi içindeki önemini, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın kısıtlı roman dünyamızın temelini sağlamlaştırdığını, Vüs'at O. Bener'in benzersiz bir yazar olduğunu anlamak için yeni zamanları beklemek gerekmişti.

Önemli olan şu ki, Tanpınar, Oğuz Atay ya da Vüs'at O. Bener'in daha iyi anlaşılmasının, dolayısıyla edebiyatın içselleştirilmesinin etkileri edebiyatın sınırlarında kalmaz. Sınırın ötesindeki yaşam biçimlerini de etkiler bu değişim, bütün toplumun ortalama niteliğinin yükselmesine katkıda bulunur. Ve insan bu kitaplar arasında ve kendini onların anlattığı hikâyelerin parçası gibi hissederek yaşadıkça hayatı kendiliğinden demokratikleştirmiş olur.

Bunu açık seçik görmek kolay değil belki. Edebiyatın çoğu kez politik dille konuşulup ideolojilerin gölgesinde kaldığı, edebiyatı edebiyat gibi okumanın çok sık zora koşulduğu yerde, yani bu bir yurt olmayı başaramamış ülkede, insanları kısa erimli çıkarlar daha çok ilgilendirir ya da öyle olduğu için, etkileri ancak uzun zaman içinde görülebilecek edebiyat, yazınsal değerleri göz önünde tutulmadan okunur, harcanır bir bakıma. Gelgelelim bu yaklaşımlar da Llosa'nın ömrünü doldurmuş diktatör için söylediği gibi fosilleşir, fosilleşmeye zorunludur.

Mario Vargas Llosa yakınlık ve sempati duyduğum bir yazar mı? Pek değil. Okuduğum ilk romanı *Kent ve Köpekler* iyi bir romandı, sonraki romanlarını bir türlü sevedim. Adam bir de sağcı, sağ kanadın Peru başkan adayı oldu, bunu da içime sindiremiyorum ama şu var ki, o da bir edebiyat düşünürü, şu yazdığı cümleler çok iyi:

“Edebiyat, bize sahip olmadığımız şeylere sahip olabilmek, kendimizi pagan tanrıları gibi aynı anda hem ölümlü hem de ölümsüz hissettiğimiz o olanaksız varoluşa erişebilme umudunu sunduğunda, ruhlarımıza uzlaşmazlık ve isyan kattığında, insan ilişkilerindeki şiddetin azalmasına katkıda bulunan tüm kahramanca eylemlerin ardında yatan bütün bu şeyleri kattığında, bir büyü gerçekleşir. İşte bu yüzden, hayal etmeye, okumaya ve yazmaya devam etmeliyiz; ölümlülüğümüzün ağırlığını hafifletmenin, zamanın aşındırmasını alt etmenin ve olanaksızı olası kılmanın bugüne kadar bulduğumuz en etkili yolu budur.”

Edebiyatın Ne İşe Yaradığı...

Az önce sordum, hayat gitgide çekilmez hale gelmeye başlayınca daha çok sorulur: Edebiyat ne işe yarar? Kitapların yazınsal değerinden önce kullanım değerine bakıldığı, öncelikle işlevsel ve ticari bir meta olarak alınıp satıldığı günümüzde, yerinde bir soru değil mi bu? Yerinde gibi görünüyor ama değil.

Artık piyasanın isterlerine ve oraya buraya diktiği oklara göre yolunu bulan okur da, içinde savrulduğu bu piyasanın aktörlerinden biri oldu. Önce ona sunulanı alıyor ve etkin bir okur olarak düşünmeye başlamak yerine verilenle yetiniyor. Somut, elle tutulur bir karşılığı olmayan, kaldı ki kendisi somut ve elle tutulur olmayan ede-

biyatın karşılıksız bir dünya kurduğunu ama zaman içinde yeri başka hiçbir şeyle doldurulamayacak derinlikte iz bıraktığını ona nasıl anlatmalı?

“Fakat kitaplar birer özne olmasa da,” diyor Rita Felski, “öylesine birer nesneden, sayısız başka şey arasına sıkışmış gelişigüzel şeylerden de ibaret değildir.”

Edebiyat, okurken kendimizi içinde bulduğumuz, ayrıca daha baştan kendimizi etkilerine açık tuttuğumuz bir dünya değil miydi?

Bazen böyle sözlerin güzel sözler olarak söylendiğinin düşünülmesinden endişe ediyorum. Çünkü değil, edebiyat tam da bu sözlerde anlatılandır ve söz edilen etkilere yol açar.

Edebiyat metinleriyle aramızdaki ilişkiyi böyle bir bağlamda, sıradan bir soruya dibine varılması zor bir derinlik kazandırarak tartışmak gerekiyor. Değil mi ki yazdıklarımı yayımlıyorum, yazınsal metnin doğasını aşan amaçlarım da var demektir, yoksa okunmasını istemediğim metinleri kendime saklarım. Neden sonra yaşanan Bartleby sendromları da baştan atılan adımların izini silmeye yetmez.

Yazarın uzun yıllar boyunca verilmiş yoğun emekle oluşmuş içgörüsü kutsaldır ve yazılanlara bakınca, o içgörü olmaksızın yaratıcılığın içinden geçilemediğini görüyorum. Dolayısıyla yazınsal metni kendi özgün yorumlarıyla alımlayan –demek bir yerlerde saklanması gereken– okurun da içgörüsünden söz etmeliyiz. Bilinen ama pek çoklarının aklında tutmadığı bu içgörü, gerçekliğin, doğasından gelen kabuklarını soyup cevherini ortaya çıkaran bir okuma düzeni kurmaya başlar.

Anton Çehov

Hiçbir şey söylemiyormuş gibi yazdı.
Ve her şeyi söyledi.

Eduardo Galeano

Kurduğumuz Özdeşlik

Edebiyat insanların bütün düşünme biçimlerini değiştirir, kendilerine özgü kimikler edinme çırpınına katkıda bulunacak kalıcı izler bırakır, okurun zihinsel süreçlerinde yaşamayı sürdürerek belki yüzlerce yıl içinde o izlerin birbirine bağlanarak oluşturduğu toplumsal kültürün düzeyini adım adım yükseltir. İkide bir soruluyor: Edebiyat başka ne işe yarar?

Ursula K. Le Guin aktarıyordu:

“Birisi 1820 yılı civarında James Clerk Maxwell’a sormuş: Elektriğin faydası nedir? Maxwell de hemen cevabı yapıştırmış: Bir bebeğin faydası nedir?

Deniz Feneri’nin faydası nedir? *Savaş ve Barış*’ın faydası nedir? Onu tanımlamaya, sınırlandırmaya nasıl cüret ederim?”

Çok hoş değil mi. Böyle bir hazırcevaplığım olmadı, birisi o anda kalbimi kıran bir söz ettiğinde hemen karşılık veremiyorum, gece yatıp düşünmeye başlayınca buluyorum böyle yanıtları. O kadar zeki değilim herhalde ama yatağa yattığım zaman düşündüklerim de benim hazinemdir.

Farklı düşünüp farklı konuşuyorsam, bakış açım beni ayırt ediyorsa, gerçeği görüldüğünden başka biçimde canlandırıp içselleştiriyorsam, bütün ilişkilerimi bambaşka görmeye başlamışsam, edebiyata borçlu kalabilirim. Ben o borcumu nasıl öderim bilmiyorum ama büyük bir borç altında olduğumdan kuşkum yok.

Çocuklukta iyi huylu öğretmenler kitabın en iyi arkadaş olduğunu öğretir. Çok naif midir bu? Sözün anlamıyla sıcak bir ilişki kurunca, kitapların yalnızlıkları paylaştığını, gerçekmiş gibi okuduğumuz hikâyeleriyle ve kişilerle özdeşleştiğimizi, kitaplarda kendi yansımızı gördüğümüzü pekâlâ söyleyebiliriz.

Arada bir sınır da var ama. Rita Felski, başta Kafka'nın kiler olmak üzere, modernist metinlerin okurla metin arasındaki yakınlık ilişkisini sarstığını, alışlagelmiş yorum bilgisini sorguladığını, yakından bildiğimiz bir boca lama, düş kırıklığı ve endişe duygusu uyandırdığını belirtiyor. Brechtgil bir sendrom, okuru ikinci kata çıkarıyor. Bunların olması elbette kaçınılmaz, yoksa 19. yüzyıl gerçekliği ve beğenileriyle kendimizi sınırlamış olurduk.

Gregor Samsa ile okurun özdeşliğinden artık söz edilemez ama bu düş-tasarımı okuru eskiden olduğundan daha çok *düşündürür*. Okur, yazarın anlattıklarıyla yetinmemeye, yazarın verdiği anlamların ötesine geçip kendi verdiği anlamlarla okumaya, metni kendi zihninde zenginleştirmeye başlamıştır, okumanın yığinsallaşması bundan sonra olur. Edilgin bir öğrenci değil, etkin bir katılımcıdır okur ve böylece onun bir kitaptan öbürüne atlamak için artık sağlam nedenleri vardır.

Edebiyat metnlerinin bu alımlama sürecinden geçirilmesi, insanı o güne dek tanımadığı deneyimler ve soyutlamalarla çoğalan bir yaratıcı dünyayla karşı karşıya bırakır. Bireyliğin kazanılması sözü bir başına anlamlı sayılmaz, bireylikten ne anladığımız da önemli. Kendiliğinden bireylikten söz edemeyiz. İnsanın herhangi bir alanda yaptığı işin en iyisini yaparak, bu arada kişisel hayatında kendini geliştirmeye çalışarak kazandığı bireylik önemli –buna ne kadar önem veriliyorsa– ama bir de edebiyatın yaratıcı dünyasında tamamlanan bireylik var. Okurun mühendislik bilgisiyle kendini tamamlamasıyla yaratıcı

yazının soyutlamaları ve yorum alanları içinde tamamlaması arasında niteliksel bir ayrım elbette olacak.

Okurun edebiyat metinleriyle arasında kurduğu özdeşlikler var ama bu arada okurların edebiyat eserlerinden kazandıkları, zamana ve mekâna göre büyük farklılıklar da gösteriyor. Bu farklılık olumsuz bir sorun değil, tam tersine, edebiyatın o farklılıklar ve kuşaklar boyunca okunmayı sürdürmesinin, kalıcılışmasının kendinde nesnelliğini oluşturuyor. Okuduğu edebiyat metninde kendini gören okurun durumunu Lacan, “Metin aynamızdır,” sözleriyle anlatıyor. O aynalar bazen bizi açığa düşürür, bilmediklerimizi yüzümüze vurur, yalanlarımızı ortaya çıkarır, görme biçimimizi sınar, bazen de onlarda tam kendimizi görmenin hoşnutluğunu yaşatır. Okuma sürecinin aydınlık kaynağı da metinle aramızdaki bu sarsılmaz ilişki değil mi?

Bir estetik nesne olarak yazınsal metnin gizilgücü her dönemde ve koşulda farklı ağırlıklar kazanır. Edebiyat metni büyümlü alan’dır, orada okur ile metin arasında karşılıklı etki-tepki ilişkisi yaşanır ve boş dönmemeştir. Kimilerinin yakın okuma, benim *derin okuma* dediğim yerde, yazınsal uzam yazarın ölçüp biçtiği dünya olmakla kalmaz, gitgide genişler, zenginleşir.

Eleştirel okuma, okudukları karşısında okurun büyülenmesini doğası gereği istemez. Metnin büyümlü, ruhu ve duygusu bazen yazarı, bazen okuru ilgilendirir ama iyi okur metnin büyümlünün kör edeceğini, eleştirinin de olmaz gibi görünenlerin nasıl olabileceğini açıklayarak önümüze büyük dünyalar açacağını bilir.

Yazınsal metnin taşıdığı büyü, eleştirel okuma içinde kendiliğinden çözülmeye başlar. Metnin öğelerini soyutlayarak birbirinden ayırmaya başlayınca, metinden adım adım uzaklaşmaya, onun karşısında bir başka metni, eleştiri metnini kurmaya başlarsınız.

Demek harflerin, sözcüklerin, cümlelerin bir araya gelişi inanılması zor bir etkiye yol açabiliyor. Nasıl oluyor da yazı, insanları etkileyen bir dünya kuruyor?

Rita Felski, “Bir sayfa üzerindeki eğri büğrü siyah çizgiler nasıl olup da insanların, şeylerin, eylemlerin ve yerlerin böyle canlı birer hayalini canlandırabilmekte; okurlar bu gölge ve hayallere tepki verirken nasıl böyle güçlü bir algı ve duygu deneyimi yaşayabilmektedir,” diye soruyor. “Edebiyat yokluğu varlığa dönüştürme, birtakım hayaletimsi figürleri yoktan var etme, sanrısar bir yoğunluk ve canlılıktaki imgeleri hayalde canlandırma ve okuru içine çeken kocaman dünyalar yaratma gücü bakımından büyücülüğe yakın görünür.”

Harika anlatmış Rita Felski, doğru, edebiyat en büyük sanat –müzikle birlikte–, dolayısıyla yoktan var eden en güçlü tanrı. (İki tanrım var: Edebiyat ve Doğa. Doğduğumdan beri başka bir tanrıya ne gereksinim duydum ne de bana başka bir tanrıya inanmamı söyleyen birisi oldu.) Bir hayatı ya da bir kişiyi kâğıt üstüne düşürülmüş sözcüklerle yaratmanın taşıdığı büyüyle aşık atmak kolay değil. Daha doğrusu, düşünce üretimiyle ilgili hiçbir alan edebiyatın bu yaratma becerisiyle boy ölçüşemez.

Biz Neysek Kurmaca Kişiler de O

Suç ve Ceza’nın daha ilk cümlesinde, “Temmuz başlarında, çok sıcak bir gün, akşama doğru, genç bir adam daracık S..... sokağındaki bir evde kiraladığı minicik odasından çıktı, ağır ve kararsız adımlarla K..... köprüsüne yöneldi” sözcüklerinde görünen Raskolnikov hakkında, bu ilk cümlede anlatılanın ötesinde hiçbir şey bilmiyoruz.

Oysa Raskolnikov sonradan bir katil olacak, insan doğası, suç, ceza, vicdan, tanrı kavramı çevresinde çok

kapsamlı bir düşünsel sorgulamayı romanın başından sonuna sürükleyecek ve dünya edebiyatındaki en karmaşık roman kişiliklerinden biri olarak ortaya çıkacak.

Nasıl? Dostoyevski'nin kullandığı sözcüklerle. Bir başlarına yalnızca gerçek hayatla kurdukları ilişkinin sınırlarınca anlamlı olan sözcükler, yaratıcı yazarın onları birbirine bağlayarak kurduğu dünya içinde bambaşka anlamlar da kazanmaya başladığı için. Bize okurken gerçek bir kişiden daha canlı ve çok yönlü bir kişilikle yaşadığımız duygusunu verecek yoğunlukta, sayfadan sayfaya, gerçek bir insandan daha gerçekmiş gibi ortaya çıkarak. Bunu bir mucize olarak görebilir miyiz?

Mucizeleri sözcüklerin yarattığına öteden beri inanıyorum. Bir de doğanın yarattığı mucizeler var. Ve başkalarına inanmıyorum. Uzun yıllardır yazarlara ve okuyanlara sözcük bilinci, sözcüklerin anlamı, sözcüklerin akli, sözcüklerin duygusu... bunu anlatmaya çalışıyorum ve kendime de bıkmadan bunu sürekli hatırlatıyorum.

Yazınsal kişiler Oscar Wilde'ın "edebiyat gerçekten daha gerçektir" önermesini öylesine çarpıcı biçimde doğrular ki, yaratıcı yazarın gerçek hayatı nasıl o denli farklı biçimde kavradığını gördükçe hem edebiyatın yüzyıllar boyunca aynı canlılıkta okunma nedenlerini daha iyi anlarız hem de gerçeğin bizim gördüğümüzden bambaşka olduğunu. Bu öylesine içkindir ki yaratıcı yazıya, gerçekçi bir metinle gerçeküstü bir metin arasında taşıdıkları büyü bakımından fark kalmaz.

"Gerçekçilik de büyüyle doludur," diyor Rita Felski, "şeyleri görmemizi sağlar, tılsımlı kurgular ve özel efektler yaratır, hokuspokus alanında iş görür ve bizi düş ürünü olan her eserin yaptığı kadar kaçınılmaz ve mutlak biçimde hayali bir dünyanın içine çeker."

Gerçek hayat doğal haliyle onu anlamayı olanaksızlaştıran pürüzlerle, her türlü gereksizlikle, fazlalıkla, çer-

öple doludur, onları ayıklayarak gerekenleri almak gerekir ve bunu yapabilenlerin ortaya koydukları romanlar ve öyküler gerçek hayatı olduğundan daha iyi gösterir. Onu soyutlamalarla almak, toza toprağa bulanmışlıktan, gereksiz parçalardan kurtarmak aslında ne olduğunun anlaşılmasını kolaylaştırmakla kalmaz, bizi tam da o olduğuna inandıracak bir sahicilik de kazanır. Yaratıcı yazar, bir ayrıntıyı çevresinde onu örten fazlalıkları atarak aldığında, o ayrıntı sıra dışılık kazanır. Sıradan hayatlarımızın romanlarda anlatıldığını görünce sanki onları hiç yaşamamışız gibi gelir, gerçekliğin baktıkça görünmeyen doğasını etkili biçimde gösterir ve bizden başkalarını da içine alan dünyalar kurar. Sözcükler, kendilerine önceden verilmiş anlamları iki yönlü kullanarak hem taşıdıkları anlamlara uygun kurmaca gerçekler yaratır hem de o yapıntı gerçeklere çarpıcı anlamlar kazandırır.

Bir insanı tanımanın zorluğundan hep söz etmez miyiz? On yıllarca birlikte yaşayan insanların bile zaman zaman, karşısındakini tanımadığını söylemesi insani bir yakınma olduğu kadar, insanın bütün bütüne anlaşılması olanaksız dünyasını anlatır. Kırk yıllık karıkocalar arada yaşanan bir kırgınlık ânında birbirlerine, seni tanıyamamışım, demez mi. Peki bu arada yalnızca sözcükleri ve yazarın yaratıcılığını kullanarak, başlangıçta hiçbir şey olmayan, sözgelimi yalnızca odasından çıkıp ağır adımlarla yürüdüğünü okuduğumuz insan, sayfalar boyunca yazıldıkça, gerçek hayatta bildiğimiz insanlar gibi, çok karmaşık ve çok boyutlu bir insana nasıl dönüşüyor?

İnsan, diyorum, kurmaca kişi de bir insan; her yazar onu gerçek hayattaki insanlara bakarak, insanları gözlemleyerek, onların kişilik özelliklerini süzerek, kurmaca içinde bir insanı sözcüklerle ortaya çıkarmayı aklından çıkarmadan yazar.

Sözcüklerin tekinsiz gizilgücüy le ne zaman, nasıl bir

dünya kurulacağı biliniyor mu? Gerçek hayatın bir yerlerinde var olan dünyaları biz bilmesek bile bilen birileri var. Oysa daha yazılmamış hayatları aynıyla düşünmek bile olanaksız ama bugün hiçbir biçimde var olmayan hayatlar, sözcüklerin oluşturduğu metinler içinde, gerçek hayatta görmediğimiz çarpıcılıkta ortaya çıkacaktır.

Roland Barthes, "Sözcüklerle kurulan duyumsal ve cisimleşmiş bir ilişki," diyor.

Soyuttur o ilişki, kâğıt üstündeki yazıya dokunduğunuz zaman anlatılan hayatlara ya da kişilere dokunmuş olmayız ama okurun zihninde uyananlar, düpedüz ellerimizle kavıyormuşçasına algıladığımız tensel dünyalardır. Gerçek olduklarından kuşku duymayız.

Yazınsal yazının bu yaratma gizilgücünü, belki coşkusuna kapılarak biraz da abartılı biçimde anlatmaya başlayınca şu da geliyor akla: Edebiyat metni her zaman böyle mi okunuyordu? 1860'larda gitgide yoksullaşmaya yüz tutan Rusya'nın kent yoksulları ve aydınları Raskolnikov'u yaşadıkları hayatın içinden çıkması doğal bir kahraman olarak okumuşlardır, pek çok Raskolnikov vardı çevrelerinde. Oysa bugün hem bir antikahraman olarak okuyoruz Raskolnikov'u hem bir söylence kahramanı gibi hem de edebiyatın bir insanı sözcüklerle nasıl güçlü biçimde yaratabileceğinin son kertedeki örneği olarak.

Demek okur zaman içinde niteliği gitgide yükselip zihinsel dağarı büyüdüğüçe, okuduğu metni daha yüksek nitelikli çözümlemelere uğratacak, dolayısıyla klasikleşmiş yapıtlar unutulmak yerine daha da güçlenecek. Gelecekte de ister basılı kitaptan okunsun ister elektronik kitap olarak ekrandan, *Suç ve Ceza* onun başına oturan yeni okurları metnin içine çekecek ve daha yoğun anlamlar kazanarak okunmayı sürdürecektir. Bunun böyle olacağı yalnızca bir iddia mı? Hep böyle olmadı mı? Bu-

güne dek dünyada en çok satılan roman *Don Quijote* imiş. İkincisi de *Suç ve Ceza*.

Sanırım yazınsal metnin büyüğü her zaman olacak ve okuduğu romanı, yalnızca hikâyesinin kendisini içine alıp sürüklemeye gücüne duyduğu hayranlıkla okuyan okur, dün olduğu gibi yarın da olacak. İnsanın kendisini hayranlık duyduğu bir özneye teslim etmesinden farkı var mı bunun? Yanı sıra metnin büyüşünü zamanla en aza indiren, eleştirinin alanında o büyüünün büsbütün yoksandığı bir okuma biçimi de öte yakada güçlenir.

Okuduğunu Hissetmek

Edebiyatın hayatımızdaki yeri üstüne düşündüğümüzde somut karşılıklar veremiyoruz ama bir yerimizde hissediyoruz ki o olmasaydı olmazdı. Sonra gelen “niçin” sorusuna elle tutulur yanıtlarımız pek yok. Gelgelelim büyük romanların yüzlerce yıldan beri niçin okunduğunu sorduğumuz zaman, yanıtlara da ışık düşürmüş oluruz.

Don Quijote işe yaramasaydı dört yüz yıldan beri okunur muydu? *Aşk ve Gurur*, *Sefiller*, *Ölü Canlar*, *Moby Dick*, *Parma Manastırı*, *İki Şehrin Hikâyesi*, *Savaş ve Barış* ya da adlarını bir çırpıda sayamayacağımız pek çok roman unutulup gitmez miydi? Demek yaratıcıları kendilerinden çıkıp insanın yüzlerce yıl boyunca yeniden okunacak özünü, evrensel doğasını yakalamayı başarmış. Yaptıkları yalnızca kendilerini ilgilendirmemiş. Bugünün insanı, yüzlerce yıl önceki insandan epeyce başkalaşmışken hem de daha büyük bir tutkuyla ve etkilenecek okumayı sürdürüyorsa o romanları, var bir şey.

Daha ileri de gidebiliriz. Orada Latin şairlerine, örneğe İÖ 1. yüzyıl şairlerinin en çarpıcılarının belki ilki olan Romalı Catullus’a rastlayınca durup Alova ile Çiğ-

dem Dürüşken'in Latince aslından çevirdikleri şu dizelere bakıyorum:

Ilık lodoslar getiriyor ilkbahar,
geceyle gündüzün eşit olduğu ânın yarattığı çılgınlık
yatıyor batı yelinin tatlı esintisiyle,

Artık başıboş dolaşmak istiyor sabırsız kalbim,
sevinçli ayaklarım şevkle canlanıyor.
Ey, sevgili dost alayı, hoşça kalın,
uzaktaki evlerinden aynı anda yola çıkan bizleri
geri götürüyor başka başka yollar

İki bin yüz yıl önce yazılmış bu dizeleri günümüz şairlerinden biri yazmış gibi. Üstelik çok güzel, dile kolay geliyor. Oysa bu örneklerde edebiyatın başka hiçbir gücün sahip olamayacağı ilahi yaratıcılığıyla yoktan var ettiği bir gerçeklik var.

Yazınsal metinlerle aramızda canlı bir etkileşim kurulur. Metin orada tek sözcüğü bile değişmeden dururken onu zihnimizde yeniden anlamlandırarak yaptığımız okumalarda bize sürekli bir şeyler anlatır. Bu karşılıklı söyleşimden asıl biz yararlarız ama bu arada metin de bizim okumalarımız sırasında kabarıp dalgalanır ve yazıldığı gibi durmaz. Ve her okumada karşısındakine farklı karşılıklar verir. Bu olmasaydı yeniden ve yeniden okunmazdı.

Yazınsal metin ile okuru arasında bazen bir şimşek çakımında kurulur bu ilişki, ben bazen de kıyıda uzak dalgaları beklerim. Bir buluşma mutlaka gerçekleşir, siz ona kendinizi açık tutmuşsanız. Bu karşılıklı etkileşim, kanlı canlı insanlar ile insan yaratısıyla yapılmış ve orada sanki cansız duran metin arasında kurulabildiğine göre, o metnin canlı olmadığını düşünmekle yanıldığımızı da

görürüz. Son yıllarda sık sık Per Petterson'un *At Çalma-ya Gidiyoruz* romanındaki ormanda buluyorum kendimi, kırlangıçlar hızla oradan oraya uçarken odamın camına çarpıyor, yuva yapacak yer arıyorlar kendilerine, sonra birden hızla uzaklaşıyor, bazen ağaçların dallarına çarpıp sendeliyorlar, pencereden dağa bakıyorum, dağın arkasındaki ormana, Sandras'ın tepesindeki göletimize, gölü çevreleyen yüksek çamlar parlak ışıkları yansıtıyor, bir rüzgâr ansızın çıkıp ağaçların arasında dolanırken suyun üstündeki titreşimleri görüyorum, böyle hissediyorum işte ve üç kez okuduğum bu roman aklımdan hiç çıkmıyor.

Öyle ya, aynı doğadan gelmekle birlikte, bugünün insanı yüzlerce yıl önceki insan değil, ne onun gibi konuşuyor ne onun gibi düşünüyor, onun gibi hiç yaşamıyor. Oysa aynı metni alıp aynı gülümseyen yüzle ya da aynı hüznle okuyor. Tuhaftır bu. Arada kurulan bu etkileşimin sonuçları elbette birbirinden bambaşka zamanlar ve mekânlar arasında farklı sonuçlar doğurur. Dedim ya, yoksa okunmayı sürdüremezlerdi.

Okumanın hep serinkanlı olması gerektiğini savundum, kırk yıldır da böyle okuyorum. Son zamanlarda okuduklarımın büyüüne daha çok kapıldığımı, onlardan etkilendiğim için aynı öyküleri ve romanları yeniden ve yeniden okuduğumu görüyorum. Biraz da yaptığım iş nedeniyle elbette, kırk kere, elli kere okuduğum pek çok öykü var, hiç sıkılmadan, artık ezberlemiş gibiyim onları.

Yaşlanmanın getirdiği zayıflıktan mı diye düşündüm. Değil, okuduklarımı son otuz yıl boyunca kılı kırk yararak, hep çok doğru ve nitelikli biçimde okumaya koşullamışım kendimi. Gene de bir şey eksik kalmış ki tam şu yıllarda gerçekten okuduğumu görüyorum.

Judith'ten söz ettim, David Constantine'in "Başka Bir Ülkede" öyküsündeki Bay ve Bayan Mercer'la bek-

lenmedik bir anda aralarına giren Katya'nın bir evin içinde oluşan gerilime katkısını da her iyi edebiyat okuru okumalı. Bu öyküyü beğenmeyenle aram iyi olmaz. Hemingway'in "Beyaz Fillere Benzeyen Tepeler" öyküsünde kendisinden yaşlı adamın bıktırıcı ısrarları karşısında dik durmaya çalışan Jig'in yanına gidip o duyarsız Amerikalı adama iki çift söz etmek isterdim. Sait Fak'in "Sivriada Geceleri"ndeki anlatıcının balıkçı Kalafat ile Sotiri arasındaki durumunu da unutamıyorum. (Bence Sait Faik'in en güzel öyküsü "Sivriada Geceleri".) Memet Baydur'un "Tarzan" öyküsünde İsmail Uygur sirkindeki insanları yakından tanımak nasıl olurdu. (Memet Baydur ile "Tarzan" öyküsü de ne yazık ki artık pek hatırlanmıyor.) Ralf Rothmann'ın "Makarna İster misin?" öyküsündeki Max'ın yerinde olsaydım o anda çok zor durumdaki Andrea'ya Max'ın içtenliğindeki gibi yardımcı olur muydum? Roald Dahl'ın "Asker" öyküsünün sonu bugüne dek okuduğum binlerce öykü arasındaki en etkileyici bitiş. Abelardo Castillo'nun olağanüstü "Ernesto'nun Annesi" de kısa bir öykünün ne denli güçlü bir etki yaratacağını gösteren çok ama çok çarpıcı bir örnek, bitışı de "Asker"den aşağı kalmaz. Öyküler arasında dolışmaya başlayınca sonu gelmez, bir çırpıda en çok hatırladıklarımın birkaçının içine girmeye çalıştım. Peki ya romanlarda anlatılan büyük dünyalar. *Bölük Pörçük Yaşamlar*'ın Athos'unun yerine geçmek isterdim elbette. Ama romanlarda içine girmek istediğim daha o kadar çok hayat var ki...

Bir hikâyeden büyülediğiniz zaman çözümlemeye uzaklaşmaya, eleştirel bakışınız silinmeye, dolayısıyla o metnin çekim alanına kapılmaya başlarsınız. Bende ki, kesintisiz çözümleme refleksini derinlik sarhoşluğu içinde yaşamak gibi. Daha ne isterim.

Suskunun Anlamına Varmak

Yaratıcılık, doğasının nelere kadir olduğunu gördükçe fizik ötesine doğru kanatlanır. Böylece dışarıdaki somut gerçekliğin ötesine geçme isteği gerçeğin önemini azaltır ve öznenin yaratıcılıkla birleştiği o noktada benzersiz bir enerji açığa çıkar.

Çoğu kez sorun bu enerjinin nasıl kullanılacağı. Bütün başucu yazarlarımla J. Rodolfo Wilcock'un yaptığı gibi ilişki kurmak bunun bir yolu. Wilcock Arjantinli, yazdıklarını okuma şansım yok. Ama "tercih ettiği yazarlar"ın –Robert Walser ile Ronald Firbank'ı anıyor– "tercih ettiği yazarlar"ı ve o yazarların tercih ettiği bütün yazarları da tercih ettiğini söylüyor. Bir sonsuzluk zinciri gibi. Çok güzel fikir.

Sevdiğim yazarlarla aramda kurduğum bağı Wilcock'unki gibi oluşu beni sağlam duvarlarla çeviriyor. O zincire bağlandığımda yakıtımın tükeneceği korkum kalmaz.

Eve, evdeki çalışma odama kapanmak öteki kurtarıcım, okumak ve yazmak için zorunlu olduğum. Ve en yakınimdakilerin ara sıra şikâyet ettiği. Nerede yaşadığımı unutmaya çalıştıkça birine sırtımı dayayıp öbütünü kalkan gibi önüme alabilirim.

Nerede yaşadığımı unutabilirsem. Demek bunu hiçbir zaman başaramayacağım. Önceden yaşadıklarımı yeniden yaşamamanın verdiği ıstırap içinde sevdiklerimi düşünecek gücümün azalmaya, yaratıcılığımın zayıflamaya başladığını görmek de can sıkıcı. İnsanın asıl cehennemi yaşadıklarını dinleyecek kimsenin olmadığı yerdir denir, orada bir başınızayken işkencecilerinizden başka dinleyen yoksa sizi, ölümün kuyusunda kemirilip durursunuz. Bende tam böyle değil, kendimle baş başa olmak çoğu kez daha iyi geliyor. Nusret Demiral denen

adamın *Adımlar*'ın yazişleri müdürü olduğum için yaptığı çağrıyla –Umur Coşkun'la birlikte– gittiğim Ankara Emniyet Müdürlüğü'ndeki karanlık hücrede kaldığım on beş gün boyunca oturup neler düşünmüştüm tam hatırlamıyorum ama her ânı düşünüp hayal kurarak geçen bir adam olmaktan hep hoşnut olmuşumdur – otuz yıl geçmiş aradan. Belleğimdeki izleri *Belki Sonra Başka Şeyler de Konuşuruz*'a geçmiştir.

Bu arada kapatmak istediğimiz hesaplar elbette olur. Yıkılan kentler ve yakılan insan bedenlerini izlerken suskularını utançla gizleyen dostlarla da. Bir zamanlar aynı safta savaştığımız kimileri sonradan şimdiki zalimleri yüceltmeye çalışan yazılar yazıp durdu ve kişiliklerini tam düşman safına taşıdılar, geçmişlerinden utanmadan. Onların suskunluğu kendileri için ölümden beter olmalı. Çaresizlik ve sinizm bu yakada örgütlü bir duruşu seçmiş olanları düşündürüyordur elbette. Onlar bir gün pişmanlıklarını anlatır, işledikleri bu büyük suçu hoşgören eski yoldaşlarımız da olur, bunu nasıl yapabiliyorlar, karşılarındaki utanmazlarla aynı masaya nasıl oturuyorlarsa. Ben yapamam.

Kimileri için yaşamak, yaşayabileceklerini bir ömür boyunca hiç durmadan sınamakla geçer. İnsan ancak böyle yaşadığında durur durduğu yerde, yoksa kendi sözünü söylediğini sanırken aslında cellatlarınla uzlaştığını ya da tam onların beklediğini yaptığını itiraf etmeye korkuyorsundur ve artık birileri gelir, seni sürünün içine iter ya da uçurumdan aşağı.

İnsan sustuğu yerededir. Konuştukça yürümeye başlar. Şimdi bugünlerde ötekilerin yazdığı tarihin parçası olmakla olmamak arasında kendi istediğimiz yere tutunmaya çalışırken susuyoruz. Söylenmesi gereken sözlerimiz varken susuyor, en zor olanı yapıyoruz, çünkü sokakla aramıza kalın bir duvar çekilmeye başladı, hiç bek-

lemediğimiz bir anda şiddete uğrayabiliriz, öldürülebiliriz. Edebiyatın bile niteliği düştükçe bundan hoşnut olan okurların sayısı artıyor ve nitelikli edebiyattan söz edildiğinde dudak büken tuhaf insanların çokluğu ürkütücü olmaya başladıysa sokaklar elbette lümpen korkaklığını cesaret gibi yaşayanların eline geçer.

Ne yapabilirim? Sonunda bir balina da değilim kartal da, sürüngen gibi yaşamak istemediğim için hep dik durdum ve bu duruşumu hiç bozmadım ama hayatın buna dayanamayan gözü dönmüş sürülerin ayakları altında ezilebileceğini görüyorum. Elli yıldır konuşuyoruz, söyleyeceklerimiz bitmedi ama konuşanların payanda arayıp saçmaladığı şu günlerde susabiliriz. Susku, bazı zamanlarda derin bir tedirginliğin varlığını gösterir. Tersi bilinir ama bazen de ne kadar çok düşünülürse o kadar az yazılır. Kendi mutluluğumdan değil, sonsuz mutluluk ütopyasından hiç vazgeçmediğim için, bekliyorum. Bekleyiş, yeniden yaşamak için karanlığın panzehiri.

Tepelere Sığınmak

İnsan olduğumu hisettiğim zamanlar arasında Mavi Dağ'a doğru çıkmak var, alışkanlıklarımız arasına girdi. O, günün değişik vakitlerinde rengini sürekli değiştirip arada maviye çalarken art arda gelen tepelerinin arasına çok az insan ve hayvan, çokça ıssızlık gizlemiştir. Bize bakan yüzünde ağaçların ve çalıların ve onların farklı tonlarda yeşil renklerini yansıtan kayaların görüntüsüne bazen dürbünle de bakıyorum. Bir keçiyi, tepelere doğru süzülen bir şahini yakalayabilirim diye, bazen yakalıyorum da.

Bir yere kadar arabayla çıkıyorum dağa, sonra kasabayı ve gölü adeta kuşbakışı olduğundan da güzel göste-

ren bir noktada durup iniyor, ağaçların arasına giriyorum. Bahçeye getirmek için kaya parçaları bulmak için geldiğim de oldu. Hardal renkli kayalarla petrol renginden olanlar birbirinden nasıl kesin biçimde ayrılmış, bazen birinden, bazen öbüründen taşıyabileceğim büyüklükte parçalar alıp arabanın arkasına atıyorum. Tepelerin üstünden aşağıdaki vadilere kayıp sonra yeniden yükselen bir esinti her zaman var. Yoldan aşağıya inmek zor, hem çok dik hem çok ıssız. Aşağılarda her yer portakal, turunc, mandalina, limon bahçeleriyle kuşatılmışken tepelerde birkaç çeşit çam ile arada sığla ağacı birbirinin içine girip yükselerek, yükseklerle çıktıkça yaşlanıp daha yükselerek epeyce sıkı orman alanları oluşturmuş. Kızılçam, karaçam, daha da çok fıstık çamı görebiliyorum. Bir yangını önlemeyi olanaksızlaştıracak sıklıkta orman. Yukarıdaki köye çıkana kadar yolun bazen hemen yanında, bazen biraz daha dikkatle bakılırsa içeride suların kayalardan dışarı uğradığını gördüğüm zaman şaşırmış, hayranlıkla sevinç arasında duygular içinde kalmıştım. Sonra şiddetli yağmurların olduğu günlerde, birçok yerde kayaların arasından fışkırarak şelaleler oluşturan suların ovaya doğru akışını evden seyretmek olağanüstü. Gözünüzün önündeki dağın çeşitli yerlerinde buldukları oyuklardan dışarı fışkıran suların yüzlerce metre aşağı akışındaki olağanüstülüğü durup dakikalarca seyrediyorum. Tepeler su kaynağı, aşağılar portakal, yukarılar çam kokularını oradan oraya savuran esintiler içinde, hayat bundan başka ne olabilir dedirtiyor.

Erik Orsenna, “İnsan bütün ömrünü dağ ananın kucağında durup dinlenmeden hikâyeleri resme ve heykele dökerek yaşayabilir,” diyor.

Benim gibi denize sırtını, dağa yüzünü dönen birisi için güzel söz. Üşenmemiş –üşenmek bu topraklara özgü– kâğıdın 2200 yıllık tarihini hikâye etmiş.

“Nedir sizi pek kimselerin düşünmediği bir serüveni, kâğıdın hayatını arayıp bulup yazmaya iten,” diyorum ona.

“Bir gün,” diyor, “ona hiç teşekkür etmediğimi fark ettim. Halbuki okumalarımı ona boçluyum. Hem okumuyor olsaydım, hiç okumamış olsaydım halim nice olurdu.” Sonra hayranlıkla bakan gözlerimin içine sızır gibi, “Siz Abdul Kasım İsmail’i de bilmiyorsunuzdur,” diyor. Başımı iki yana sallıyorum. “Kitaplarımdan ayrılmadığımı görünce bana da annem anlattı. Onun en önemli özelliği yüz on yedi bin kitabına duyduğu büyük sevgiymiş. Onlardan bir gün bile ayrı kalma düşüncesi tüylerini diken diken edermiş. O yüzden nereye gitse kitaplarının tamamını dört yüz deveyle taşımış.”

Doğruysa bir benzeri daha yoktur ama bir söylence olarak da güzel. Abdul Kasım’ın deliliği çok hoş ama Borges’in Babil Kitaplığı daha çok yaşayan bir girişim. Babil Kitaplığı’nı tam takım almışsanız, yalnızca onları okuyarak bütün ömrünüzü geçirebilirsiniz. O kitaplığa ne yazarlar girmiştir. Ben de kırk yılımı kâğıtla iç içe geçirdiğim için Orsenna’ya yakınlık duyuyorum, çok da güzel bir kitap yazmış, sağ olsun.

Tırmanış

Ne büyük mutluluk dağın kutsal yalnızlığına tırmanmak tek başına, o temiz dağ havasında, ağzında bir defne dalı, kanının topuklarında hızla dizlerine, beline yükseldiğini, oradan boğazına ulaşip bir ırmak gibi yayılmasını ve aklının köklerini yıkamasını duymak!

Nikos Kazancakis

Yürümenin Felsefesi

Kazancakis bana önce *El Greco'ya Mektuplar* kitabını, sonra da bu kitabı kutsal kitabı sayıp herkese okutmaya çalışan Ahmet Erhan kardeşimi hatırlatır. Ben de iki kere okudum, önce Ahmet Erhanlı yıllarımda ve aradan yirmi yıl geçtikten sonra. Biz Kazancakis'i Yunanların Yaşar Kemal'i gibi görür severdik. *El Greco'ya Mektuplar* onun düşünsel, ruhsal, ahlaki serüvenini sorguladığı, roman tadında anı-düşünce kitabı, büyük bir hayat yürüyüşü, özel bir dünya görüşü. E Yayınları'nın 1975'teki 586 sayfalık ilk basımının çok farklı bir biçimi vardı, kitaplığımdaki en değerli kitaplarımdan biri sayarım.

Yürümeyi sporun ötesine geçen bir kavram olarak alabilenlerin aynı zamanda yaratıcılıkla iç içe oluşu rastlantı değil. Yaratıcılığın içinden geçenlerin yalnızlıklarını yaşama fırsatları da bu döngüye bağlı.

Frédérick Gros, *Yürümenin Felsefesi*'yle önümüze geniş bir alan açarken düşünüp de dile getiremediklerimize kafa yormak için yan yollara çıkarıyor. Oralarda sık sık yazarlar, felsefeciler, yaratıcı düşünce içinde yaşayanlarla karşılaştırıyor bizi. Nietzsche'nin yorulmak bilmeyen bir yürüyüşü oluşunun, onun sıra dışı düşüncelerinin oluşmasında nasıl bir yeri olduğunu anlatıyor. Tükkenmemek için yapılacak en iyi işlerden biri yürümek, kafayı çalıştırmak, düşünceleri yoğunlaştırıp düzenlemek için yürümek.

"Ormanlarda bolca yürüyorum ve muazzam sohbetler yapıyorum," diyor Nietzsche.

Kimlerle? Hem kendisiyle hem de öteki filozoflarla olmalı. Üstelik asıl aradığını dağlara çıkmaya başlayınca bulacaktır. Ona güç veren yolları buldukça yürür, günde sekiz saat yürüyerek yazmaya başlar.

Yürürken düşünerek yazmanın hayal gücünü özgür-

leştirdiği kuşkusuz ama bu da sonunda alışkanlıklarla sınırlanıyor. Ya Robert Walser?

Elias Canetti, “Walser kadar özgün bir karakteri hiçbir edebiyatçı yaratamazdı,” diyor.

Demek bir kurmaca karakterden daha özgün.

Walser’in duygusal çöküntüsünün sonucu olarak tuhaf bir kişiliği olduğu bilinir. Hastanede artık yazmama-ya karar vermiş ve şu tavra bakın:

“Ben buraya deli olmaya geldim, yazmaya değil.”

Bunları öğrendikçe insanlığımın eksik olduğunu görüyorum. Walser da benzersiz yürüyüşçülerdendi. Kendisine öyle böyle değil, çok uzak hedefler koyup yürüyüşe başlarmış ve 1956 yılının bir Noel gününde (demek ben doğduktan dokuz ay sonra) her zamanki gibi tek başına çıktığı bir yolculukta, kaldığı sanatoryumun yanındaki ormanda geçirdiği kalp krizi yüzünden temelli gitmiş bu dünyadan.

Bunları yazmadan önce, önümüzdeki 170 dönümlük bahçenin içinde, altı bin nar ağacının arasındaki otların hışırtısı üstünde yürüyerek düşünüyordum.

“Biraz ot toplar mısın,” dedi Ebru, “sen tanıyordun otları, salata, kavurma filan bir şey yaparız.”

Küçük bahçemizin her yanına saldırdığı için ebegü-mecine yüz vermiyoruz. Arapsaçı ama bilinen arapsaçlarından farklı, yoğun anason kokusu ve tadı olan arapsaçını arayıp bulmak gerekir. Kopkoyu yeşiliyle hemen önümde bir top halinde duruyor. Eşek dikenini de var burada, yol kenarlarında çok bulunduğu için kamyon şoförlerinin üstüne işediğini yazmıştı birisi ☺ Ben onu verandada vazoya koymak için budama makasıyla kesip alıyorum. Papatyalarla çiğdemlerin ortasından tacı başında krallar gibi dikleşerek çıkıyor. Ot dendiğinde gene, Atölye’de belki altmış-yetmiş kere sıkılmadan okuduğum “Gerekli Güç” öyküsünün Judith’inin (her okudu-

ğumda hayatımın kadınlarından olduğunu söylerim) evlerinin önündeki kırdan dolaşırken saydığı otlar gene geldi aklıma.

Gérard de Nerval'in, ormandaki patikaların ve düzlüklerin yürüyen bedeni uysallaştırdığına, rehavete davet ettiğine ve anıları canlandırdığına ilişkin sözlerini aktarıyor Gros. Dağlarda ve kırlarda yürümekle şehir içinde yürümek arasında farklar olduğu kuşkusuz.

Rousseau, "Yürümeden hiçbir şey yapmam, benim çalışma odam kırlardır," diyor.

Şehir içinde sokaklar benzer sokaklara, alanlar benzer alanlara açılırken kırlarda bir yamacın arkasında büyüleyici bir manzara saklı olabilir. Birinde görülmeyen ufuk çizgisi öbüründe uçsuz bucaksız bir derinliğe açılırken düş gücünü özgürleştirmeye başlar. Paris'in birbiri-nin neredeyse tıpkısı sokaklarının görüş alanını da kısıtladığını görünce, her köşesi bambaşka ve alabildiğine uzanırken görüş açısını genişleten Londra'nın niçin karşılaştırılamayacak kadar çarpıcı bir şehir olduğuna karar vermiştim.

Rimbaud'nun benzersiz bir şiir yaratma serüveninde, yaptığı çok uzun yürüyüşlerin payı olmalı. Önce Fransa içinde yaşadığı yerlerden Paris'e, çalışmak için oradan oraya, bazen trenle bazen yürüyerek yolları ve botlarını aşındırır, Brüksel'e gider, sonra hayatının son yıllarını bu kez kendini vurduğu çöl yollarında geçirir. O yollarda nasıl mı yürüyordu: Bacağındaki ağırlara aldırmadan, bir seferinde üç yüz kilometre yürümüş. Çünkü yürümek onu kudurtuyordu ve yürümek onun için ne miydi:

Göğün altında yürüyordum, İlham Perileri! Ve kul köleydim size;

Ah tanrım, ne muhteşem aşklar düşledim size!

Gros daha sonra güzel bir soru soruyor: “İnsan gerçekten yalnız mı yürümelidir?”

Sorunun yanıtı belli aslında ama birlikte otursaydık hemen söyledim ona: “Yürümek yalnız yapılan bir düşünme etkinliğidir.”

Yaratıcılar hemen hep yalnız yürümeyi savunur. Nietzsche, Thoreau ya da Rousseau gibi ama onlardan sonra daha pek çokları. Murakami koşuyor. Yürürken size eşlik edenler arasında gene düşüncelerinizle baş başa kalabiliyorsanız sorun yok. Değilse yalnız yürünmeli. Çünkü “insan sessizlikte yürür hep”. Kalabalıkların gürültüsü terk edildiği anda sessizliğin her şeyi saydamlaştırdığını söylüyor Gros. Kalabalıkta yazılabilir ama ancak sessizlikte düşünülebilir.

İnsanlara sivil itaatsizliğin bambaşka boyutlarını gösteren David Henry Thoreau, yürümenin sonunda maddi bir kazanç getirmese de, dünyevi dertleri dışarıda bırakıp kendine dönmeyi sağladığını söylüyor. Ona bayılıyorum, hem yaptıklarına hem dünyanın bütün güçlüklerini anladığını gösteren bilge yüzüne. Thoreau’nun “muazzam bir yürüyüşçü” olduğunu hatırlatıyor Gros. Maine ormanlarına, Quebec’e yaptıkları onun için kısa yürüyüşlerdir. Walden bilinen gerçeği derinliğine yaşama deneyimini, toprağa basıp yerçekimini hissetmenin değerini anlatıyor ama aslında daha çoğunu, insanın insan olduğunu hatırlatıyor.

Nerval’in şiirlerindeki yürüyüşlerin melankolisi olduğunu belirtiyor Gros. Gündüzle geceyi birleştiren, insanı hafifleten melankoli, uzaklara gitme isteğini yürüyüşle canlandırır.

Melankoliyi hastalık sayanlar onun bir imge olarak nasıl canlandırılıp sonra da o imgenin nasıl yaşanacağını bilmez. İnsanın kendini yürüyüşün kollarına bırakması rüzgârla kanatlandıran, her şeyi daha derin biçimde anlamasını sağlayan şansıdır, iyi değerlendirmeli onu.

Kaybolmak İçin

Alıp başını gitmek. Şehirde yaşayanlar mı daha çok kapılır bu hayale, ıssızlığın kıyılarında yaşayanlar mı? Bir hayal, en azından bizim için öyle.

Walter Benjamin, “Kişinin şehirde kaybolması –tıpkı ormanda kaybolması gibi– farklı bir terbiyeden geçmeyi gerektirir,” diyor.

Terbiye kavram karşılığını kültürde bulur. Demek kaybolmaya yol açan bir kültürün olması gerekir. Daha doğrusu, kaybolmayı göze alabilecek ve bunu başaracak insanı ortalamanın üstünde yakalayan bir kültür, ona uygun bir yaşam biçimi. Bütün varlığıyla yok olmak ve bir belirsizlik ve gizem içinde kalabilmek birikim gerektirir demek. Rebecca Solnit’in *Kaybolma Kılavuzu*’nun ilk sayfalarında yerini alan Benjamin’in bu sözü önemli. Bir süre kaybolmak, yani kendisini bulmak ve kendi hayatını yaşamak isteyenler için söylenmiş.

Sanırım biz kaybolmayı beceremeyiz. Yalnızlığın insanın doğasının yapıtaşlarından olduğunu hemen hiç anlamamış, aileyi baştacı etmiş, birbirine mahkûm insanların eksik toplumunda bulunması düşünülemeyecek bir kültür, insanın geleceğe uzanan yollarının tıkalı olduğunu gösterir.

Çocukların kişilik gelişiminde özgürce davranabilecekleri alan bırakmamak, onların özgüvenini, hayal gücünü kısıtlar, köreltir.

Solnit ince sorunlarla ilgili. “Çocukken gezinmek,” diyor, “keşfetme arzusu doğurur. Kaybolabilme ve dönüş yolunu bulma becerisi kazandırır.”

Çocukların evden dışarı çıkarılmadığı koşullar onların toplumsal hayatın içinde canlı bireyler olarak yetişmesinin önündeki tıkaçlardan olmalı. Oysa çocukların sokağa, sonra öbür mahalleye, sonra şehrin uzak bölgelerine, zamanla

başka bir şehre gidebilmesi onlara özgürlük duygusunun gizilgücünü aşılarken kişiliklerinin belki uzun zaman boyunca uyanmamış sinir uçlarının pasını alacaktır.

Nasıl yapmıştım, şimdi o anki duygumu tam hatırlamıyorum, ilkokuldaydım, bir yaz tatilinde en yakın çocukluk arkadaşım Dilaver'in ailesinin evine gitmek için Ankara'dan otobüse binip İzmir'e yola çıkmıştım. Dila-ver babasıyla beni otogarda karşılamıştı, bir hafta kadar onlarda kalıp yeniden otobüse binip bu kez Ankara'ya dönmüştüm. Yolda yanımda oturan yaşlı amcayla konuşmamaya çalışmıştım. Bütün bunlar demek o zaman herkes için olağandı, bugün hangi ana baba ilkokuldaki çocuğunu tek başına otobüsle şehirlerarası yola gönderir. 1980'lere kadarki Türkiye ile şimdi içinde yaşadığımız ülke arasında gerçekten bir benzerlik kalmadı gibi.

"Hiç kaybolmamak," diyor Solnit, "hiç yaşamamaktır."

Böyle sözler her zaman edilmez. Yazarın düşünce dünyasının hücrelerini yaratıcılıkla sürekli tazelemesi, onun bilişsel yetilerini hayatın farklı alanlarında kendini gösteren bir üretici güce kavuşturur. Kısacası, kaybolmak öğreticidir. Yeter ki ruhunu kaybetme, bütün dünyayı kaybetsen bile önemli olan sonunda ruhunu yeniden bulmak.

Solnit'in çarpıcı sözünü toprağa basarak söylemiş Throeau: "Ormanda kaybolmak her zaman şaşırtıcı, akılda kalıcı ve değerli bir tecrübedir."

Gene kendime dönüp bakıyorum, bu toplumun bireyliğini kazanmaya çalışan sıradan insanları, sonunda küçücük dünyalar içinde yaşarken ne kendilerini ne toplumun bütününü ayakları üstüne dikecek bir kültür yaratma fırsatına sahip olabiliyor. Bunun yerine kaybolmanın sonuçlarından korkan, dolayısıyla yerinden kıpırdamayan, çürümeye yatan bir toplumun yaşayan ölüden farkı olur mu. Aynayı tutunca görülüyor.

Sanırım bir gerilim ânının telleri kopardığı noktada başlıyor ayrılma –belki zihinsel yarılma– ve o güne dek nerede bulunuyorsa orayı terk etme güdüsü insanı arayışa yönlendiriyor. Bende tel çok yıllar önce kopmuştu ama koşullar ayrılık için elvermemiştir.

Bir amaç da hemen öne çıkar mı? Çoğu kez nereye varacağı belirsiz bir arayış içinde, kendinde akıl nereye götürürse oraya gidilir. Nereye gideceğini arayıp bulacak kadar belirgin amaçlar yerine, artık terk etmektir asıl olan. Virginia Woolf’un ceplerine doldurduğu taşlarla nehrin içine yürüyüşü ya da Robert Walser’in kimselere haber vermeden bir şehirden öbürüne kilometrelerce yürüyüp döndükten sonra ne yaptığı hakkında suskun kalmayı seçişi gibi.

Bir düşüncenin ya da hayalin –o noktada birbirleriyle özdeşleşirken– çekiciliğine kapılıp gitmek de var. Başkalarının hayali bir anlam taşımıyorsa bile kendisi için büyük anlamları olan hayalinin ardına düşmek, ona hiçbir zaman kavuşulamayacağı bilgisini de bir duygu olarak içinde taşır.

Belki kahredicidir bu –benim için değil– ve sonunda aklını yitirmediği eski halinden çok daha yüksek bir tepeye çıkıp geçmişine uzanan dümdüz kırlara, yükselip alçalan tepelere, suyun karşısındaki karaya doğru bakarken büyük bir keşfin kıyısına gelip durmuş sayılır. Yoksa ne kendini ne de en sevdiklerini kaybetmeye dayanabilir insan. Dönüp durduğu o yerde hissettiği zenginlik olmazsa.

Doğa Nedir?

Doğa hakkında öğrenebileceğimiz en derin şey onun nasıl işlediği değil, hayatta kalmanın şiiri olduğudur. En büyük gerçek, seyredenin hayatta kaldığı gibi, seyredi-

lenin de hayatta kaldığıdır. Doğa, zamanın içinde dokunmuş zaman ötesi, geçip giden tüm varlıkların çarpaz çözgüsüdür. Bunu kavrayan hiç kimse doğada kendini yalnız hissedemez, hatta zamanın soyut düşmanlığını da hissedemez. Ülke, kent ya da kişisel durum ne kadar tuhaf olursa olsun, bir ağaç, bir kuş, bir çiçek, tüm kısa ömürlülerin birlikte yaşadığı bu evrenle bizi bütünleştirecektir, büyük döngüye bizi de katacaktır. Doğayı bu yüzden seviyorum: çünkü kendi koşullarımın kusurlarıyla beni barıştırıyor, tüm insanlıkla bütünleştiriyor beni. Benim özgürlüğüm tamamen onun özgürlüğüne bağlı. Özgürlüğüm yoksa yaşamak istemem.

John Fowles

Kaynaklarımızı Nerede Bulacağız?

Umberto Eco, “Homeros olmadan Yunan uygarlığının, Luther’in İncil çevirisi olmadan Alman kimliğinin, Puşkin’siz Rus dilinin, kuruluş şiirleri olmadan Hint uygarlığının halinin ne olacağını düşünelim,” diyordu. Onun bu sözünü bu topraklardaki varlık sorunsalını anlamak için bir çıkış noktası olarak alabiliriz:

Dante olmadan İtalyan dilinin ve kimliğinin ne olacağını da düşünerek.

Peki, bizim köklerimize doğru gidersek, varsa bir kimliğimiz ve kültürümüz, nereden gelmektedir? Sağlam bir kaynağın varlığından söz etmek zor. Üstelik bazen bileşenlerine ayrılması zor bir çok kültürlülük de var. Geçmişe dönük suskuların tümünün bilgelikten değil de bilmemekten geldiğinden de kuşku duyabilir miyiz? Bu, şununla da ilgili: Ortaçağ’ın büsbütün karanlıktan oluştuğunu sananlar, kendi ortaçağımızın ne olduğunu da düşünmemiştir.

Türkçe edebiyatın klasiklerinin neler olduğu sorusuna yanıt arayan geniş bir kamuoyu düşüncesinin ortak paydası büyük bir ağırlıkla yirminci yüzyıl edebiyatıyla anlatılıyorsa köksüz ve kuşaksız olduğumuz sonucu mu çıkar bundan?

Başka ne çıkar bilmiyorum ama yanıt verenlerin uzaklığından çok, geçmişin karanlıkta kalan yüzünün bize yeterince ışık vermemesinden olmalı. *Yunus Emre Divanı*'yla yüzümüzü yıkamaktan iyi ki hoşnutuz (onun da çok okunduğunu düşünerek kendimizi aldatabiliriz) ama sonrası belli ki kararsızlık. Nedir, *Dede Korkut Kitabı*, *Seyahatname* ya da *Fuzuli Divanı* mı var bir de. Onlar da var ama hangisini yanı başımızda tutabilecek kadar içselleştirdiğimizi sormaya cesaret edemiyoruz. Aslında hiçbirisi doğru dürüst okunmuyor. Senin kültür coğrafyasının büyük değerlerinden *Binbir Gece Masalları* ile *Mesnevi* Batılılarca baştacı edilirken burada pek okunmaz.

Eco'nun *Edebiyata Dair* kitabındaki yazılar, düşüncelerimi belirsizlikler içinden çıkarmamda yardımcı olduğu kadar can sıkıcı da. Acaba onun yazdıklarının yanına koyabileceğimiz bir akla niçin sahip değiliz? Aynanın karşısına geç ve kendine sor.

Anna Karenina gibi roman kahramanlarının içinden doğdukları metnin dışına, dolayısıyla kendi zihnimizin sınırlarının ötesine geçip metinden metne göç ettiklerini söylüyor Eco. Onun yazdıkları da zihnimizin sınırlarını aşip kim bilir nereden nerelere göç ediyor ve dolaştığı yerlerdeki okurları ve yazarları nasıl etkiliyor.

Belki kurmaca olanla düşünsel olanı birbirinden ayırmak gerekir. Romanlarda yaşanan hayatların bizim için inandırıcı oluşu az şey değil. Kurmaca dünyalar içinde, gerçeküstü olanın bile bize gerçekmiş gibi görünmesinde bir büyü olduğu kuşkusuz. Eco da birçok örnek arasında, sözgelimi Werther'in intiharı için makul bir

neden bulmaya çalışırken şu yaşadığımız hayatta birisinin benzer nedenlerle intihar etmesini delilik bulacağımızı belirtiyor. Gerçek hayatta yaşadıklarımız ve tanık olduklarımız bazen bize saçma, aptalca gelir ve gitgide sığlaşırken romanlarda kurgulanmış hayatların bize güçlü ve inandırıcı gelişi tuhaf değil mi?

Yüz yıl önce edebiyatın gerçekten daha güçlü olduğunu söyleyenlerin yaptığı karşılaştırma kurmacanın olanaklarını anlamak içindi, oysa aynı sözler bugün hayatın tuttuğu karanlık yeri anlatıyor ve edebiyata duyulan gereksinimin çok daha yalın bir gerçek olduğunu gösteriyor.

Üstelik romanlarda anlatılanları kendi zihnimizde yeniden ve yeniden canlandırma tutkusu, tek sözcüğü değişmeden masamıza gelen romanları yeniden ve bazen birçok kere okumamıza engel değil. İyi okurların aynı romanları yeniden okuması gibi, birbirinden hiç etkilenmediğini söyleyen yazarların da birbirlerinin rüzgârına yüzlerini tuttukları kuşkusuz. Eco, Joyce ile Proust arasında bir etki ilişkisinin olmadığını çünkü yalnızca bir kez karşılaştıklarını belirtirken de iki yazarın birbirlerine baktığını hissettiriyor.

Kimden etkilendiğimizi, yazdığımız bir sözün rüzgârını kimden aldığını hiç göremediğimiz zamanlar olur. Orada taklit değildir yapılan, taklit bile isteye yapılır, oysa etki kendiliğinden gelip yapışır zihnimize, sözcüklerimize, ruhumuza. *Gülün Adı*'nda Dimitri Mrezkovskij'in tarihsel romanlarının etkisinin saptanması, yazarken hiç aklına gelmemiş de olsa, o romanları on iki yaşındayken okuduğunu hatırlatıyor Eco'ya.

Hangi yazar yaşamamıştır böyle anları. Kişiliğine çok değer verdiğim ama yazdıklarını kendime yakın görmediğim yazarlar var, Beckett gibi ya da çok sevmekle birlikte bambaşka bir roman anlayışında olduğumu dü-

şündüğüm Yaşar Kemal gibi. Oysa birinin yazı dili, ötekinin ruhu bir yerlerden sızar yazdıklarına. Hangi yazar daha çekirdek halindeyken kendi doğum yatağını hiçbir yardım almadan hazırlayabilir ki.

Kitapları Nasıl Okuyacağımızı Biliyor muyuz?

“Kitaplar konusunda nasıl bir yasa konabilir ki,” diyor Virginia Woolf, “Waterloo Savaşı’nın tarihi belli fakat *Hamlet*’in *Kral Lear*’dan daha iyi bir oyun olup olmadığı belli mi? Kimse söyleyemez bunu.”

Hadi bakalım, zihin açıcı ve hiç eskimeyecek bir düşünce.

Yaratıcılığın içinden çıkıp zamanın bütün yıpratıcı etkilerinin üstünden atlayarak yaşamayı sürdüren edebiyat yapıtlarının yerlerini belli bir ölçüte vurarak saptamak olanaksız. Dostoyevski mi Tolstoy mu, yüz elli yıldır tartışılıyor, tartışılması yaratıcı düşünceyi zenginleştiriyor ama birinin öbürüne göre her zaman daha iyi olduğunu belirtmek düpedüz yersiz olur. Üstelik birbirinden epeyce ayrılan iki roman anlayışından söz ediyoruz.

“Başka her yerde yasalar ve gelenekler elimizi kolumuzu bağlıyor olabilir ama burada asla,” diyor Woolf.

Herkes kendine göre bir seçim yapabilir elbette. Benim için Dostoyevski, öbürü için Tolstoy ya da benim için Cortázar, öbürü için Garcia Márquez, benim için Oktay Rifat, öbürü için Edip Cansever. Bu seçimlere karışılmaz.

Virginia Woolf, *Kitap Nasıl Okunmalı?* kitabında, bir okur olarak nasıl okunması gerektiğini kendi okumalarını sergileyerek anlatıyor. Yönteme ilişkin yargılar ve değerlendirmelerle değil de yaptığı okumaların hikâyesi içinde.

Benim bugüne dek gördüğüm, okuma biçimleri insanların gerçekte kurdukları ilişkiden çok etkileniyor. Dışarıda bir hayat var, olanca ağırlığıyla üstünüze çökmüş, koşturmacası, gürültüsü ve sorunları sizi hep kendi anaforuna çekiyor, kitap okurken aklınız hep dışarıda. Demek böyle bir okuma sırasında bir edebiyat metniyle kurduğunuz ilişki, gerçekte kurduğunuz ilişkinin gölgesinde kalmaktadır.

İnsanın zihnine saldıran bu gerçeğin etki alanında kitap okumak, dağlara tırmanan yemyeşil kırların ortasında bir ağacın altında okumaya benzemez. Toplumsal hayatın içinde kalmaya zorlayan gerçekte hayalleri zenginleştiren pastoral hayatın gerçeği birbirinden bambaşkaysa yapılacak okumaların etkisi de birbirinden farklı olacaktır. Toplumsal hayata sürekli bağlı kalmak okuma biçimini dışarıdan gelen etkilere açık tutar. O zaman da çoğu kez denir ki, edebiyat hayata dönük olmalı, dertlerimizi anlatmalı yoksa niçin yazılıyor o romanlar, öyküler?

Bunlar yalnızca dışarıdaki okurların yazarlara söyledikleri mi? Pek çokları okudukları romanların, öykülerin kendiliğinden vereceklerini değil de daha baştan belediklerini vermesini ister. Virginia Woolf'un sözleriyle sınayabiliriz kendimizi:

“Çoğu zaman bulanmış, karmakarışık olmuş zihinlerle alırız kitapları elimize; romanın doğruyu anlatmasını, şiirin yalan söylemesini, biyografinin methiyeler düzmesini, tarih yazılarının da önyargılarımızı desteklemesini bekleriz.”

Siz değil belki ama yanınızdaki okur kitapları böyle okuyor.

Peki, hiç mi bir şey beklemeyeceğiz kitaplardan?

Soru kendi içinde yanıtını saklamıyor. Evet, bana kalırsa hiçbir şey beklemeden okumalıyız. Çünkü iyi ki-

taplar, çoğu kez size beklediklerinizden daha çoğunu kendileri verir, sizin sınırlarınızı aşar.

Faulkner'ın *Ses ve Öfke* romanında önce sıkıcı bir taşra hikâyesi okuduğunuzu düşünebilirsiniz. Bir ailenin gençleri ve onlarla çevresindekiler arasında geçen, sonunu merak ettiğiniz bir hikâye de değil bu. Belki kişilerin birbirinden çok farklı oluşu, her birinin kişilik özelliklerine odaklanmanızı sağlayabilir. Quentin ile Benjamin öylesine farklı ki, onlar ilginizi çekebilir. Ailenin çocukları arasındaki çekişmeyi izleyerek de okuyabilirsiniz. Gene de sizi etkileyecek bir hikâye okumadığınız belli. Ne doğrular var ne sizin kendinizi bir parçası hissetmenizi sağlayacak ilişkiler ne de yaşadığınız hayata benzer bir hayat.

Eğer *Ses ve Öfke*'yi bir de nasıl yazıldığına bakarak okursanız, o zaman Faulkner'ın yazdıkları önünüzde canlanmaya başlayabilir. Ben bunu romanı bir de tersini çevirerek okumak gibi anlıyorum. Virginia Woolf bir kitabı okurken gönülsüz olmamayı öğütlüyor ve ne diyor:

“Ancak zihninizi mümkün olduğunca açarsanız, cümlelerin akışından ve kıvrımından neredeyse görülemez incelikteki işaretler ve ipuçları sizi hiç kimseye benzemeyen bir insan evladının huzuruna çıkaracaktır. Burada bekleyip demlenin biraz, burayı tanıyın ve çok geçmeden yazarın size çok daha kesin bir şeyler verdiğini ya da vermeye çalıştığını göreceksiniz.”

Romanın içinde yaşayan organik anlamlar bizim onlara değer vermemizi bekler. Romanın içerdiği bütün anlamları ve özellikleri kavramaya çalışırken elbette onları kavrayacak bir algı gücüne sahip olmam gerektiğini hep göz önünde tutarım. Romancı yaratım sürecinde hayallerden, düşlerden, gerçeğin ötesine kolayca geçen yaratım biçimlerinden nasıl yararlanıyorsa, benzer bir yaklaşımı okur olarak benim de göstermem gerekir.

Virgina Woolf, erken zamanların eleştirel gözü. Romanı okurken hikâyeye saplanmadan ama onunla birlikte okuyor. Metnin üstüne çıkan eleştiri değil onunki. Bu arada hikâyeyi gerçek hayatı anlatır gibi okuyor ki, bu okuma biçimini de atlamayalım. Romanın geçtiği sokakları, evleri, parkları romanın kişileri gibi yaşayarak anlamaya çalışıyor, roman kişilerini dolaştıkları yerlerde izliyor, onların açtığı kapılardan giriyor. (Bunu bazen ben de yapıyorum.) Onun okuma biçimi bugünkünden daha farklı, belki çözümleme refleksleri geriye çekilmiş ama tamamıyla metnin içinden yapılmış bir okuma deneyimi olarak kalıyor bize. Bu arada Hardy, James, Austen, Flaubert, Dickens, Scott, Defoe gibi pek çok yazarın romanlarını onun gözünden okumanın benzersiz bir tadı olduğu da kuşkusuz.

Bir zamanlar burjuvazi eğitilmiş insanlara gerek duydu, okumayı öğrenen insanlar mektup okumakla yetine-meyeceği için de roman sanatının gelişmesinin önündeki çöpler temizlendi. Okuyabilen bir orta sınıf oluşmaya başladıktan sonra hayat da değişmeye başladı.

Sanırım Virginia Woolf'un okumalarından bir okuma, dolayısıyla bir düşünme biçimi edinmek için yararlanılabilir. Kitapların orada durduğunu söylüyor o. Onlara yaklaşıırken yazarın bakış açısını bilmekte yarar var ama sonra yazar arkada dursun, çünkü biz metnin içine girmek üzereyiz. Ve artık hikâyenin parçasıyız, "her şey Robinson Crusoe'ya nasıl görünüyorsa bize de öyle görünür. Dalgalar, denizciler, gökyüzü gemi..." Her şey bizim hayal gücümüzle büyümeye, genişlemeye, canlanmaya başlamıştır. Biz artık o eski biz değiliz...

Fielding veya diğer heriflerin her birinden çok daha iyi bir yazarsın sen, bunu bil ve yazmaya devam et. Senin yazdığın şeyler bana diğer hepsininkilerden daha iyi geliyorsa ben de sersemim teki sayılmam. Yaşayan yazarlar hakkındaki hiçbir haltı okuma. Elinden gelenin en iyisini daima büyüklüklerini (büyüklük değil de çağrışım kabiliyetlerini) bildiğimiz ölmüş yazarlara karşı yapmalı ve teker teker hepsinin hakkından gelmelisin. Neden ilk dövüşünde Dostoyevski'yi istiyorsun? İkimizin de daha önce adamakıllı yaptığı gibi Turgenyev'i yen; üstelik üzerindeki süre baskısına rağmen (işler çok daha kötü gidebilirdi). Sonra da Maupassant'ı hakla. (Ciğerlerinde o hırıltı başlayana kadar sıkı çocuktu, hâlâ üç raunt için tehlikeli.) Sonra Stendhal'i haklamayı dene. (Hakla da hepimiz rahatlayalım.) Ne yaparsan yap ama isimlerini bile vermeyeceğim günümüzün zavallı iflah olmaz karakterleriyle dövüşme. Sen de ben de en çok saygı duyduğumuz, en şerefli ustamız Flaubert'i yenebiliriz. Fakat bunun için önce bir tabur olarak verilen komutlara itaat etmeyi öğrenmelisin.

Ernest Hemingway

Roman Dilinin Olanakları

Demek edebiyat insanın yaşadığı ama bir parçası olmak istemediği hayata yabancılaşmasını önleyen sığınak. Onun yerini doldurabilecek zenginlikte bir başka dünya bulmak olanaksız. İyi edebiyat eskimez.

E.M. Cioran, tarihin mekâna duyulan özlem ve kendi evinden duyulan korku olduğunu söylüyor. Oysa edebiyat yaşadığımız âna ve evimize bağlayan yolu açar, hiç

kimseye gereksinim duymadan kendi evinde hayatının sonuna dek yaşayabileceği duygusunu verir.

Tarih sürekli olarak her şeyin bittiği ânı gösterirken roman her şeyin yeniden başlayabileceği ânı yaşamayı sağlar, köklerimizle aramızdaki köprüleri uzatır.

Tarih aldatılabilir, oysa edebiyata sonsuza dek güvenebilirsiniz.

Kendini edebiyatın dışına çıkarmaya gönüllü olanlardan söz etmiyorum. Kemal Tahir'in romanlarının amacı, köklerinin gelecek hayallerinden ne denli güçlü olduğunu bu topluma göstermekti. Oysa başından sonuna kendi dünya görüşüne uydurmaya çalıştığı romanları yazınsal yetersizliği yüzünden aradığı işlevi görmekten bugün artık uzaklaştı. Bitmez tükenmez konuşmalar ve yazarın ideolojik tarih anlayışına uydurulmuş girişleri ve anlatım biçimini kurmacaya dönüştürme çabası kırk yıl önce anlaşılmaya çalışılarak okundu ama bugün ortada bir roman kalıp kalmadığı bile kuşkulu. Kemal Tahir romanına dönük epeyce eleştirim oldu, Kemal Tahir sevenler ve eski müritleri bana epeyce kızdı ama onları Kemal Tahir'in kendisi yalanlar. Romanlarını dünya görüşünü iletmek için yazdığını söylüyordu. Onun Asya Tipi Üretim Tarzı saptamasından ve ideolojik tarih anlayışından da geriye bir şey kalmadı.

Cumhuriyet döneminin başlangıcındaki gerçekçi edebiyatın başka söz dinlemez duruşunda, Türkçenin bir edebiyat dili olarak kendini var etme çabası yerinde saydı. Halide Edib Adıvar ya da Yakup Kadri'nin roman dili düzanlatım içinde hikâyeyi taşımaktan başka bir amaç taşımadı. Görevci anlayışla yazıyorsanız dil ve biçim yetersizliği kendiliğinden bir köşeye itilir. Orada dil ve biçim işlenmeden, olduğuyla kalır. Kemal Tahir'e uzanan bir egemen anlayış bu. Attilâ İlhan da bunun başka bir biçimini zorladı, dili fena bir süse ve ağdaya buladı, eski sözcükleri kışkırttığı romanlarını okunmaz hale getirdi.

Dili demokratikleştiremeyen ulusal bilinç, sonunda kendini de geleneksel anlayışın içinden çıkarıp modernleştirme gizilgücünü yaratamaz. Acaba Refik Halid Karay'ın özgün bir dil yakalamasında, bireyliğini bağımsızlaştırmasının payı var mı?

O başlangıç dönemi yazarlarında yeni Türkçenin kendini gösterdiği söylenebilir ama bile isteye kendini sınırladığı da unutulmadan. Böyle oldu ve bugünün edebiyatından gitgide uzaklaşan kanon yazarlarının yalnızca düşünceleriyle ve gerçekçi hikâyeleriyle yaşayan romanları, tarihsel önemleri yanında yazınsal değerlerini epeyce kaybetmiş görünüyor.

Bunun zaman içinde kaçınılmaz olduğu ve her edebiyatın başına geleceği düşünülebilir. Adeta çözülmez bir sorun gibi. O başlangıç dönemlerinde ne anlatıldığı, romanın öteki bütün öğelerine baskın, onları önemsizleştiren bir ağırlığa sahip oldu. Böylece görevlerini yaptılar elbette, ortak bir çabayla birbirine eklenen romanlar yazıldı. Sonra geride, ödev bilinciyle yapılan okumaların dışında, canlılığını koruyan romanlar kalmadı.

Yaratıcı yazarın kendine özgü bir dil ve üslup oluşturma çabası olmadan, roman anlayışına kimlik kazandırmadan nitelikli edebiyatın özgün bir parçası olması düşünülemez. Birbirine benzerliği çoğaltan örnekler bugün de sayılamayacak çoklukta. Her yıl yayımlanan benzerler arasından çıkıp yeni pırıltılar taşıyan kaç roman yazılıyor ve yayımlanıyor? Dili ve anlatım biçimiyle kendine apayrı bir yol bulmak yerine sıradanlığa eklenmek ve içine doğduğu edebiyatın sınırlarını zorlayan özelliklerden uzak kalmak, romanın erken ölümünü getirir.

Tuhaftır, 1920'lerden ta 1970'lere kadar bir yılda yayımlanan roman sayısı 10'un biraz altında ya da üstünde kalmış ve elli yılda kayda değer bir çoğalma olmamış. Dolayısıyla bir roman dünyası, birikimi de oluşma-

mış. 1970'lerin ortalarında bir kıpırdanma olmuşsa da belirgin bir nicelik artışından gene söz edilemez. Ne zaman 1980'lere geldi, orada 12 Eylül fırtınası anlatılmak isteneni sanatın içinde yeniden üretmeye yöneltti, yazılanların sayısında da belirgin bir artış olmaya başladı ama asıl büyüme 2000'lerden sonra oldu. 1960'larda ve sonrasında bir yılda yaklaşık on roman yayımlanırken bugün bine yakın roman yayımlanıyor.

Kendini öteki her şeyden ve dışındaki dünyadan dilinin ayırt ettiğini, dili sözcüklerin oluşturduğunu, zamanla onu iyi kullanarak yeni yollar ve biçimler bulmak için kesintisiz bir arayış içinde yaşanması gerektiğini anlamayan edebiyat, vasatlığın ve tekdüze yaşamının köreltici etkilerinden kurtulamaz. Bugün çözülmesi gereken sorunlarla karşı karşıya, böyle bir yerde durduğumuzu düşünenler, hayatla edebiyatın sözü arasındaki çatışmayı da ayırt ediyordur.

Oysa hem edebiyat içinde hem de toplumbilim ve politika alanlarında, dili eski biçimlerine götürerek zenginleştireceğini düşünen bir anlayış var. Bunun tersine, yeni söz ve sözcük dünyasını kazandırarak dili zenginleştirmek de düzyazının, özellikle romanın önünde durduğu ayna. Aynada kendini görüyorsan yapacağın seçim belli. Kendinden başkasını, geçmişi görüyorsan, terk ettiğin dil bugün yaşayan edebiyatın dili de olmayacağı için, görüntün senin yerine geçmiş olacak.

"İnsan bir dili sevdiği zaman ondan uzun yaşamak bir utanç olur," diyor Cioran.

Bugün Osmanlıcanın içinden yeni bir dil ve sözcük dünyası çıkarmaya çalışmak, kimilerinin sandığının tersine, Türkçeyi zenginleştirmek değil, dilin ömrünü kısaltmaktır. Sahip olduğun dili hep bir yerlerde öldürerek yaşamayı sürdürmek, sonunda edebiyatın öteki alanlara karışıp kimliğini kaybetmesine de neden olur.

Dilin ve edebiyatın tarihi bir *şimdiye* sahip olmayı gerektirir. Yoksa yazar da yazdıkları da tarihsiz kalır, boşluğa savrulur, kendine bir uzam oluşturmamayan yaratıcı eylem biçimsizleşmeye, kısa sürede unutulmaya mahkûm olur. Bugün bir yılda yazılan romanların pek azı dışında, büyük çoğunluğunun kendileri için bir tarih oluşturacağı söylenebilir mi?

Dili geçmişin altın suyuna batırıp çıkararak parlatacağını sananların yazdıkları roman öne çıkmaya, allanıp pullanarak kışkırtıcı ve çekici olmaya koşullanmış yazının örneği ve kendini retorikle taçlandırmış bir yokyazi olarak kalır. Edebiyatın herkes için olma çabası bu parıltılarla mı olacak? Yoksa niteliğini kendinden önceki yüksek edebiyatın masamızın üstünden ayrılmayan örneklerinin yarattığı tarihin ucuna eklenerek mi?

Kitaplardan doğan edebiyat, bulduğu en doğru yolun üstünde kendi izlerini bırakarak zaman içinde yol alıyorsa doğru yoldadır. Hemen yaşananları yansıtmataleşiındaki doğrudan anlam, zamanın geleceğe dönük ruhuna ters düşer, romanı okuma kültürünün düzeyinin altına düşürür.

Roman sanatımızın bir kimliği, bütüncül bir dünyası olmadığı için ne olduğu belirsiz yollar hep aynı kapıya çıkıyor. Arada birkaç ayrık roman ve yazar çıkıyor, onları okuyarak değerlendiriyoruz. Batı'da neredeyse yüz yıldır öldüğü, iflas ettiği yazılıp konuşulan romana bir şey olmuyorsa yaşadığı değişimin geleceğe yeni kapılar açmasından. Oysa burada romanın hem düzyazı hem kurmaca oluşunun ne büyük olanaklar sunduğunun ne kadar farkında olduğu kuşkulu. Roman, öykünün ya da şiirin içine alamayacağı dünyaları hem apaçıklık içinde alabilir hem de onları gerçek hayatın soluk renklerinden bambaşka bir yaratıcılıkla bizi şaşırtacak biçimde ortaya koyar. Bunu anlamak için gözleri başka yerlere de çevirmek gerekir.

Doğu anlatı geleneğinin içinde hikâye anlatıcılığında kalmaktan hoşnut olmak yerine, Batılı anlamda kurmacanın yüksek niteliği ve olanakları üstüne düşünmeden olmaz.

Hangi Kitaplardan...

İnsanlar *Grinin Elli Tonu*'ndan Alice Munro'ya geçer mi?

Tim Parks

Modernizmin Sonunda Popüler Kültür

Guy Debord dadacılık ve gerçeküstücülükten, modern sanatın sonunu getiren iki akım olarak söz ediyor. İkisi de modernizmin içinden doğdu, özünde modernistti, bu açıdan bakılmalı – ama Avrupa'nın ilk büyük yıkımdan sonraki büyük endişesi, modernizmin bireyi yerine dadacılık ve gerçeküstücülüğün ümitsizliğini çıkardı öne. Gene de olmadı. Hayat hiçliğe, herhangi bir sanat anlayışını kabul etmesi olanaksız bir yok oluşa götürüyordu.

Guy Debord'un *Gösteri Toplumu*'ndaki şu saptaması pırıltılı:

“Dadacılık, sanatı gerçekleştirmeden ortadan kaldırmak istedi; gerçeküstücülük ise sanatı ortadan kaldırmadan gerçekleştirmek istedi.”

Demek gerçeküstücülüğün modernizmle içli dışlılığı yanında, dadacı savrulmanın postmodern düşünceye yönelttiği düşünülebilir. Sanatı ortadan kaldırarak gerçekleştirmek: Bir postmodern düşünce ve eylem anlayışı. Yaratıcılığın verimini sokaktaki kaldırım taşına indir-

geyen bu anlayış, toplumsal değerleri sanatsal değerlerle üst üste de düşürür.

Bir toplumda her şey birbirine eşitlenince karşı çıkan olmaz. Farklı olanı, dik duranı da kaybedersin. Otoriter iktidarların başlıca güç kaynaklarından biri bu, doğrudan fark edilmez ama duvarın arkasındaki payandalardan biri olarak durur ya da yolu döşer.

Burada düşünelim şunu: Medya niçin popüler kültürü destekler de nitelikli olanı yok sayar? Bir nedeni *mass media* oluşuysa öbür nedeni kendisinin de bir iktidar oluşu. Ve amacı politik iktidarın bazen yanında, bazen seçeneği olarak kazandığı gücün temelini oluşturmak. Dolayısıyla medya, kitle kültürünü gözetken tutumuyla kapsayıcı görünürken iktidar anlayışıyla ve yol açtığı toplumsal kültürün otoriter kimlikleri güçlendirmesi nedeniyle safkan antidemokratiktir. Medyanın popüler kültürle kurduğu bu düşük düzeyli ilişki Batı'da neyse buralarda da aynı.

Tarihin Ünsüzlerinin Yeri

Popüler kültürün toplumun ortalama niteliğini düşüreceği düşüncelerine karşı çıkanlar, en azından olmayanın yerine bir kültür konduğunu, bunun da toplumsal bir artı değer yarattığını belirtirler ama yerine konanın nitelikli, yüksek kültür oluşu durumunda toplumsal nitelik ortalamasının ne kadar yüksekte oluşacağını tartışmazlar.

Konusunun ciddi çalışmaları arasında bulunan *Popüler Kültür ve Yüksek Kültür* kitabında, Herbert J. Gans, "Jose Ortega y Gasset gibi yazarlar, yalnızca tarihin Shakespeare'leri ile Beethoven'larını anımsıyorlar da, yapıtları yitip gitmiş ya da görmezden gelinmiş az yetenekli meslektaşlarını unutuyorlar," diyor.

Gans'ın alinganlığı olmalı yoksa Gasset'yle birlikte, adlarını öncelikle andığımız sanatçıların ve yazarların yüzlerce yıldan beri unutulmaması en anlaşılır sonuç olmalı. Kültürü yalnızca Shakespeare'ler ve Beethoven'lar yaratmaz elbette ama kuşku duymayalım ki onların kültüre kattıkları artı değerin büyüklüğü, nicelikle karşılaştırılması çoğu kez güç düzeylerdedir.

Bu arada Gans'ın endişesini de gözden kaçırmayalım. Kimi sanatçılar bir zaman içinde görmezden gelinebilir belki ama uzun zaman bütün değerleri teker teker ortaya çıkarır, onların kimilerince unutturulması olanaksızdır. Edebiyat tarihinde çok önemli olup da değeri bilinmemiş bir tek yazar hatırlamıyorum. Bazen gecikme olur ama çıkacak olan sonunda mutlaka ortaya çıkar. Daha aşağıdaki basamaklarda bulunan sanatçıların da yerleri tartışılmaz ve vazgeçilmezdir. O bütüncül kültürün yapıtaşları arasında aşağıdakiler de vardır elbette. Adsız yazarların edebiyat kültürünün oluşmasına kendiliğinden katkılarını görmeye çalışmak zorundayız. Ne ki yukarıdakilerin aşağıya inmesi gerektiğini ya da niçin yukarıda olduklarını sorgulayan ortalamacı ve eşitleyici anlayış –ki bu bir zor yerine geçer– yüksek sanat ve edebiyatı değersizleştirmeye koşullu. Adsız kahramanların da yalnızca çoğunluk ya da kalabalık değil, kendilerini popüler olanın dışına çektikleri için hatırlanmayanlar oldukları da pekâlâ söylenebilir.

Öte yandan popüler kültür savunusunda okurun ya da izleyici bakış açısının ikide bir öne çıkarılması ne kadar anlamlı? Okurun ya da izleyicinin bakış açısı, kendini gösterme biçimi olarak saygıyla karşılanabilir ama onun doğru ve yerinde olduğunu göstermez. Sonunda insanlar yalnızca kendi hayatlarını yaşamıyor. Arada kendisi yanılısamalar üreten, insanların da o yanılısamaları kendilerine aitmiş gibi yaşamasını sağlayan yeni ikti-

darlar var. Kendimizi kandırmayalım. En akıllı başında olanımızın bile zihnine yılan gibi sızan medya kültürü, popüler kültürün aynısı olmayan bu yeni kültür, ne okur ne izleyici bırakmıştır aslında. Eleştiri, yorum, soyutlama olmadan insan kendisi olamaz. Popüler kültür medyayla ortaklığı yüzünden insanın kendisini aldatmasını sağlıyor. Huzur veriyor. Kültür o huzurda mı aranacak?

Borges Derinliği Bambaşka

Jorge Luis Borges, yirminci yüzyılın ikinci yarısında sayıları azalan kült yazarlar arasında ayrıksı bir yere sahip. Latin Amerika'nın büyümlü gerçekçiliği içinden çıkmış öteki büyük yazarlar bir yana, Avrupa'da ya da Kuzey Amerika'da Borges'in taşıdığı ağırlığı çekebilecek yazarlar pek olmadı. Samuel Beckett'in adını anıyor James Woodall, daha da çok Milan Kundera, Kundera aynı zamanda yaşayan büyük Avrupalı. Daha farklı bir kimliğin taşıyıcısı akla pek gelmiyor sonra.

Herkesin yeri doldurulur denir ya, toplumsal ya da politik hayatta yeri doldurulamayacak büyüklükler yoktur, doğrudur. Ne ki edebiyattan söz ediyoruz. Dünya edebiyatının yapıtaşlarından birini çekip çıkarınca, ondan kalan boşluğa girecek tek bir taş bulunamaz. Borges olmasaydı bir başka Borges olacağını akla getirmek bile saçma. Yaratıcılık birçok nedenin bir araya gelerek ürettiği biriciklik demek.

Borges modernizmin yerini büyük bir boşluğa bırakmaya başladığı zamanların modernistiydi, bir tür geç-modernist. Belki bundan, onun yazdıklarını postmodern yapımbiçimlerinin en önemli örnekleri arasında okuyanlar pek çoktur. Haklıdırlar. Yirminci yüzyılın ilk yarısındaki modernistlere benzemeyen bu büyük modernist,

tek bir örneği bile gösterilemeyecek kertede özgün, herhangi bir kalıba sokulamayacak, farklı metinler yazdı.

Onun yazdıklarına öykü demeye dilim varmaz, öykü diyorsam yalnızca anlatabilmek için. Yoksa onun-kiler *Borges'vari* metinler, başka bir türe benzetmeye gerek kalmadan önümüze gelir, kulaklarımız pek çok çağrışımla uğuldayarak okuruz onları ve, *vay canına* deriz, olağandışı – olağanüstü de diyebilirsiniz.

Kimi okurların en beğendiği kitaplarının *Yolları Çattallanan Bahçe* ve *Alef* oluşu da önemli sayılır mı? Bir yerde, yıllarca çeşitlemeler yaptıktan sonra kendi dilini ancak yetmişlerinde bulduğunu söylüyor ama bu iki öykü kitabı da düpedüz Borges'vari. İlk kitaplarındaki metinlerin Borges'i bu düzeyde Borges yapacak nitelikte oluşu, onun bütün geleneksel ve modern anlatıları içselleştirdiğini ve onların içinden kendine yepyeni bir anlatı kurduğunu gösteriyor.

Tartışmalar kitabındaki yazıları Borges'in düşünce dünyasının sağlam ipuçlarını veriyor. *Dantevari Denemeler* ile *Öteki Soruşturmalar*'ı da okudum. Düzyazıları da öyküleri kadar ilginç. Pek çokları için yadırgatıcı olduğunu da sanıyorum. Onun öykülerini okurken tetikte kalınmalı. Bunun nedeni yazılarının dili ve biçimi değil, dünyası. Önce uzak gelir bize. Yakınlık kurmak için aynı sorular ve sorunlar çevresinde dolaşmamız gerekir ki bu da neredeyse olanaksız. Demek ne alacaksak ve ne anlayacaksak onlara bakarak okunmalı Borges'in yazdıkları.

Onun hiçbir yazara benzemeyen, hiçbir yere bağlanamayan dünyası, Latin Amerika büyüğü gerçekçiliğine de bağlanamaz. Ben Borges'in yazdıklarını hiçbir zaman büyüğü gerçekçilik içinden çıkmış öyküler gibi okumadım.

James Woodall, "çeşitli geleneklerden sade ve yeni bir edebiyat" yarattığını söylüyor Borges'in.

Geleneksel hikâyelerden, masallardan, destanlar-

dan, Doğu'dan ve Batı'dan geçerek, evet, yeni ve sade, hem de hiçbir yere bağlanamayacak öyküler yazdı Borges, *Canterbury Hikâyeleri* da var onda *Binbir Gece Masalları* da. O kendisini Arjantinli olduğu kadar Anglosakson uygarlığının da parçası görüyordu, öyledir de.

Öte yandan modernizmin çözüldüğü 1950'lerden sonra bütün dünyada tanınmaya başlayınca benzersiz biçimde yazdığı metinlerini postmodernler kolayca kendilerinden saydı. Belki haklıydı onlar da. İçinde bireyin gölgede kaldığı, bin bir çeşit hikâyenin ve bilginin cirit attığı bu "keyif verici ve eğlendirici" öykülerin yazarı, elbette "postmodernizm daha akla gelmemişken dünyaya baştan çıkarıcı postmodern öyküler veren yazar" sayılacaktı.

Borges üsluptan, metnin güçlü ya da güçsüz oluşunu değil, yazarın görünürdeki becerilerini anlayanları ve teknik cambazlıkları, sıfatların adlarla birlikte şaşırtıcı bir etki yaratmasını, veciz cümleleri, upuzun bir cümlemin altından kalkmak yerine onu ses uyumlarını da gözeterek on cümleye bölmeyi ve şiirsel bir tat vermeyi marifet sayan sahte edebiyat zevkini yerden yere vurur. (Bu cümleyi yazdıktan sonra sesli olarak ikinci kere okudum.)

Onun bu anlayışını en çok içselleştirmesi gerekenler arasında bugün de pek çok yazarın ve okurun olduğunu söylemeli, bu sahte parıltıların aslında edebiyat filan olmayıp edebiyatı berbat ettiğini anlatmalı. Kimi romancıların ve öykücülerin başarılı kitaplarından sonra –nere-den esmişse esmiş– kullanmaya başladıkları dillerini Borges'in eleştirdiği biçimde kullanmaya başlayıp ağdalı, süslü, adeta her cümlede marifet göstermeye çalışan bir anlayışa teslim ederek kendilerini harcamaya başladıklarını anlatmak için, her birinin başına bir Borges dikmek gerekiyor. Onca fiyakalı konumlar edinilmiştir ama edebiyatın gerçekte ne olduğu hâlâ anlaşılamamıştır. (Böyle de beğenildikleri için aynaya da bakılmıyor demek.)

Oysa *Don Quijote* dört yüz yıldan bu yana *romanların romanı* olarak onaylanıp kesintisiz okunurken şiirselikten filan tamamıyla uzak dili onun yaygınlaşmasında hiç de sorun olmadı. İspanyol dilinin bütün yazarları gibi, Borges de *Don Quijote* üstünde sürekli duruyor.

Başlangıçtan bugüne, çevirmenlerine karşı verdiği bütün savaşları kazanan *Don Quijote*'nin öteki dillerdeki hayaletinin üslupçuların yapay fiillerinden çok daha uzun ömürlü olduğunu belirtiyor Borges.

Müthiş bir saptama. Bunu bir ders olarak alabiliriz. Gösterişsiz ve alçakgönüllü dili, bazı biçim zayıflıklarını da önemsizleştirerek *Don Quijote*'nin yüzyılları etkisi altına almasının önüne geçememiştir.

Borges, edebiyat düşüncesi üstünde duran pek çok yazar gibi Flaubert'i atlamaz. Flaubert düzyazı ve roman üstüne düşünmüş, düşündüklerini *Madame Bovary*, *Duygusal Eğitim* gibi romanlarında (gibi değil de öncelikle bu ikisi) uygulamış, roman sanatının önünü açmış yazarlardan. Flaubert ya da Borges elbette düzyazının şiirden sonra geldiğini bilen yazarlar. Dahası Flaubert, şiirin bütün biçimlerinin denendiğini ama düzyazının daha pek çok biçimsel arayışa gerek duyduğunu belirtirken, "Roman, Homeros'unu bekliyor," diye yazar.

Flaubert bir roman biçimi vardır diye düşünmüştü ve o biçimi aradı. Kusursuzluğu bulduktan sonra yazılının kurmaca, yani uydurma olduğunu göstermeye de çalıştı. Büyük romancı tavrı bu, ötesine gönül indirmez. Borges'in ondan uzun zaman sonra gelen yazarlık tutumu da farklı değil. Yoksa yazar gerçeğe katkısız bağlılıkla yaratır. En azından zamanının ötesine geçmeyen, görevci ve yararlı bir edebiyat içinde kalır, kalmaktan hoşnut olur.

Oysa Borges yirminci yüzyılın ikinci yarısında bir dalga gibi genişleyen etki alanının içine giren herkesi etkiledi. Kendine benzetmeye çalışmadı, tam tersine, ona

benzemenin olanaksızlığını gösterdi, edebiyatın nitelikli düşünce içinde yaşayabileceğini ve yüzyılların içinden süzülüp gelen birikimin sonucu olduğunu anlattı.

Kimselere benzemeye çalışmadan, yani özel bir çaba harcamadan buldu özgünlüğünü Borges, bu yanıyla da örnek alınmalı. Ne güzel demiş:

“O kadar çok insan beni taklit ediyordu ki ben de çalışıp kendi kendimi taklit etmeye karar verdim.”

Bilinmeyenden Bilinene

Kavramsal sınırlar içinde soyutlama alanını zenginleştirmesi, düşüncenin ufkunu genişletmesi ve içinde yaşayabileceğim daha geniş bir dünya sunması, yalnızca verileni almakla yetinmeyenler için tarihle iç içe olmanın çekici yanları.

Siegfried Kracauer kendi ilgisini anlatırken tarihin hâlâ büyük ölçüde *terra incognita*, bilinmeyen toprak konumunda bir zihinsel dünya, böyle bir gerçeklik alanı olduğunu belirtiyor.

Kracauer tarih felsefesi alanında önemli bir yazar, benim için de değerli, tarihin anlamı onun için yaratıcı düşünce içinde oluşuyor. Meslekten tarihçiler için tarih bir denizaltı keşfi, orada ağır işçilik var. Meraklıları içinse tarih kavramı sürekli kendini yenileyen –içinde olmak-tan mutluluk duyduğum– bir düşünce alanı. Verilmiş olanın içinden ölü olanı ayıklayıp yaratıcı olanı seçen sezgi ve özelleştirilmiş olanı öne çıkarma yetisi, hep geliştirmeye çalıştığım yanımdır. Kitaplığımda edebiyat kitaplarından sonra en çok tarih kitabı var. Tarihçi de olur muydum... Kazıcılık tutkumu düşününce, sanırım olabildim. Tarih kavramı üstüne yazdıklarımı çoğaltarak bir kitapta toplamayı da düşünürüm belki.

Geçmiş zamanlardan ya da Kracauer'in yarım yüzyıl önceki yıllarından daha farklı bir zamanın içindeyiz. Dünya bir yandan gitgide küçülüp insanları ve hayatları yaklaştırırken öbür yandan da zenginleştikçe uzaklaştırıyor. Kesintisiz bir daralma ve genleşme içinde, bitmeyen bir ileri hareketi var tarihin.

Dünü yazarken var olan bilgimiz bir sıçrama yapmayacak belki ama zaman içinde hem bulguların hem de o bulgulara ulaşma yollarının çoğalması, tarihin yeniden yazılmasının başlıca nedeni olacak. Yaşadığım zamanları yazmaksa, bugüne kadar olandan farklı ve muazzam bir bilgi yığınına kullanırken gerçeğe en çok yaklaşma olanaklarını sunacak bana.

Sonunda tarih iki düzeyde alınıyor. Biri, bir anlayış ve kuramsal ilgiler içinde, bazen felsefi boyutlar kazanan, dizgesel bir yapı olarak sunulurken bazen de bilimsellik verilen tarih. Öbürü, geçmişin karanlığını aydınlatıp bütün bir resmi, bu arada dolguları yaparak ortaya çıkaran tarih yazımı. İkisi çoğu kez ayrı tarihçileri gerektiriyor, kimi tarihçiler de bu ikisinin birbirine karıştırılmasını doğru bulmuyor.

Tarihsel gerçeklik dediğimiz bir bakıma bu ikisinin paydası. Onun da sıkıca kavranması kolay değil. Kracauer tarihsel gerçekliğin sonsuz olduğunu belirtiyor, bir ucu gitgide gerilere kaçarken öbür ucu geleceğe doğru uzanıyor. Kuşkusuz böyle. Yeniden belirtebiliriz ki Kracauer'in ve geçen yüzyılın sonlarını yaşamayan bütün tarihçilerin göremediği bir yeni dünya var ve bu dünya, dijital dünyanın olanaklarıyla tarihsel gerçekliğin iki ucunu birden tutmaya olanak veriyor ve belki bugüne dek sahip olduğumuzdan daha farklı bir alımlama biçimi gerektiriyor.

Geçmişin her zaman çekici olduğu yadsınamaz. Hem bir daha yaşanması olanaksız bir rüya gibi canlan-

dırılabilir geçmiş –benim yaptığım gibi– hem merak ve nostalji nedeniyle hatırlanıyor hem de onu yeniden kurgulama güdüsü çok güçlü. Bunlar meraklı bir tarih okurunun da içine yuvarlanmaktan haz duyduğu nedenler. Öte yandan o meraklı okurun kendine özgü tarih kavrayışı, bakış açısı, yeniden yaratma hayali, sonunda tarihin bir anlatıya dönüştüğü yerlerde boşlukları doldurma ve yeniden yorumlama tutkusu, tarihi bir çekim alanına dönüştürüyor.

Kracauer *antika ilgisi* diyor buna. Proust'un hayaletimsi ağaçları ona nasıl mesaj veriyormuş gibi görünüyorsa, geçmişin de ona el ettiğini söylüyor. İnsan yaşlandıkça ölülerin çağrısına duyarlılığı artarken geleceğin aslında geçmişin geleceği olduğunu anlıyor. Ben de yaşımla ilerledikçe edebiyattan beklediklerimin değiştiğini, sanki kendi anlayışımı tamamlayıp bu kez okuduğum romanlardan ve öykülerden, nasıl yazıldıkları kadar ne anlattıklarını da beklediğimi, bende iz bırakacak, beni etkileyen öyküler ve romanlar okumak istediğimi düşünüyorum.

Zamanın Ruhunu Taşıyan Tarih

Sonunda bazen büyük fikirleri de değiştiriyoruz. Sözelimi Marksizmi yeniden yorumlarken onun içerdiği anlamları zorlamanın çekiciliğini yaşadığımız gibi, iki yüzyıla yaklaşan serüveni boyunca izleyicileri ya da düşmanlarınca yıpratılması, çarpıtılması karşısında ona kendi pırlırtısını kazandırmak için de çaba gösteriyoruz. Tarihe yaklaşım biçimim hep böyle. Anlatının kopuk yerlerini tamamlayıp yeniden yorumlamanın yanı sıra, çarpıtmalara karşı onu yeniden ayakları üstüne dikmek için de bir tarihçi çabası var. Sonra düşünüyorum, kendi adasında duvarların ardında kalmış olanlar da var ama muazzam –en

az on bin yıllık– bir tarihin içinden ne kadar az tarihçi çıkmış. Burada çoğunluk sanıyor ki tarihçi dediğin de İlber Ortaylı gibidir, onun hep yukarıdakilerin geçmişine dönük bir popüler saray tarihçisi olduğunu düşünmeden.

Toplumsal –ya da politik– amaçları da olan tarih anlayışı, aslında üçüncü bir düzeyde kuruluyor. Onun sorunu tarihin uzamına değil de kilit noktaları birleştiren yorumlama gücüne odaklanıyor. Kracauer'ın Marksizmin tarih anlayışıyla ilgili saptaması bu düzeyin karşılığı olarak görülebilir. Marksizmin diyalektik bir tarihsel süreç fikrinden vazgeçmemekle birlikte, projektörü tarihin genel anlamına değil de radikal kopuş noktalarına tuttuğunu belirtiyor Kracauer. Hem hız gerekiyordu Marksizm hem de tarihin kendisinde olmayan amaçlara yaklaşma yeteneği. Orada yanılma payı elbette çoğalır ama kilit noktalarını birleştiren doğru bir çizgi çizmek gene de olası. Dolayısıyla tarih ile toplumsal ve ekonomik değişimi bir arada yorumlamak, o çizginin en doğru noktaları izleyerek çizilmesini sağlayabilir.

Tarihi anlamak ve içinden sağlam çıkmak için bir fikri kılavuz edinmek, doğru bir çizgide durmanın yollarından. Determinist anlayışını içinden çıkarırsak, geriye kalanın Marksizmi sağlam bir tarih anlayışına getirdiğini söyleyebiliriz. Bazen gösterildiği gibi sert bir düşünce değil Marksizm. Tersine bütün değişimi esneklik göstererek kavrayabilme doğasına sahip olduğu kuşkusuz ki, yüz elli yıl sonra da, bana kalırsa toplumsal ve ekonomik hayattan sanat düşüncesine varıncaya dek, kullanışlı bir düşünce ve düşünme biçimi olarak yaşıyor. Marx ve Engels yazılarında sanattan, sanatın hak ettiği düzeyde söz etmediler, bu doğru ama bir düşünme ve yorumlama biçimi ve yöntemi olan Marksizm, soyutlamayı önsel olarak öne çıkaran doğasıyla hayatın bütün alanlarını anlamak ve yorumlamak için nitelikli bir kılavuzdur.

Tarihin bir yasalılığı olduğu düşüncesi geçmişten bugüne her dönüm noktasında kırılmalara neden oldu. Bugün ona bir yasalılık tanımak, tarihi bilim gibi görmek epeyce yersiz bir çaba olur. Şu olmasaydı ne olurdu kurgularına meraklıyız, anlamlı olabilir elbette. Birinci Dünya Savaşı olmasaydı dünyanın tarihi nasıl olurdu? Naziler kazansaydı tarihin akışı nasıl olurdu? Bu kurgular da tarihsel gerçekliğin yasalara bağlı sürmediğini gösterir.

Gerçekliğin fotoğrafını çekmek değil tarih. O ânın görüntüsü, o anda gerçekten ne yaşandığını tam olarak göstermez, yanıltabilir de. Zamanın ruhu var. Bilginin belgeden üstün olduğunu düşünüyorsak, tarih fikrinin, tarihsel gerçekleri anlamak için ne denli önemli bir yeri olduğunu da görürüz. Tarihin motoru gerçek mi, o gerçeği anlayan bilgi ve bilişsel yeti mi?

Geçmiş

Yüreğimizi acıtmayan ne bir önem taşır ne de artık var olur. Geçmişimizin niçin bu kadar çabuk bize ait olmaktan çıkıp tarih görünümünü aldığı, artık kimseyi ilgilendirmeyen bir şey kılığına büründüğü belli.

E.M. Cioran

Kötülük Yoksullukla Kol Kola

Yaşadığımız hayatın aslında kabul edilmesi olanaksız yanlarının sanki bizimle birlikte doğmuş ya da dünyanın kaçınılmaz haliymiş gibi algılanması tuhaf. Bunu düşünmeyiz. İnsanlar arasındaki eşitsizliğe karşı çıkıyoruz, dünyanın her yerinde. Oysa bir ailenin servetinin ülkede yaşayan milyonlarca kişinin toplam servetinden

daha büyük oluşundan da pekâlâ olağan bir durummuş gibi söz ediliyor.

“Walmart’ı kuran ailenin serveti, Birleşik Devletler nüfusunun en alt gelir grubunu oluşturan yüzde 40’lık bölümün (yani 120 milyon insanın) kazancına eşittir (90 milyar dolar),” diyor Tony Judt.

Türkiye’de de en tepedeki ailenin serveti, nüfusun en alt gelir grubunun herhalde yüzde 30’unun kazancıyla aynıdır. Hal böyleyken cebi delik Fenerbahçe taraftarları Ali Koç’u çok seviyor, saçmalığın daniskası.

Tony Judt’un *Kötülük Kol Gezerken* kitabı ilk satırlarında bunları düşündürerek başlıyor, kitabın adı da hemen içine çekiyor. Demek ki öteden beri içinde yaşadığımız kapitalizmin seçeneksiz olduğu içselleştirilmiştir. Yeni zamanların düşüncesi bu. 1960-1990 arasında böyle değildi. Ama sosyalizm deneyiminin olumsuz sonuçları, kapitalizm son küresel krizin içinde bir duvardan öbürüne savrulurken bile bir başka seçenek olup olmadığı tartışmasına yol açmadı.

Sosyalizm deneyimlerine içine girecek kadar tanık olduk – “sosyalizm” *sosyalizm* olsaydı sonuç da böyle olmazdı.

Oysa bir ömrün yarısı bile etmeyecek kadar kısa bir zaman önce, herkesin önünde, ideallerle, derin düşüncelerle beslenen parlak bir seçenek vardı, gerçekliği sallantılı olsa da olmasa da. Neden sonra gelen genç kuşaklar bazen o düşüncelere uzak düştükleri için eleştirilirken bazen de tanımadıkları o geçmişten gıptayla söz ettiler. (“Kayıp kuşak” sendromu.)

Tony Judt, “Öğrencilerim pek çok açıdan haklı,” diyor. “En azından bu anlamda bizden öncekiler için olduğu gibi bizim için de işler daha kolaydı.”

Gerçeklikle idealleştirilmiş düşünceler arasındaki bağlar zayıflayınca işler hep kolaylaşır. Sosyalizm ideali böyle miydi peki?

"1960'lı yılların karakteristik özelliği mağrur bir kendine güven hissiydi: Dünyanın nasıl düzeltileceğini biz biliyorduk," diyor Tony Judt.

Bu vardı elbette, hem de nasıl. Hepimiz sosyalizmin kazanacağına inanıyorduk. Hiç kuşku duymadan. Gelgelelim bunu edilgin biçimde yaşamamanın kolaylığını hiçbir zaman görmedi o kuşaklar. Tersine, bir yandan gerçekliğin idealleştirilmiş sosyalizm düşünceleriyle aşılabileceği düşünülürken öbür yandan onu kazanmak için sert ve acı sonuçlar veren bir mücadele de göze alınmıştı. Yaşananlar tarihin önemli bir bölümünü doldurur.

Zaman bugün kötü mü? Her zamanki kadar kötü. İnsanın toplumsallaştıktan sonraki ilk tutkusu yönetme ve iktidar oldu. Hasımları iktidarı nasıl gördüyse, sosyalist sol da öyle gördü, üstelik iktidarı bu kez olumlu idealler uğruna korumaya kalkışınca, sonuçları trajik de oldu. Bu fırsatla sosyalizmin reel biçimini bir daha denememek üzere tarihe gömeceğini düşünen kapitalizm, gerekçelerini ideolojik soslarıyla insanların önüne sürdü, kendini hoşnut etti. Bunlar bana yabancı. Kapitalizm önce kendine bakmalı. Madalyonun öbür yüzü? Dünyanın herkesin gözleri önünde duran ama bir türlü görülemeyen acıklı hali?

Tony Judt'un deyişiyle, *toplu yoksullaşma* zamanımızın fotoğrafı. Onun sıraladıklarını çoğaltalım: bozuk yollar, iflas etmiş şehirler, çöken köprüler, her zaman doğaya yüklenen doğal afet suçunun altından çıkan devlet başıbozukluğu, yıkıcı ekolojik sorunlar, önlenemez kasırgalar ve yangınlar, berbat okullar, eğitim hakkına ulaşamama, işsizlik, düşük ücretler, hayat pahalılığı, korkunç sağlık hizmeti, parasız olanın ancak ölümünü bekleyebileceği koşullar, rüşvet, yolsuzluk, taciz, şiddet, hukuk dışılık ve benzeri büyük sorunlar.

Dünyanın halinin herkes için iyi olduğunu ancak popülist politikacılar söyler. Bu aptalca sözlere kanan

halk kesimleri de giderler, onlara oy verirler ama parlamenter düzen de böyle bir büyük aldatmaca işte. Denir ya: Seçimler demokrasi için iyi bir şey olsaydı yapılmazdı zaten. Ve demokrasi bugüne dek bildiğimiz gibiyse o da iyi olamazdı zaten. Demek yepyeni bir demokrasi düşüncesi inşa etmek gerekiyor.

Zengin Batı'daki yanılsamanın bir benzeri bu ülkenin son döneminde de aynıyla yaşanıyordu: "Toplam servetteki genel artış paylaşımdaki dengesizlikleri örtbas eder." Şimdi bu da çöktü.

Ekonomik büyüme toplumun bütününe katkıda bulunur elbette, bu arada kişi başına düşen gelir artarken üretim araçlarının sahibi olan küçük bir azınlık bundan orantısız biçimde yararlanır, diyor Tony Judt, aşağı yukarı bu sözlerle. Türkiye'de olduğu gibi.

Bu ülkenin tarihinde hiçbir zaman zenginler bu kadar zengin ve yoksullar bu kadar yoksul, zenginler bu kadar soysuz ve yoksullar bu kadar çaresiz olmadı. Aşagılık politikacılar, düpedüz açlık var. Yönetenler bu uçuruma doğanın harikası gibi bakar. Dolayısıyla aşağıdaki-lerin gelirinin ve alım gücünün arttığı yanılsamasını feci bir cehalet içindeki halka yutturmaya çalışırlar, yuttururlar da. Popülizm rezilliktir.

Adam Smith'in ta 18. yüzyılda yaptığı saptama, bugün bin kere daha geçerli olmalı:

"İnsan yığınlarının çoğu hayranlar ile tapınanlardan meydana gelir ve daha da ilginci, bu hayranlarla tapınanlar servet ve mevkiden çoğunlukla hiçbir menfaat elde etmezler."

Devleti ve iktidarı seçim yoluyla ya da antidemokratik yollarla ele geçiren yönetenlere ve liderlere hayranlık ve tapınma duyan yığınlar, bugün bu ülkede de olduğu gibi, kendisini hep aynı konumda kalmaya mahkûm ederken yukarıdakileri hep mutlu eder.

Peki, geriye kalan milyonlarca yoksul? Ev içlerinde insanların duygularının fotoğrafını çeken oluyor mu? Bu yüzden yönetenler ortak değerlere çok önem verir: ortak kimlik, ortak tavır, ortak din, ortak kültür, tek milliyet, tek bayrak vb. safsatalar. Devletin doğasında taşıdığı otoriter anlayışın zoru her zaman farklılıkları yok edip ortak olanları öne çıkarmaya koşulludur. Bunun adı da her ülkede “milli birlik ve beraberlik” Sokaktaki insanı hiç ilgilendirmeyen milli birlik ve beraberlik, yani milliyetçilik rezilliği yönetenlerin her yerde en önemli silahı. Eski-den yoktu, şimdi bir de “ulusalcılık” yutturmacası çıktı, milliyetçilik kötü de ulusalcılık farklı. Sözde. İkisinin de sonu faşizme çıkar, hep çıkmıştır.

Kapitalizmin Batı’daki büyük kaleleri 1990’lardan sonra sosyalizmin yıkılışını kutlarken, tarihin sonunun da böylece geldiğini ilan etti. Tony Judt bu anlayışı da irdeliyor. Dünyanın liberal kapitalizme kaldığına, başka seçenek olmadığına inanıldı. Gelgelelim bu tablonun üstünden otuz yıl geçti ve kendi küresel krizinden yeniden doğduğu düşünülen kapitalizm, en azından temellerinin sağlamlığından kendisi de kuşku duymaya başladı. Sosyalizm bir seçenek değilse kapitalizm son seçenek mi? Seçenek kapitalizmse o da bu mu? Hadi ordan, demek gerekiyor.

İlginç olan şu ki, 1990’larda reel sosyalizmin uğradığı yıkım sosyal demokrat partileri de dumura uğrattı. Kendisini bu kez kendi soluna bakarak açıklamaya, öbürleri gibi olmadığını anlatmaya çalışırken kendi varlığını da eritmeye başlayan sosyal demokrasinin çarpıcı bir karikatürü de bu ülkede. Ne olduğu belirsiz, aslında ne sosyal demokrat ne sol olan, gerçekte merkezde ve merkezin hemen sağında bulunmaktan hoşnut, devlete bağımlı, kendisi de popülist parti, ne içinde bulunduğu toplumu anlayabiliyor ne de anlamlı bir gelecek öngörüsü ortaya koyabiliyor.

İyimserliğin ve Kötümserliğin Diyalektiği

Her zaman umutlu olmayı öneren insanlarla dolu bir yerde yaşadığımıza göre işler iyi gitmiyor. İçinden tanık olduğum son elli yılı hep sönmeyen bir umutla geçirmek zorunda olduğumuz hissettirildi ama –Gezi Direnişi’nden başka– bir tek gün bile o umutlarımıza uygun günler yaşamadık. 16 Haziran Büyük İşçi Direnişi, 1976’da başlayan 1 Mayıs gösterileri, 70’li yıllarda Ankara’da ve İstanbul’da yapılan büyük kitlesel mitingler de yaşandı elbette ama Gezi başkaydı. Aldatıldığımızı elbette düşünmedik, biz de o trenin ateşini harlayanlar arasındaydık ama umutlarımızın gerçekliğini iyi düşünmemek büyük düş kırıklıklarına yol açtı. Gene de kendi dört duvarım içine kapandığımda hissettiğim mutluluk kıpırtılarının dışarı çıktığında siliniverdiğini yaşıyorsam düşünüyorum demektir.

“Oysa nasıl ki işlerin memnun edici biçimde çözümleneceğini düşünmek için makul bir gerekçe yoksa, bunun tam tersini düşünmeyi gerektirecek bir neden de yoktur,” diyor Terry Eagleton, “dolayısıyla iyimserlerin inancı mesnetsizdir.”

Bizim bu gitgide kirlenmiş topraklarda yaşadığımız yılgının benzerleri her yerde yaşanmıyor. Terry Eagleton’ın *İyimser Olmayan Umut*’taki düşünceleri bunu bana daha çok düşündürdü.

Müzmin iyimserliğin kolaya kaçmak olduğunu belirtirken, “Hayat genel itibarıyla o kadar da kötü değildir,” diye de ekliyor o.

Bulunduğu yerden öyle görünüyor. Bir de buradan baksa. Biz bu katran karası zamanları daha önce de iki kez yaşadık ama ikisinde de umudunu yitirenlerle karşılaştığımı hatırlamıyorum. Oysa bugün Terry Eagleton’ın kitabını yalnızca umutsuzluk üreten şimdiki zamanların

derin kaygıları içinde okuyorum, şimdiki politik iktidarın niyetleri, şimdiki derin devlet tezgâhları, şimdiki toplum, şimdiki zamanların kültürü çok ama çok kötü.

İnsanın yakasını bırakmıyor umut, ondan kurtulmak istesek de kurtulamıyoruz aslında. Bir bağımlılık ilişkisi mi bu, tutku mu? Acıları hissettiğimiz anda bile kopamadığımız, mutsuzluklarımızı melankoliye dönüştürerek akla yaklaştırdığımız bir umut hayali, belki yolda yürümek için de gerekiyor. Belki acılarla yaşamaya alıştık, onsuz yapamıyoruz.

“Walter Benjamin’in devrimci tasavvurunu tarihsel ilerlemeye olan itimatsızlığının yanı sıra, nasıl derin bir melankoli üzerine kurduğunu” da ekliyor Terry Eagleton.

İnsan derin düşünceleri içinde yaşıyor aslında, yolda yürürken, yiyip içerken, başkalarıyla kurduğu ilişkiler üstünden kurulmuş yaşıntılarda değil.

Umut elbette kötümserlikle ilgili. Öyle olmasaydı sürekli sorgulanmazdı. Bir duygu mu, düşünce mi? İkisi birlikte değilse bilinçsiz bir hayale ya da kof bir neşeye bağlanabilir insan. Boş bir umuda bağlanmamak için düşüncenin, bir gelecek tasavvurunun olması da gerekir mi? Böyleyse umut yalnızca entelektüel bir beklenti mi?

Oysa yaşadıklarımızın gerçekte nasıl olduğunu gösteren edebiyat umuda neredeyse yer vermeyen bir eğilim içinde, yüzyıllardır böyle bu ve edebiyat gerçekliğini kötümserlikten alan bir dünya yaratırken insanı hem kendisiyle yüzleşmeye itiyor hem de hayatın gerçek yüzünün umutlar içinden değil, umutsuzluk içinden çıktığını gösteriyor.

Romanın ölümden doğuma değil de aydınlıktan karanlığa doğru giden dünyası, kurmaca gerçekliğin doğasından mı geliyor, yoksa yazarın zor olanı değil de kolay olanı seçmeye yatkın oluşundan mı?

Geçen olağanüstü yıllarda Marksizmin mutlak bir umut ve iyimserlik taşıdığına inandım hep. İnsanlığın

çağlar boyunca yaşamak zorunda olduğu karanlıklardan aydınlığa çıkacağına olan inancı, kapitalizmin sürekli kriz üreten yapısı, çürümeye zorunlu doğası, sınıflar arasındaki çelişkilerin uzlaşmak yerine derinleşeceğinden doğan enerjinin köktenci bir dönüşüme yol açacağı düşüncesiyle birlikte, mutlak iyimserliğin nedenleri olarak alınabilir. Öte yandan, Marx'ın bir o kadar da kötümser olduğunu belirtiyor Eagleton. Bugüne dek ödenen bedeller ve yıkıcı şiddetin sonuçları unutulamayacağı için.

Kötümserliğimizin altında gizlenen duygunun karşılıksız özveriyle karışık bir acı olduğunu anlamak için bütün bir geçmiş gözlerimin önünden geçiriyorum. Ve geçmişte yaşamadığımız, dolayısıyla gerçekleşmemiş her şey bizim şu ânımıza göre hâlâ gelecek olarak duruyor.

Hapishaneyle Yaşayan Toplum

Günlük hayatı hapishaneyle iç içe geçmiş bir toplum olmanın ne demek olduğunu aklımızdan geçirdiğimiz zaman kendimizi iyi hissetmek kolay değil. 12 Eylül Darbesi'nden sonra 600 bin kişi gözaltına alındı, o zaman ülke nüfusu 45 milyonu daha bulmamıştı. Her 70 kişiden birisi, demek bir sokaktaki her apartmandan bir kişi gözaltına alınmış. Böyle düşününce dehşet vermeli ve biz hep böyle bir ülkede yaşadık.

Işık Ergüden, “‘Tehlikeli sınıflar’ olarak görülen yoksulların, ezilenlerin, dışlanmışların, bütün dünyada artan sayıda doldurduğu mekânlardır hapishaneler,” diyor.

Dolayısıyla hapishane sorunu üstüne düşünmek de öncelikle onların sorunları üstüne düşünmek. Türkiye’de ayrıca sol, sosyalist ve devrimci kimliklere sahip olan herkesin, içine girmediyse bile kapısının önünde beklediği yerdir hapishane.

Hapishaneyle entelektüellerin bu denli içli dışlı olduğu yerde, hapishaneyi kurum ve kavram olarak irdeleyen tek çalışma Işık Ergüden'in *Hapishane Çağı*. Demek somut hayatı yakalamaya çalışırken düşünceyle ve düşünce üretimiyle ilgimiz ilerleyen zamanın dışında kalmayı sürdürüyor. Oysa insanın kapatılması –hapishanelere, okullara ya da yeraltı ocaklarına– toplumun yüreğine saplanan paslanmaz bıçağın keskin yanını sürekli parlatmak değil mi.

Bu gerçeği iliklerine kadar hissederek yaşamak aslında gerçekten yaşamamak da sayılabilir. Bu arada dışarıdaki insanın “hepimiz hapishanedeyiz” söylemi, “dışarı-sı içeriden kötü” gibi tuhafliklarla birlikte dile getiriliyor ki, ayıptır aslında.

Işık Ergüden, Beckett'ın bu sözlerle karşı, “İnanın bana, gerçek hapishane başka şey,” dediğini hatırlatıyor, “bizim zihinsel ve toplumsal hapishanelerimizden bambaşka türde. Bunu unutmak iğrenç bir şey.”

Şehirlerin her yerinde insanları izleyen kameralardan cep telefonlarına, bilgisayarlara, internet ağına, resmi kayıtlara, vatandaşlık numaralarına varıncaya dek her şey o “büyük hapishane”nin duvarlarını yükseltiyor. Hiç kuşkusuz böyle. Ama bunlar da “küçük hapishane”nin can alıcı bir sorun oluşunu gölgelememeli.

“Tersine,” diyor Işık Ergüden, “–kelimenin gerçek anlamıyla– hapishaneyi duyu ve duyumdan uzak kılan, yok sayarak gerçekten yersiz yurtsuzlaştıran sistem, bura-yı tamamen denetimsiz bir şiddet teknolojisinin deney alanı ve odağı haline getirebilmekte.”

Diyarbakır 5 No'lu, Metris, Mamak, Con Dao, Tuol Sleng, Guantanamo ve benzerleri işte...

Hapishanenin insanı nesneleştiren zoru yönetenlerce mutlak kılınmaya çalışılırken kapatıldığı yerde hiçbir dayatmaya boyun eğmemek için bedenlerini, canlarını

verenler bu sistemi alt ediyor mu? Direniş, hapishane olgusunu çürüten güçlü bir etken belki ama bu kadar büyük bir bedelin yol açtığı kaybın da üstünde durmadan geçilemez. Bir Nazi kafasının ürünü olarak 19 Aralık 2000’de gerçekleştirilen ve 32 kişinin hayatını kaybettiği “Hayata Dönüş Operasyonu” da insanı canını vermek zorunda bırakan bu hayatın aşağılık yüzlerinden.

Sonra ölen ölür, onu yaşatan bellekler aşınmaya başlayınca unutulunanlar hayatı biraz daha aşağı çeker ve bu hayatın ortalamasını gösteren çizginin üstüne çıkmak için ne kadar çırpınırsak çırpınalım, ancak o çizgiye tutunarak yaşamayı sürdürebildiğimizi fark ederiz.

Yazmaktır bunun ilacı. Işık Ergüden’in *Hapishane Çağı* kitabı, tarifsiz acılarla dolu hapishane gerçeğini yaşayanların anılarıyla aktaran kitapların yanında, “küçük hapishane”yi bir olgu ve üstünde yeniden ve yeniden durmayı gerektiren bir kavram olarak alan bizdeki tek örnek olarak önemli. Hapishane bir kavram ama elbette somut gerçekliğin hemen ilk bakışta görülmeyen yüzlerini göstermeye çalıştığı için, ayakları hep yerde ve karşılıklarını hayatın içinde arayan bir kavram.

Kapatılanları kapatan yapının özellikleri de konu edilmeli. Kışla, okul, fabrika ve devlet binaları niçin birbirine benzer? Hayal gücünü kısıtlama amacının olmadığı düşünülemez. Düşünme biçimini kısıtlamak hapishaneyi yönetmeyi kolaylaştırır. Kapatılanları ayırt etmeden aynı tür baskı altına alan bir “eşitlikçi” anlayışı uygulamak da nedenler arasında. Üstelik tümünde geçerli yönetmelikler, yalnızca zorunlu olanı dayatır ve tektipleştirir.

Sonsöz: “İnsan ne özgür doğar ne özgür olur. Yaşama ‘evet’ demek hem tutsaklığı hem de başkaldırıyı kabullenmektir.”

Öldürürler

"Seni havada vurmazlar mı sanıyorsun?"

"Hainleri," dedi Sun-ho, "yalnızca hainleri vururlar. Kahramanları değil."

"Buna inanıyorum deme sakın. Kimi isterlerse öldürürler."

Adam Johnson, George Orwell Arkadaşımdı

Bu Ölüm, Ölüm Değil

Bu kitabın sonlarına doğru her şey gitgide kararıyor. Bunu biliyorum ama onun ölümü üstünden anlatabileceklerimi anlatmadan bitirmek istemiyorum.

Onu tanıdığım ilk günden beri bazen aklıma gelir, bir an düşünür geçerdim, gözlerimin önünde sakın, iyicil edasıyla beliriverirdi birden. Tane tane anlatırdı hep ama kim dinlerdi. Söze onun gibi saygınlık veren kaç kişi vardı önümüzde. Karşısında kapı duvar gibi durulduğunu görür, ısrarlı ve kararlı olmak yerine bir adım geri çekilirken aklından neler geçirdiğini sanki aynıyla bildiğimi düşünürdüm.

Bunlar bir anda anlamsızlaştı. Savaşa ve silaha karşı olduğunu söyledikten hemen sonra öldürüldü o. Tuzak kurulmuştu ama tuzağa düşmedi, yalnızca olduğu yerde kaldı, art arda sıkılan kurşunların anlamını kavrayabilmek için. Kaçmaması gerektiğini düşünmüş müydü? Onu iyi tanıyanlar öyle olduğunu söylüyor.

Şiddeti şiddetle ortadan kaldırmak yerine sözün büyüklüğüne ve barışa inandığını daha açık nasıl söyleyebilirdi. Acı ama biz onun hep insan hakları ve barış için cehennemi aydınlatan bir ışık olduğunu izlerken kayıp gitti önümüzden.

O artık yok, onun artık içimizde olduğunu, bize ait olan ve bizi belki gerçeklikten koparan duygularımızı dizginlemeden hep bize ait olanların tümü gibi içimizde yaşamayı sürdürdüğünü düşünüyor, bunu hissediyoruz.

Çoğunluğun gözlerinden uzakta, yaşama hakkından acımasızca mahrum bırakılmaya çalışılan insanlar kendilerini korumak için şiddete de başvurursa, onlara direnmeyi bırakmalarını önermek ya da yalnızca anlamak. Bu ikisi arasında durduğunuz yeri belleğiniz size sonra hatırlatır. Kimilerinin duymak istemeyeceği bu yalın durum ölçüsüzce saldırı altında kalan insanları sıkıştırıyor, önemli olan bu.

Savaş isteyen için akılcı olanın savaş istemeyenleri etkisizleştirmek olduğunu biliyoruz, bazen de öldürerek. Hayat onu o meşum kaldırıma uzanan insanın yanına getirip koydu. Şimdi ikisi yan yana, günün karanlığına uzanmış, çaresizliğimizi çoğaltarak yatıyorlar. Gözler önünde, bundan daha çıplak bir gerçek olabilir mi, diye düşünüyoruz ama istemeden içlerinde yaşadığımız insanların çoğunluğu bundan daha çıplak olana da yüz çevirecek. Aynı değil gördüklerimiz, hiç aynı olmadı.

Virginia Woolf'un duyarlığı, İspanya İçsavaşı'ndan gelen fotoğraflara bakarken daha ve daha inceliyordu. Neler gördüğünü hissetmeye çalışıyorum.

"Aynı fotoğraflara baktığımızda aynı duyguları hissedip hissetmediğimiz konusu üzerinde duralım," diyor o.

Yeniden duralım. İnsana insan olma duygusunu en güçlü hissettirenlerden birisiydi tarihi minarenin ayakları dibine uzanan, insan önceden demek böyleydi dedirten insan, oysa şimdi pek az. Kaç kere gittim onun şehrine, o tarihi minarenin dibinden, çevresindeki sokaklardan kaç kere geçtim, orası benim için çok ama çok

önemli, kalben bağlı olduğum insanların, hayatın, kültürün, insanlığın şehri.

Yer olduğu gibi taş ve canının bir anda alınması yüzünden gövdesi hafifleyerek yere düşmüşse de yanağını sertçe vurmuştur taş.

Peki o fotoğrafa bakarken acı duymamak, hatta bakmamak. Kayıtsız duranların çoğunlukta olduğu bir toplumda yaşamamanın acısını unutturacak kadar büyük bir acıyla yanarken biz, ölümü bile değil de öldürülmeyi hak ettiğini düşünenlerle yan yana, aynı apartmanda, işyerinde, aynı sokakta yaşamayı nasıl sürdüreceğiz. Woolf'un -ve elbette bizim- deyişimizle, ahlaktan ve vicdandan nasibini almamış insanlarla aynı yerlere değmişsek, ellerimizi yıkamadan durabilir miyiz, sevdiğimiz insana dokunabilir miyiz, bir kitabı alıp okuyabilir miyiz?

Karşı kıyıdan bakanların gözü, görme biçimi niçin o kadar başka. Başka olduğunu biliyoruz ama bunun üstünde durup düşünmeden. Yoksa anlamak kolay değil. Susan Sontag propaganda dosyalarını tutanların cinayeti nasıl kullanabileceğini anlatıyor. Öldüreni gizlemek, hedef saptırmak, öldürülenden kuşkulandırmak, gerçekte aramıza saydam görünen bir yanılsama perdesi çekmek. O zaman ölülerimizle bir başına, yalnızlığımızı kırmak için bir kat daha çaba harcamak zorunda kalacağımızı onlar da biliyor. Ayakta gücünü koruyarak kalmak için cinayete göz yummak, onların çekincesizce durduğu yer.

Politik sözlerin yalanıyla baş etmek zor, popülizm hem pornografi hem faşizm. Adalet ve demokrasinin yerine gene adaleti ve demokrasiyi geçirmek için de yepyeni iki kavram ve onlara uygun bir gerçeklik yaratmak gerekiyor. Düşünce bunun için. Sonra kazanmak.

Fotoğrafa yeniden ve yeniden bakıyorum, belki ar-

kasını görmek, sonra gerçeğin ne olduğunu anlamaya çalışmak için. Fotoğrafın taşıdığı bütün anlamları görmenin olanaksızlığı yıpratıcı olabilir. Cinayet planlandığı gibi işlendi ama fotoğrafın nasıl ortaya çıkacağı bilinmiyordu. Artık bizim o fotoğraf. Gerçeği istemedikleri gibi gösterdi. Daha çoğunu anlamak için fotoğrafın açıkça gösterdiklerinin ötesine geçip onu soyutlamak, onu yaratmanın, hayalin, kurgunun eline bırakmak gerekebilir. O zaman aslında tam anlamıyla ne olduğunu düşünüp uzun uzun bakmamıza karşın göremediklerimizi görmeye başlayacağız.

“Bir cehennemi göstermek, elbette, insanların o cehennemden nasıl çıkarılacağı, cehennem ateşinin nasıl söndürüleceği konusunda herhangi bir şey anlatmaz bize,” diyor Susan Sontag.

Onun ölümü bizim cehennemimiz. O fotoğrafın imgesi nelere karşılık geliyor, artık asıl önemli olan o. Gerçekten daha acı, düşündürücü ve kalıcı imgesi. Ötekiler için korkutucu, belleklerden hiç silinmeyecek olan.

Bu bir ölüm değil. Fotoğrafa baktıkça konuşuyoruz onunla. Onun bize anlattıklarına dilimiz döndüğünce karşılık vermeye çalışıyoruz. İnsan karşılıklı konuşmayla birbirini ne kadar anlayabilir. Onun bize anlatacakları tamam ama biz derdimizi anlatamıyoruz. Fotoğrafın başka bir gerçekliğe karşılık veren imgesini yaratabilirsek onu zihnimize sokacağız ve orada kendimizle konuşmaya başlamak, yaşadıklarımızı bilinç ve bellek çarpanıyla geleceğe doğru uzatacak.

Bunu yapamazsak, yaşadığımız acıyı ve utancı içselleştiremediğimiz gibi, içimize kapanacağız. Gençler başlarına kurşun sıkılarak, çocuklar otomatik silahlarla taranan sokaklarda, kadınlar evlerinin içinde öldürülürken onları medyada yalnızca birer fotoğraf olarak algılamak, gerçeklik duygusunu gitgide sığlaştıracak.

Anlatılması gerekmeyen bir keder, yenilgimizin aynası. Onsuz olunmuyorsa da zaman gene en güçlümüz çıktı. Cehennemi bile karartanlar şimdi gülüyor. Oysa o fotoğraf yaşadığımız hayatın belleği oldu.

Dağları, Ormanları, Kitapları Aşan Hayat (Sonsöz)

Epeyce uzun bir vakit aldı ama sonuna geldim, benim için önemliydi bu son. Yıkıntılar arasında kalmış ve kurtulma ümidi gitgide azalmış bir ülkenin talihsiz hayatını yaşıyoruz. Bu kitabın son sözcüğünü yazdıktan sonra beni kendi içime kapanacağım yeni bir dönem bekliyor olmalı. Günün büyük bölümünü geçirdiğim odamın kapısını kapayıp perdelerini çektikten sonra bir süre düşünmek istiyorum. Bugüne dek yazmayı düşündüğüm ama yazıp yazamayacağımdan emin olamadığım için ertelediklerimin tümünü değil ama önemli bazı kesitlerini yazmış oldum. Belleğimde her zaman kendilerini hissettiren, demek derin izler bırakmış olanlar, nasıl yaşamışsam bütün canlılıklarıyla şimdi bu kitabın sayfalarında gözlerimin önünden geçiyor, bildiğim yollarda, bilmediğim patikalarda yürüyorum, bazen tepelere çıkıp aşağıya bakıyorum, dümdüz bir ova uzanıyor uzakta, yemyeşil bir örtünün arasına saklanmış kasabamız gümüş renkli gölün sularına dayanmış, ardında incecik ufuk çizgisi, sert ve yaralayıcı kayalara tutunarak aşağı inmeye çalışıyorum.

Yolun karşısında avcılar var. Kendilerini göstermemek için ağaçların altına mı saklanmışlar, kazdıkları siperlere mi girmişler, her zaman karanlıkta hareket ettikleri için iyi seçilmiyorlar. Hayatımın önemli bir bölümü köklerimi saldırgan duygulara ve düşüncelere bağlı kaldı, şimdikinden bambaşkaydı o geçmiş, kaybolmuş bir zamanda yaşanıp sonlandı. Oralara dönmem olanaksız, benzerinin bir daha yaşanmayacağını bilmenin burukluğunu içimde taşıyarak bu kez bambaşka yollar-

da, yüzlerce yıllık bir ormandaki ağaçlara sürtünerek yürüyorum. Biz her ağacın, her dalın, yaprağın, kayanın ayrıntısına özen göstererek yaşamıştık, oysa şimdi yaşadığımız hayatın dümdüz eden hoyratlığını yalnızca kederle karşılayabiliyorum.

Belleğimi zorlayan her şeyin içinden neleri çekip çıkara-
cağıma ve onları nasıl yazacağıma karar vermek kolay olmadı. Başından sonuna dek yalnızca yaşadıklarımın oluştuğu bir hatıra yazmayı düşünmedim. Doğru bir kitap tasarımını kafamda evirip çevirdikten sonra, yaşadıklarımın bende iz bırakmış olanların yanı sıra, kitaplar, yazarlar, edebiyat ve okumak üstüne düşüncelerimi de içeren bir kitap fikri aklıma daha çok yatı. Bir hayat ve düşünce kitabı, bu daha doğru ve benim huyuma suyu, düşünme biçimime daha uygundu. Böyle bir kitabın eklettik bir yanı da olacaktı ama elli yıldır okuyarak yaşadığım ve okuma biçimimi yeni öğrendiklerimle sürekli derinleştirmeye çalıştığım, artık edebiyatı hayatın önüne koyduğum için, böyle bir kitap beni daha iyi yansıtacak.

Öte yandan yaşadığım her şeyi yazacak kadar açık değilim, yaşadıklarım arasında otuz yıldır gizlediklerim de var, bazıları benimle gidecek ama gene de bazılarının yer yer söz ettim, anlayanlar olacaktır.

Yaşadığım altmış beş yıl içinde gerçekten mutlu oldum mu diye sormıyorum çünkü bunun bu ülkede olanaksız olduğunu biliyorum ama ben gene de istediğim hayatı yaşadım, yaptıklarımın, birlikte yaşadıklarımın, içinde bulunmayı seçtiğim çevrelerle, arkadaşlarımla. Geçmişime dönüp bakıyorum –ki bunu sık sık yaptığım artık belli– hep kendi yoluma gitmişim, öğretmenlerimden Zygmunt Bauman da “insanın kendi yoluna gitmesi”nin çok değerli olduğunu söylüyor. Demek yazgımı kendim belirlemişim ve tek bir yazgıya bağlı kalmanın olanaksızlığını içselleştirmişim ki yazgımı her yeni dönemde yeniden oluşturarak gelmişim bugüne ama şunu da biliyorum: Yazgımın sonunda çok sevdiğilerimden başka kimse beni hatırlamayacak, en azından zamanla unutulacağım. Bu kitabım da ben hatırlandıkça hatırlanacak.

Artık bu dünyaya ait olmayan bir hayatın içindeyim. Benim dışımda yaşayan her şeyi terk etmeye hazırım. Şimdiki-
den daha mutlu sabahlarım olmayacağını biliyorum. Uzun uzun düşünürken uzun uzun bakıyorum, hiç ses yok, kaybet-

tiğim sevdiklerim tepelerin ardında kayboluyor, acının tiz sesi kulaklarımda çınlıyor, sonra içinden çıkılmaz bir karanlık gelecek ve onun sabahı olmayacak, ne karşımdaki nar ağaçları, kızıl ağaçlar görünecek ne de dağın eteklerinden süzülen suların yayıldığı vadide otlayan keçiler, okuduğum kitapların içinden çıkmış insanların gölgeleri.

Bu kitap iyimserliğimin azaldığı, kötümserliğimin çoğaldığı günlerde son biçimini aldı. Yaşadıklarım içeri parça parça girdi, yer yer kitaplar, yazarlar, düşünceler baskın çıktı, önceden yazdıklarımın, tuttuğum notların da payı büyük oldu. Sıra kitaba ad koymaya geldi, bir kitaba, romana, öyküye ad koymak her zaman zordur. Birkaç adı önüme koyduktan sonra *Yaşadıklarım Belleğimde Uğulduyor*'u seçtim. Daha çok geçmişin bendeki etkisini, izlerini anlatan bir ad, sanırım bu kitabı iyi anlatıyor.

Ben geçmişimden hiçbir zaman kopmadım, kopamadım, şu kötücül hayatın içinde beni ayakta dik tutan en önemli dayanaklar o geçmişimde duruyor, iyi ki yaşamışım onları ve yenilgilere ve çaresizliklere rağmen, başa dönmüş olsaydım yaşadıklarımı aynı coşkuyla yeniden yaşamaya gönüllü olurum.

Belleğimde saklı duranların yanında unuttuklarım da var mıdır, bilmiyorum, belki her şeyi bütün ayrıntılarıyla hatırlayamıyorum. Gene de belleğim bana oyun etmedi, ona hep sahip çıktım ve onun bana hatırlattıklarıyla yaşadım. Bu ülkede dünyanın halini 68 Kuşağı ile 78 Kuşağı kadar dert eden bir kuşak olmamıştır, herhalde olmayacak da. Odamın pencerelelerinden iki ayrı yöne bakıyorum, güneybatıdan gelecek bulutları gözlüyorum, tam şu anda gök gürültüleri ve şimşeklerle gelecek sağanak yağmuru bekliyorum, o beni daha çok sevindirecek ve bana geçmişin sağanaklarını hatırlatacak ama kuzeye dönünce gördüğüm Mavi Dağ her zamanki gibi bakıyor bana ve ona çok güveniyorum. "Buradan ayrılırsan en çok neyi özlersin," dedi Ebru. "Bu dağımızı," dedim. Dünya bu iki pencereye sığdırdığım hayat gibi değildi, geçmişimiz içine gönüllü atladığımız bir yangın yeri, yangını söndüremedik ama kalıcı yaralar da almadan çıktık.

Neredeyse çocukluk yıllarımda, kendi kendime edindiğim dünya görüşünü ezberleyerek sokağa çıktım, o zaman o yaşlarda çıkılırdı sokağa, yıllar sonra yazmaya ve yayıncılık

yapmaya başladım. Böylece ucundan kıyısından parçası olduğum ama tam orta yerine girmeyi hiçbir zaman istemediğim edebiyat dünyası içinde yaşadıklarına bakınca, yıllar önce, belki kendimle ilgili de yazabileceğimi düşündüm, anlatmaya değer pek çok şey vardı. Edebiyat dünyasının havası bizim gençlik yıllarımızda ve 12 Eylül'ün hemen sonrasında bugünkünden çok farklıydı. Orada edebiyatın has değerlerini yücelten bir edebiyat aklı, yazarlar arasında saygı, sevgi ve ortaklaşa paylaşılan düşünceler vardı. Sonra her şey birer birer bozulmaya başladı, *şimdiki zamanların kültürü* diyorum, yepyeni ve yozlaşmaya yüz tutmuş bir kültür, o dünyayla ilişkiyi yıllar önce kestim, artık oradan kimseyi görmüyorum, kimse de beni görmüyor.

Onca yıllık hayatıma dönüp baktığımda, yazmak istediğim her şeyi daha yazamadığımı ve belki yazamadan da gideceğimi görüyorum. Tasarladığım öyküler, iki roman ve bir eleştiri kitabı var, dördü de benim için önemli ama tamamlayabilir miyim, bunu bilmiyorum. Artık yazamasam da gözüm arkada gitmem. Sanırım kitaplarımdan bazıları daha önemli ya da daha çok seviyorum onları, bu kitap da benim için öyle bir yerde. Neyse ki tamamlayabildim, dönüp sayfaları karıştırdığımda, yaşadıklarım ile ilgili daha çok şey yazabilirmişim gibi görüyorum ama bu kadarı da yeterli, okumak istediklerimi okuduğumu görmek de beni rahatlatıyor. O kadar güzel romanlar, öyküler, şiirler okudum ki ve onlar arasından seçtiklerimi yeniden ve yeniden okurken her seferinde aldığım hazlar o kadar büyük ki, bu bana yetiyor. Benim için iyi okur olmak yazar olmaktan daha önemli, her yazar için öyle olmadığı kuşkusuz ama okurluğun nasıl görüldüğüyle ilgili bu. Kendimi daha baştan bir yazar olarak kurgulamadığım gibi, başkalarının da beni kurgulamasına izin vermedim.

Sonunda art arda iki kez gittiğim Yunanistan'da beni en çok etkileyen, insanların günlük hayatı sıradan ve insanca yaşamaları oldu, sıradan hayat neyse orada insanlar ona çok benzer biçimde yaşıyor. Oysa bizim burada yaşadığımız hayata sıradan da denemez, insanca da. Rodos ya da öteki adalarda turizmin yol açtığı özel bir hava var elbette ama Selanik bir şehir işte ve yukarısıyla aşağısı arasında belirgin bir fark olsa da hem güzel hem de daha önemlisi, insanların yaşadıkları şeh-

re bağılılığını ve günlük hayatın olağan biçimde yaşanıp sürdüğünü gösteren bir şehir. Adalarda da yaşayabilirim, Selanik'te de, küçük de olsa yabancılık çekeceğimi sanmıyorum. Çünkü ta başından beri bir yurt duygusuna sahip olmadım. Hiçbir yere ait olmamak kendimi içinde gördüğüm kimlikle çalışmıyor, hem nereye ait olduğumu biliyorum. Sıklıkla söz ettiğim gibi, nereyi seviyorsam orayı yurt bildiğim için, şimdi çok daha fazla buralı, yani yaşadığım yerli sayılırım, bundan sonraki hayatımı bu küçük ve alçakgönüllü kasabada sürdürebilirim, demek sevdiğim, yani yurt bellediğim yer burası. Kendimi bütünüyle ait görmesem de bu ülkenin coğrafyası içinde sıradan bir hayat yaşıyorum, dolaşıyorum, her ânını hissediyorum.

İşte bunlarla yaşamının ne kadar zor olduğunu benim gibi, belki benden daha çok düşünüp dillendiren pek çok insan var. Elbette haklıyız. Bazen sözümüzü söylemek yerine yolun kıyısına çekilip duruyor ve bizi içine alacak bir hayatın yolunu gözlüyoruz. Gelir mi o hayat, hiç bilmiyorum. Eskiden olsaydı, bir gün mutlaka derdim, şimdi o kadar emin değilim. Biz bu dünyayı büsbütün terk ettikten sonra gelirse, hoş gelip safa getirecektir. Gözüm arkada gitmiyorum.

“Sana bu güzel yolculuğu verdi İthaka.
O olmasa, yola hiç çıkmayacaktın.
Ama sana verecek bir şeyi yok bundan başka.”

Konstantinos Kavafis

Bülent Artamlı'ya...

Başım sıkıştığında hemen başvurabileceğim en yakın arkadaşım Bülent'i, bu kitabın son okumasını yaparken hiç beklenmedik bir anda kaybettim. On bir yaşımızda aynı okul sıralarında karşılaşmış, elli beş yıl boyunca bir daha hiç ayrılmamıştık. Onun hayatımda bıraktığı boşluğu doldurmam olanaksız. Onu hep Maria Faranduri'nin "Mauthausen" şarkısıyla hatırlayacağım.

Adeta bir elimi gözlerime siper ederek uzaklara bakıyorum, kalabalıklar ve kargaşa, kaybolmak için girdiğim bir orman, o geçmişten kalan anılar, anlar, ayrıntılar, küçücük bir ânı hatırlarken bile onun ötekileri nasıl tamamladığını görmenin şaşkınlığı. Bu kitap, kendimle ilgili kaygılarım azalırken yaşadığım ülkeyle ilgili kaygılarımın çoğaldığı bir döneme, hayatımın son dönemine girdiğime tanıklık ediyor. Hem kendimle yüzleşme hem okuduklarım ve tanıdıklarımın uzun zaman sonra yeniden karşılaşma gibi.

Semih Gümüş kırk yılı aşan yazarlık serüveninin sonunda anılarıyla ve anılarının her köşesine sinen edebiyatla, kitaplarla, kendine özgü düşüncelerle karşımıza çıkıyor. Yazarın ilkgençlik yıllarında karşılaşmış benimsediği siyasal görüşleri, tam içinde yaşadığı zor yıllar, hayat algısı, arkadaşlar, arkadaşlıklar, yazarlar, dergiler, yayınevleri.

Edebiyat dünyamızın ve yayıncılığımızın yakın tarihinde küçük bir gezinti yaptığımız bu yazılarda çağımızın güncel sorunlarını da önemli bir birikimin içinden okuyoruz. Bu arada doğa ve insan ilişkisini, insanın doğaya ettiklerini doğanın içinden bir gözle anlatıyor Semih Gümüş.

#edebiyat #kitaplar #ömür #yetmişler #ekoloji #toplum

115.00₺

ISBN 978-975-07-5956-7

